

КАЙТЫП КЕЛМЕ МИГРАЦИЯ

ЭЛ АРАЛЫК ЫКМАЛАРЫ
ЖАНА БОРБОРДУК АЗИЯ
РЕГИОНУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Докладда айтылган авторлордун көз караштары жана пикирлери сөзсүз эле Эл аралык Миграция Уюмдун пикирин чагылдыра бербейт.

Өзүнүн ишинде ЭМУ, гумандуу жана иреттүү миграция, мигранттарга жана коомго пайда алып келген принципти карманат. ЭМУ, өкмөттөр аралык уюм болгондуктан, эларалык коомчулук боюнча шериктештери менен биргеликте, миграция жаатындагы ыкчам маселелерди чечүүгө багытталган иш аракеттерди жүргүзөт; миграция менен байланышкан маселелерди түшүнүүгө көмөктөшүү; миграция жана адамдын кадыр-баркын коргоо, мигранттардын жыргалчылыгы аркылуу социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө дем берүү.

Бул окуу куралында колдонулган ЫККРЖ (Ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоого жардам) термини, ошондой эле анын негизги аспектери жана принциптери Эл аралык Миграция Уюму (ЭМУ) тарабынан кайрадан каралууга тийиш. Ушундайча, ЫККРЖ терминине шилтемелер, аны колдонуу жана цитата келтирүү анын актуалдуулугун билүү үчүн алдын ала iomalmaty@iom.int электрондук дарекке тийиштүү сурам жөнөтүү аркылуу ЭМУ менен алдын ала макулдашылышы керек.

Окуу куралы АКШнын Мамлекеттик Департаментинин Калк, качкындар жана миграция иштери боюнча бюросунун (АКШ ККМБ(USBNM)) каржылаган «Азиялык аймактык миграция программасы» ЭМУ долбоорунун алкагында иштелип чыккан.

«КАЙТЫП КЕЛМЕ МИГРАЦИЯ: ЭЛ АРАЛЫК ЫКМАЛАРЫ ЖАНА БОРБОРДУК АЗИЯ РЕГИОНУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ» окуу куралы мамлекеттик кызматкерлердин демография жаатында квалификациясын жогорулатууга жана социалдык-экономикалык саясатты иштеп чыгууда демографиялык маалыматтарды колдонууга, ошондой эле социалдык жана гуманитардык профилдеги студенттерге жана аспиранттарга арналган.

РИА илимий кеңеши тарабынан «Россиянын демографиялык жана миграциялык көйгөйлөр» -окуу-методикалык процессте колдонууга сунушталган (2020-жылдын 2-июнундагы № 2 Протоколу).

© 2020, бардык укуктар корголгон.

Бул басылманын эч бир бөлүгү бастырып чыгарган адамдын жазуу түрүндөгү макулдугу жок көчүрүлбөйт, маалыматтык-издөө системаларына сакталбайт же ар кандай формада, электрондук болобу, механикалык болобу, фотокөчүрүү, үн жаздыруу жардамы менен же дагы башка ыкмалар аркылуу берилбейт.

Эл аралык миграция боюнча уюм (ЭМУ)/
БУУнун миграция боюнча агенттиги,
Борбордук Азия боюнча Казакстан Республикасындагы
Субрегиондук координациялык кеңсеси:

ЭМУ Нур-Султан
Мамбетов көч. 14, БУУнун имараты,
010000, Нур-Султан,
Тел.: +7 7172 696553
Email: iomastana@iom.int

ЭМУ Алматы
Байзаков көч. 303, БУУнун имараты,
050040, Алматы,
Тел.: +7 727 2582643
Email: iomalmaty@iom.int

Вебсайты: kazakhstan.iom.int

Ушул окуу куралы которуу бөлүмү тарабынан расмий котормосуз чыгарылган.

Мукабадагы сүрөт: Дулат Есназар
Дизайн жана компьютердик калыптоо: AWATERA

ISBN 978-92-9068-891-4 (print) КАЙТЫП КЕЛМЕ МИГРАЦИЯ ЭЛ АРАЛЫК ЫКМАЛАРЫ ЖАНА БОРБОРДУК АЗИЯ

РЕГИОНУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ISBN 978-92-9068-892-1 (pdf) КАЙТЫП КЕЛМЕ МИГРАЦИЯ ЭЛ АРАЛЫК ЫКМАЛАРЫ ЖАНА БОРБОРДУК АЗИЯ

РЕГИОНУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

© 2020 International Organization for Migration (IOM)

Жалпы редакция алдында корр.мүчө РИА, э.и.д. С.В. Рязанцев (2020), Кайтып келме миграция: Эл аралык ыкмалары жана Борбордук Азия регионунун өзгөчөлүктөрү. Окуу куралы. Эл аралык миграция боюнча уюм (ЭМУ)/БУУнун миграция боюнча агенттиги, Алматы.

Бул басылманын эч бир бөлүгү бастырып чыгарган адамдын жазуу түрүндөгү макулдугу жок көчүрүлбөйт, маалыматтык-издөө системаларына сакталбайт же ар кандай формада, электрондук болобу, механикалык болобу, фотокөчүрүү, үн жаздыруу жардамы менен же дагы башка ыкмалар аркылуу берилбейт.

PUB2020/129/R

КАЙТЫП КЕЛМЕ МИГРАЦИЯ

ЭЛ АРАЛЫК ЫКМАЛАРЫ

ЖАНА БОРБОРДУК

АЗИЯ РЕГИОНУНУН

ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Сиз азыр колуңузда «Кайтып келме миграция: Эл аралык ыкмалары жана Борбордук Азия регионунун өзгөчөлүктөрү» китебин кармап турасыз, ал алты өлкөнүн: Казакстандын, Кыргызстандын, Россия Федерациясынын, Тажикстандын жана Өзбекстандын окумуштууларынын автордук жамааты менен жазылган. Окуу китебибиз кайтып келме миграциягы жана жумуштан, окуудан жана чет өлкөдө жашап жүрүп кайтып келген мигранттарга арналат. Бул тема окуу китебибиз үчүн кокустан тандалган эмес. Борбордук Азиядагы эмгек миграциясынын масштабы өтө чоң: 2,7 ден 4,2 млн. чейин адам (10%дан 16%га чейин экономикалык жактан активдүү калк) – Россияда, Казакстанда, Түркияда, Корея Республикасында жана башка көптөгөн мамлекеттерде иштейт. Ар кандай кырдаалдарга байланыштуу барган сайын көп адамдар билим, тажрыйба, квалификация жана акча алышып, өз мекенине кайтып келип жатышат. Кайтып келген мигранттар адам капиталын жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикалык ресурстарын өнүктүрүүгө олуттуу салым кошушат. Китепте Борбордук Азиядагы жана башка өлкөлөрдөгү кайтып келген мигранттардын потенциалын ийгиликтүү пайдалануунун мисалдары, ошондой эле мекенине кайтып келген мигранттардын көйгөйлөрү келтирилген.

Китеп кайтып келме миграция көйгөйүн комплекстүү чагылдырган төрт бөлүмдөн турат. Алардын логикасы теориядан практикага карай курулган. Биринчи бөлүмдө "Заманбап шарттардагы кайтып келме миграция" кайтып келме миграциянын теориялык аспектилери, классификациясы жана аныктамасы, мамлекеттердин кайтма миграция программаларын ишке ашыруудагы максаттары жана милдеттери каралат. Экинчи бөлүмдө "Кайтма миграциянын укуктук негиздери" эл аралык жана региондук укуктук документтердеги кайтма миграцияны, ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоо программаларынын (ЫККРЖ) укуктук негиздери жана региондогу ЫККРЖнын потенциалы каралып чыгат. Үчүнчү бөлүм "Борбордук Азиядагы кайтма миграциянын шарттары жана өзгөчөлүктөрү" демографиялык жана миграциялык кырдаалдын өзгөчөлүктөрүн, Борбордук Азиядагы кайтма миграциянын себептери жана тенденциялары чагылдырылат. Ошондой эле, кайтма миграциянын экономикалык жана социалдык-демографиялык салымы, кайтып келген мигранттардын ыңгайлашуу жана реинтеграциялоо маселелери да ачылган. Диаспоралардын ролу жана Борбордук Азия региону үчүн алардагы кайтма миграциянын мүмкүнчүлүктөрү каралат. Акырында, "Кайтма миграцияны башкаруу жана Борбордук Азияда ЫККРЖнын өнүгүүсү" бөлүмүндө региондун өлкөлөрүндө социалдык-экономикалык өнүгүү жана жумушка орношуу стратегиясында миграциялык саясат жана кайтма миграцияны ишке ашыруу

механизмдери чагылдырылат. Ошондой эле, жарандык коом институттарынын Орто Азиядагы миграция жана ЫККРЖ программаларын өнүктүрүүдөгү ролу чагылдырылат”.

Окуу китебинде угуучу (студент) тарабынан өз алдынча даярдануу жана мугалим тарабынан окуу процессин уюштуруу үчүн колдонууга жарай турган контролдук суроолор жана практикалык тапшырмалар, ошондой эле видео, негизги жана кошумча адабияттардын тизмесине шилтемелер камтылган. Бул окуу китебинин материалдары эл аралык эксперттер тобу тарабынан 2019-жылдын апрель айында Бишкек шаарында Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясында сабак өтүүдө апробациядан өткөн.

Окуу китебинин авторлору Эл аралык Миграция Уюмунун (ЭМУ) Казакстан Республикасындагы Субрегиондук координациялык бюросуна ушул долбоорду демилгелөөсү жана ар тараптуу колдоосу үчүн өзгөчө ыраазычылык билдиришет.

Бул окуу китеби мамлекеттик кызматкерлерди жана студенттерди мамлекеттик башкаруу жана миграциялык саясат жаатында даярдоого салымын кошуп, натыйжада Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ийгиликтүү социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө жана адамдык потенциалын түзүүгө көмөктөшөт деп ишенебиз.

АВТОРДУК ЖАМААТ

Алаева Г.Т., юридикалык илимдердин кандидаты, Туран университети (Алматы, Казакстан Республикасы)

Деловарова Л.Ф., «Эл аралык мамилелер» адистиги боюнча PhD, Аль-Фараби атындагы Казак улуттук университети (Алматы, Казакстан Республикасы)

Диноршоев А.М., юридикалык илимдердин доктору, профессор, Тажик улуттук университети (Душанбе, Тажикстан Республикасы)

Жампеисов Д.А., «Юриспруденция» адистиги боюнча PhD, Казак гуманитардык-юридикалык инновациялык университети (Семей, Казакстан Республикасы)

Жолонбаева А.Ж., экономикалык илимдердин кандидаты, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясы (Бишкек, Кыргыз Республикасы)

Кепбанов Ё.А., юридикалык илимдердин кандидаты (Ашхабад, Түркмөнстан)

Мутиева С.Ж., экономикалык илимдердин кандидаты, Тажик Республикасынын Миграция жана калкты ишке орноштуруу министрлигинин Эмгек, миграция жана калкты жумушка орноштуруу ИИИ (Душанбе, Тажикстан Республикасы)

Мухторов З.М., филологиялык илимдердин доктору, Тажикстан Республикасынын Президентине караштуу мамлекеттик башкаруу академиясы (Душанбе, Тажикстан Республикасы)

Нурматов Т.А., юридикалык илимдердин кандидаты, Кыргыз Республикасынын ТИМинин Дипломатиялык академиясы (Бишкек, Кыргыз Республикасы)

Рахимова М.А., юридикалык илимдердин кандидаты, доцент, Дүйнөлүк эконмика жана дипломатия университети (Ташкент, Өзбекстан Республикасы)

Рязанцев С.В., РИАнын мүчө-корр., экономикалык илимдердин доктору, профессор, РИАнын Федералдык илимий-изилдөө социологиялык борборунун демографиялык изилдөөлөрдүн изилдөө институту, ММЭМИ Россиянын ТИМи (Москва, Россия Федерациясы)

Тиллабаев М.А., юридикалык илимдердин доктор, доцент, Өзбекстан Республикасынын Адам укуктары боюнча улуттук борбору (Ташкент, Өзбекстан Республикасы)

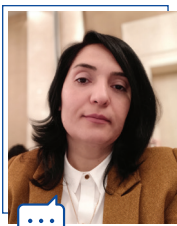
Худайназаров Г.Э., «Хукукчы хызматдаш» юридикалык компаниясы (Ашхабад, Түркмөнстан)

ГУЛЬНАЗ АЛАЕВА,
юридикалык илимдердин кандидаты, «Туран» университети
(Алматы, Казакстан Республикасы)

ЭМУга жана "Туран" университетине ушул долбоорго катышууга мүмкүнчүлүк бергендиги үчүн абдан чоң ыраазычылык билдирем. Бул окуу куралы, кайтма миграция маселелери боюнча биринчи илимий эмгек катары, оор абалда калган жана мекенине кайтып келүү үчүн жардамга муктаж болгон адамдарга чоң пайда алып келет деп эсептейм. Китеп биринчи жолу Борбордук азиялык региондогу миграцияны башкаруудагы мамлекеттик түзүлүштөрдүн ролун жана маанисин чагылдырат, биринчи жолу региондук өнүктүрүү алкагында мигранттардын өз эрки менен кайтып келүүсү боюнча эл аралык программасын сүрөттөйт.

Китептин үстүндө иштеп жатып мен жаңы досторду таптым, жаңы билим жана кесиптик компетенцияларды өздөштүрдүм, эң негизгиси – биздин кызматташтыктын мисалында, эгерде адамзаттын жыргалчылыгы үчүн жаңы, позитивдүү, керектүү ишке өз салымын кошууга каалоо болсо, ар дайым бири-бирибиздин тилибизди таап жана ар кандай көйгөйлөрдү чогуу чече алабыз деп түшүндүм.

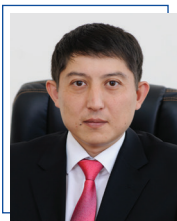

ЛЕЙЛА ДЕЛОВАРОВА,
«Эл аралык мамилелер» адистиги боюнча PhD,
Аль-Фараби атындагы Казак улуттук университети
(Алматы, Казакстан Республикасы)

Миграция биринчи кезекте өнүгүүнү элестетиши керек, ал кайтып келме миграция – бул бардык катышкан тараптардын өнүгүүсү жана кызматташтыгы үчүн мүмкүнчүлүк. Борбордук Азиянын региону үчүн бул өзгөчө ылайыктуу. Бул окуу куралы бул ойдун ишеничтүү ырастагычы, академиялык чөйрөлөрдүн өкүлдөрү, региондун бардык өлкөлөрүнүн мамлекеттик кызматкерлери үчүн ийгиликтүү колдонмо, ошондой эле окурмандардын кеңири чөйрөсүнө кызыктуу болот деп ишенем!

АЗИЗ ДИНОРШОЕВ,
юридикалык илимдердин доктору, профессор,
Тажик улуттук университети
(Душанбе, Тажикстан Республикасы)

ДУМАН ЖАМПЕИСОВ,
«Юриспруденция» адистиги боюнча PhD,
Казак гуманитардык-юридикалык инновациялык университети
(Семей, Казакстан Республикасы)

АЖАР ЖОЛОНБАЕВА,
экономикалык илимдердин кандидаты,
Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик
башкаруу академиясы (Бишкек, Кыргыз Республикасы)

Сиздер качандыр бир "кайтып келме миграция" деген терминди уктуңар беле? Кайтып келме миграция – аз изилденген, изилдөөчүлөр тарабынан жетишсиз көрсөтүлгөн Борбордук Азиядагы жаңы тренд. Кайтып келме мигранттар – болушунча аяруу топ, алар азыркы замандын социалдык-экономикалык чакырыктары менен кагылышат жана адекваттуу чечим чыгаруу үчүн, аларга коомдун жана мамлекеттин колдоосу керек. Бул окуу куралы – кайтма миграция тематикасы боюнча биринчилерден, жана өзүнчө алынган өлкө боюнча эмес, бүтүндөй регион боюча маалымат берет.

ЁЛБАРС КЕПБАНОВ,
юридикалык илимдердин кандидаты
(Ашхабад, Түркмөнстан)

ЗАЙНИДИН МУХТОРОВ,
филологиялык илимдердин доктору,
Тажикстан Республикасынын Президентине караштуу
мамлекеттик башкаруу академиясы
(Душанбе, Тажикстан Республикасы)

САОДАТ МУТИЕВА,
экономикалык илимдердин кандидаты, Тажикстан
Республикасынын Миграция жана калкты ишке орноштуруу
министрлигинин Эмгек, миграция жана калкты жумушка
орноштуруу ИИИ (Душанбе, Тажикстан Республикасы)

Миграция – дүйнөлүк эмгек рыногундагы эң негизги көрүнүштөрдүн бири. Тажикстан Республикасы глобалдуу миграциялык процеске активдүү катышууда. Бул окуу куралы мигранттардын өздөрү, мамлекеттик кызматкерлер жана бул процесстин башка катышуучулары үчүн ишеничтүү жардамчысы болот. Адамдар өлкөдөн чыгып кетишет, кайрылып келишет, алар билиши керек, биз аларды ар дайым үйдө күтүп алабыз жана жардамга келүүгө даярбыз. Бул окуу куралды даярдоого Борбордук Азия өлкөлөрүнүн жана Россия Федерациясынын абдан мыкты адистери катышты. Ошондой эле мени алар менен жолуктурган, аларды билүүгө жана алар менен кызматташууга мүмкүнчүлүк берген тагдырыма ыраазымын. Бардыгыбызга тынчтык, бакыт-таалай жана бакубаттуулук тилейм.

ТЕМИРБЕК НУРМАТОВ,
юридикалык илимдердин кандидаты,
Кыргыз Республикасынын ТИМинин Дипломатиялык
академиясы (Бишкек, Кыргыз Республикасы)

МУАТТАРА РАХИМОВА,
юридикалык илимдердин кандидаты, доцент,
Дүйнөлүк эконмика жана дипломатия университети
(Ташкент, Өзбекстан Республикасы)

Биздин жамааттык эмгегибиз жакшы ишке – эмгек мигранттардын жашоосунун сапаттуу өзгөрүүсүнө кызмат кылсын. Кайсы жерде жүрүшпөсүн алар Ата-Мекен гана бере алчу камкордукту жана жылуулукту сезишсин!

СЕРГЕЙ РЯЗАНЦЕВ,
корр. мүчө РИАнын мүчө-корр., экономикалык илимдердин
доктору, профессор, РИАнын Федералдык илимий-изилдөө
социологиялык борборунун демографиялык изилдөөлөрдүн
изилдөө институту, ММЭМИ Россиянын ТИМи
(Москва, Россия Федерациясы)

Борбордук Азияга кайтма миграция жөнүндө китеп, баарынан мурда, үйүнө кайтып келген адамдар жөнүндө айтат... Үйгө дайыма эскерүүлөр, жаңы пикирлер менен туугандарыбызга жана жакын адамдарыбызга жолугууну каалап кайтабыз. Бардыгыбыздын үйүбүз бар, жана ар бирибиз ал жака кайрылып келүүнү эңсейбиз. Ал жакта ар дайым бизди күтүшөт...

МИРЗАТИЛЛО ТИЛЛАБАЕВ,
юридикалык илимдердин доктор, доцент,
Өзбекстан Республикасынын Адам укуктары боюнча
улуттук борбору (Ташкент, Өзбекстан Республикасы)

ГАДАМ ХУДАЙНАЗАРОВ,
«Хукукчы хызматдаш» юридикалык компаниясы
(Ашхабад, Түркмөнстан)

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

АУБК	Администрациялык укук бузуулар жөнүндө кодекс
БА	Борбордук Азия
ББ	Борбордук банк
БСУ	Бүткүл Дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму
БУУ КЖКБ	Качкындар боюнча Жогорку Комиссар Башкаруусу Бириккен Улуттар Уюму
БУУ	Бириккен Улуттар Уюму
ЕАЭБ	Евразия экономикалык биримдиги
ЕАЭК	Евразия экономикалык коомчулук
ЕБ	Европа Биримдиги
ЕККУ	Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму
ЖККУ	Жамааттык коопсуздук жөнүндө келишим уюму
ЖПК	Жазык процесстик кодекси
ЖПК	Жарандык процесстик кодекси
ИИБ	Ички иштер бөлүмү
ИИМ	Ички иштер министрлиги
КК	Кылмыш-жаза кодексти
КМШ	Көз карандысыз мамлекеттердин шериктештиги
КР	Казакстан Республикасы
КР	Кыргыз Республикасы
КЭУ	Коммерциялык эмес уюм

ММК	Мамлекеттик миграция кызматы
ММК	Милдеттүү медициналык камсыздандыруу
ӨзР	Өзбекстан Республикасы
ӨЭУ	Өкмөттүк эмес уюм
РИА	Россия илимдер академиясы
РСФСР	Россия Советтик Федеративдик Социалисттик Республикасы
СССР	Советтик Социалисттик Республикалар Союзу
ТИМ	Тышкы иштер министрлиги
ТӨМ	Туруктуу өнүгүү максаттары
ТР	Тажикстан Республикасы
ТЭӨП	Татыктуу эмгек боюнча өлкөлүк программа
УЖУ	Убактылуу жашоого уруксат
УИП	Улуттук иш аракеттер планы
ФКК	Федералдык коопсуздук кызматы
ФМ	Федералдык мыйзамы
ФМС	Федералдык миграция кызматы
ШКУ	Шанхай кызматташтык уюму
ЫККРЖ	Ыктыярдуу кайтып келүүгө жана реинтеграциялоого жардам
ЭМУ	Эл аралык миграция боюнча уюм
ЭЭУ	Эл аралык эмгек уюму

МАЗМУНУ

I БӨЛҮМ. АЗЫРКЫ ШАРТТАРДА КАЙТЫП КЕЛМЕ МИГРАЦИЯ	1
1.1. Миграциянын терминологиясы жана классификациясы. Миграциянын факторлору жана себептери.....	2
1.2. Кайтма миграциянын аныктамасы, түрлөрү жана багыттары	13
1.3. Кайтма миграциянын программаларын ишке ашыруу боюнча мамлекеттердин максаттары жана мамилелери	24
II БӨЛҮМ. КАЙТМА МИГРАЦИЯНЫН УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ	37
2.1. Кайтма миграция эл аралык жана региондук укуктук документтерде	38
2.2. ЫККРЖнын укуктук негиздери	50
2.3. Кайтып келме миграция Борбордук Азия өлкөлөрүнүн улуттук мыйзамдарында.	63
III БӨЛҮМ. КАЙТМА МИГРАЦИЯНЫН БОРБОРДУК АЗИЯДАГЫ ӨБӨЛГӨЛӨРҮ ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	81
3.1. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү демографиялык өнүктүрүү жана миграциялык кырдаал	82
3.2. Кайтма мигациянын Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү себептери жана багыттары ...	97
3.3. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн региондук өнүгүүсүнө кайтып келме миграциянын потенциалы жана экономикалык жана социалдык-демографиялык салымы	110
3.4. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү кайтып келме мигранттарды ыңгайлаштыруу жана реинтеграция көйгөйлөрү	126
3.5. Диаспоралар Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү кайтма миграциянын булагы жана дарамети катары	141
IV БӨЛҮМ. БОРБОРДУК АЗИЯДАГЫ КАЙТМА МИГРАЦИЯ, ЧАКЫРЫКТАР ЖАНА СТРАТЕГИЯЛАР	165
4.1. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиялары жана миграциялык саясаты: кайтма миграциянын ролу	166
4.2. Миграциялык саясат жана Борбордук Азия өлкөлөрүндө ЫККРЖны кошуп эсептегенде, кайтма миграцияны ишке ашыруунун улуттук мехнизмдери.	188
ТИРКЕМЕЛЕР	202
1-тиркеме. Эл аралык миграция боюнча нормативдик-укуктук базасы	203
2-тиркеме. Миграция боюнча Казакстан Республикасынын укуктук базасы	205
3-тиркеме. Кыргыз Республикасынын миграция боюнча ченемдик укуктук базасы	207
4-тиркеме. Тажикстан Республикасынын миграция боюнча нормативдик-укуктук базасы ..	210
5-тиркеме. Туркменистан Республикасынын миграция боюнча ченемдик-укуктук базасы ..	211
6-тиркеме. Өзбекстан Республикасынын миграция боюнча ченемдик-укуктук базасы ..	212
7-тиркеме. Россия Федерациясынын миграция боюнча ченемдик-укуктук базасы	216

“Кайтып келме миграциясы: Эл аралык ыкмалары жана Борбордук Азия регионунун өзгөчөлүктөрү” окуу куралы Эл аралык миграция боюнча уюмдун (ЭМУ)/БУУнун Борбордук Азиядагы миграция боюнча агенттигинин Субрегиондук координациялык кеңсеси тарабынан 2019-жылы төмөнкү Борбордук Азия өлкөлөрүнүн жождорунун: Казакстандын, Кыргызстандын, Тажикстандын, Түркмөнстандын жана Өзбекстандын жетектөөчү окутуучулары менен биргелешип түзүлдү.

Бул окуу куралынын максаты – эл аралык миграциялык укуктардын негиздери, миграциялык процесстерди башкаруунун укуктук аспектери, өзгөчө, ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоону кошуп эсептегенде, эмгек, этникалык жана кайтма миграция боюнча билимди жана көндүмдөрдү калыптандыруу.

Бул адистештирилген окуу куралдын максаттуу аудиториясы – БАнын өз өлкөлөрүдө миграциялык саясаттарды ишке ашыруу, миграциялык процесстерди, эл аралык, ошондой эле региондук жана улуттук деңгээлдерде укуктук жөнгө салуу чөйрөсүндө алектенген мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер, ошондой эле миграция чөйрөсүндө иштеген башка адамдар.

Окуу куралды өздөштүрүүнүн актуалдуулугу глобалдуу миграциялык процесстердин активдешүүсү, миграциялык маселелер менен байланыштуу саясий чыр-чатактардын өсүшү, статусу жөнгө салынбаган мигранттарга карата болгон чымырканууну кайтып келме миграциянын укуктук механизмдерин колдонуу менен басаңдатуу боюнча чечимдерди иштеп чыгуу менен, ошондой эле миграциялык процесстерди, анын ичинде БУУнун коопсуз, иреттелген жана жөнгө салынуучу миграция жөнүндө глобалдуу келишиминин алкагында дагы, натыйжалуу башкаруу максатында мамлекеттер ортосундагы кызматташтыкты күчөтүү зарылчылыгы менен шартталган.

Ушундай окуу программалар жана курстар мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер үчүн пайдалуу болот. Аларда бар болгон миграция маселелери тууралуу билимди бекемдөөгө жана жаңы билим, көндүмдөрдү алууга жардам берет; эл аралык миграциялык укуктун заманбап өнүгүү багыттары, эмгектенген мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо механизмдери жана кепилдиктери, миграциялык процесстерди жөнгө салуудагы ар кандай улуттук мамилелери, мигранттардын аялуу категорияларын коргоо жана жардам көрсөтүүгө, аларды реинтеграциялоого багытталган программалар жана аларды ишке ашыруу боюнча чаралар менен таанышууга мүмкүчүлүк берет.

"Кайтып келме миграция: Эл аралык ыкмалары жана Борбордук Азия регионунун өзгөчөлүктөрү" курсу миграциялык процесстерди жөнгө салуу чөйрөсүндөгү эл аралык стандарттарды имплементациялоо боюнча өлкөлөрдүн прогрессивдүү тажрыйбасына кайрылат. Ошондуктан анын тажрыйбалык багыт алгандыгы мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлерге алган билимдерин өз иштеринде колдонууга мүмкүчүлүк берет. Ошондой эле курс мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлерин – БА өлкөлөрүнүн, юридикалык билими жок болсо деле, миграциялык саясаттарды ишке ашыруу чөйрөсүндөгү практиктерди окутууга арналган.

Окуу куралынын максаттары:

- миграция жана өнүктүрүү чөйрөсүндө иштеген мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин мигранттардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдык

кызыкчылыктарын коргоо боюнча билимдерин, көндүмдөрүн жана өнөрдүүлүктөрүн өнүктүрүү;

- угуучуларды эл аралык миграциялык укуктун негизги жоболору, эмгек, этникалык жана кайтма миграциянын укуктук аспектери, ошондой эле Борбордук Азия өлкөлөрүнүн тийиштүү миграциялык мыйзамдары менен тааныштыруу;
- курстун угуучуларын ыктыярдуу кайтма миграция чөйрөсүндө зарыл болгон эл аралык стандарттарды аныктоого үйрөтүү;
- курстун угуучуларын өз ишинде эмгектенген мигранттардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдык кызыкчылыктарын сактоого негизделген мамилени колдонууга үйрөтүү;
- мамлекеттин миграцияны башкаруудагы башкы ролун жана жарандык коомдун ошол процеске болгон салымын изилдөө.

2. Курстун аягында алган билимдер, көндүмдөр жана өнөрдүүлүктөр (жыйынтыктар)

Курс эл аралык миграциялык укуктун, миграцияны башкаруунун укуктук негиздеринин, ыктыярдуу кайтып келүүгө жана реинтеграциялоого (ЫККРЖ) жардам көрсөтүү боюнча программаны ишке ашыруудагы мамилелердин негизги билимдери менен камсыз кылат. Курстун угуучулары миграция жана ЫККРЖ жаатындагы зарыл болгон маалыматты чогултуу, өзүлөрүнүн кесиптик иш аракеттеринин тийиштүү чөйрөсүндөгү ЫККРЖ боюнча стратегиялык жана аналитикалык документтерди түзүү көндүмдөрүнө ээ болушат.

Курстун угуучулары кайтып келме миграцияны, өзгөчө, ыктыярдуу кайтып келме миграцияны кошуп, миграцияны башкаруу жаатында колдонулуучу негизги эл аралык, региондук жана улуттук укуктук документтер жөнүндө так түшүнүккө ээ болушат. Бул мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин мындан аркы кесиптик иш аракеттерине жардам берет.

Курсту окуп чыгып, окурмандар:

Төмөнкүлөрдү билишет:

- миграциялык процесстерди эл аралык укуктук жөнгө салуунун негизги тарыхый этаптарын;
- алардын көп деңгээлдүү түзүлүшүн жана көп ченемдүү мүнөзүн эске алуу менен миграциялык процесстерди башкаруудагы мамлекеттердин башкы ролу жана эл аралык кызматташтык жөнүндө;
- эл аралык миграциялык укук жана анын глобалдык, региондук жана улуттук деңгээлдеги булактары эмне экендигин;
- өз эрки менен кайтып келүүнүн жана реинтеграциялоонун өзгөчөлүктөрү жөнүндө.

Төмөнкүлөрдү үйрөнүшөт:

- миграциянын, анын ичинде, кайтма миграция маселелерин жөнгө салуучу тийиштүү эл аралык, региондук жана улуттук ченемдик укуктук актылар менен колдонууну;
- миграция жаатындагы программалык жана аналитикалык документтерди иштеп чугууга жана алган билимдерди эмгектенген мигранттарды кошуп эсептегенде, мигранттардын укуктарын коргоо менен байланышкан тажрыйбалык маселелерди чечүүдө колдонууну;

- ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоо процесстеринде эл аралык укуктук стандарттарды пайдаланууну.

Төмөнкүлөргө ээ болушат:

- эл аралык миграциялык укуктун, ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоо терминологиясына;
- кайтма миграциянын өзгөчөлүктөрү жана социалдык-экономикалык келип чыгуулары жөнүндө маалыматтарга.

3. Курсту өтүү үчүн окурман билиши керек болгон негизги билимдер (перереквизиттер)

Курс БА өлкөлөрүндө миграциялык саясатты ишке ашыруу чөйрөсүндө иштөө тажрыйбасы бар адистер, ошондой эле, эл аралык миграциялык укуктун жана миграциялык, анын ичинде БА регионундагы эмгек, этникалык жана кайтма миграциянын процесстерин жөнгө салуу негиздерин изилдөөнү каалаган адамдар үчүн иштелип чыккан.

4. Окуу куралдын кыскача мазмуну

Бул окуу куралдын алкагында окурмандар, эл аралык миграциялык укуктун тарыхы жана өнүгүүсүнүн азыркы багыттары менен; миграция процесстерин жөнгө салуучу эл аралык, региондук жана региондор аралык укуктук шаймандар менен; ыктыярдуу кайтып келүүнүн концепциясы, мааниси жана артыкчылыктары менен; негизги терминология менен; миграциялык маселелерди укуктук жөнгө салуу боюнча мамлекеттердин ролу жана чет өлкөлөрдүн жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн тажрыйбасы менен жана миграцияны башкаруудагы жарандык коомчулуктун аракеттери менен таанышышат. Окуу курал 4 бөлүмдөн турат.

I БӨЛҮМ. Азыркы шарттарда кайтып келме миграция

Биринчи бөлүмдө негизги терминология жана миграциянын классификациясы, ошондой эле миграциянын факторлору жана себептери келтирилет. Китептин авторлору тарабынан негизги аныктамалар берилген, дүйнөдөгү кээ бир өлкөлөрдөгү кайтма миграциянын дараметинин калыптануу өзгөчөлүктөрүн кошуп эсептегенде, кайтып келме миграциянын түрлөрү жана багыттары сүрөттөлгөн. Бөлүм ошондой эле, кайтма миграциянын программаларын ишке ашыруу боюнча мамлекеттердин максаттарына жана мамилелерине арналган.

II БӨЛҮМ. Кайтма миграциянын укуктук негиздери

Экинчи бөлүм эл аралык миграциялык укуктагы миграциянын ролун жана ордун, анын ичинен кайтма миграцияны да көрсөтөт. Кайтма миграциянын процесстерин жөнгө салуу чөйрөсүндөгү мамлекеттер аралык, региондук жана эл аралык кызматташтык жана КМШ, ШКУ, ЕАЭК, ЖККУ жана Алмата процесси сыяктуу уюмдардын жана аянттардын миграция, адамдарды сатууга каршы аракеттенүү маселелерин караган региондук келишимдер жана механизмдер сүрөттөлөт. Бул бөлүмдө, ошондой эле Ыктыярдуу кайтма миграциянын программасынын укуктук негиздери, анын эл аралык жана региондук аспектери, принциптери, этаптары жана чет өлкөлөрдүн ишке ашыруудагы тажрыйбасы жөнүндө айтылат. Кайтып келме миграция Борбордук Азия өлкөлөрүнүн улуттук мыйзамдарында изилденет жана ЫКРЖнын региондогу өбөлгөлөрү жана өнүгүү дарамети аныкталат.

III БӨЛҮМ. Кайтма миграциянын Борбордук Азиядагы өбөлгөлөрү жана өзгөчөлүктөрү

Үчүнчү бөлүмдө китептин авторлору 2010-2018-жж. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү демографиялык өнүгүүнү жана миграциялык кырдаалды, кайтма миграциянын региондогу себептерин жана багыттарын, региондук өнүгүүгө болгон социалдык-демографиялык салымды жана кайтып келме миграциянын дараметин, ошондой эле Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү кайтып келген мигранттарды адаптация жана реинтеграция көйгөйлөрүн сүрөттөшөт. Тематиканын региондор үчүн актуалдуулугуна байланыштуу авторлор тарабынан диаспоралар Борбордук Азия өлкөлөрүнүн кайтма миграциясынын булагы жана дарамети катары изилденет. Диаспора аныкталган миграциялык процесстердин жыйынтыгы катары, мигранттарды алардын мекени менен, ошондой эле мигранттардын донор-өлкөсүн жана кабыл алуучу өлкө менен байланыштырып, кайтма миграциянын механизмдерин ийгиликтүү ишке ашырылышына жардам берет.

IV БӨЛҮМ. Борбордук Азиядагы кайтма миграцияны башкаруу жана ЫККРЖны өнүктүрүү

Окуу куралдын жыйынтыктоочу бөлүмү БА өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн улуттук стратегияларын жана миграциянын андагы өнүгүү булагы катары ордун сүрөттөйт. Ошондой эле авторлор тарабынан БА мамлекеттеринин миграцияны, анын ичинде кайтма миграцияны жөнгө салууга болгон мамилелери келтирилет. Корутунду Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү кайтма миграциянын, анын ичинде ЫККРЖнын өнүгүүсүндөгү жарандык коомдун институттарынын ролуна арналган.

I БӨЛҮМ.

**АЗЫРКЫ ШАРТТАРДА
КАЙТЫП КЕЛМЕ
МИГРАЦИЯ**

1.1. Миграциянын терминологиясы жана классификациясы. Миграциянын факторлору жана себептери.

Мазмуну. «Миграция» жана «мигрант» түшүнүктөрү. БУУнун жана ЭМУнун мамилелери. Миграциянын классификациясы. Эл аралык жана мамлекеттер ичиндеги миграция. Эмиграция жана иммиграция. Туруктуу жана убактылуу миграция. Узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү миграция. Циклдик же циркуляциялык миграция. Стихиялуу жана уюштурулган миграция. Ыктыярдуу, мажбурланып жана күч колдонгон миграция. Жөнгө салынуучу жана жөнгө салынбоочу миграция. Документтелген жана документтелбеген миграция. Миграциянын экономикалык, социалдык, саясий, экологиялык максаттары. Миграциянын факторлору. Миграциянын себептери. Миграциянын түртүп чыгуучу жана тартуучу себептери.

"Миграция" деген термин *migratio* жана *migro* («өтүп жатам» жана «кайрадан жайгашып жатам») деген латын сөздөрүнөн келип чыгат. Бул терминдин көп жерде пайдалангандыгына карабастан, анын бирдиктүү талкуусу жок.

ЭМУ миграцияны «адатта адамдардын жашаган жеринен же эл аралык чек аркылуу, же мамлекеттин аймагына көчүрүү» катары аныктайт.¹

Эл аралык деңгээлде "мигрант" деген түшүнүктүн жалпы кабыл алынган аныктамасы жок. ЭМУ өзүнүн максаттары үчүн төмөнкү аныктаманы иштеп чыккан: «*Мигрант – адатта өзү жашаган жерин, өлкөнүн аймагында болобу же эл аралык чек аркылуу болобу, убактылуу же дайыма, жана ар кандай себептер боюнча таштаган адамдын жалпы кесиптик эмес түшүнүктү чагылдыруучу эл аралык укук тарабынан аныкталбаган жалпы термин*». Бул термин эмгек мигранттар сыяктуу адамдардын так аныкталган юридикалык категориясынын катарын түшүндүрөт; кыймылынын конкреттүү түрлөрү мыйзам менен аныкталган, мыйзамсыз киргизилген мигранттар сыяктуу адамдар; ошондой эле алардын статусу же кыймыл каражаттары эл аралык укукта так аныкталбагандар, мисалы, чет өлкөлүк студенттер.²

"Мигрант" терминин аныктоо үчүн адатта эки мамиле колдонулат:

- *кыймылдын бардык формаларын* камтыган жалпы термин катары «мигрант» терминин кароо менен ЭМУ карманган инклюзивдик мамиле;
- *резидуалисттик мамиле* «мигрант» термининен согуштан же куугунтуктоодон (б.а.качкындарды жана мажбур болгон мигранттардын башка категориялары) качкандарды чыгарат.

Миграция жөнүндө маалыматтарды чогултуу максатында БУУнун экономикалык жана социалдык маселелери боюнча департаменти эл аралык мигрантты "адатта жашаган өзүнүн өлкөсүн алмаштырган бардык адам" деп аныктайт. БУУнун аныктамасы боюнча "дем алуу,

¹ Миграция жаатындагы негизги терминдери (Key Migration Terms) [Кирүү шарттамы: www.iom.int/key-migration-terms#Migration].

² Ошол эле жерде.

досторуна же туугандарына баруу, бизнес, медициналык дарылануу жана диний зияратка баруу" менен өбөлгөлөнгөн миграция кирбейт.³

Негизине карата классификациялоо үчүн миграциянын бир нече түрүн бөлүп көрсөтсө болот.

Биринчи критерий: *конкреттүү кесилишүүчү чектерди эске алуу менен калктын сырткы (эл аралык, мамлекеттер аралык) жана ички (мамлекеттин ичиндеги) миграциясы деп айырмалашат.*

ЭМУ эл аралык миграцияны адамдардын алардын адатта жашаган жеринен эл аралык чек ара аркылуу анын жарандары болуп эсептелбеген өлкөгө кетүү катары аныктайт.⁴ Эл аралык миграция донор-өлкөлөрүндөй сыяктуу эле, кабыл алуучу өлкөлөрдүн калкынын санына таасир этиши мүмкүн.

Өлкөдөн кетүүнү эмиграция деп, ал эми анда катышкан адамдарды – эмигранттар деп аташат. Өлкөгө келүүнү иммиграция деп, ал эми анда катышкан адамдарды – иммигранттар деп атаса болот.

БУУ жана ЭМУ пайдаланган аныктамалар:

Эмиграция, жиберүүчү өлкөнүн көз карашы боюнча – бул адамдын өзүнүн жарандыгынын өлкөсүнөн же адатта жашаган жеринен башка өлкөгө, ошо белгиленген өлкө анын факт жүзүндөгү адатта жашаган жери болуп калуусу максатында көчүп кетүү акты.⁵

Эмигрант, жиберүүчү өлкөнүн көз карашы боюнча – өзүнүн жарандыгынын өлкөсүнөн же адатта жашаган жеринен башка өлкөгө, ошо белгиленген өлкө анын факт жүзүндөгү адатта жашаган жери болуп калуусу максатында көчүп кеткен адам.⁶

Иммиграция, ага келген өлкөнүн көз карашы боюнча – бул адамдын жарандыгынын өлкөсүнөн же адатта жашаган жеринен айырмаланган өлкөгө, ошол белгиленген өлкө анын адатта жашаган жаңы өлкөсү болуп калуусу максатында көчүп келүү акты?⁷

Келүүчү өлкө катары караганда, иммигрант – бул келген өлкөсү иш жүзүндө анын жаңы жашаган өлкөсү болуп калуу максатында, өзүнүн жарандыгынан же адатта жашаган жеринен айырмаланган башка өлкөгө кирген адам.⁸

БУУнун экономикалык жана социалдык маселелер боюнча департаменти эл аралык мигранттардын агымын конкреттүү мезгилдин ичинде өлкөгө келген эл аралык мигранттардын саны (иммигранттар), же өлкөдөн чыгып кеткен эл аралык мигранттардын саны (эмигранттар)

³ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 130-131. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

⁴ Миграция жаатындагы негизги терминдери (Key Migration Terms) (www.iom.int/key-migration-terms#Migration).

⁵ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 62. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

⁶ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 61. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

⁷ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 101. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

⁸ Ошол эле жерде.

катары аныктайт.⁹ Ошондой эле «эл аралык мигранттардын контингенти (чогулган сан)» деген түшүнүк бар – өлкөдөгү белгиленген мөөнөттө, өзүнүн адаттагы жашаган өлкөсүн качандыр-бир өзгөрткөн эл аралык мигранттардын жалпы саны (бул түшүнүк статистикалык максатта колдонулат).¹⁰

ЭМУ ички миграцияны ушундай деп аныктайт – бул жаңы убактылуу же мамлекеттин чегинде туруктуу жашоо жерин белгилөөнү алдын ала караган адамдардын жылуусу. ¹¹ Ички мамлекеттик миграцияда аныкталган административдик-аймактык бирдиктердин (райондун, областын, республиканын, округдун ж.б.) чектеринде жүргүзүлүүчү *ички региондук (ички райондук) миграцияларды жана региондор аралык (райондор аралык) миграцияларды бөлүп көрсөтүшөт*. Бул жылуулар өлкөнүн калкынын жалпы санына таасир этпейт, бирок өлкөнүн ичиндеги жайгашууну өзгөртөт.

Экинчи критерий – *мигранттын жашаган жериндеги же турган жериндеги убактысына, миграцияны жүргүзүү үзгүлтүксүздүгүнө жана мезгилдүүлүгүнө жараша миграция аткарылат. Туруктуу (кайтарымсыз) жана убактылуу (анын ичинде узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү) миграцияны бөлүп көрсөтсө болот.*

Туруктуу (кайтарымсыз) миграция туруктуу жашаган жерин алмаштыруусу менен байланыштуу. Мындай миграциянын классикалык мисалы болуп айыл жеринен шаарга же туруктуу жашоо үчүн чет өлкөгө (кайтарымсыз эмиграция) чыгып кеткендер эсептелет. Бирок азыркы шарттарда калк бир кыйла жигердүү, көп жылууда жана "туруктуу жашаган жери" бүдөмүк түшүнүккө айланып бара жатат. Мисалы, көп адамдар шаарда квартирасы бар жана шаар четинде үйү бар, ал жерлерде бирдей жана бир топ убакытты өткөрүшөт. Ошондуктан, алардын туруктуу жашаган жери эмне экендигин так айтуу кыйын. Айрымдар эки өлкөдө деле жашашат.

ЭМУ *"туруктуу жашоо"* терминин чет өлкөгө келген адамдын мамлекеттин бийликтери тарабынан ага туруктуу (чексиз же мөөнөтсүз) жашоо укугун берүүнү түшүндүрөт. Мында, туруктуу жашоочулардын жашоо шарты, бир мамлекеттен башка мамлекетке өзгөрүлүп турат".¹² Демек, *"туруктуу жашаган адам* – бул келген өлкөдө туруктуу жашоого укугу бар жаран эмес".¹³

Убактылуу миграция узак мөөнөттүүгө жана кыска мөөнөттүүгө бөлүнөт.

БУУнун Экономикалык жана социалдык маселелер боюнча департаменти төмөнкүдөй аныктаманы берет: *"узак мөөнөттүү мигрант* – бул кадимки жашаган өлкөсүнөн башка өлкөгө кеминде бир жылдык мөөнөткө, баруучу өлкө чындыгы анын жаңы өлкөсү болуп калуусу максатында көчүп барган адам. Жиберүүчү өлкөнүн көз карашы боюнча бул адам узак мөөнөттүү эмигрант болот, ал келген өлкөнүн көз-карашында – узак мөөнөттүү иммигрант

⁹ Миграция жаатындагы негизги терминдери (Key Migration Terms) [Кирүү шарттамы: www.iom.int/key-migration-terms#Migration].

¹⁰ Ошол эле жерде.

¹¹ Ошол эле жерде.

¹² Ошол эле жерде.

¹³ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) IOM. 2019. P. 153-154. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

болот". БУУнун статистикалык максаттарда колдонулган узак мөөнөттүү мигранттын аныктамасы эл аралык мигранттарга гана тиешелүү.¹⁴

Кыска мөөнөттүү мигрант. Үч айдан он эки айга чейинки аралыкта жүргөн адам кыска мөөнөттүү мигрант болуп эсептелет. БУУнун түшүнүгүнө ылайык, "кыска мөөнөттүү мигрант" деген түшүнүк бул өлкөгө эс алууга, досторуна жана туугандарына барган, бизнес, медициналык тейлөө же диний зыярат максатында барган адамдар эсептелбейт.¹⁵

"Бардык эмгекчи мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө" эл аралык конвенцияда (1990-жылдын 18-декабрында кабыл алынып, 2003-жылдын 1-июлунда күчүнө кирген) "*циклдык же циркуляциялык миграция*" түшүнүгү колдонулат. Бул миграциянын бир түрү, анда адамдар эки же андан көп мамлекеттин ортосунда ар дайым тигил жакка жана кайра жылышат.

"*Циклдык миграция*" термини бир нече контекстте колдонулат. Ал стихиялык миграцияны сүрөттөө үчүн колдонулат (мисалы, чек ара аймактарындагы, аймактык интеграциялык процесстердин бир бөлүгү катары, мисалы, Европа Биримдигинде, же бир же андан көп өлкөнүн ортосунда бирден көп өлкөдө жашоого юридикалык укугу бар адамдар). Мындай миграцияны мамлекеттер жана өнүгүү процессинин катышуучулары мигранттарга чет өлкөгө, адатта убактылуу жумушка орношуп, андан кийин өз өлкөсүнө кайтып келүү максатында кетүүгө жардам берүү үчүн атайын иштелип чыккан программалар жана схемалар аркылуу кубатташат. Ошол эле учурда, циклдык миграция программаларын иштеп чыгууда өзгөчө этият болуш керек, анткени миграциянын бул формасы узак мөөнөттүү түзүлүштүк тартыштыгы бар эмгек рыногунун тармактары үчүн оптималдуу чечим боло бербейт, мында туруктуу иштөө формалары жана узак мөөнөттүү интеграциялоо иш берүүчүлөрдүн да, эмгек-мигранттардын да муктаждыктарын канааттандырат. Циклдик миграцияны климаттын өзгөрүүсүнүн жана айлана-чөйрөнүн деградациясынын кесепеттерин жеңүү үчүн стратегия катары да колдонулушу мүмкүн. Ошентип, циклдик миграциянын схемалары жергиликтүү бюджеттин ордун толтуруунун жана климаттын өзгөрүшүнө дуушар болгон жамааттардын туруктуулугун жогорулатуунун натыйжалуу жолу болушу мүмкүн.¹⁶

Кыска мөөнөттүү миграциянын түрлөрүнөн төмөнкүлөрдү бөлүк көрсөтсө болот:

- *Эпизоддук миграцияга* мезгил-мезгили менен ар кандай багытта жүргүзүлүп турган ишкердик, эс алуу жана башка иш сапарлар (иш сапарлар, эс алуу ж.б.) кирет.
- *Маятниктик миграциясы* өзүнүн жашаган жеринен тышкары жумушка же окуу жайына үзгүлтүксүз баруу менен байланыштуу. Алардын саны азыркы шарттарда, анын ичинде транспорттук инфратүзүлүштү өнүктүрүүнүн эсебинен көбөйүүдө.
- *Сезондук миграциялар* жылдын белгилүү мезгилдериндеги калктын кыймылы менен мүнөздөлөт. Мисалы, жайкы айыл чарба жумуштарына же курорттук аймактарга эс алууга баруу. БУУ "*сезондук эмгек мигранты*" деген түшүнүктү колдонот – бул мигрант, анын мүнөзү

¹⁴ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) IOM. 2019. P. 123. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

¹⁵ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 61. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

¹⁶ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 27-28. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

боюнча жумушу же миграциясы мезгилдик шарттарга жараша болот жана жылдын бир гана мезгилинде жүргүзүлөт.¹⁷

Кээде убактылуу миграциянын формалары мамлекеттердин чек араларын кесип өтүү менен байланыштуу. Бул учурда, *убактылуу чек ара миграциясы* деген термин – башка өлкөгө иштөө үчүн күнүмдүк же мезгилдүү сапарлар жана "чек аралык сезондук жумушчулар", "фронталдык жумушчулар" деген аныктамалар колдонулат. БУУ "чек арадагы эмгек мигранты" деген түшүнүктү колдонот – бул анын адатта жашаган жерин коңшу мамлекетте кармап туруп, ал жерге күн сайын же жумасына бир жолу кайтып келип турган адам.¹⁸

Үчүнчү критерий – мамлекеттин мигранттардын агымын түзүүгө жана көчүрү, жайгаштыруу процесстерине катышуусу. Бул учурда мигранттардын өзүлөрүнүн каражаттары жана күчтөрү менен жүзөгө ашырылган өз алдынча миграциялоону (уюштурулбаган, стихиялык) жана мамлекеттик органдардын же ар кандай уюмдардын (эл аралык, улуттук, этномаданий, экономикалык ж.б.) каражаттарынын эсебинен толугу менен же жарым-жартылай жүзөгө ашырылган уюшулган миграцияны (мамлекеттик көчүрүү программалары, уюштуруучулук чакыруулар, чалуулар ж.б.) бөлүп көрсөтүшөт. Көчүрүүнүн уюшкан формалары, эреже катары, мамлекет үчүн кыска мөөнөттүү келечекке кыйла кымбатка турат, бирок узак мөөнөттүү келечекте алар өзүн актайт, себеби, алдын-ала даярдалган жерлерге уюшкандык менен көчүп барышат, кабыл алуучу коомго тезирээк интеграцияланышат.

Төртүнчү критерий көчүүнүн ыктыярдуулугуна негизделген. Мигранттардын каалоосу боюнча жүргүзүлүп жаткан ыктыярдуу миграцияны жана ар кандай факторлорду камтыган миграциялык кыймылды түшүндүргөн, бирок мажбурлоону камтыган аргасыз миграцияны бөлүп көрсөтсө болот.¹⁹

БУУнун мамилеси боюнча:

- "аргасыз жер которуулар – айрыкча куралдуу чыр-чатактын, кырдаалдардын, зордук-зомбулуктун кеңири көрүнүштөрүнүн, адам укуктарын бузуунун же табигый же техногендик мүнөздөгү кырсыктардын кесепеттеринен же алардан качуу үчүн үйлөрүн же кадимки турак-жайларын таштап кетүүгө мажбурланган же күч колдонулган адамдардын кыймылы",²⁰
- "ички жер которуулар – айрыкча, куралдуу чыр-чатактын, жалпы зомбулуктун, адам укуктарынын бузулушунун же табигый же техногендик кырсыктардын кесепеттерин болтурбоо үчүн өз үйлөрүн же кадимки турак жайларын таштап качууга же кетүүгө аргасыз болгон, бирок эл аралык таанылган мамлекеттик чек араны кесип өтпөгөн адамдардын же адамдардын тобунун кыймылы".²¹

¹⁷ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 79. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

¹⁸ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 190. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

¹⁹ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. p.75. [https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

²⁰ Миграция жаатындагы негизги терминдери (Key Migration Terms) [Кирүү шарттамы: www.iom.int/key-migration-terms#Migration].

²¹ Миграция жаатындагы негизги терминдери (Key Migration Terms) [Кирүү шарттамы: www.iom.int/key-migration-terms#Migration].

Белгилей кете турган дагы бир категория – качкындар:

- "1951-жылдагы Конвенцияга ылайык качкындар – улутка, динге, жарандыкка, белгилүү бир социалдык топтун мүчөлүгүнө же саясий көз-карашына байланыштуу куугунтуктун курмандыгы болуп калуу коркунучу себебинен, алардын жарандыгынын чегинен тышкары жерде жүргөн адамдар жана мындай коркуу сезимдеринен улам бул өлкөнүн коргоосун колдонууну каалабаган адамдар; же кандайдыр бир жарандыгы жок жана мындай окуялардын натыйжасында мурунку адатта жашаган жеринен тышкары жерде болгондо, алар мындай коркуу сезиминен улам ага кайтып барууну каалабаган адамдар".²²

Бешинчи критерий чек арадан өтүүнүн мыйзамдуулугуна жана мигранттын өлкөдө болуусуна негизделген.

ЭМУ терминологиясында төмөнкү түшүнүктөр колдонулат:

- "үзгүлтүксүз миграция – келип чыккан, транзиттик жана көздөгөн өлкөнүн мыйзамдарына ылайык жүрүп жаткан миграция",²³
- Бардык эмгек мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенцияга ылайык: "үзгүлтүксүз мигрант – кадимки кырдаалда, эл аралык чек арадан өткөн жана ошол мамлекеттин мыйзамдарына жана ошол мамлекет катышуучусу болгон эл аралык келишимдерге ылайык мамлекетке кирүүгө же калууга укугу бар адам";²⁴
- "үзгүлтүктүү миграция – келип чыгууларды, транзитти же көздөгөн мамлекетине кирүүнү же андан чыгууну жөнгө салуучу мыйзамдардан, эрежелерден же эл аралык келишимдерден тышкары келип чыккан адамдардын жүрүшү";²⁵
- бардык эмгек мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенцияга ылайык: "Статусу жөнгө салынбаган мигрант – бул эл аралык чек араны кесип өткөн жана ошол мамлекеттин мыйзамдарына жана ошол мамлекет катышуучусу болгон эл аралык келишимдерге ылайык мамлекетке кирүүгө же калууга укугу жок адам". Чечиле элек жагдайда дагы, мигранттар дагы деле урматтоо, коргоо жана өзүлөрүнүн адам укуктарын пайдаланууга укуктуу экендигин белгилей кетүү маанилүү. Мындан тышкары, качкындарга эл аралык коргоого мүмкүнчүлүк берилиши керек жана алар кооптуу жерден чыгып кетип, уруксатсыз киргендиги же калгандыгы үчүн жазаланбашы керек".²⁶

Документсиз мигрант – бул тийиштүү документтери жок өлкөдө жүргөн же жашаган жаран болуп эсептелбейт. Мигранттар эки себеп боюнча катталбай калышы мүмкүн. Биринчиден, алардын инсандыгын тастыктаган документтери бар, бирок алардын өлкөгө кирүү жана калуу укугун тастыктаган документтер жок же андай документтер жасалма же жараксыз.

²² Миграция жаатындагы негизги терминдери (Key Migration Terms) [Кирүү шарттамы: www.iom.int/key-migration-terms#Migration].

²³ Ошол эле жерде.

²⁴ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 132. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

²⁵ Миграция жаатындагы негизги терминдери (Key Migration Terms) [Кирүү шарттамы: www.iom.int/key-migration-terms#Migration].

²⁶ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM) 2019. P. 131-132. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

Экинчиден, алардын инсандыгын тастыктаган документтери, ошондой эле алардын өлкөгө кирүү жана калуу укугун тастыктаган башка документтери жок. Инсандыгын тастыктаган жеке документтери жок документсиз мигранттар, адатта, кызмат көрсөтүүлөр менен пайдалануу, жашоого же иштөөгө уруксат алуу же өз өлкөсүнө кайтып келүү жагынан кыйналат. Документсиз мигранттар, эгерде алар жарандыгын тастыктаган далилдерди таба алышпаса, узак мөөнөттүү келечекте, жарандыктан айрылып калуу коркунучунда турушат.²⁷

Алтынчы критерий – *миграциянын максаттары*, алар экономикалык (жумуш, соода иши), социалдык (окуу, нике, үй-бүлө куруу), саясий (баш калка), экологиялык (климаттык шарттардын өзгөрүшү, экологиялык абал) болушу мүмкүн.

Бүгүнкү күндө экономикалык миграциянын кеңири таралган формасы *эмгек миграциясы болуп саналат*. ЭМУнун мамилесине ылайык: "*Эмгек миграциясы* – адамдарды жумушка орноштуруу максатында бир мамлекеттен экинчисине же алардын жашаган өлкөсүнүн аймагына которуу".²⁸ Мигранттын аныктамасына ылайык, эмгек миграциясы өлкө ичинде жана эл аралык чек арадан өтүп жаткан мигранттарды камтуусу менен аныкталат. Бул тандоо, жумуш издеп бир өлкөнүн ичинде жүргөн адамдардын көпчүлүгү кээде эл аралык мигранттар сыяктуу тоскоолдуктарга же кыйынчылыктарга, мисалы, басмырлоого жана интеграциянын кыйынчылыктарына туш болушат деген менен акталат. Мындай көйгөйлөр көбүнчө чек арадан өтүп жаткан мигранттар үчүн олуттуураак болсо да, алар ички мигранттарга да мүнөздүү.²⁹

Бардык эмгек мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенцияга ылайык (1990-жылдын 18-декабрында кабыл алынган, 2003-жылдын 1-июлунда күчүнө кирген): "*Жумушчу-мигрант* – анын жараны болбогон мамлекетте акы төлөнүүчү иш менен келечекте алектене турган, алектенип жаткан же алектенип бүткөн адам. Конвенция эмгек мигранттарын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүн коргоону, мигранттар келген мамлекетте иштеп жатканда гана эмес, "эмгек-мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн миграциясынын бардык процесстеринде, анын ичинде миграцияга даярдыкты, кетүүнү, транзитти жана бүткүл жашаган мезгилин жана мамлекеттеги акы төлөнүүчү иш аракеттерин, жалданып иштөөнү, ошондой эле туулуп-өскөн мамлекетине же кадимки жашаган жерине кайтып келүүнү камтыйт". Эмгек мигранттары кээде документтерде "чет элдик жумушчулар же убактылуу контракттык жумушчулар" деп да аталат.³⁰

Экологиялык мигрант (экологиялык миграция) – айлана-чөйрөдөгү күтүлбөгөн жерден же прогрессивдүү өзгөрүүлөрдүн натыйжасында, алардын жашоосуна же жашоо шарттарына терс таасирин тийгизген, адатта жашаган жеринен кетүүгө мажбур болгон же убактылуу же

²⁷ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 219-220. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

²⁸ Миграция жаатындагы негизги терминдери (Key Migration Terms) [Кирүү шарттамы: www.iom.int/key-migration-terms#Migration].

²⁹ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 121. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

³⁰ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 134-135. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

биротоло кетүүнү каалаган адам же адамдардын тобу жана алар өз өлкөсүнүн аймагында же аймактан тышкары же адатта жашаган жеринде жылышат.³¹

Азырынча экологиялык себептер менен көчүп жүрүшкөн адамдардын же адамдардын тобун сүрөттөө үчүн колдонула турган термин жөнүндө эч кандай эл аралык макулдашуу жок.³²

Азыркы миграциянын себептери ар түрдүү жана татаал. Бирок, биринчиден, экономикалык жана социалдык бири-бирине тыгыз байланыштуу болгондуктан, аларды бөлүп алуу кыйынга турат жана социалдык-экономикалык себептер жөнүндө сүйлөшүү туура болот.

Миграциялык фактор – фактор латын тилинен "жасоо", "өндүрүү" деп которулат. "Фактор" түшүнүгү кандайдыр бир процесстин, кубулуштун кыймылдаткыч күчүн көрсөтүү үчүн колдонулат.

Азыркы миграциянын негизги факторлору болуп:

- экономикалык – эмгек акынын өлчөмү, жумуштун бардыгы;
- социалдык – ден-соолугунун абалы, жашоосу, үй-бүлөлүк мамилелер, балдар;
- этно-диний – этникалык окшоштук, дин;
- табигый – аба ырайы жана климат, экологиялык шарттар;
- административдик факторлор – миграциялык саясат, миграцияны контролдоо саналат.

Факторлор – кандайдыр бир кубулуштун деңгээлин же өнүгүшүн аныктоочу детерминанттар. Мисалы, климаттык шарттар миграциянын жана өлүмдүн фактору болуп саналат, бирок төрөлүү жана ажырашуу үчүн андай болуп саналбайт. Көп тараптуу мүнөзүнө карабастан, эреже катары, бир нече факторлор калктын миграциясын, анын ичинде мурдагы жашаган жерлерине кайтып келүүгө өбөлгө түзүшү мүмкүн.

Факторлордон айырмаланып **миграциянын себеби** – келип чыгууну же аракетти, башкача айтканда, миграцияны шарттайт. Себеп деп, анын аракети өзүнүн аркасынан чакырган, аныктаган, өзгөрткөн, өндүргөн же башка көрүнүштү алып келген кубулуш түшүндүрүлөт. Себеп аракетке, башкача айтканда, миграция актысына алып келет.³³

Миграциянын себептери "түртүүчү" же "тартуучу" болушу мүмкүн. "Түртүүчү" себептери донор-өлкөлөрдө колдонулат:

- экономикалык себептер – жумушту жоготуу жана жумуш табуунун мүмкүн эместиги, айлык акынын төмөн деңгээли;
- социалдык себептер – жашоонун келечегинин жоктугу, билим алуунун мүмкүн эместиги, криминалдык кырдаалдын начарлоосу, коопсуздуктун жоктугун сезүү;
- этно-диний себептер – этникалык, расалык же диний негизде басмырлоо, улуттар аралык жаңжалдар, "этникалык тазалоолор";
- административдик-саясий себептер – саясий көз караш үчүн куугунтуктоо, чыгаруу.

³¹ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 63. [Кируү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

³² Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 62. [Кируү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

³³ Демографиялык түшүнүктөр сөздүгү / Л.Л. Рыбаковскийдин ред. алдында. М.: ЦСП. 2003. С. 157 [Кируү шарттамы: www.socioprognoz.ru/files/File/2012/Demograf%20ponyatini%20slovar.pdf].

- *табигый себептер* – табигый кырсыктар, экологиялык кырдаалдын жана климаттык шарттардын начарлашы;

Кабыл алуучу өлкөлөрдө "тартуучу" себептер иштейт:

- *экономикалык себептер* – жумуш табуу мүмкүнчүлүгү, эмгек акынын жогорку деңгээли, өнүккөн инфратүзүлүшкө жетүү;

- *социалдык себептер* – окутуу мүмкүнчүлүгү, үй-бүлөнүн жана туугандарынын болушу;

- *этно-диний себептер* – дин тутуу эркиндиги, этникалык жана диний ар түрдүүлүк саясаты;

- *административдик – саясий себептер* – мигранттарды тартуу боюнча программалар;

- *табигый себептер* – жагымдуу климат, жагымдуу экологиялык шарттар.

Көпчүлүк миграциянын жеке актылары биргелешип социалдык-экономикалык жана саясий системаны объективдүү мүнөздөйт. Миграцияны "адамдардын буту менен добуш берүү ыкмасы" деп аталышы да бекеринен эмес.

Контролдук суроолор:

1. Төмөнкү түшүнүктөргө аныктама бергиле: миграция, мигрант, эл аралык мигрант, ички мигрант, эмиграция, эмигрант, иммиграция, иммигрант.
2. Туруктуу жана убактылуу миграциянын ортосунда кандай айырмачылыктар бар? Узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү миграциянын? Мисал келтириңиз.
3. Миграциялык фактор миграциянын себептеринен эмнеси менен айырмаланат?
4. Азыркы дүйнөдө миграциянын кеңири тараган себептерин атап өтүңүз.

Практикум:

Улуттук (региондук) басма сөзгө анализ жасаңыз. Акыркы убактагы билдирүүлөрдө миграциянын кайсы түрлөрү жөнүндө айтылган? Бул басылмаларда миграция жана мигранттар жөнүндө маалыматтар кандай формада жана кандай аспектте берилген?

Милдеттүү адабияттар:

1. Демографиялык түшүнүктөр сөздүгү / Л.Л. Рыбаковскийдин ред. алдында. М.: ЦСП. 2003. 352 с. [Кириүү шарттамы: www.socioprognoz.ru/files/File/2012/Demograf%20ponyatini%20slovar.pdf].
2. Практикалык демография/ Л.Л. Рыбаковскийдин ред.алдында Рыбаковского. – М.: ЦСП. 2005. 280 с. [Кириүү шарттамы: www.isras.ru/publ.html?id=2094].
3. Рязанцев С.В., Ткаченко М.Ф. Дүйнөлүк эмгек рыногу жана эл аралык миграция. М.: Экономика. 2010. 303 б.
4. Эмгек миграциясын башкаруу боюнча окутуу модулдары. Методисттер үчүн окуу куралы. Женева: ЕККУ. МОМ. 2011. 348 с. [Кириүү шарттамы: www.osce.org/ru/secretariat/115544?download=true].
5. Юдина Т.Н. Миграция: негизги терминдердин сөздүгү. М.: Изд-во РГСУ. 2007. 462 с. [Кириүү шарттамы: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/yudina-migraciya-slov-term-2007-a.htm>].
6. Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук (International Migration Law. Glossary on Migration). Женева. МОМ. 2004. 78 р. [Кириүү шарттамы: http://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_1_en.pdf].
7. Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. 98 р. [Кириүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

Кошумча адабият:

8. Елисеева И.И. Демография жана калктын статистикасы. 3-чыгарылыш, тол. Академиялык бакалавриат үчүн окуу куралы. М.: Юрайт. 2017. 405 б.
9. Эл аралык гуманитардык укук/ А.Я. Капустиндин ред. алдында. 2-чыгарылыш, оңдолгон жана толукталган. М. Юрайт. 2011. 639 с. [Кируу шарттамы: <https://ozon-st.cdn.ngenix.net/multimedia/1002960198.pdf>].
10. Көп жүздүү миграция/О.Д. Воробьеванын, А.В. Топилиндин ред. алдында. М. Экон-информ. 2014. 261 с. [Кируу шарттамы: www.isras.ru/publ.html?id=3685].
11. Мурунку СССРден кеч көчүрүлгөндөрдүн (Spaetaussiedler) укуктук абалы. GERMANY.RU. 1999. [Кируу шарттамы: <http://recht.germany.ru/aussiedler.db/items/18.html?op=>].
12. Рязанцев С.В. Орустардын Россияга көчүп келиши жана миграциясы. Орус суроосу/ Г.В. Осиповдун, В.В. Локосовдун, И.Б. Орлованын ред. алдында. М.: Экономика. 2007. 237 б.
13. Рязанцев С.В., Гребенюк А.А. «Биздикилер» чет өлкөдө. Орустар, россиялыктар, орус тилдүүлөр, мекендештер: Россияга көчүп келүү, интеграция жана кайтып келме миграция. М. ИСПИ РАН. 2014. 238 с. [Кируу шарттамы: <https://istina.msu.ru/publications/book/6531743/>].
14. Эл аралык миграция статистикасы Чыгыш Европа жана Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн практикалык колдонмо. БУУ ЕЭК. ЮНФПА. Женева. 2011 [Кируу шарттамы: www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/RUS_International_Migration_Statistics_Practical_Guide.pdf].
15. Якунин В.И., Сулакшин С.С., Багдасарян В.Э. ж.б. Россияны демографиялык кризистен алып чыгуунун мамлекеттик саясаты/С.С. Сулакшиндин жалпы ред. алдында. М.: Экономика, Илимий эксперт. 2007. 920 б.
16. Миграция жаатындагы негизги терминдери (Key Migration Terms) [Кируу шарттамы: www.iom.int/key-migration-terms#Migration].

Видеосюжет:

Миграциянын социалдык ролу. О. Вендина
[Кируу шарттамы: www.youtube.com/watch?v=U6j28jT7NrQ].

1.2. Кайтма миграциянын аныктамасы, түрлөрү жана багыттары

Мазмуну. Миграциянын глобалдуу тенденциялары. Дүйнөдөгү эмгек, билим берүү жана мажбурлоочу миграциянын тенденциялары. Кайтма миграциянын орду жана көлөмү. Эл аралык жана улуттук укукта кайтып келүү жана кайтма миграция терминологиясы. Реэмиграция жана репатриация. Кайтма миграциянын классификациясы Кайра кайтаруунун түрлөрү: ыктыярдуу жана мажбурланган. ЭМУ тарабынан ыктыярдуу кайтып келүүгө жана реинтеграциялоого жардам (ЫККРЖ) программасын ишке ашыруу: сандык жана региондук аспектилер. Түз жана кыйыр түрдө стимулдашуучу кайтма миграция, стихиялык кайтма миграция. Мыйзамдуу (документтештирилген) жана жөнгө салынбаган (документсиз) кайтма мигранттар. Дүйнөнүн айрым өлкөлөрүндө кайтма миграциянын потенциалын калыптандыруунун тарыхый өзгөчөлүктөрү.

Азыркы шартта миграция, мамлекеттер, коомдор жана мигранттар үчүн көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү берет. Миграция интеграция, калктын жер которушу, коопсуздук жана чек араны коргоо сыяктуу тармактарда маанилүү саясий жана экономикалык көйгөйгө айланды. ЭМУнун эсептөөлөрүнө ылайык, 2015-жылы дүйнөдө 244 миллион эл аралык мигранттар болгон (дүйнө калкынын 3,3%) – 2000-жылдагы 155 миллион адамга (дүйнө калкынын 2,8%) салыштырмалуу өстү. Ички мамлекеттик миграция ого бетер кеңири кулач жайган, мында акыркы глобалдык баа берүү, 740 миллиондон ашык адам, өзүнүн туулган өлкөсүнүн чегинде миграциялагандыгын күбөлөндүрөт.¹

Азыркы шарттардагы миграциялык агымдардын бир топ глобалдык тенденцияларын бөлүп көрсөтүүгө болот.

Эмгек миграциясы. ЭМУнун эсептөөлөрүнө ылайык, дүйнө жүзүндө эмгек мигранттарынын саны 150,3 миллион адамды түзөт же эл аралык мигранттардын жалпы санынын үчтөн эки бөлүгүнө туура келет. Эмгек мигранттарынын арасында эркектер басымдуулук кылат, алар болжол менен 17 миллион адамга көп: 83,7 миллион эркектер (55,7%) жана 66,6 миллион аялдар (44,3%). Эмгек мигранттарынын көпчүлүгү, болжол менен 112,3 миллион адам (75%) кирешеси жогору өлкөлөрдө иштешкен, 34,4 миллиону (23%) орто кирешелүү өлкөлөрдө болушкан. Эмгек мигранттарынын дээрлик 2%ы жакыр өлкөлөрдө иштешкен. Төмөн жана орто кирешелүү өлкөлөрдүн топторундагы жумушчу күчүнүн жалпы көлөмүндө эмгек мигранттарынын үлүшү салыштырмалуу төмөн (болжол менен 1,4%), кирешеси жогору өлкөлөрдүн тобунда 16,3%га жогору болгон.² Дүйнөдө мигранттардын квалификациялуу жана квалификациясы төмөн жумушчу күчү талаптанган бойдон калууда. Ошондой эле жогорку квалификациялуу булактар жана таланттар үчүн атаандаштык күч алууда, анткени мындай адистер билимге негизделген экономиканы өнүктүрүүдө барган сайын маанилүү ролду ойношот. Инженердик, маалыматтык технологиялар, фармацевтика, саламаттыкты сактоо жана билим берүү тармагында кадрлардын жетишсиздиги, өлкөлөрдү өз миграциялык

¹ Доклад о миграции в мире, МОМ, Женева (World migration report 2018. Chapter 2. IOM: Geneva.) 2017. P. 1 [Кируу шарттамы: www.iom.int/sites/default/files/country/docs/china/r5_world_migration_report_2018_en.pdf].

² Доклад о миграции в мире, МОМ, Женева (World migration report 2018. Chapter 2. IOM: Geneva.) 2017. P. 16 [Кируу шарттамы: www.iom.int/sites/default/files/country/docs/china/r5_world_migration_report_2018_en.pdf].

саясатын жогорку квалификациялуу мигранттар үчүн жагымдуураак кылууга мажбур кылат. Эмгек миграциясы барган сайын циркуляциялык эмгек миграциясына айланып баратат. Эмгек мигранттарына, ошондой эле финансылык-экономикалык кризистерден улам күчөгөн кайтып келме миграция да мүнөздүү.

Аргасыз миграция. 2016-жылдын аягына чейин дүйнө жүзүндө 22,5 миллион качкындар болгон, алардын 17,2 миллиону БУУнун КЖКБ тарабынан жана 5,3 миллион качкындар палестиналык качкындарга жардам берүү жана ишти уюштуруу үчүн БУУнун Жакынкы Чыгыш агенттигинде катталган. Бул тарыхтагы эң жогорку көрсөткүч, бирок качкындардын жылдык өсүшү 2012-жылдан бери басаңдаган. Мындан тышкары, 2,8 миллион адам эл аралык коргоону издеп, качкын макамын аныктоону күтүп жатышат – аларды башпаанек издегендер деп аташат. Биринчи жолу баш паанек сурап кайрылгандардын жалпы саны 2016-жылы 2 млн. түздү. Качкындарды кабыл алган негизги өлкө Германия (720 миң арыз), андан кийин АКШ (262 миң) жана Италия (123 миң) болгон. Качкындар келип чыккан негизги өлкөлөр Сирия, Ооганстан, Түштүк Судан, Сомали, Судан, Конго Демократиялык Республикасы, Борбордук Африка Республикасы, Мьянма, Эритрея жана Бурунди (13,5 млн. адам же 79%) болгон. БУУнун КЖКБнын эсептөөлөрүнө ылайык, 18 жашка чейинки адамдар бардык качкындардын болжол менен 51%, аялдардын үлүшү – 49% түзөт. Качкындардын 60%га жакыны шаарларга жайгаштырылган.³

Билим берүү миграциясы. Азыркы шарттарда жогорку билим көп улуттуу болуп, жаштар билим алууда кыйла мобилдүү болуп калды. Бул дүйнө жүзү боюнча эл аралык билим берүү миграциясынын өсүшүнө алып келди, бул чет өлкөлүк университеттерде окууга студенттердин миграциясын билдирет.⁴ ЮНЕСКОнун маалыматы боюнча, 2017-жылы 5,1 миллион студент өз өлкөлөрүнөн тышкары билим алышкан.⁵ Айрым региондор жана калктын курактык курамында жаштар басымдуулук кылган өлкөлөр эл аралык билим берүү миграциясына барган сайын көбүрөөк тартыла баштады. Мисалы, жаш кытайлыктардын жарымы чет өлкөдө билим алууну каалашса, 2017-жылы чет өлкөдөгү кытай студенттеринин саны 442,8 миң адам болгон.⁶ Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген 156 миңге жакын студент чет өлкөлөрдө билим алышкан. Чет өлкөлүк студенттердин 25-30%ы гана туулуп өскөн өлкөлөрүнө экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөрдөн кайтып келишет. Көптөгөн студенттер чет өлкөлөрдө жогорку билимге ээ болууну каалашат, ошол эле учурда чет өлкөдө окууну, окуп жаткан өлкөдө туруктуу жашоого уруксат алуу кадамы катары карашат.⁷ Чет өлкөлүк студенттердин кабыл алуучу өлкөлөрдүн экономикасына кошкон салымы, негизги кабыл алуучу өлкөлөрдүн чет өлкөлүк студенттердин кириши жана интеграциялануусу үчүн көбүрөөк күч аракеттерди көрүүнүн себеби болуп калды: булар миграциялык мыйзамдарга киргизилген өзгөртүүлөр, виза саясатындагы жана жол-жоболорундагы өзгөртүүлөр.⁸

³ Доклад о миграции в мире, МОМ, Женева (World migration report 2018. Chapter 2. IOM: Geneva.) 2017. P. 20-21 [Кирүү шарттамы: www.iom.int/sites/default/files/country/docs/china/r5_world_migration_report_2018_en.pdf].

⁴ Билим берүүнүн глобалдашуусу: киришүү (Spring J. Globalization of Education: An Introduction), Queens College & Graduate Centre. City University of New York. 2009.

⁵ ЮНЕСКО берлимелери [Кирүү шарттамы: <http://data.uis.unesco.org/>].

⁶ Атлас долбоору, Стипендиялар боюнча Китай кеңеши (Project Atlas, China Scholarship Council).

⁷ Gribble C. Policy options for managing international student migration: the sending country's perspective. Journal of Higher Education Policy and Management. Vol. 30. №. 1. 2008. pp. 25-39.

⁸ Варгезе Н.В. Жогорку билимдин глобалдашуусу жана чек арадагы студенттердин мобилдүүлүгү (Varghese N.V. Globalization of higher education and cross-border student mobility. International Institute for Educational Planning. Paris.) UNESCO. 2008. 33 p. [Кирүү шарттамы: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.536.4194&rep=rep1&type=pdf>].

Ар кандай жагдайлардан улам кээде же мезгил-мезгили менен мигранттардын көбү өз өлкөлөрүнө кайтышууда. Дүйнөлүк деңгээлде кайтма миграциянын масштабын баалоо мүмкүн эместигине карабастан, жана улуттук деңгээлде бул көрсөткүч так эмес, колдо болгон маалыматтар миграциянын жалпы агымынын көбөйүшү менен катар эле, кайтып келме миграциянын көбөйүп жаткандыгын көрсөтүп турат.

Кайтаруу – бул баштапкы жерге кайтып келүү актысы же процесси. Бул өлкөнүн аймактык чек араларында – жер которгон жана демобилизацияланган адамдар кайтып келгенде; же баруучу (транзиттик) өлкө менен келип чыккан өлкөнүн ортосунда – эмгек мигранттары, качкындар же баш калка издеген адамдар үчүн. Кайтаруунун ар кандай жолдору сүрөттөлөт: ыктыярдуу, мажбур, жардам менен жана өзүнөн-өзү; ошондой эле мигранттардын кайтып келүү, мисалы, репатриация (же кризистик шартта жүргөн мигранттар) түрлөрү.⁹

ЭМУнун (2004) мамилесине ылайык, "*кайтма миграция*" деп, адатта, эң аз дегенде бир жыл башка өлкөдө болгондон кийин, өз өлкөсүнө же туруктуу жашаган жерине кайтып келген адамдардын кыймылы түшүндүрүлөт. Бул кайтаруу ыктыярдуу болушу мүмкүн же жок. Кайтаруу миграциясы ыктыярдуу репатриация жолу менен да жүрүшү мүмкүн.¹⁰

Азыркы учурда (2019-ж.), ЭМУ эл аралык миграциянын контекстинде (адатта жашаган жеринен чыгып, эл аралык чек араны кесип өткөндөн кийин, өз өлкөсүнө кайтып келген адамдардын кыймылы) жана ички миграциянын контекстинде (ал жерден көчүп кеткенден кийин адатта жашаган жерине кайтып келген адамдардын кыймылы) *кайтма миграцияны* аныктайт.

Статистикалык максаттар үчүн, БУУнун Экономикалык жана социалдык маселелер боюнча департаменти, *кайтып келүүчү мигранттарды* башка өлкөдө (кыска же узак мөөнөткө) эл аралык мигрант болуп жүргөндөн кийин өз өлкөсүнө кайтып келген жана кеминде бир жыл өлкөдө жүрүүгө ниеттенген адамдар катары аныктайт.¹¹

БУУ жана ЭМУ сунуш кылган "кайтма миграция" түшүнүгүнүн бирдей маанилүүлүгүнүн жетиштүүлүгүнө карабастан, аны ар кайсы өлкөлөрдө чечмелөө бир кыйла айырмаланат. Ар кандай өлкөлөргө кайтып келүүнү уюштуруунун ченемдик укуктук актыларында жана программаларында, кайтма миграция процессин мүнөздөгөн ар кандай түшүнүктөр жана терминдер колдонулат.

Ошондой эле кайтма миграциянын контекстинде, "*реэмиграция*" деген термин колдонулат – бул эмигранттарды мурун эмиграцияланган өлкөгө кайтаруу процесси.¹²

Эл аралык укукта жана миграциялык саясатта эки маанидеги "*репатриация*" түшүнүгү кайтма миграция менен тыгыз байланышкан.

⁹ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 15. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

¹⁰ Эл аралык миграциялык укук. Миграция жаатындагы глоссарий. Женева, ЭМУ (International Migration Law. Glossary on Migration. Geneva. IOM.) 2004. P. 15 [Кирүү шарттамы: http://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_1_en.pdf].

¹¹ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 15. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

¹² Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 168. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

"Репатриацияны" ар кандай эл аралык документтердин жоболорунун негизинде кууш талкуулоо (1949-жылдагы Женева конвенциялары, 1977-жыл протоколдору, 1907-жылдагы (IV) Гаага конвенциясын толуктаган жер согушунун мыйзамдары жана үрп-адаттары жөнүндө жоболор; адам укуктары боюнча документтер, ошондой эле укуктук үрп-адаттар) качкындын же согуш туткунунун жараны болуп турган өлкөгө кайтып келүү укугу катары аныктайт. Репатриацияны тандоо укугу аны кармоочу органдарга эмес, адамдын өзүнө таандык. Репатриацияга болгон укук, ошондой эле кабыл алуучу өлкөнүн мамлекеттик органдарын мындай адамдарды (аскерлерди жана жарандарды) бошотууну, ал эми туулуп өскөн өлкөлөрдү – жарандарын кабыл алууну милдеттендирет. "Репатриация" термини эл аралык кризис учурунда дипломатиялык өкүлдөргө жана эл аралык кызмат адамдарына карата колдонулат.¹³

"Репатриация" термини эл аралык гуманитардык укуктун контекстинде да колдонулат, мында эл аралык укуктун ушул тармагына тиешелүү категорияларга көңүл бурулат. Өз өлкөсүнө кайтып келүүгө жалпы укук адам укуктарынын эл аралык укуктарында, анын ичинде Эл аралык жарандык жана саясий укуктар жөнүндө пактта алдын ала каралган (1966-жылы 16-декабрда кабыл алынган, 1976-жылы 23-мартта күчүнө кирген). Африкада качкындардын көйгөйлөрүн жөнгө салуучу конкреттүү аспекти жөнгө салуучу конвенциянын алкагында (1969-жылдын 10-сентябрында кабыл алынган, 1974-жылдын 20-июнунда күчүнө кирген), репатриация ар дайым ыктыярдуу болушу керек жана эч бир качкын анын эркине каршы кайтарылышы мүмкүн эмес деп каралган. Бул чечмелөө, ошондой эле баш калкалоо өлкөсүнө "репатриацияга кайрылган качкындардын коопсуз кайтып келүүсү үчүн тийиштүү чараларды көрүүгө", ал эми келип чыккан өлкөдө "алардын көчүп келүүсүнө көмөк көрсөтүп, өлкө жарандарынын бардык укуктарын жана артыкчылыктарын жана алардын милдеттерин жеңилдетүү" милдеттендирет. Бул термин көбүнчө эл аралык кризис учурунда дипломатиялык өкүлдөрдү жана эл аралык кызмат адамдарын, ошондой эле чет өлкөлөрдө кризиске же кыйынчылыктарга туш болгон жарандарды мекенине кайтаруу үчүн колдонулат.¹⁴

Кеңейтилген чечмелөөлөргө ылайык, *"репатриант"* – бул социалдык-экономикалык же жеке мүнөздөгү себептерден улам, туруктуу жашоо максатында өзүнүн жарандыгынын же туулуп өскөн өлкөсүнө ыктыярдуу көчүп келген адам.¹⁵ Ушуга байланыштуу, айрым өлкөлөрдүн өкмөттөрү жана алардын мамлекеттик программалары репатриацияны көбүнчө кайтма миграциянын бир түрү, б.а. этникалык мекенге кайтып келүү процесси деп эсептешет. Этникалык мекен деп, көбүнчө адамдар келип чыккан жерин (алар мурда бул жактан көчүп кетпесе дагы) элестеткен өлкөнү же аймакты түшүнүшөт. Эреже катары, бул мамиле этникалык жана (же) диндик таандыктык менен аныкталат. Бир катар мамлекеттердин бийликтери (мисалы, Израиль жана Греция) "репатриация" жана "репатриат" түшүнүктөрүн ченемдик укуктук актыларда, миграциялык саясатта жана көчүрүү программаларында түздөн-түз колдонушат.

Кайтма миграцияны классификациялоодо бир нече ыкмалар.

¹³ Эл аралык миграциялык укук. Миграция жаатындагы глоссарий. Женева, ЭМУ (International Migration Law. Glossary on Migration. Geneva. IOM.) 2004. P. 78 [Кирүү шарттамы: http://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_1_en.pdf] С. 140.

¹⁴ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 180-181. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

¹⁵ Эл аралык миграциялык укук. Миграция жаатындагы глоссарий. Женева, ЭМУ (International Migration Law. Glossary on Migration. Geneva. IOM.) 2004. P. 78 [Кирүү шарттамы: http://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_1_en.pdf] С.140.

Мигранттардын келип чыккан өлкөгө кайтып келүүсүн чечмелөө мындай процесстин ыктыярдуулугунан көз каранды:

- "өз ыктыяры менен кайтып келген мигранттар" – өз ыктыярдуу чечиминин негизинде өз алдынча же бирөөнүн жардамы менен кайтып келүүчү, транзиттик өлкөгө же башка өлкөгө кайтып келген адамдар. Ыктыярдуу репатриация уюштурулган (тиешелүү өкмөттөрдүн жана БУУ КЖКБнын колдоосу астында) же өзүнөн-өзү болушу мүмкүн (качкындар өз эсебинен кайтып келишет, БУУ КЖКБ жана өкмөттөр кайтып келүү процесстерине катышпайт);¹⁶
- "мажбурлап кайтарып келүү" – жеке адамды өзүнүн эркине каршы келип чыккан өлкөгө, транзитке же үчүнчү өлкөгө кайтарып берүү актысы, адатта административдик же сот актысынын же чечиминин негизинде жүргүзүлөт.

1979-жылдан баштап, ЭМУ ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоого жардам (ЫККРЖ) программасын жүргүзөт. ЭМУнун ЫККРЖ линиясы боюнча мигранттарды колдоо боюнча программасы бир катар иш-чараларды камтыйт, эреже катары: учуудан мурда консультация берүү, авиабилеттерди сатып алуу, административдик жана туристтик жардам жана мүмкүн болушунча реинтеграцияга көмөк көрсөтүү. 2005-жылдан 2018-жылга чейин орто эсеп менен ЭМУ жыл сайын 48 миң мигрантка ЫККРЖ аркылуу мекенине кайтып келүү маселелеринде жардам берет. 2018-жылы 128 кабыл алуучу же 169 келип чыккан өлкөлөрдөгү транзиттик өлкөлөрдөн кайтып келишкен 63,3 миң мигрантка колдоо көрсөтүлгөн (24% аялдар, 22% балдар, 1,2% адам сатуунун курмандыгы).¹⁷

2018-жылы ЫККРЖ катышуучуларынын көпчүлүгү (53,7%) Европа экономикалык аймагынан, атап айтканда Германиядан, Грециядан, Австриядан, Бельгиядан жана Нидерланддан кайтып келишкен (1.2.1-таблица). "Түштүк-түштүк" багытында, анын ичинде транзиттик өлкөлөрдөн кайтма мигранттардын агымы көбөйүүдө. Мисалы, Нигерден Гвинея, Мали, Камерун, Кот-д'Ивуар жана Сенегалга кайтып келген мигранттардын көпчүлүгү, алар дүйнө жүзүнө кайтып келген мигранттардын 18% дан ашыгын түзөт. 2018-жылы мигранттардын келип чыгышынын негизги аймактары – ЫККРЖ линиясы боюнча жардам алуучулар Батыш жана Борбордук Африка (30,8%), Түштүк-Чыгыш Европа, Чыгыш Европа жана Борбордук Азия (27,6%), Азия жана Тынч океан (14%) жана Жакынкы Чыгыш жана Түндүк Африка (12,9%) болушкан. Жалпысынан, келип чыккан алдыңкы 10 өлкөгө ЫККРЖ линиясы боюнча бардык жардам алуучулардын 51% түзөт.¹⁸

¹⁶ Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. P. 225. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

¹⁷ Кайтаруунун жана реинтеграциянын негизги маселелери. ЭМУ, Женева (2018 Return and Reintegration Key Highlights. IOM: Geneva). 2019. P. 15 [www.iom.int/sites/default/files/our_work/DMM/AVRR/2018_return_and_reintegration_key_highlights.pdf].

¹⁸ Доклад о миграции в мире, МОМ, Женева (World migration report 2018. Chapter 2. IOM: Geneva.) 2017. P. 1 [Кирүү шарттамы: www.iom.int/sites/default/files/country/docs/china/r5_world_migration_report_2018_en.pdf].

1.2.1-таблица. 2018-жылы негизги кабыл алуучу (же транзиттик) өлкөлөр жана келип чыккан өлкөлөр боюнча ЫККРЖ программаларынын катышуучуларынын саны.¹⁹

Кабыл алуучу же транзит өлкөлөрү	Катышуучулардын саны, адам	Келип чыккан өлкөлөр	Катышуучулардын саны, адам
Германия	15 942	Ирак	5 661
Нигер	14 977	Гвинея	5 088
Греция	4 968	Эфиопия	4 792
Австрия	3 469	Мали	4 041
Джибути	3 392	Грузия	2 681
Бельгия	2 795	Ооганстан	2 232
Нидерланддар	2 149	Албания	2 167
Марокко	1 508	Россия Федерациясы	1 952
Түркия	1 494	Украина	1 901
Италия	958	Кот-д'Ивуар	1 834

Кайтма миграция процессинде мамлекеттин жана эл аралык уюмдардын катышуу даражасына жараша, кайтма миграциянын үч түрүн аныктаса болот:

- тикелей же активдүү стимулдаштырылган кайтма миграция, кайтып келген мигранттарды (репатрианттарды) тартуу жана уюштуруу боюнча мамлекеттик программалардын, ошондой эле ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоо программасынын (ЫККРЖ) катышуусунда жана аткарылышында байкалат. Кайтма миграциянын масштабдуу программалары азыркы учурда Израиль, Германия, Россия Федерациясы, Греция жана Казакстан тарабынан ишке ашырылууда. Бул мамлекеттердеги мамлекеттик программалар бир нече жылдан бери максаттуу түрдө аткарылып келет, так максаттары жана милдеттери бар, ошондой эле мамлекеттик бюджеттен каржыланат.

1.2.1-мисал. Германиянын этникалык немистерин кайтаруу боюнча мамлекеттик программасы.

Тарыхый кырдаалга байланыштуу Германиянын эли бытыранды болгон. 1990-жылдардын башында Германиядан тышкары 2,5 миллион этникалык немистер жашашкан, алардын 2 миллионго жакыны мурдагы СССРдин аймагында пайда болгон мамлекеттерде болушкан.²⁰ Германияга башка мамлекеттерден көчүп барган немистерге карата мамлекеттик саясаттын негизи конституциялык ченемдерге негизделген, ага ылайык этникалык немистер Германиянын жарандары менен бардык укуктарда теңделген. Көчүп келгендер үчүн жеңилдиктердин кеңири чөйрөсүн мыйзамдуу бириктирүү алардын тез интеграциялануусуна өбөлгө түзөт. 1949-жылы 23-майда кабыл алынган Германиянын Федеративдик Республикасынын Конституциясына ылайык (116-берене) Германиянын жарандыгы бар адам, качкын же этникалык немистердин арасынан

¹⁹ Доклад о миграции в мире, МОМ, Женева (World migration report 2018. Chapter 2. IOM: Geneva.) 2017. P. 1 [Кируу шарттамы: www.iom.int/sites/default/files/country/docs/china/r5_world_migration_report_2018_en.pdf].

²⁰ Юдина Т.Н. Миграция: негизги терминдердин сөздүгү. М.: РГСУ басылмасы. 2007. С. 142 [Кируу шарттамы: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/yudina-migraciya-slov-term-2007-a.htm>].

чыгарылган адам, ошондой эле 31.12. 1937-жылга карата Германиянын Рейхинин аймагында жашаган алардын жубайлары жана урпактары немис деп эсептелинет, 1953-жылдагы "Туткунга алынган адамдар жана качкындар жөнүндө" мыйзам (1-берене) Чыгыш Европадан келген көчүп келгендердин эсебинен өзгөчө немис статусуна ээ адамдардын контингентин кеңейтти. Төрт жылдан кийин бул тизмеге Кытай кошулду. Бул мыйзамга ылайык, этникалык немистердин немис эмес жубайлары да немис статусуна ээ болушкан.²¹

Германиянын Федеративдик Республикасында "келип чыгуу принцибин" колдонуу жарандык жөнүндө чечим кабыл алганда этникалык немистерге башка иммигранттарга салыштырмалуу немис жарандыгын алууда олуттуу артыкчылыктарды берди. Экинчи дүйнөлүк согушка чейин немис жарандыгын алган же согуш учурунда алган немистер, ошондой эле алардын тукумдары дээрлик автоматтык түрдө немис жарандыгын алышкан. Буга чейин немис жарандыгын албаган этникалык немистердин башка категориялары, 1955-жылдагы "Жарандык маселелерин жөнгө салуу жөнүндө" мыйзамга ылайык (6 беренеси), тийиштүү арыз жазып, өзүлөрүнүн улутун тастыктоо талап кылынган. 1953-жылы чыккан "Туткунга алынган адамдар жана качкындар жөнүндө" мыйзамга ылайык (6 бер.), этникалык немис – бул немис элин өзүнө таандык деп эсептеген адам жана анын теги, тили, билими, маданияты боюнча ага таандык экендигин ырастаган адам. Немец улутуна таандык экендигин сезүү калкты каттоо, жеке документтердеги каттоо жазуулары менен бекемделиши керек. Согуштан кийинки жылдары 1953-жылкы мыйзамдын негизинде федералдык жана жергиликтүү бюджеттерден, ошондой эле чиркөө фонддорунан каржыланган кеңири программалардын алкагында көчүп келген немистердин ири контингенти өлкөнүн экономикасына жана социалдык турмушуна интеграцияланган.

Кийинки жылдары көчүп келген немистердин тынымсыз массалык агылып келүү шартында, аталган мыйзам 1980-жылы "Качкындарды интеграциялоо боюнча андан аркы чаралар жөнүндө" мыйзам менен толукталган жана бир катар атайын мыйзамдар менен көрсөтүлгөн. Мисалы, көчүп келгендерге бир жолку жөлөк пул төлөнгөн; мамлекет "социалдык" (арзан) турак жайларды куруу учурунда жергиликтүү бийликтерге каржылык жардам көрсөттү (социалдык турак-жай кирешелери төмөн адамдарга, биринчи кезекте жатаканаларда жашаган иммигранттарга жана көп балалуу үй-бүлөлөргө берилген); насыялар жатаканаларда же тууган-туушкандарда жашаган иммигранттарга турак-жай сатып алуу үчүн берилген (насыя биринчи эки жыл үчүн пайыздардан бошотуу менен максимум 10 жылга берилген, ал эми мамлекет насыялар боюнча пайыздарды толук компенсациялаганга чейин субсидиялаган). Чакан жана орто бизнести уюштурууга түрткү берген "көз карандысыз жашоо үчүн негиздерди" түзүү боюнча программалардын пакети кабыл алынган: консультация берүү менен бирге, мамлекеттик каржылык жардам көрсөтүлгөн. "Жумушка орношууну стимулдаштыруу жөнүндө" мыйзам тарабынан кесиптик билим берүү системасында окуп жүргөндө көчүп келгендин кирешесин толук компенсациялоо караштырылган. Бул үчүн кирешенин бир бөлүгү салыктардан бошотулган жана багуудагы балдардын санын жана жашын эске алуу менен жөлөкпулдар төлөнгөн. Көчүп келгендерди жалпы билим берүү жана кесиптик билим берүү мектептеринде, кесиптик окуу жайларда окутууда, көчүп келгендердин балдарын бала бакчаларга жана даярдоо класстарына жайгаштырууга өзгөчө мамиле каралган.²²

- *кыйыр же орточолонгон түрдө стимул берилген кайтма миграция.* Мындай учурда атайын мамлекеттик программалар жок же убактылуу болуп саналат, бирок кайтма мигранттарды, анын ичинде айрым социалдык-маданий же кесиптик топторду колдоо боюнча чаралар ишке ашууда. Мындай мамиле Чыгыш жана Түндүк Европанын айрым өлкөлөрүндө (мисалы, Венгрия, Польша, Чехия, Финляндия), ошондой эле Японияда, Перуда, Бразилияда колдонулат.

²¹ Юдина Т.Н. Миграция: негизги терминдердин сөздүгү. М.: РГСУ басылмасы. 2007. С. 138 [Кирүү шарттамы: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/yudina-migraciya-slov-term-2007-a.htm>].

²² Юдина Т.Н. Миграция: негизги терминдердин сөздүгү. М.: РГСУ басылмасы. 2007. С. 140 [Кирүү шарттамы: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/yudina-migraciya-slov-term-2007-a.htm>].

1.2.2-мисал. Чехия Республикасындагы кайтма миграциянын программалары

Чехиянын этникалык чехтерге карата иммиграциялык саясаты 1990-жылдардын башында башталган. Кайтма мигранттардын биринчи толкуну 1991-1993-жылдары болгон жана ага Чернобыль апаатынын аймагында, негизинен Украина жана Беларуссияда жашаган этникалык чехтер кирген. Ошондо Чехия 1812 көчүп келгендерди кабыл алган. Мамлекет жумушка орношууга көмөк көрсөтүү жана турак жай менен камсыз кылды, ошондой эле туруктуу жашоого уруксат берди. Кийинчерээк, мигранттардын ушул категориясы үчүн жарандыкты алуу тартиби жөнөкөйлөштүрүлүп, ал үчүн 1995-жылы Жарандык жөнүндө мыйзамга өзгөртүүлөр киргизилген.

Көчүрүүнүн экинчи толкуну 1996-2001-жылдар аралыгында болуп өттү. Ошол мезгилдеги көчүрүү программасы алыскы жана көйгөйлүү аймактарда жашаган (Чехия өкмөтүнүн маалыматы боюнча) мекендештерге арналган, негизинен Казакстан, ошондой эле Россия Федерациясы, Өзбекстан, Кыргызстан жана Молдова Республикасы. Натыйжада, ошол мезгилде Чехияга 818 мекендеши көчүп келген, алар, ошондой эле турак-жай алууда жана жумушка орношууда жардам алышкан. 2001-жылдан кийин, этникалык чехтер тарыхый мекенине мамлекеттик программасыз стандарттык миграция жол-жоболорун өткөндөн кийин гана келе алышкан.

Акыркы жылдык репатриация программасы Чехияда 2007-жылы ишке ашырылган, анын жүрүшүндө бардыгы 157 адам көчүрүлгөн. Бул программанын чегинде, этникалык чехтерге мамлекеттик жардам муниципалдык турак-жай, тил курстары жана социалдык колдоо көрсөтүүгө чейин жеткен (чаралар иш жүзүндө башпаанек издегендерге жана качкындарга көрсөтүлгөн чаралардан айырмаланган эмес). Мурунку программалардагыдай эле, көчүп келгендерге туруктуу жашоого уруксат берилген. Көптөгөн өлкөлөрдөн айырмаланып, Чехия өкмөтү этникалык чехтердин кайтма миграциясы боюнча, мыйзамдарга иш жүзүндө чексиз укуктук ченемдерди киргизүү жолун жолдогон жок, бирок кыска мөөнөттүү көчүрүү программаларын иштеп чыгууну чечти.²³

- *уюштурулбаган же стихиялык кайтма миграция.* Бул учурда мамлекет процесске катышпайт жана адамдар өз алдынча кайтып келишет.

Кайтып келген мигранттардын кабыл алуучу өлкөдөгү статусуна жараша мигранттардын төмөнкү категорияларын бөлүүгө болот:

- *мыйзамдуу же документтештирилген кайтып келген мигранттар,* алардын кабыл алган өлкөдөгү статусу толугу менен мыйзамдуу жана мыйзамга ылайык таризделген, мигрант тарабынан кабыл алынган мамлекетте бардык зарыл документтерди алуу жана каттоо жол-жоболорду аткаруу менен коштолгон;
- *жөнгө салынбаган, же документтери жок кайтып келген мигранттар,* алардын статусу кабыл алуучу өлкөдө ар кандай себептер боюнча жөнгө салынбаган, алар эрежелерди бузуп, чек арадан өтүп, эрежелерди толук сактабаган же кабыл алуучу өлкөдө иштөөгө уруксат алган эмес.

Кайтма мигранттардын потенциалынын калыптанышынын тарыхый белгилеринин негизинде, миграциянын төмөнкү түрлөрүн бөлүүгө болот:

- *массалык эмиграциянын кесепетинен мурда ири диаспоралар түзүлгөн мамлекеттерден кайтма миграция.* Мисалы, этникалык немистердин Россия Федерациясынан жана Казакстандан Германияга, иудейлердин Израилге, понт гректеринин мурдагы СССРден Грецияга, Япониялыктардын Бразилиядан жана Перудан Японияга кайтып келиши;

²³ Drbohlav D. Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Praha: Karolinum. 2008.

- метрополиядан көчүп келгендердин көпчүлүгүн кабыл алган мурда колонияларда же оккупацияланган аймактарда болгон мамлекеттерден кайтма миграция. Мисалы, француздардын жана алардын мурунку француз колонияларындагы тукумдарынын, испаниялыктардын Латын Америкасынан Испанияга, португалдыктардын португалча сүйлөгөн өлкөлөрдөн Португалияга, Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин оккупацияланган аймактардан япондордун жана немистердин кайтма миграциясы;
- кулаганга чейин бир мамлекеттин курамында болгон башка өлкөлөрдөн кайтма миграция. Мисалы, СССРдин мурунку республикаларынан Россия Федерациясына, сербдердин мурдагы Югославия республикаларынан Сербияга кайтма миграциясы;
- этикалык себептерге байланыштуу ачылган үчүнчү өлкөгө шарттуу түрдө кайтма миграциясы. Мисалы, Германия холокост жана нацисттик режимдин айынан болгон еврей эмиграциясынын толкундарын калыбына келтирүү максатында еврейлердин кайтып келиши үчүн атайын программа киргизген.

1.2.3-мисал. Япондордун Латын Америкасынан Японияга кайтып келме миграциясы ("никкэйдзин").

XX кылымдын башында япондор жерсиздиктен жана жакырчылыктан качып, өлкөдөн чыгып, негизинен Түндүк жана Түштүк Америкада отурукташкан. Учурда чет өлкөлөрдө болжол менен 1,4 миллион япон урпактары (үчүнчү муунга чейин), анын ичинде АКШда – 670 миң, Бразилияда – 530 миң, Перуда – 50 миң адам бар. Япониядагы чет элдик япондор "никкэйдзин" деп аталышат. Алардын айрымдары Японияда (болжол менен 200 миң Бразилиянын жарандары жана 46 миң Перунун жарандары) эмгек мигранттары катары. Чындыгында, аларды өнөр жайда квалификациясыз жумушчу күч катары колдонушат. Алардын көпчүлүгү, юридикалык жактан, Японияга тууган-туушкандарын көрүүгө, өзүлөрүнүн улуттук маданияты менен таанышуу үчүн келишет. Япон бийликтери аларга "эрежеден тышкары" кылып, айрым артыкчылыктарды беришет. Өкмөт иммигранттардын ушул категориясынын кирүүсүнө шарт түзүп, иш-аракеттерин чектебестен иштөө укугун берди. "Никкэйдзин" өзүнүн япон улутун жана туугандыгын далилдегенден кийин, ал "япондук жубай" же "узак мөөнөттүү тургун" статусун алат. Бул атайын виза мезгил-мезгили менен жаңыланып турушу керек, бул иш-аракеттерди чектебестен иштөөгө мүмкүндүк берет. Япон кызматтарындагы каалабаган чет өлкөлүктөр "квалификациясы жок жумушчулар" категориясына киргизилет, ал эми "никкэйдзин", чыныгы квалификациясына карабастан, көбүнчө "дасыккан жумушчулар" категориясына кирет. «Никкэйдзинди» жумушка кабыл алууну жеңилдетүү максатында, Япониянын Эмгек министрлиги Токио жана Нагоя шаарларында «никкэйдзинди» жалдоо боюнча адистештирилген борборлорун ачкан.²⁴

²⁴ Анисимцев Н.В. Япониянын иммиграциялык саясаты: улуттук вариант // Россия жана АТР. 2004-ж. С. 53. [Кирүү шарттамы: <https://cyberleninka.ru/article/v/immigratsionnaya-politika-yaponii-natsionalnyy-variant>].

Контролдук суроолор:

1. Азыркы дүйнөдө негизги миграциянын агымдары кандай масштабда? Дүйнөдө кайтма миграциянын масштабы кандай?
2. Кайтып келүү жана кайтма миграциясы деген эмне?
3. Реэмиграция менен репатриациянын ортосунда кандай айырма бар?
4. Ыктыярдуу жана мажбурлап кайтарып келүүнүн ортосунда кандай айырма бар?
5. Түз жана кыйыр түрдө стимулдаштырылган кайтма миграциянын ортосунда кандай айырма бар? Өлкөлөрдүн мисалын келтиргиле.
6. Кайтарылган мигранттардын жөнгө салынуучу жана жөнгө салынбаган укуктук статусу бар болсо, кандай айырмачылыктар бар жана натыйжасы кандай болот?

Практикум:

1. Кайтма миграциянын эки негизги түрүн салыштырып көрүңүз: ыктыярдуу жана мажбурлап. Анын ичинде: а) себептерин, б) көлөмүн, в) катышуучулардын социалдык-демографиялык түзүлүшүн, г) мамлекеттин катышуу деңгээлин карап чыккыла. Ар кайсы өлкөлөрдөн мисалдарды тандаңыз. Презентация даярдаңыз.
2. Сиздин аймакта же жамаатта кайтма мигранттардын бири менен маек куруңуз. Анын миграциялык тажрыйбасы кандай экендигин билип алыңыз. Эмне себептен кайтып келди? Миграция тажрыйбасы ага жашоосуна жана жеке өнүгүүсүнө кандай жардам берди?

Милдеттүү адабияттар:

1. Демографиялык түшүнүктөр сөздүгү / Л.Л. Рыбаковскийдин ред. алдында. М.: ЦСП. 2003. 352 с. [Кирүү шарттамы: www.socioprognoz.ru/files/File/2012/Demograf%20ponyatini%20slovar.pdf].
2. Практикалык демография/ Л.Л. Рыбаковскийдин ред.алдында Рыбаковского. – М.: ЦСП. 2005. 280 с. [Кирүү шарттамы: www.isras.ru/publ.html?id=2094].
3. Эмгек миграциясын башкаруу боюнча окутуу модулдары. Методисттер үчүн окуу куралы. Женева: ЕККУ. МОМ. 2011. 348 с. [Кирүү шарттамы: www.osce.org/ru/secretariat/115544?download=true].
4. Юдина Т.Н. Миграция: негизги терминдердин сөздүгү. М.: Изд-во РГСУ. 2007. 462 с. [Кирүү шарттамы: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/yudina-migraciya-slov-term-2007-a.htm>].
5. Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. Женева. ЭМУ (International Migration Law. Glossary on Migration. Geneva. IOM). 2004. 78 р. [Кирүү шарттамы: http://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_1_en.pdf].
6. Миграция жаатындагы терминдердин глоссарийи. Эл аралык миграциялык укук. ЭМУ (Glossary on Migration. International Migration Law. IOM). 2019. 248 р. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf].

Кошумча адабият:

7. Воробьев В.П. Израиль мамлекети: инсандын пайда болушунун укуктук статусу. М.: Улуттук сереп. 2001.16-б.
8. Елисеева И.И. Демография жана калктын статистикасы. 3-чыгарылыш, тол. Академиялык бакалавриат үчүн окуу куралы. М.: Юрайт. 2017. 405 б.
9. Эл аралык гуманитардык укук/ А.Я. Капустиндин ред. алдында. 2-чыгарылыш, оңдолгон жана толукталган. М. Юрайт. 2011. 639 с.
[Кирүү шарттамы: <https://ozon-st.cdn.ngenix.net/multimedia/1002960198.pdf>].
10. Көп жүздүү миграция/О.Д. Воробьеванын, А.В. Топилиндин ред. алдында. М. Экон-информ. 2014. 261 с. [Кирүү шарттамы: www.isras.ru/publ.html?id=3685].
11. Мурунку СССРден кеч көчүрүлгөндөрдүн (Spaetaussiedler) укуктук абалы. GERMANY.RU. 1999. [Кирүү шарттамы: <http://recht.germany.ru/aussiedler.db/items/18.html?op=>].
12. Рязанцев С.В. Орустардын Россияга көчүп келиши жана миграциясы. Орус суроосу/ Г.В. Осиповдун, В.В. Локосовдун, И.Б. Орлованын ред. алдында. М.: Экономика. 2007. 237 б.
13. Рязанцев С.В., Гребенюк А.А. «Биздикилер» чет өлкөдө. Орустар, россиялыктар, орус тилдүүлөр, мекендештер: Россияга көчүп келүү, интеграция жана кайтып келме миграция. М. ИСПИ РАН. 2014. 238 с.
[Кирүү шарттамы: <https://istina.msu.ru/publications/book/6531743/>].
14. Эл аралык миграция статистикасы Чыгыш Европа жана Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн практикалык колдонмо. БУУ ЕЭК. ЮНФПА. Женева. 2011
[Кирүү шарттамы: www.unec.org/fileadmin/DAM/stats/publications/RUS_International_Migration_Statistics_Practical_Guide.pdf].
15. Доклад о миграции в мире, МОМ, Женева (World migration report 2018. Chapter 2. IOM: Geneva. 2017). 50 р. [Кирүү шарттамы: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2018-chapter-2-migration-and-migrants-global-overview>].

1.3. Кайтма миграциянын программаларын ишке ашыруу боюнча мамлекеттердин максаттары жана мамилелери

Мазмуну. Кабыл алуучу өлкөлөр үчүн кайтма миграциянын позитивдүү ролу. Кайтма миграция өлкөлөрдүн өнүгүшү үчүн мүмкүн болгон булак катары. Экономиканы жана коомду өнүктүрүү үчүн кайтма миграциянын тажрыйбасын колдонгон өлкөлөрдүн позитивдүү тажрыйбасы. Кайтма миграцияны стимулдаган мамлекеттердин максаттары: гуманитардык, демографиялык, экономикалык, региондук өнүгүүнү стимулдаштыруу. Кайтма миграцияны колдогон мамлекеттер тарабынан кайтып келген мигранттарды колдоо боюнча чаралар.

Кайтма миграция мамлекеттин жана коомдун өнүгүшү үчүн булак болуп саналат. Анын үстүнө, анын мультипликативдик таасири өтө жогору болушу мүмкүн, жана кайтып келгендер маданий жана акыл-эс жагынан жакын өз калкы болгондуктан, аларды интеграциялоого аз чыгым талап кылынат. Кайтып келген мигранттар үчүн социалдык программаларга салымдарды мамлекеттин кайтарылгыс чыгымдар дебестен, жергиликтүү калкка инвестиция катары кароого болот.

Кайтма миграцияны стимулдаштыруу жана өкмөттөр тарабынан тийиштүү программаларды өнүктүрүү мамлекеттер үчүн бир нече максаттарды коёт.

Гуманитардык максат, б.а. ар кандай жагдайларга байланыштуу мамлекеттин чегинен чыгып кеткен өлкөнүн калкына жана алардын укум-тукумуна (мекендештерине) өз мекенине кайтарып келүү формасында жардам көрсөтүү жана коргоо. Мисалы, Россия Федерациясы 2006-жылдан бери мекендештеринин кайтып келишин стимулдаштыруу боюнча мамлекеттик программаны ишке ашырууда. Айрым өлкөлөр жөнөкөйлөтүлгөн жана тездетилген тартипте жарандыкты (паспортторду) берүү менен кайтма миграцияны стимулдашат. Мисалы, Румынияда кайтып келгендерди өз аймагына көчүрүү боюнча программалары жок, бирок Молдова жана Украина Республикасынын жарандарына улуттук паспортторду бере турган кубаттуу компанияны ишке киргизди. Румыниянын бийлиги мындай паспортторду 800 миңге чейин берүү ниетин бир нече жолу билдирген. Ирландияда чоң атасы же чоң энеси ирландиялык болгон ар бир адамга жарандык берилет. Эгерде ал өзү Ирландиянын жараны болууну каалабаса дагы, ал балдарына жарандыкты бере алат. Ушундай мыйзамдык ченемдер Сербияда, Улуу Британияда, Корея Республикасында, Норвегияда, Хорватияда, Тайваньда, Кытай Эл Республикасынын провинциясында, Кытайда, Словакияда, Словенияда жана Либерияда бар.

1.3.1-мисал. Мекендештерди Россия Федерациясына кайтып келишин стимулдаштыруу мамлекеттик программа

Россия Федерациясынын миграциялык саясаты "мекендеш" жана "мекендештердин кайтма миграциясы" деген сөздөрдү колдонот. "Мекендеш" түшүнүгү биринчи жолу 1999-жылы мыйзамдык деңгээлде бекитилген¹. 2006-жылы Чет өлкөдө жашаган мекендештерди Россия Федерациясына

¹ "Чет өлкөдөгү мекендештерге карата Россия Федерациясынын мамлекеттик саясаты жөнүндө" № 99-ФЗ Федералдык мыйзамы [Кируу шарттамы: www.kremlin.ru/acts/bank/13875].

кайтып келишин стимулдаштыруу максатында мамлекеттик программа кабыл алынган. Башында, кайтма мигранттарды аныктоо үчүн этникалык, тарыхый жана аймактык принциптердин айкалышы колдонулган. Бирок, мыйзамдарда мекендештер – Россия Федерациясында жашаган этникалык топтордун өкүлдөрү жана мурдагы советтик республикалардын титулдук эмес улуттарынын өкүлдөрү деп белгиленет. Чындыгында, кайтма миграциянын мамлекеттик программасын ишке ашырууда "мекендеш" деген сөз кеңири чечмеленген. Жана мамлекеттик программанын катышуучулары үчүнчү өлкөлөрдө жашаган чет мамлекеттердин титулдук элдеринин өкүлдөрү болушкан. "Орус дүйнөсү" менен тилдик, маданий жана руханий байланышын жоготпогон чет мамлекеттердин титулдук элдеринин өкүлдөрүнүн статусу дагы бир маанилүү маселе болду. Алардын көпчүлүгү ошондой эле "мекендеш" статусун алууну талап кылып, Россия Федерациясына кайтарып келүү мамлекеттик программасына катышууну каалашкан.

2010-жылы "мекендеш" түшүнүгүнө өзгөртүүлөр киргизилген: "1) мекендештер – бул бир мамлекетте туулган, анда жашап жаткан же анда жашаган, жалпы тилдин, тарыхтын, маданий мурастын, каада-салттын жана үрп-адаттардын белгилерине ээ адамдар, ошондой эле түз ылдый сызык бул адамдардын тукумдары саналат. ; 2) чет өлкөдөгү мекендештер – Россия Федерациясынын аймагынан тышкары туруктуу жашаган Россия Федерациясынын жарандары; 3) мекендештер Россия Федерациясынын аймагынан тышкары жашаган жана эреже катары Россия Федерациясынын аймагында тарыхый жашаган элдерге таандык адамдар жана алардын урпактары деп таанылат, ошондой эле Россия Федерациясы менен рухий, маданий жана укуктук мамилелердин пайдасына эркин тандоо жасаган, туугандары түз жогорку сызык боюнча мурда түздөн-түз Россия Федерациясынын аймагында жашаган, анын ичинде: а) СССРдин жарандары болгон, СССРдин курамында болгон мамлекеттерде жашаган, ушул мамлекеттердин жарандыгын алган же жарандыгы жок адамдар; б) Россия мамлекетинен, Россия Республикасынан, РСФСРден, СССРден жана Россия Федерациясынан келген, тийиштүү жарандыгы бар жана чет мамлекеттин жарандары же жарандыгы жок адамдар (эмигранттар)."² Натыйжада, Россия Федерациясында кайтма мигранттарды идентификациялоо социалдык-маданий принцип менен толукталды.

Идентификацияны тастыктоо ыкмалары дагы кеңейди: "Ушул Федералдык мыйзамдын 1-беренесинин 3-пунктунда каралган адамдар тарабынан өзүн мекендештерге таандыгын билүү, орус же Россия Федерациясынын элдеринин эне тилин сактоо, чет өлкөлөрдө орус маданиятын өнүктүрүү, Россия Федерациясынын мекендештери жашаган мамлекеттерге карата дос мамилени чыңдоо, мекендештердин коомдук бирикмелерин колдоо жана укуктарын коргоо боюнча кесиптик иш аракет менен бекемделген өзүн-өзү таануу актысы же Россия Федерациясы менен руханий жана маданий байланыштарды жактаган бул адамдардын эркин тандоо күбөлүктөрү болуп саналат".

1.3.2-мисал. Венгриянын этникалык венгрлердин кайтма миграциясына түрткү берүү ыкмасы

Венгрия Республикасынын Конституциясы чет өлкөлүк венгрлердин тагдыры үчүн жоопкерчилик принцибин жарыялаган: "Венгр Республикасы өзүнүн чегарасынан тышкары жерде жашаган венгрлердин тагдыры үчүн жооптуу жана алардын Венгрия менен байланышын өркүндөтөт".³ Коңшу мамлекеттер менен өзгөчө байланыштардын жана жогоруда аталган конституциянын жоболорун колдонуудагы мыйзамдардын деңгээлинде жүзөгө ашыруунун негизинде республика парламенти 2001-жылы "Чектеш мамлекеттерде жашаган венгрлер жөнүндө" мыйзамды кабыл алган (Мыйзам 2002-жылдын 1-январында күчүнө кирген).

² 2010-жылдын 23-июлундагы № ФЗ-179 "Россия Федерациясынын чет өлкөдөгү мекендештерине карата мамлекеттик саясаты жөнүндө" Федералдык мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" мыйзамы.

³ Европа мамлекеттеринин конституциялары. Т. 1. М. 2001. 539-б.

1-беренин1-пункту ушул мыйзамда камтылган адамдардын чөйрөсүн көрсөтөт – "венгриялык жарандыгы жок, Хорватия Республикасында, Югославия Федеративдик Республикасында, Румынияда, Словения Республикасында, Словакия Республикасында же Украинада жашап, өздөрүн этникалык венгер деп эсептеген, алар а) Венгрия жарандыгынан өз ыктыяры менен баш тартпастан, ажырашкан, андан ары, б) алардын Венгрияда туруктуу болууга уруксаты жок адамдар".⁴ Мыйзам ошондой эле алардын жубайларына жана жашы жете элек балдарына (анын ичинде, же эгерде алар этникалык венгрлер эмес болсо) да колдонулат. Бул жобо Венгриянын жарандыгын ыктыярдуу түрдө жоготкон же Венгрияда туруктуу жашоого уруксаты барларга жайылтылбайт.

Эгерде берилген чектеш өлкөнүн венгр улуттук общиналарын көрсөткөн тийиштүү уюмдун көрсөтмөсү бар болсо жана Венгрия Республикасынын өкүлчүлүгү тарабынан сунуштоочу уюм катары таанылса "Венгр картасы" берилет. Тиешелүү өлкөнүн венгр коомчулугун чагылдырган уюм Венгриянын өкмөтү тарабынан сунуштарды берүүгө укугу бар субъект катары таанылышы үчүн, ал "ушул мамлекеттин венгер коомчулугунун кызыкчылыктарын толугу менен чагылдырууга жөндөмдүү" жана арыздарды кабыл алуу жана баалоо үчүн зарыл болгон уюштуруучулук жана кадрдык ресурстарга ээ болууга тийиш. Сунуштамада өтүнмө ээсинин венгр улутуна таандык экендигин анын жеке арызынын негизинде тастыкташы керек (жашы жете элек балдар үчүн – алардын мыйзамдуу өкүлүнүн арызы) жана арыз ээсинин кол тамгасынын аныктыгын күбөлөндүрүшү керек. Сунуштамага төмөнкүлөр камтылат: өтүнмө ээсинин арызы, анын сүрөтү жана жашаган жеринин дареги; күбөлүккө жазыла турган жеке маалыматтар; сунуштаган уюмдун аталышы, расмий мөөрүнүн тагы; ушул уюмдун атынан иш алып барган адамдын аты-жөнү жана кол тамгасы; сунуштама берген жер жана датасы. Чет өлкөлүк венгердин үй-бүлө мүчөсүнө күбөлүк берүү сунуштамасында, талапкер менен ушул Мыйзамдын субъектиси – венгердин ортосундагы туугандык мамилелери тастыкталат. Мыйзам тийиштүү күбөлүк алуунун дагы бир маанилүү шартын камтыйт – күбөлүк алууга талапкерленген адамдарга карата айдап жиберүү, Венгрияга кирүүсүнө же болуусуна тыюу салуу, же атайылап жасалган кылмышка байланыштуу аларга карата козголгон кылмыш иши жөнүндө Венгриянын компетенттүү органдарынын чечиминин жоктугу.

1.3.3-мисал. Испаниядагы жана Португалиядагы кайтарылган мигранттарга жарандык берүү принциптери

Жарандык жөнүндө Испания жана Португалиянын мыйзамдары "кан укугу" принцибине негизделип, жарандык жөнөкөйлөштүрүлгөн жол менен бир убакта Испаниядан – Латын Америкасына, Португалиядан – Бразилияга, Африкага (Мозамбикке, Анголага) Кабо-Вердеге жана башка өлкөлөргө), Индияга (Гоа), Макаога (Аомынь) кетип калган бардык көчүп келгендердин урпактарына берилген. Мурунку испан колониясынан келип, испанча сүйлөгөн адам кыска мөөнөттө жарандык ала алат.⁵ Португалияда ушундай эле кырдаал. Ошондой эле Испанияда сефард еврейлерине жарандык берүүнүн атайын эрежелери бар, алардын ар бири тийиштүү арыз берери менен өлкөнүн жараны болот. Муну менен Экинчи дүйнөлүк согуш маалында Венгриядагы еврейлер Испанияга көчүп келүү үчүн колдонушкан, ал эми жаңы тарыхта босниялык еврейлер ушундай жасаган.⁶

⁴ Рязанцев С.В. Орустардын Россияга көчүп келиши жана миграциясы. Орус суроосу/ Г.В. Осиповдун, В.В. Локосовдун, И.Б. Орлованын ред. алдында. М.: Экономика. 2007. 62-б.

⁵ Рязанцев С.В. Орустардын Россияга көчүп келиши жана миграциясы. Орус суроосу/ Г.В. Осиповдун, В.В. Локосовдун, И.Б. Орлованын ред. алдында. М.: Экономика. 2007. 61-б.

⁶ Мекен жашоого чакырат. Атайын багытталган (точечная) миграция же Репатриация орусча Власть. № 26 (680). 3.07.2006 [Кирүү шарттамы: www.kommersant.ru/doc.aspx?DocID=687075].

1.3.5-мисал Польшадагы кайтма миграция программасы

"Репатриация жөнүндө" 2000-жылдын 9-ноябрындагы мыйзам менен аныкталган Польшага кайтма миграциянын принциптери "поляк мамлекетинин милдети болуп Чыгышта, негизинен мурдагы СССРдин Азия бөлүгүндө калган жана чыгаруу, сүргүн жана башка улуттук же саясий мотивдер боюнча куугунтуктардын себебинен эч качан Польшада отурукташууга мүмкүнчүлүгү жок поляктарга кайтып келүү мүмкүнчүлүгүн түзүү саналат".¹⁰

Ушул принциптерге ылайык, поляк улутун жарыялаган жана төмөнкү талаптарга толугу менен шайкеш келген адам: биринчиден, анын ата-энесинин, чоң атасынын же чоң энесинин, чоң чоң атасы жана чоң чоң энеси поляк улутунан болушкан; экинчиден, эгерде ал өзүнүн поляк маданиятына таандык экендигин тастыктаса, атап айтканда, поляк тилин, поляк каада-салтын жана үрп-адаттарын билсе репатриант деп таанылышы мүмкүн.

Поляк улутундагы адам ошондой эле өзүнүн поляк улутун жарыялаган жана төмөнкү талаптарга толугу менен жооп берген адам катары таанылат: а) мурда польшалык жарандыгы бар же жок дегенде ата-энесинин, чоң атасынын же чоң энесинин, же чоң чоң атасы менен чоң чоң энеси польшанын жарандыгын алган; б) ал поляк маданиятына, атап айтканда, поляк тилин, поляк каада-салтын жана үрп-адатын билүүсү менен таандыгын тастыктаса.

Мындан тышкары, поляк тектүү адам поляк улутун жарыялаган жана төмөнкү талаптарга толугу менен жооп берген адам катары таанылат: а) жок дегенде бир ата-энеси, чоң атасы же чоң апасы, чоң чоң атасы жана чоң чоң энеси поляк элине таандык экендигин, атап айтканда, поляк салттарын өркүндөтүү менен тастыктаса; б) ал поляк маданиятына, атап айтканда, поляк тилин, поляк каада-салтын жана үрп-адатын билүүсү менен таандыгын тастыктаса.

"Поляк картасы" – бул этникалык поляктардын кайтма миграциясына жана польшалык диаспоралар менен болгон мамилелерге түздөн-түз тиешеси бар дагы бир документ. "Поляк картасы жөнүндө" Мыйзамга 2007-жылдын 7-августунда кол коюлган жана 2008-жылдын март айынан баштап бул документ күчүнө кирген. 2008-жылы октябрда "Поляк картасы жөнүндө" мыйзамга өзгөртүүлөр киргизилген. Бул документ 2001-жылы киргизилген "Венгр картасы" менен окшоштурулган, бирок анын айырмачылыктары бар, аларга кийинчерээк кененирээк токтолобуз. "Поляк картасы" – анын ээсинин поляк элине таандык экендигин тастыктаган документ, ал Польша жарандыгына же поляк визасына барабар эмес.

"Поляк картасы" бир катар жөнгө салуучу жана каржылык артыкчылыктарды камтыганына карабастан (мисалы, Польшада жумушка орношуу жана Польшада бизнес жүргүзүү мүмкүнчүлүгү, визалык жеңилдиктер, саякатка жеңилдиктер ж.б.), аны киргизүүнүн негизги максаты Польша менен чет элдик диаспоранын ортосундагы мамилелерди жакшыртуу жана мамилелерди активдештирүү болуп саналат.¹¹

Экономикалык максат. Кайтып келме миграциянын натыйжасында мамлекеттер эмгек ресурстарынын, квалификациялуу адистердин, жаштардын санын көбөйтүүгө, өлкөнүн же айрым аймактардын өнүгүүсү үчүн инвесторлорду жана инвестицияларды тартууга аракет кылып жатышат. Ошентип, КЭР жана Перу билим берүү багыты менен кеткен жаштарды жана окуусун бүткөндөн кийин чет жакта калган жаштардын кайтып келишине түрткү берет.

¹⁰ Москвадагы Польша Республикасынын эччилигинин расмий сайтынан маалымат [Кирүү шарттамы: www.gov.pl/web/rossija].

¹¹ D. Drbohlav, H. Ágnes and I. Grabowska-Lusińska Experiencing immigration: Comparative analysis of the Czech Republic, Hungary and Poland (Иммиграцияны баштан кечирүү: Чехия Республикасынын, Венгриянын жана Польшанын салыштырма анализи) 2009.

1.3.6-мисал. Билим берүү мигранттарды жана квалификациялуу адистерди Кытайга кайтаруу боюнча программалар

КЭРдин Билим берүү министрлигинин маалыматына ылайык, 1978-жылдан 2017-жылга чейин КЭРден тышкары билим алып жаткан кытайлык студенттердин 84% (3132 миң адам) өз мекенине кайтып келишкен. 2017-жылы гана Кытайга кайтып келген чет элдик окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрүнүн жалпы саны 480,9 миң адамды түздү, бул мурунку жылга караганда 11%га көп. Бул Кытайда мекендештердин артка эмиграциясынын үчүнчү толкуну, ал 1949-жылы мамлекет түзүлгөндөн бери эң чоң болуп калган. Кайтып келүүнүн негизги себеби – Кытайдын туруктуу өнүгүшү жана өсүп келе жаткан күчү, ошондой эле кайтып келген мигранттарды тартуу боюнча атайын программалар. Кытай "1000 киши үчүн планды" ырааттуу жүзөгө ашырууда. Планды иштеп чыгуу 2008-жылы башталган. План маанилүү мамлекеттик долбоорлорго, окуу жайларына, лабораторияларга, ошондой эле борбордук ведомствого караштуу ишканаларга, мамлекеттик маанидеги финансы-кредит мекемелерине, жогорку технологиялык зоналарга жогорку деңгээлдеги кадрларды чет өлкөдөн тартууга багытталган. Өлкөдө чет өлкөдөн келген мекендештердин ишин баштоо үчүн 300дөн ашык бизнес-инкубаторлор түзүлгөн, анда жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрү көп жана бизнести жөнгө салуунун жөнөкөйлөтүлгөн саясаты кабыл алынган. Бул пландын алкагында буга чейин 7 миң адамды тартууга мүмкүнчүлүк болду. Кытай, КЭРден тышкары билим алып жаткан кытай студенттерин өз бизнесин ачуу жана инновацияларды жайылтуу максатында өз мекенине кайтып келүүгө үндөө максатында, дагы көптөгөн программаларды түзүүнү пландаштырууда. Пландаштырылган иш-чаралардын арасында: жергиликтүү деңгээлде тастыкташтыруу жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү; жашап турууга уруксат алууну жеңилдетүү; адистердин балдарынын билим берүү муктаждыктарын камсыз кылуу үчүн шарттарды түзүү; стартаптарды каржылоого интеллектуалдык менчик укугунун негизинде насыя берүү; товардык белгини каттоонун жөнөкөйлөштүрүлгөн жол-жоболору; экспорттук өтүнмөлөрдү жөнөкөйлөтүү; илимий жана технологиялык иштеп чыгууларды коммерциялаштырууну колдоо. Мындан тышкары, Кытайга кайтып келген адистерге толук жардам көрсөтүү үчүн мамлекеттик кызматтар тутуму түзүлүп жатат. Натыйжада, КЭР бара-бара таланттарды экспорттогон өлкөдөн таланттарды, анын ичинде жогорку квалификациялуу кадрларды тарткан өлкөгө өтүүдө. Чет жакта билим алгандан кийин кайтып келген студенттер илим, билим берүү, экономика, маданият жаатында алдыңкы кадрлар гана болуп калбастан, өлкөнүн жаңы түрүн түзүүдө кыймылдаткыч күчү болуп саналат.¹²

1.3.7-мисал. Перуга чет өлкөдөн келген жаштар жана билим берүү мигранттардын кайтып келиши

Перуда миграциялык саясаттын негизги артыкчылыгы перулуктардын өз мекенине кайтып келиши болду. Бул биринчи кезекте билиминин жогорку деңгээли бар, бир кезде мамлекет тарабынан чет өлкөгө окууга жиберилген жаштарга тиешелүү. 2004-жылы Перунун Президентинин өз мекенине кайтып келген перулук мигранттарын бажы салыктарынан бошотуу жөнүндө атайын жарыгы чыккан.

¹² В Китае началась третья волна возвращения китайских студентов из-за рубежа [Кирүү шарттамы: <http://russian.people.com.cn/n3/2017/1027/c31516-9285649.html>]; Китай усилит меры по стимулированию возвращения на родину обучавшихся за пределами страны учащихся [Кирүү шарттамы: http://russian.news.cn/2018-04/05/c_137088856.htm].

1.3.8-мисал. Индия экономикасына "индиялык тектүү адамдарды" жана "чет өлкөлүк индиялык жарандары" тартуу

Индияда "индиялык тектүү адам" деген термин колдонулат (Person of Indian Origin (PIO). Индиялык тамыры бар адам жашоого уруксат алууга жана Индиянын жарандыгына тезирээк кирүүгө укуктуу. Буга качандыр-бир Пакистандын же Бангладештин жарандары болгон адамдар кирбейт. 2003-жылдагы Жарандык жөнүндө мыйзам (өзгөртүүлөр менен) жана 2005-жылкы Жарандык жөнүндө Жарлык (өзгөртүүлөр менен) дагы бир түшүнүктү киргизген – "Индиянын чет өлкөдөгү жарандары" (Overseas Citizens of India (OCI). Беш жыл каттоодон өткөн Индиянын чет өлкөлөрдөгү жарандары толук жаран болгонго чейин бир жыл гана Индиянын тургундары болуш керек. Ошондой эле, калктын ушул категориялары салыктарды төлөөдө жеңилдиктерге ээ болушат. Ушул мамилелердин аркасында Индия инвестиция катары улуттук экономикага олуттуу каражаттарды тарта алды.

Региондук өнүгүүнү стимулдаштыруунун максаты. Кайтма миграция аркылуу мамлекеттер өлкөнүн региондук өнүгүүсүндөгү диспропорцияларды жоюуга аракет кылышат. Мисалы, Россия Федерациясындагы, Германиядагы жана Грециядагы кайтма миграциянын мамлекеттик программаларында мекендештерди жана репатрианттарды көчүрүү үчүн артыкчылыктуу багыттар көрсөтүлгөн. Кайтма мигранттарды артыкчылыктуу региондорго жана калктуу конуштарга кайтаруу багыты түздөн-түз алардын өнүгүүсүнө, ошондой эле бүткүл мамлекеттин региондук өнүгүүсүнө жардам берет.

1.3.9-мисал Грециядагы репатриация программасынын аймактык артыкчылыктары

Грециянын ар кайсы региондорунда кайтып келгендерди рационалдуу бөлүштүрүү үчүн өлкө жогоруда аталган зоналардын (аймактардын) демографиялык, экономикалык жана социалдык мүнөздөмөлөрүнө жараша төрт зонага бөлүнөт (А, В, С, D): А зонасы: Чыгыш Македония, Фракия жана Түндүк Эгей аралдары; В зонасы: Борбордук жана Батыш Македония менен Эпирдин чек ара префектуралык райондору; С зонасы: Афиндердеги, Ираклиодогу, Салоникидеги, Патрахтагы жана Пирейдеги шаар куруу комплекстеринен тышкары, Грециянын калган бөлүгү; D зонасы: Афиндердеги, Ираклиодогу, Салоникидеги, Патрахтагы жана Пирейдеги шаар куруу комплекстери. Ички иштер, жалпы башкаруу жана децентралдаштыруу министринин, Улуттук экономика министринин жана Эгей деңизинин министринин жалпы чечими менен А зонасына жана башка Эгей аралдарына көчүрүүгө демографиялык, экономикалык жана өнүгүү критерийлеринин негизинде жол берилет.¹³

1.3.10-мисал. Германиядагы кеч көчүрүлгөндөрдүн программасынын аймактык өзгөчөлүктөрү

Германияда кеч көчүп келгендерди жайгаштыруу тартиби Жер которгон жана качкындар иштери жөнүндө мыйзамдын § 8 менен аныкталат. Федералдык жерлер, BVFGнын § 7 2-пунктунун талаптарына жооп берген кеч көчүп келгендерди, алардын жубайларын жана урпактарын, ошондой эле алар менен келген үй-бүлө мүчөлөрүн кабыл алышат. Жогоруда көрсөтүлгөн талаптарга жооп бербеген кеч көчүрүлгөндөрдүн үй-бүлө мүчөлөрү кабыл алуучу жерге жөнөтүлүшү мүмкүн. Кабыл алуучу федералдык жерди бөлүштүрүү жол-жоболоруна ылайык, Федералдык административдик

¹³ Закон Греции № 2790 [Кирүү шарттамы: <http://businesseuro.ru/imigracgreceia.html>].

ведомство дайындайт (Bundesverwaltungsamt). Кеч көчүп келгендерди жерлерге жайгаштыруу алардын ортосундагы макулдашуулар менен белгиленет. Мындай макулдашуулар жок болгон учурда, Жер которгон адамдар жана качкындар жөнүндө Мыйзамга ылайык мигранттарды бөлүштүрүү төмөнкү катышта жүргүзүлөт: Түндүк Рейн-Вестфалия – 21,8 %, Бавария – 14,4 %, Баден-Вюртемберг – 12,3 %, Төмөнкү Саксония – 9,2 %, Гессен – 7,2 %, Саксония – 6,5 %, Рейнланд-Пфальц – 4,7 %, Саксония-Анхальт – 3,9 %, Тюрингия – 3,5 %, Бранденбург – 3,5 %, Шлезвиг-Гольштейн – 3,3 %, Берлин – 2,7 %, Мекленбург-Померания – 2,6 %, Гамбург – 2,1 %, Саарланд – 1,4 %, Бремен – 0,9 %.¹⁴ Федералдык административдик ведомство тарабынан көрсөтүлгөн федералдык жерде көчүп келген адам кийинки үч жыл жашашы керек. Эгерде көчүрүлгөн адам мамлекеттин каржылык колдоосуз иштей албаса, жер бийликтери убактылуу жашаган жерин дайындай алышат.¹⁵ Эгерде көчүрүлгөн адам үч жылдык мөөнөткө чейин ага ылайыкташтырылган калктуу конуштун аймагынан чыгып кетсе, ал автоматтык түрдө мамлекеттик социалдык жардамдан айрылат.

Кайтма миграцияны өнүгүү кызыкчылыгында колдонуучу өлкөлөрдө, жаңы жашоочу жайларга кайтарып келүү, ыңгайлашуу жана интеграциялоо процесстерин уюштуруу жана ишке ашыруу боюнча иш-чараларга карата олуттуу тажрыйба топтолгон.

Эң көп кездешкендер болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Жашоого уруксат жана жарандыкты алууда артыкчылыктарды берүү (Россия Федерациясы, Польша, Израиль, Германия).
2. Жаңы жашаган жерине барууга кеткен чыгымдын ордун толтуруу (Венгрия, Россия Федерациясы).
3. Турак-жай, жер берүү же аларды сатып алууга көмөк көрсөтүү (Израиль, Греция, Казакстан).
4. Жаңы жашаган жерине жайгаштыруу үчүн накталай эсептешүүлөр тутуму (Израиль, Германия, Казакстан, Россия Федерациясы).
5. Кайтып келген мигранттарга жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө медициналык жана социалдык жардам көрсөтүү (Израиль, Германия, Греция, Венгрия).
6. Көчүрүлгөн адамдарга жумушка орношууга жардам берүү (Венгрия, Япония, Казакстан, Россия Федерациясы).
7. Кайтма мигранттардын тил үйрөнүүсүндө, билим алуусунда жана квалификациясын жогорулатууда жардам берүү (Венгрия, Польша, Греция).

1.3.11-мисал. Венгриядагы кайтма мигранттарга социалдык-экономикалык колдоо

Мыйзам, аны колдоно турган венгерлер үчүн, бир катар жеңилдиктерди жана Венгрия Республикасынын аймагында жардам берүү укугун белгилейт. Коңшу мамлекеттерден келген чет өлкөлүк венгерлер Венгрияга жергиликтүү маанидеги коомдук транспорттук каттамдарда жана шаар аралык сапарларда (темир жолдордо – экинчи класста жүргөндө) жеңилдетилген саякатка чыгууга укуктуу. Ошол эле учурда, алты жашка чейинки балдар жана 65 жаштан ашкан

¹⁴ Дронфорт Г. Мурунку СССРден кеч көчүрүлгөндөрдүн (Spaetaussiedler) укуктук абалы. Recht-GERMANY.RU. Германия по-русски [Кирүү шарттамы: <http://recht.germany.ru/aussiedler.db/items/18.html?op=>].

¹⁵ Германияга кош келиңиздер! Иммигранттар үчүн маалымат. Кеч көчүп келгендер. Bonifatius GmbH Druck-Buch-Verlag. Paderborn. 2005. 7-6.

адамдар чексиз сандагы акысыз жүрүүгө укуктуу. Ушул эле категория жылына төрт жолу алыс жакка каттаган коомдук транспортто жүрүү акысынын 90%ынын компенсацияланышына укуктуу.

Ушундай эле компенсация жылына бир жолу алыска баруучу коомдук транспортто жүрүү үчүн 18 жашка чейинки 10 кишиден турган топко жана эки коштоочу чоңдорго да берилет.

Чет элдик венгерлер үчүн жогорку мектепте же университетте биринчи билим алуу сыяктуу эле, илимий даражаны кошуп эсептегенде, билим берүүнүн дагы башка түрлөрүнө да укук берүү караштырылган. Ошол эле учурда, мамлекет тарабынан каржыланган билим берүү программаларынын күндүзгү студенттери мыйзамда белгиленген стипендияга, студенттердин муктаждыктары үчүн бюджеттен бөлүнгөн башка каржылык төлөмдөргө, ошондой эле айрым медициналык кызматтарга компенсация алууга укуктуу.

Эмгек ишмердүүлүгүн жүргүзүү үчүн чет элдик венгерлер башка чет элдик жарандар менен бирдикте жалпы негиздерде уруксат алышы керек. Бирок, алар үчүн белгилүү бир өзгөчөлүк бар, анткени чет өлкөлүк жарандардын ушул категориясына, жумушчу күч рыногундагы жагдайга карабастан, ар бир календардык жылдын үч айына чейин Венгрияда иштөөгө уруксат берилиши мүмкүн. Иштөөгө уруксат алуу үчүн укуктук шарттарды аткаруу менен байланышкан чыгымдар (айрыкча, билимдин зарыл деңгээлин тастыктаган документтерди алуу, окутуу жана ден-соолукка байланыштуу кесиптик талаптарга дал келүү) коммерциялык эмес фонддордун эсебинен толтурулат.

Мыйзамда Венгриянын коомдук жалпыга маалымат берүү каражаттарында чет өлкөдө жашаган венгерлер жөнүндө маалыматты үзгүлтүксүз чогултуу жана жайылтуу, ошондой эле Венгрия жана венгерлер жөнүндө маалыматты чет өлкөлүк мекендештерге берүү жөнүндө жоболор камтылган. Мамлекет чет өлкөлөрдө жашаган венгер жамааттары үчүн коомдук телекөрсөтүүлөрдү даярдоону жана берүүнү камсыз кылат, ушул максатта коммерциялык эмес фонддорду негиздеп, алардын ишин колдойт.¹⁶

1.3.12-мисал. Польшадагы кайтма мигранттарды социалдык-экономикалык колдоо

Польшага репатриациялык визанын негизинде келген адамдар, Польша Республикасынын мамлекеттик чек арасын кесип өткөн учурда, Польша жарандыгын алышат. Польшага келгенден кийин, репатрианттар мамлекеттик бюджеттен жардам алышат. Репатрианттарга материалдык жардам бир жолку жөлөк пул түрүндө төлөнөт: транспорттук (жол киренин ордун толтуруу), турак-жай жана иштөө, ошондой эле мектеп чыгымдары (репатрианттардын жашы жете элек балдарынын Польшада окуусу менен байланышкан чыгымдар). Консул мекенине кайтып келүү визасын алган, бирок Польшага көчүп баруу үчүн каражаты жок адамга транспорттук акысын төлөп берет. Мурунку СССРдин азия аймагынан Польшага келген жана Польшада жашаган жерин оңдоп-түзөөгө кеткен чыгымдардын ордун толтурууга аргасыз болгон репатрианттарга, мамлекеттик бюджеттин каражаттарынан чыгымдарын жарым-жартылай толтурууга жардам көрсөтүлөт.

Пенсиялык курактагы репатриант пенсия жана жөлөкпулдарды алуу укугун жашаган жериндеги Социалдык камсыздандыруу башкармалыгынан алат. Репатриант Польшада пенсия алгандан кийин, чет өлкөдө иштеген жылдары Польшада жумуш убактысы жана камсыздандыруу катары эсепке алынат. Мындан тышкары, такыр эмгекке жараксыз репатриант Социалдык камсыздандыруу башкармалыгынан туруктуу жөлөкпул алуу укугуна ээ, ал эми убактылуу эмгекке жараксыз болуп калган репатриант убактылуу жөлөкпул алууга укуктуу. Социалдык камсыздандыруу башкармалыгынын ар кандай төлөмдөр, б.а. пенсиялар, жөлөкпулдар, анын ичинде үй-бүлөлүк

¹⁶ Агаджанян М. Мекендештердин репатриациясы: укуктук камсыз кылуу жана натыйжалуу ишке ашыруу маселелери. 21-кылым. № 1 (3). 2006-ж. 29-35-б.

жөлөкпулдар жана ден-соолугу үчүн жөлөкпулдар, репатрианттарга Польша Республикасынын бардык жарандары үчүн бирдей негизде берилет.

Репатрианттар поляк тилин үйрөнүү курстарына бара алышат жана поляк коомчулугунда адаптация боло алышат. Мыйзамга ылайык, репатриация визасын алуу жөнүндө өтүнмө менен кайрылган адамдар жашаган өлкөдө уюштурулган поляк тили курстарына катыша алышат. Бул курстарды Польша консулдугу каржылашы мүмкүн.¹⁷

1.3.13-мисал. Грецияда репатрианттарды социалдык-экономикалык колдоо

Грецияда репатрианттарды өз турак-жайы менен камсыз кылуу программасынын алкагында төмөнкүдөй жеңилдиктер бар. Биринчиден, мүмкүн болушунча жер тилкесин акысыз берүү, ошондой эле өз турак-жайын курууга же жашап жаткан турак жайларды жакшыртууга субсидиялар, эркин базарда батырлерди сатып алуу же мамлекет же башка уюм тарабынан турак жай менен камсыз кылуу. Мындан тышкары, репатрианттар эркин базардан ижарага алынган турак-жай үчүн акы төлөөгө же ижарага алынган жайлардагы турак-жайга болгон муктаждыктардын ордун толтурууга субсидия алууга укуктуу. Мамлекет репатрианттарга турак-жай курууга да лицензияларын берет. Бул лицензия шаар куруу боюнча компетенттүү кызматы тарабынан берилет жана жалпы аянты 120 чарчы метрге чейинки репатрианттын негизги жана өзүнүн жер участкана курулуучу, бир гана турак-жайына тиешелүү.

Греция репатрианттарды мамлекеттик жана айыл-чарба секторлорунда жумуш менен камсыз кылат. Ошондой эле бир катар атайын программалар бар. Мисалы, башталгыч жана орто билим берүү мекемелеринде жумасына төрт саатка чейин келип чыккан өлкөнүн тилин жана маданиятын окутуу боюнча программаларды түзүүдө, кезектик негизде тийиштүү мамлекеттерден келген көчүп келген-окутуучулар жумушка кабыл алынышат. Алардын эмгек акысы саатына төлөнөт. Мамлекет бир катар бажы жеңилдиктерин да берет. Көчүп келгендер, үй буюмдарын, бир унаа, жумушчу шайманы жана фин үйүн (бир үй бүлөгө бирөө) камтыган жеке буюмдарына алым төлөбөстөн алып кирүүгө укуктуу. Ошондой эле ташуу жана көчүп келгендердин өзүлөрүнүн түздөн-түз көчүрүлүшү да компенсацияланат. Көчүп келгендердин социалдык жактан толук ыңгайлашуусу үчүн кеминде алты айга созулган жаңыгрек тилин үйрөнүү боюнча атайын кошумча ууттук программалар иштелип чыгат, анын ичинде жаңыгрек тилин системалуу окутуудан тышкары, эмгек жана камсыздандыруу мыйзамдарынын бөлүмдөрү, ар кандай институттардын иштеши ж.б. менен таанышуу да камтылат. Мындан тышкары, көчүп келгендерге бардык мамлекеттик ооруканаларда жана медициналык борборлордо акысыз медициналык, амбулаториялык жана стационардык тейлөөлөргө укук берген атайын медициналык китеп берилет. Айрыкча, колдонуудагы мыйзамдарга ылайык, мамлекет насыялардын төлөп берилишине кепилдик берээрин баса белгилеп кетүү зарыл.

1.3.14-мисал. Германиядагы кеч көчүп келгендерди социалдык-экономикалык колдоо

Кеч көчүп келгендерге жеңилдиктердин аныкталган топтому берилет. Биринчиден, көчүп келүүгө байланыштуу чыгымдары жабылат. Көчүп келгендин өтүнүчү боюнча, ага көчүп келүү менен байланышкан жол чыгымдарынын да ордун толтуруп бериши мүмкүн. Көчүрүү менен байланышкан, эгерде – мисалы, бейтапты ташуу керек болсо, федералдык өкмөт өз эсебинен учак билетин акысыз берген болсо чыгымдардын орду толтурулбайт. Эгерде көчүп келген адам чыгымдардын ордун толтуруу укугун каалаган транспорттук компанияга өткөрүп бере албаса,

¹⁷ Польшадагы виза мыйзамдары жөнүндө юридикалык маалымат порталынын маалыматы «ВИЗА.ПОЛЬША.RU» Кируу шарттамы: <http://wiza.polska.ru/repatriacja/index.html>].

анда ал аны Федералдык административдик ведомство тарабынан каттоо жол-жоболорунун бир бөлүгү катары алат.

Ошондой эле, мигрантка биринчи жардам көрсөтүлөт. Кеч көчүп келген адам статусуна ээ болгондуктан, ал "Фридландхилфе" коомдук-пайдалуу бирикмеси тарабынан нактамай материалдык жардам, ошондой эле Германиядагы биринчи керектүү чыгымдарын каржылоо үчүн баштапкы материалдык жардам алат. Мындай жардамды көчүп келген адамдын үй-бүлө мүчөлөрү да алышат, эгерде алар аны менен бирге өлкөгө киришсе. Эгерде көчүп келген адамдын ага укугу бар болуп, ГФРге келгенден кийин дароо каттоодон өтүү жана жерлер боюнча бөлүштүрүү максатында Фридланддагы федералдык деңгээлдеги биринчи кабылдама пунктуна келсе алгачкы материалдык жардам берилет. Баштапкы материалдык жардам – бул федералдык өкмөт тарабынан ыктыярдуу кызмат. Аны төлөө Федералдык административдик ведомство тарабынан жүргүзүлөт. Эгерде көчүп келген адам эмгекке жарамдуу болсо, бирок жумушсуздуктан улам кирешеси жок болсо, ал жумушсуздук боюнча жөлөкпул алуу үчүн жергиликтүү эмгек агенттигине кайрыла алат.

Эгерде көчүп келген адам 1956-жылдын 1-апрелине чейин туулса жана кеч көчүп келген адам статусуна ээ болсо, мурдагы Советтер Союзундагы эркиндигинен ажыратуу же чектөө жайларында жүргөндө келтирилген зыяндын ордун толтуруу үчүн бир жолку интеграциялык жөлөкпул алуу үчүн кайрыла алат. Төлөмдөрдүн суммасы туулган күнүнө жараша болот: эгерде көчүп келген адам 1946-жылдын 1-январына чейин төрөлгөн болсо, анда ал 3067,75 евро алат; эгерде ал 1946-жылдын 1-январынан 1956-жылдын 31-мартына чейин туулган болсо, бир жолку интеграциялык жөлөк пулдун суммасы 2045,17 еврогун түзөт. Эгерде иммигрант 30 жашка толо элек болсо, анда ал жождо окуу менен байланышкан тил курстарын жана жожго өтүү укугун берүүчү аттестатты алуу же тастыктоо максатында атайын окуу курстарын төлөө үчүн ар кандай жардам ала алат. Бул жардам Отто Бенекке атындагы Кайрымдуулук Фонду тарабынан жогорку билим берүү жаатындагы кепилдиги катары көрсөтүлөт. Фонддон көчүп келген адам университетте окуунун мүмкүнчүлүктөрү жана шарттары жөнүндө, ошондой эле жождо окууга кабыл алуунун шарттары жөнүндө кеңири маалымат ала алат.

Отто Бенекке фонду университетте окууга байланыштуу тил курстарына, ошондой эле университетте андан ары окууга даярдануу курстарына кабыл алууга көмөктөшөт жана университетке кабыл алууга жардам берет. Даярдык учурунда, Фонд талапкерлерге жана студенттерге кеңеш берет жана кам көрөт. Фондо, ошондой эле жогорку билимдүү адамдар үчүн программа бар, ал көчүп келгенге Германияда кесиптик карьерасын баштоого маанилүү жардам болуп калышы мүмкүн. Бул программа кеч көчүрүлгөндөргө, еврей эмиграциясы аркылуу өлкөгө келгендерге жана башпаанек алууга укугу бар адамдарга арналган. Бул программага катышуу үчүн шарт болуп, көчүп келген адам келген өлкөдөн толук бүткөн жогорку билимдин болушу саналат. Бирок, эгерде жогорку билим жөнүндө күбөлүк Германияда таанылбаса же жарым-жартылай таанылса, көчүп келген адам Отто Бенекке Фондуна жардам алуу үчүн кайрылышы керек. Ошондой эле ал өзүнүн кесипкөйлүк квалификациясы таанылса, маанилүү жардамды ала алат, бирок Германиянын эмгек рыногунда жождо кошумча окуудан же кошумча курстан өткөндөн кийин гана жумушка орношо алат.¹⁸

¹⁸ Германияга кош келиңиздер! Иммигранттар үчүн маалымат. Кеч көчүп келгендер. Bonifatius GmbH Druck-Buch-Verlag, Paderborn. 2005. 7-6.

Контролдук суроолор:

1. Кайтма миграцияны стимулдаган өлкөлөрдүн максаттары жана милдеттери кандай?
2. Дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө кайтма мигранттарды колдоо боюнча кандай чаралар колдонулат?
3. Эмнеге мамлекеттер кайтып келген мигранттардын ыңгайлашуусун жана интеграциялануусун колдоо үчүн олуттуу каражаттарды сарптоого даяр? Бул чыгымдар акталабы?
4. Кабыл алган өлкөнүн экономикасы үчүн кайтма миграциянын оң ролу кандай? Мисал келтириңиз.

Практикум:

1. Эл аралык миграциянын 2000-2018-жылдардагы расмий статистиканын негизинде өлкөнүздүн же аймактын өнүгүүсүнө кошкон демографиялык салымын эсептеп чыгыңыз. Бул көрсөткүчтөрдү колдонуңуз: а) калктын саны; б) табигый өсүш; в) миграциянын өсүшү. Тышкы миграция сиздин өлкөнүздө же аймагыңызда калктын санын канчалык азайтты же көбөйттү? Миграциянын таасири оңбу же терсби?
2. Кайсы бир өлкөнүн мисалында кайтма миграция программалардын демографиялык жана социалдык-экономикалык натыйжаларына баа бергиле.

Милдеттүү адабияттар:

1. Демографиялык түшүнүктөр сөздүгү / Л.Л. Рыбаковскийдин ред. алдында. М.: ЦСП. 2003. 352 с. [Кирүү шарттамы: www.socioprognoz.ru/files/File/2012/Demograf%20ponyatini%20slovar.pdf].
2. Практикалык демография/ Л.Л. Рыбаковскийдин ред.алдында Рыбаковского. – М.: ЦСП. 2005. 280 с. [Кирүү шарттамы: www.isras.ru/publ.html?id=2094].
3. Рязанцев С.В., Ткаченко М.Ф. Дүйнөлүк эмгек рыногу жана эл аралык миграция. М.: Экономика. 2010. 303 б.
4. Эмгек миграциясын башкаруу боюнча окутуу модулдары. Методисттер үчүн окуу куралы. Женева: ЕККУ. МОМ. 2011. 348 с. [Кирүү шарттамы: www.osce.org/ru/secretariat/115544?download=true].
5. Юдина Т.Н. Миграция: негизги терминдердин сөздүгү. М.: Изд-во РГСУ. 2007. 462 с. [Кирүү шарттамы: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/yudina-migraciya-slov-term-2007-a.htm>].

Кошумча адабият:

6. Елисеева И.И. Демография жана калктын статистикасы. 3-чыгарылыш, тол. Академиялык бакалавриат үчүн окуу куралы. М.: Юрайт. 2017. 405 б.
7. Эл аралык гуманитардык укук/ А.Я. Капустиндин ред. алдында. 2-чыгарылыш, оңдолгон жана толукталган. М. Юрайт. 2011. 639 с. [Кирүү шарттамы: <https://ozon-st.cdn.ngenix.net/multimedia/1002960198.pdf>].

8. Көп жүздүү миграция/О.Д. Воробьеванын, А.В. Топилиндин ред. алдында. М. Экон-информ. 2014. 261 с. [Кируу шарттамы: <https://elibrary.ru/item.asp?id=21988344>].
9. Мурунку СССРден кеч көчүрүлгөндөрдүн (Spaetaussiedler) укуктук абалы. GERMANY.RU. 1999. [Кируу шарттамы: <http://recht.germany.ru/aussiedler.db/items/18.html?op=>].
10. Рязанцев С.В., Гребенюк А.А. «Биздикилер» чет өлкөдө. Орустар, россиялыктар, орус тилдүүлөр, мекендештер: Россияга көчүп келүү, интеграция жана кайтып келме миграция. М. ИСПИ РАН. 2014. 238 с. [Кируу шарттамы: <https://istina.msu.ru/publications/book/6531743/>].
11. Эл аралык миграция статистикасы Чыгыш Европа жана Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн практикалык колдонмо. БУУ ЕЭК. ЮНФПА. Женева. 2011 [Кируу шарттамы: www.unecf.org/fileadmin/DAM/stats/publications/RUS_International_Migration_Statistics_Practical_Guide.pdf].
12. Миграция жана акча которуулар, Бүткүл дүйнөлүк банк (Migration and Remittances: Recent Developments and Outlook. Migration and Development Brief № 23. World Bank), 2014 [Кируу шарттамы: <http://pubdocs.worldbank.org/en/848611444756854924/MigrationandDevelopmentBrief23.pdf>].
13. Overcoming Barriers: Human Mobility and Development. UNDP Human Development Report 2009. New York. United Nations Development Programme. 2009 [Кируу шарттамы: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/269/hdr_2009_en_complete.pdf].
14. Ratha D. The impact of remittances on economic growth and poverty reduction. Migration Policy Institute. Policy brief. 2013. № 8 [Кируу шарттамы: www.migrationpolicy.org/pubs/Remittances-PovertyReduction.pdf].
15. Social protection, growth and employment: Evidence from India, Kenya, Malawi, Mexico and Tajikistan. New York. United Nations Development Programme, 2013. [Кируу шарттамы: www.undp.org/content/dam/undp/library/Poverty%20Reduction/Inclusive%20development/Social%20protection,%20growth%20and%20employment/Draft8_SPG&E_web.pdf].
16. Дүйнөдөгү миграция жөнүндө баяндама, ЭМУ, Женева (World Migration Report 2013: Migrant Well-being and Development. Geneva. IOM). [Кируу шарттамы: http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf].

Видеосюжет:

Калктын миграциясы: жакшы жана жаман жактары. Экспертное мнение 02.02.2017 [Кируу шарттамы: www.youtube.com/watch?v=SGAv8UdhOpI].

II БӨЛҮМ.

КАЙТМА

МИГРАЦИЯНЫН

УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ

2.1. Кайтма миграция эл аралык жана региондук укуктук документтерде

Мазмуну. Эл аралык миграциялык укук. Миграцияны укуктук жөнгө салуу жана мигранттардын укуктук абалы. Кайтма миграция жаатындагы эл аралык укуктук жөнгө салуу. Эл аралык укукта кайтма миграциянын маңызын аныктоо. Мигранттардын кайтып келүү саясаты жаатында мамлекеттер аралык кызматташтыктын жана мамлекеттердин өнөктөштүгүнүн мазмуну. Кайтма миграциянын жол-жоболорун жөнгө салуу жаатындагы мамлекеттер аралык, региондук жана эл аралык кызматташтык. Региондук келишимдер жана механизмдер: КМШнын миграция жаатындагы ишмердүүлүгү, мыйзамсыз миграцияга каршы күрөшүү жана адам сатууга каршы күрөшүү жөнүндө укуктук документтери; ШКУнун миграция маселелерине тиешелүү укуктук документтери; миграция маселелери боюнча Евразия экономикалык биримдигинин укуктук документтери; ЖККУ жана Алматы процессинин алкагында кабыл алынган миграция жаатындагы документтер. Борбордук Азия регионунун өлкөлөрүнүн ЭМУ, ЕБ жана башка эл аралык түзүмдөр менен, биринчи кезекте адистештирилген мекемелер жана БУУ уюмдары менен кызматташуусу.

МИГРАЦИЯНЫ УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУ ЖАНА МИГРАНТТАРДЫН УКУКТУК АБАЛЫ

Эл аралык миграциялык укук (ЭМУ) – бул миграцияны жөнгө салуучу эл аралык укуктун бир тармагы. Ал эл аралык коомдук укуктун ар кандай булактарына негизделген. Миграцияга тийиштүү укуктук документтердин топтомунан турган тармактан айырмаланып, ЭММ – мигранттарга байланыштуу мамлекеттердин эл аралык укуктарын жана милдеттерин жөнгө салуучу мыйзамдардын, принциптердин жана ченемдердин жыйындысын сүрөттөө үчүн колдонулган жалпы термин.¹

Эл аралык миграция мыйзамдарын жөнгө салуучу булактардын тизмегин аныктайбыз.

Укуктун ар бир тармагында анын негизги принциптери жана жөнгө салуу предмети бекитилген белгилүү бир булактар топтому бар. Милдеттүү жана көмөкчү булактардын белгилүү бир топтомуна ээ болгон эл аралык укук буга кирбейт. Эл аралык укуктун булактарынын расмий мүнөзү, адатта, эки жол менен берилет:

- биринчиден, укук чыгаруу иши аркылуу, эл аралык укуктун субъектилери келишимдерди, укуктун ченеминин мазмунун же өкмөттөр аралык уюмдардын сунуштарын жактырганда;
- экинчиден, эл аралык укуктун субъекттери аларга юридикалык күч берип кадимки эрежелерди бекиткенде, санкциялоо жолу менен.

Эларалык укуктун кыйла толук булактары БУУнун Эл аралык соттун статутунун 38-беренесинде келтирилген. Аларды үч топко бөлүүгө болот: негизги, туунду (экинчилик) жана көмөкчү (2.1.1-сүрөт).²

¹ Программаларды иштеп чыгууга болгон укук коргоо мамилеси, ЭМУ, Женева (Rights-based approach to programming. IOM. Geneva) [https://publications.iom.int/system/files/pdf/rba_manual.pdf].

² Эл аралык коомдук укук/ К.А.Бекашев. ред. алдында М., 2008. С. 17-18.

2.1.1-сүрөт. Эл аралык миграциялык укуктун булактарын классификациялоо

Эл аралык миграциялык укуктун булактары				
Негизги		Туунду	Жардамчы	
Эл аралык келишим	Эл аралык салт	Эл аралык уюмдардын жана конференциялардын чечимдери	Эл аралык истанциялардын чечимдери	Эл аралык укуктагы алдыңкы адистердин доктриналары

ЭЛ АРАЛЫК МИГРАЦИЯЛЫК УКУКТУН НЕГИЗГИ БУЛАКТАРЫ

Эл аралык келишимдер. 1969-жылдагы Эл аралык келишимдердин укуктары жөнүндө Вена конвенциясы эл аралык келишимди мамлекеттердин ортосунда жазуу жүзүндө түзүлгөн жана эл аралык укук менен жөнгө салынуучу эл аралык макулдашуу катары аныктайт, мындай макулдашуу бир документте, эки же андан ашык документтерде жана башка документтерде камтылганына жана анын белгилүү аталышына көз каранды эмес.³

Эл аралык укуктун булактарынын бири укуктук келишимдер болуп саналат. Эл аралык миграциялык укук жаатында бул келишимдерди жалпы жана адистештирилген деп бөлүүгө болот. Жалпы келишимдер үчүн, мисалы, адам укуктарын жалпысынан жөнгө салуучу (ЭЖСУП, ЭЭСМУП, ЕАУК ж.б.), бирок ошондой эле миграцияга байланыштуу маанилүү болгон бардык конвенцияларды жана пакттарды киргизебиз. Адистештирилген келишимдерге түздөн-түз миграциялык мамилелерди жөнгө салуучу келишимдер кирет. Бүгүнкү күндө бул чөйрөдө көптөгөн эл аралык келишимдер бар, алардын ичинен төмөнкүлөрдү айырмалоого болот:

- Бардык эмгек-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө 1990-жылкы Эл аралык конвенция;
- ЭЭУнун 06.06.1975-ж. № 143 "Миграция чөйрөсүндөгү укук бузуулар жана эмгек мигранттарына бирдей мүмкүнчүлүктөрдү жана мамилелерди камсыз кылуу жөнүндө" конвенциясы;
- ЭЭУнун 19.01.1949-ж. № 97 "Эмгек- мигранттары жөнүндө" конвенциясы;
- БуУнун трансулуттук уюшкан кылмыштуулукка каршы 2000-жылдагы Конвенциясы жана анын эки протоколу – Мигранттардын кургак, деңиз жана аба аркылуу мыйзамсыз ташуусуна каршы протокол жана Адамдарды, айрыкча аялдарды жана балдарды сатуунун алдын алуу боюнча протоколу;
- Качкындардын статусу жөнүндө 1951-жылдагы Конвенция жана анын 1967-жылдагы Протоколу;
- БуУнун жарандыгы жоктугун кыскартуу жөнүндө 1961-жылдагы Конвенциясы;
- Согуш мезгилиндеги жарандарды коргоо жөнүндө Конвенциясы (IV). Женева, 1949-жылдын 12-августу;

³ Эл аралык келишимдер укугу жөнүндө Вена конвенциясы. Организация Объединенных Наций [Кируу шарттамы: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml].

- Эл аралык куралдуу кагылышуулардын курмандыктарын коргоо жөнүндө 1949-жылдын 12-августундагы Женева конвенцияларына Кошумча протокол (I протокол);
- Эл аралык эмес куралдуу жаңжалдардын курмандыктарын коргоо жөнүндө 1949-жылдын 12-августундагы Женева конвенцияларына Кошумча протокол (II протокол).

Эл аралык салт. Эл аралык миграциялык укуктун дагы бир маанилүү булагы – бул эл аралык укукта мамлекеттердин макулдашылган жана узак мөөнөттүү практикасын (*usus dep аталган*) түшүнүү, бул милдеттүү укук ("укуктук аң-сезим") менен коштолгон салт болуп саналат (*opinio iuris sive necessitous*). Эл аралык салттар болуп эл аралык мамилелерде бир эле учурларда алардын туруктуу жана бирдей колдонулушунун негизинде түзүлгөн эрежелер жана тартиптер саналат (2.1.2-сүрөт).⁴

2.1.2-сүрөт. Эл аралык салттын белгилери

Эл аралык салттын белгилери кийинкилер:			
практиканын узакка жүрүүсү	практиканын бир түрүлүгү, туруктуулугу	практиканын жалпы мүнөзү	мыйзамдуулукка жана тиешелүү чараларды көрүү зарылдыгына ишенүү

Эл аралык миграциялык укук жаатындагы эл аралык салт жөнүндө сөз болгондо, адамдардын кыймылынын, башкача айтканда, миграциялык процесстердин натыйжасында келип чыккан жүрүм-турум эрежелерин эсибизден чыгарбашыбыз керек.⁵ Азыркы учурда, салт, биринчи кезекте, адам укуктарын коргоонун кошумча каражаты катары кызмат кылат. Ошентип, 1951-жылдагы Конвенцияны же адам укуктары боюнча башка келишимди ратификациялаган эмес болсо дагы, качкындарга карата колдонулбашы керек болгон артка чыгаруудан баш тартуу же non-refoulement принциби эл аралык миграциялык укукта адат катары таанылышы мүмкүн. Бул салт эл аралык качкындарды коргоого негизделген биринчи даражадагы принцип болуп саналат.

ЭЛ АРАЛЫК МИГРАЦИЯ УКУГУНУН ТУУНДУ БУЛАКТАРЫ

Эл аралык уюмдардын же конференциялардын резолюциялары. Эл аралык уюмдардын резолюциялары эл аралык укуктун жаңы булагы болуп саналат. Дээрлик бардык өкмөттөр аралык уюмдарда мүчө-мамлекеттер үчүн милдеттүү болгон резолюцияларды кабыл алган органдар бар.⁶ Бул документтер эл аралык мамилелерди жөнгө салууда, айрыкча адам укуктарын камсыздоодо жана коргоодо маанилүү ролду ойнойт (2.1.3-сүрөт).

⁴ Мартенс Ф.Ф. Цивилизациялуу элдердин заманбап эл аралык укугу. М., 1996. Т. 1. С.147.

⁵ Пархомова Ю.А. Эл аралык миграциялык укуктун булактары // Эл аралык укук жана эл аралык мамилелер журналы. № 3. 2008. С. 30-33.

⁶ Эл аралык коомдук укук/ К.А.Бекяшев. ред. алдында Бекяшев. М. 2008. С. 20.

2.1.3-сүрөт. Эл аралык уюмдардын резолюцияларынын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү

Миграция маселелерин жөнгө салуу жана мигранттардын укуктары жаатында, БУУнун Башкы Ассамблеясынын резолюциялары маанилүү. Буларга Үчүнчү Комитеттин доклады боюнча 59/194 резолюциясы кирет, ал мамлекеттерди мигранттарга жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө карата басмырлоого жол бербөө максатында миграциялык саясатты карап чыгууга жана зарыл болгон учурда кайра карап чыгууга үндөйт (8-пункт); ошондой эле, мигранттарга кабыл алуучу өлкөлөргө толук интеграциялануусу үчүн атайын программаларды кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу сунушталат (9-пункт).⁷ БУУнун Башкы Ассамблеясы кабыл алган резолюциялардын маанилүүлүгү, алардын бир катар мамлекеттер тарабынан таанылышында: милдеттүү түрдө аткарылбаса дагы, алар талашсыз моралдык таасирге ээ жана мамлекеттер үчүн практикалык колдонмо болуп саналат.⁸

ЭЛ АРАЛЫК МИГРАЦИЯЛЫК УКУКТУН КӨМӨКЧҮ БУЛАКТАРЫ

Эл аралык көзөмөлдөө органдарынын чечимдери жана токтомдору. Укуктук ченемдердин мазмунун көмөкчү каражат катары аныктоодо, эл аралык көзөмөл органдарынын, атап айтканда эл аралык жана арбитраждык соттордун чечимдери жана токтомдору колдонулат. Алардын биринчиси, эреже катары, туруктуу аракеттенүүчү инстанциялар. Аларга эл аралык соттор жана адам укуктары боюнча механизмдери (БУУнун алкагында аракеттенген) жана жалпы юрисдикциядагы жана атайын региондук соттор (мисалы, ЕАУС) кирет.

Иш жүзүндө, атайын контролдоочу органдардын чечимдери көбүрөөк таасир этет. Мындай органдар негизинен адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин негизинде түзүлөт. Буга мисал катары, Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө пакттын алкагында түзүлгөн БУУнун Адам укуктары боюнча комитетин жана Адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо жөнүндө конвенциянын (1950) негизинде түзүлгөн, ошондой эле Европа адам укуктары конвенциясы деп тааныган Европа адам укуктары боюнча конвенциясын келтирсе болот. Бул органдарга укуктары бузулган жана анын өзүнүн мамлекет ичиндеги бардык ички коргоо

⁷ Кара: <https://undocs.org/ru/A/RES/59/194>.

⁸ Пархомова Ю.А. Эл аралык миграциялык укуктун булактары. Эл аралык укук жана эл аралык мамилелер журналы. № 3. 2008. С. 30-33.

каражаттары түгөнгөн деп эсептелген адам кайрыла алат. Бул органдардын тажрыйбасынан көрүнүп тургандай, көпчүлүк учурда адамдар мыйзамсыз жана өзүм билемдик менен кайтып келүү даттануулары, ошондой эле эл аралык коргоого байланыштуу иштер менен кайрылышат.

Эл аралык миграциялык укук доктринасы. Эл аралык миграциялык укуктун дагы бир көмөкчү булагы болуп, белгилүү эл аралык юристтердин доктриналдык иштеп чыгуулары саналат. Себеби, эл аралык укуктун укуктук ченемдери коддолгонуна карабастан, азыркы учурда бир катар тармактарда бул процесс аяктаган эмес. Ошондуктан, юридикалык илимдин өкүлдөрү топтолгон укуктук билимдерди системалаштырууга жана өнүктүрүүгө катышышат. Эл аралык миграциялык укук доктринасын изилдөө жаатында эл аралык миграциянын негизги түшүнүктөрүн иштеп чыккан Т. Алейникофф, Р. Апплеярд, В. Четейл, К. Бретель, Г. Бретель, Г. Гудвин-Гилл, Р. Перрушу, Р. Челловински болушкан.⁹ Эл аралык миграциялык укук доктринасы көмөкчү булак катары, эл аралык укук ченемдерин колдонууда жана чечмелөөдө эл аралык укуктун субъекттеринин позицияларынын так мазмунун аныктоого мүмкүндүк берет. Эл аралык миграциялык укук доктринасынын мааниси, анын айрым эл аралык укуктук жоболорду түшүнүүгө жана чечмелөөгө көмөктөшкөндүгүндө.

ЭЛ АРАЛЫК АДАМ УКУКТАРЫ БОЮНЧА ДОКУМЕНТТЕРДЕ МИГРАЦИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРДИ ЖАНА МИГРАНТТАРДЫН УКУКТУК АБАЛЫН ЖӨНГӨ САЛУУ

Миграция маселелери адам укуктарын ишке ашыруу жана коргоо менен тыгыз байланышкан. Адам укуктары боюнча бардык документтер тигил же бул жол менен миграциянын негизин түзгөн эркин жүрүү маселелери каралат. Мисалы, Адам укуктарынын жалпы декларациясында "ар бир адам ар бир мамлекеттин ичинде эркин жүрүүгө жана жашаган жерин тандоого укуктуу" деп айтылат (13-берененин 1-бөлүгү).¹⁰ Бул укуктун жоболору Эл аралык жарандык жана саясий укуктар жөнүндө пакттын 12 жана 13-беренеле ринде кененирээк баяндалган. Эркин жүрүү жана жашаган жерин тандоо – бул төрөлгөндөн баштап бардыгына таандык табигый жана ажыратылгыс мүмкүнчүлүк. Көбүнчө, *кыймыл-аракет эркиндиги жана жашаган жерин тандоону табигый түрдө пайда болгон, ажыратылгыс, мыйзам тарабынан бекитилген жана кепилденген мыйзамдуу түрдө жайгашкан өлкөнүн аймагы аркылуу тоскоолдуксуз кыймыл түрүндө пайда алууга, ошондой эле анын жеке өзү аныктаган жерде тоскоолдуксуз убактылуу же туруктуу жашоого мүмкүнчүлүк катары аныктаса болот.*¹¹

Эл аралык келишимдердин ченемдеринин мазмуну адамдын эркин жүрүү эркиндигине укугу бир нече элементтерден турат деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет (2.1.4-сүрөт).

⁹ Пархомова Ю.А. Эл аралык миграциялык укуктун булактары. Эл аралык укук жана эл аралык мамилелер журналы. № 3. 2008. С. 30-33.

¹⁰ Адам укуктарынын жалпы декларациясы. Бириккен Улуттар Уюму [www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf].

¹¹ Ростовщикова О.В. Свобода передвижения и выбора места жительства и гарантии ее обеспечения и защиты в России. 2001. р. 7. [<http://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/116666/0-776739.pdf?sequence=-1>].

Башка эл аралык документтерде мигранттардын укуктарын коргоого негиз болгон башка укуктар каралган. Ошентип, Эл аралык экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө пакт иштөө укугун бекемдейт жана атап айтканда, адилет жана жагымдуу эмгек шарттарын, анын ичинде чет өлкөлүк жарандар үчүн шарттарды түзүүнү карайт. Мындан тышкары, ушул Пактта жашоо үчүн жагымдуу шарттарды түзүүгө багытталган бир катар укуктар, анын ичинде билим алуу укугу жана ден-соолук укугу каралган. Бул укуктар мигранттар үчүн маанилүү, анткени алар ишке ашырылганда, алар өз жумуштары үчүн бирдей акы төлөөнү, татыктуу жашоо шарттарын камсыздоону, мамлекеттик органдарга кайрылуу мүмкүнчүлүгүн талап кылууга укуктуу. Теңчилик принцибин сактоо жана басмырлоого тыюу салуу мигранттардын укугун коргоодо маанилүү. Мисалы, бул маселеге Расалык басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция жана Эл аралык бардык эмгек-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө конвенция арналган. Бул документтер ар кандай негизде, анын ичинде улуттук жана этникалык негизде бөлүнүүгө, четтетүүгө же артыкчылык берүүгө тыюу салат.

КМШНЫН МИГРАЦИЯ ЖААТЫНДАГЫ, ЖӨНГӨ САЛЫНБАГАН МИГРАЦИЯГА ЖАНА АДАМ САТУУГА КАРШЫ ИШ-АРАКЕТТЕРИ ЖӨНҮНДӨ УКУКТУК ДОКУМЕНТТЕР

Борбордук Азия мамлекеттери бир катар мамлекеттер аралык бирикмелердин катышуучулары болуп саналат, алардын чегинде миграциялык процесстерге байланыштуу маселелер каралат.

Бул мамлекеттер аралык бирикмелердин ичинен биринчилерден болуп, 1991-жылы түзүлгөн КМШ эсептелинет. КМШнын түптөлүшүнүн негизги максаттарынын бири мурдагы советтик республикалардын ортосундагы экономика жана коопсуздук жаатында интегративдик байланыштарды колдоо боюнча кызматташууну уюштуруу болгон.

Учурда КМШга мүчө-мамлекеттер: Армения, Азербайжан, Беларусь, Казакстан, Кыргызстан, Молдова, Россия, Тажикстан, Түркмөнстан (*ассоциацияланган мүчө*), Өзбекстан.

КМШнын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу фундаменталдык документтер болуп: КМШны түзүү жөнүндө макулдашуу; Алма-Ата Декларациясы; КМШнын Уставы; Экономикалык Биримдикти түзүү жөнүндө келишим саналат. Бул документтерде КМШга мүчө-мамлекеттердин ортосундагы өз ара аракеттеринин негизги багыттары аныкталган.

КМШ алкагында КМШга катышуучу-өлкөлөрдө миграциялык процесстерди укуктук жөнгө салуу маселелерине өзгөчө көңүл бурулат. Ошентип, КМШнын уюштуруу документтеринде (1991-жылдын 8-декабрындагы Көз карандысыз мамлекеттердин шериктештигин түзүү жөнүндө макулдашуу, 1991-жылдын 21-декабрындагы Көз карандысыз мамлекеттердин шериктештигин түзүү жөнүндө макулдашууга протокол, КМШнын Уставы (4-берене), 1991-жылдын 21-декабрындагы Алматы декларациясы) КМШга мүчө мамлекеттердин Шериктештик алкагына катышкан мамлекеттер тарабынан кабыл алынган милдеттенмелерине ылайык, бирдиктүү координациялоочу институттар аркылуу тең негизде жүзөгө ашырылуучу КМШга мүчө-мамлекеттердин биргелешкен иш чөйрөсүндө миграциялык саясат маселелери камтылган.

Мындан тышкары, КМШнын Уставы рынок мамилелерине жана товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн, капиталдын жана жумушчу күчүнүн эркиндигине негизделген бирдиктүү экономикалык мейкиндикти түзүүнү караштырат (19-берене).

Ошондой эле, уюмдун алкагында миграциялык процесстерди жөнгө салууга багытталган бир катар адистештирилген документтер кабыл алынган (2.1.5-сүрөт).

2.1.5-сүрөт. КМШнын алкагында кабыл алынган, миграцияны жөнгө салуучу негизги документтер

КМШ алкагында миграциялык процесстерди жөнгө салууга багытталган атайын документтер (Макулдашуулар)					
Эмгек миграциясы жана эмгек мигранттарын социалдык жактан коргоо жаатында кызматташуу жөнүндө макулдашуу (1994-жыл)	Мыйзамсыз миграцияга каршы күрөштө КМШга мүчө-мамлекеттердин кызматташуусу жөнүндө макулдашуу (1998-жыл)	Адамдарды, адамдын органдарын жана ткандарын сатууга каршы күрөшүүдө КМШга мүчө-мамлекеттердин кызматташуусу жөнүндө макулдашуу (2005)	Адамдарды, адамдын органдарын жана ткандарын сатууга каршы күрөшүүдө КМШга мүчө-мамлекеттердин кызматташуусу жөнүндө макулдашуу (2005)	Адамдарды, адамдын органдарын жана ткандарын сатууга каршы күрөшүүдө КМШга мүчө-мамлекеттердин кызматташуусу жөнүндө макулдашуу (2005)	КМШга мүчө-мамлекеттердин аймагына кирген үчүнчү өлкөлөрдүн жарандарын жана жарандыгы жок адамдарды каттоонун бирдиктүү тутуму жөнүндө макулдашуу (2011-жыл)

КМШ алкагында миграциялык процесстерди жөнгө салууга багытталган атайын документтер (Концепциялар, стратегиялар, программалар, конвенциялар, декларациялар)						
КМШга мүчө-мамлекеттердин мыйзамсыз миграцияга каршы аракеттенүүдөгү кызматташуу концепциясы (2004)	КМШга мүчө-мамлекеттердин макулдашылган миграция саясаты жөнүндө декларация (2007-жыл)	КМШга мүчө-мамлекеттердин эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктук абалы жөнүндө конвенция (2008-жыл)	Көзкарандысыз Мамлекеттердин Шериктештигинин 2020-жылга чейинки мезгилге экономикалык өнүгүү стратегиясы, КМШ мамлекеттеринин өкмөт башчылары тарабынан 2008-жылдын 14-ноябрында бекитилген (2008-жыл)	КМШга мүчө-мамлекеттердин адам сатууга каршы күрөшүү боюнча 2014-2018-жылдарга кызматташуу программасы (2013-жыл)	2015-2019-жылдарга мыйзамсыз миграцияга каршы күрөшүү боюнча КМШга мүчө-мамлекеттердин кызматташуу программасы (2014-жыл)	КМШга мүчө-мамлекеттердин адам сатууга каршы аракеттенүүдөгү кызматташуу концепциясы (2014-жыл)

Бул документтер миграция чөйрөсүндө кызматташуунун негизги артыкчылыктуу багыттарын аныктайт, анын ичинде: кабыл алынган мамлекеттин мыйзамдарын эске алуу менен, миграциялык агымдардын көлөмдөрүн, багыттарын жана түзүмүн мигранттардын кызыкчылыктарына дал келүүнүн негизинде эмгек миграциясын жөнгө салуучу макулдашылган миграциялык саясат үчүн шарттарды түзүү, иммигранттардын коомго интеграциялануусун камсыз кылуу жана КМШга мүчө-мамлекеттердин жарандарына кабыл алуучу өлкөнүн мыйзамдарына, тилине жана маданиятына карата урмат-сыйды калыптандыруу, тартипсиз миграцияга каршы аракеттерди улантуу, реадмиссия жөнүндө макулдашууларды түзүү ж.б.

ЕАЭБНЫН МИГРАЦИЯЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ, ЖӨНГӨ САЛЫНБАГАН МЫЙЗАМСЫЗ МИГРАЦИЯ ЖАНА АДАМ САТУУГА КАРШЫ УКУКТУК ДОКУМЕНТТЕР

Акыркы жылдары постсоветтик мейкиндикте бир катар региондук эл аралык биримдиктер түзүлдү, алардын милдети саясий, экономикалык, социалдык мүнөздөгү маселелерди чечүү, ошондой эле аймактык коопсуздукту камсыз кылуу болгон. Бул бирикмелердин ичинен ЕАЭБ жана ШКУну бөлүп көрсөтүү керек.

Евразия Экономикалык Биримдиги. ЕАЭБ – бул эл аралык укуктук субъективдүүлүгү бар, эл аралык региондук экономикалык интеграциялоо уюму.¹² ЕАЭБде товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн, капиталдардын жана жумушчу күчтөрүнүн эркин жүрүшү, ошондой эле катышкан өлкөлөрдүн экономика тармактарында координацияланган, макулдашылган же бирдиктүү саясат камсыздалат.

ЕАЭБ жөнүндө макулдашууда эмгек миграциясын жөнгө салуу боюнча өз алдынча бөлүм бар ("Эмгек миграциясы" келишимдин XXVI бөлүмү). Ал үч беренени камтыйт (96-98). Келишимдин 96-беренесинде "Мүчө-мамлекеттер Биримдиктин алкагындагы эмгек миграциясын жөнгө салуу чөйрөсүндө шайкеш саясатта, ошондой эле уюмга мүчө-мамлекеттердин уюшулган жалдоого жана мүчө-мамлекеттерде иштеши үчүн тартылышына көмөктөшөт" деп белгиленген. Андан ары, ушул беренедө мамлекеттердин кызматташуусунун негизги формаларын аныкталат, аларга төмөнкүлөр кирет: эмгек миграциясы жаатындагы жалпы мамилелерди жана принциптерди макулдашуу, ченемдик укуктук актылар менен алмашуу, маалымат алмашуу, жалган маалыматтын жайылышына жол бербөөгө багытталган чараларды жүзөгө ашыруу, тажрыйба алмашуу, такшалтуу, семинарларды жана окуу курстарын өткөрүү жана консультативдик органдардын алкагындагы кызматташтык.

Бул келишимдин 97-беренеси мигранттардын эмгек ишмердүүлүгүн жөнгө салат. Атап айтканда, мүчө-мамлекеттер улуттук эмгек рыногун коргоого коюлган чектөөлөрдү эске албастан, мүчө-мамлекеттердин жумушчуларын эмгек ишише тартууга укуктуу экендиги баса белгиленди. Мындай учурда, мүчө-мамлекеттердин жумушчуларына жумушка орношкон мамлекетте эмгек ишмердүүлүгүн жүргүзүүгө уруксат алуунун кажети жок. Мында, мүчө-мамлекеттер улуттук эмгек рыногун коргоо максатында алардын мыйзамдарында белгиленген чектөөлөрдү колдонушпайт. Бирок, улуттук коопсуздукту жана коомдук тартипти камсыз кылууга багытталган ушул келишим жана мүчө-мамлекеттердин мыйзамдарына, алардын жарандарынын эмгегине, жумушуна жана аймагына байланыштуу чектөөлөр киргизилиши мүмкүн.

¹² Воронина Н.А. Внешняя трудовая миграция в условиях евразийской интеграции: правовые аспекты // Труды института государства и права РАН. № 1. 2017. 94-113-б.

Ошондой эле, мүчө-мамлекеттин жумушчусунун жана анын үй-бүлөсүнүн убактылуу жумушка орношуу мамлекеттин аймагында болуу (жашоо) узактыгы, мүчө-мамлекеттин жумушчусу жана жумуш берүүчүсү же иштин (кызмат көрсөтүүнүн) тапшырык берүүчүсү менен түзүлгөн эмгек же жарандык-укуктук келишимдин узактыгы менен аныкталат. Башка мүчө-мамлекеттин аймагына эмгек же жумушка орношуу үчүн келген мүчө-мамлекеттин жарандары жана алардын үй-бүлө мүчөлөрү кирген күндөн тартып 30 күндүн ичинде каттоодон өтүү милдетинен бошотулат.

Келишимде эмгек мигранттарынын укуктары жана милдеттери баса белгиленет. Атап айтканда, аларга билим берүү жөнүндө документтерде, илимий даражаны ыйгаруу жана (же) илимий наам берүү жөнүндө документтерде көрсөтүлгөн адистикке жана квалификацияга ылайык, кесиптик иш менен алектенүү укугу берилет. Алар, ошондой эле өз мүлкүнө ээлик кылууга, пайдаланууга жана тескөөгө, мүлктү коргоого жана акча каражаттарын эркин которууга укуктуу. Эмгек мигранттарынын социалдык укуктары өзгөчө белгиленет. Мигранттарга жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө социалдык камсыздандыруу, медициналык жардам, билим алуу, кесиптик бирликтерге кирүү жана маалымат алуу укугу берилет.¹³

Шанхай кызматташтык уюму. ШКУ 2001-жылы июнда түзүлгөн туруктуу региондук эл аралык уюм. Башында, ага Казакстан, Кытай, Кыргызстан, Россия Федерациясы, Тажикстан жана Өзбекстан кирди. Учурда төрт өлкө – Беларусь, Иран, Монголия жана Ооганстан уюмда байкоочу статусуна ээ, ал эми алтысы – Армения, Азербайжан, Камбоджа, Непал, Түркия, Шри-Ланка – диалог боюнча өнөктөштөр.

ШКУнун милдеттери алгач Борбор Азиядагы террористтик актыларды, сепаратизмди жана экстремизмди басуу боюнча өз ара аймактар аралык аракеттер чөйрөсүндө болгон. 2002-жылы июнда ШКУ мамлекет башчыларынын Санкт-Петербург саммитинде Шанхай кызматташтык уюмунун Хартиясына кол коюлган (2003-жылдын 19-сентябрында күчүнө кирген). Бул уюмдун максаттарын жана принциптерин, анын түзүмүн жана ишмердүүлүгүнүн негизги багыттарын аныктоочу негизги уставдык документ.

2003-жылдын сентябрында ШКУга мүчө-мамлекеттердин өкмөт башчылары 20 жылдык ар тараптуу соода-экономикалык кызматташуу программасына кол коюшту, анын натыйжасында ШКУнун ишмердүүлүгү дагы кеңири экономикалык багытка ээ болду. Узак мөөнөттүү максат катары ШКУ мейкиндигинде эркин соода зонасын түзүү, ал эми кыска мөөнөттө – соода жана инвестиция жаатында жагымдуу шарттарды түзүү процессин активдештирүү каралган.

Бул уюмдун алкагындагы миграция маселелери сепаратизмге, терроризмге, курал, баңги заттарын жана адамдарды сатууга каршы күрөшүү призмасы аркылуу каралат. Ушуга байланыштуу ШКУ миграция маселелерин жөнгө салуучу өзүнчө документ кабыл алган жок. Эң башкы көңүл, адам сатуу маселелерин чечүүгө багытталган.

Алматы процесси. Алматы процесси – бул Борбордук Азиядан (га) жана боюнча качкындарды жана эл аралык миграцияны коргоо боюнча аймактык консультативдик процесс. Бул процесс 2010-жылы ойлонулган. Бүгүн ага Азербайжан, Ооганстан, Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Түркия катышууда. 2011-жылдын 14-16-мартында Алматы шаарында Качкындарды коргоо жана Борбордук Азиядагы эл аралык миграция боюнча биринчи региондук конференция болуп өттү. Бул конференциянын катышуучулары аралаш миграциянын катышуучуларын коргоо боюнча улуттук саясатты иштеп чыгуунун маанилүүлүгүн моюнга

¹³ Воронина Н.А. Внешняя трудовая миграция в условиях евразийской интеграции: правовые аспекты // Труды института государства и права РАН. № 1. 2017. 94-113-б.

алышты, адам сатуунун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү, бул кылмыштын курмандыктарын натыйжалуу коргоону камсыз кылуу жана калктын аралаш кыймылынын маселелери боюнча чечим кабыл алуунун маанилүүлүгүнө көңүл бурушту. Конференциянын жүрүшүндө эң актуалдуу маселелер боюнча региондук диалогду жана практикалык кызматташтыкты өнүктүрүүгө, конференциянын жыйынтыктарын жалпы коомчулукка жеткирүүгө багытталган Алматы декларациясы кабыл алынды.

Бул процесс миграциянын татаал динамикасы менен шартталган көптөгөн көйгөйлөрдү четтетүүгө, ошондой эле аралаш миграция боюнча региондук кызматташтыкты жана координацияны өркүндөтүүгө багытталган. Алматы процессинин максаттары: эл аралык миграция жана качкындарды коргоо боюнча диалогго көмөктөшүү; туруктуу эмес миграция менен байланышкан көйгөйлөрдү мониторингдөө жана чечүү механизмдерин иштеп чыгуу; жер которуунун жана миграциянын себептери жана кесепеттери жөнүндө жалпы түшүнүккө жетишүүгө түрткү берүү; жер которгон адамдарга карата комплекстүү жана дифференцияланган саясатты илгерилетүү; миграция маселелерин, анын ичинде качкындарды коргоо маселелерин башкаруу боюнча мамлекеттердин дараметин күчөтүүгө багытталган иш-чаралардын долбоорлорун иштеп чыгуу. Бул процесстин ишмердүүлүгүнүн багыттары контролсуз миграция, чек араларды башкаруу жана коопсуздук, адам сатуу жана контрабанда, мигранттардын жана качкындардын укуктарын коргоо, эмгек миграциясы ж.б. маселелерин чечүүнү камтыйт.

2012-жылы катышуучу-мамлекеттерде министрлердин орун басарларынын деңгээлинде Улуттук координаторлор дайындалган жана Региондук алкактык кызматташуу программасы жана Региондук иш-аракеттер планы бекитилген.

Региондук алкактык кызматташтык программасы аймактык диалогду жана өз ара кызыкчылык жараткан маселелер боюнча кызматташууну, ошондой эле аралашкан миграцияга байланыштуу көйгөйлөрдү чечүүдө мамлекеттердин жана башка кызыктар тараптардын потенциалын күчтөндүрүүнү, коргоонун зарыл деңгээлин камсыз кылат. Региондук иш-аракеттер планы бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн конкреттүү иш-чараларды сунуш кылат.

Алматы процесси 2013-жылдын 5-июнунда Алматыда качкындарды коргоо жана эл аралык миграция боюнча министрлик конференциясында ишке киргизилген. Конференциянын жыйынтыгында коммюнике кабыл алынып, анда мамлекеттер Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү аралаш миграция кыймылдарынын көптөгөн кыйынчылыктарына аймактык диалог, практикалык кызматташуу жана мигранттардын адам укуктарын камсыз кылуу үчүн зарыл улуттук мыйзам базасын түзүү жана муктаж болгондор үчүн эл аралык коргоого жетүү жана качкындар үчүн туруктуу чечимдер аркылуу жооп берүүгө макул болушту.

Контролдук суроолор:

1. Эл аралык миграциялык укуктун негизги булактары кайсылар?
2. Адам укуктары жана мигранттардын укуктары боюнча эл аралык-укуктук келишимдер алкагында, мамлекет юридикалык милдеттүү болгон процессти сүрөттөңүз.
3. КМШ, ЕАЭБ, ШКУ алкагында миграция кандайча жөнгө салынат? Ар бир иштин өзгөчөлүгү эмнеде?
4. Борбордук Азия өлкөлөрү катышкан миграцияны жөнгө салуу жаатындагы эки тараптуу келишимдердин өзгөчөлүктөрүн айтып бериңиз.
5. Мигранттардын укугун коргоонун негизги эл аралык укуктук келишимдерин тизмелеңиз жана сүрөттөңүз.

Практикум:

Аудитория төрт топко бөлүнөт. Ар бир топ документтердин тизмегин алат. Документтердин текстин талдап, суроолорго жооп берүү менен 10 мүнөттүк плакат менен презентацияны даярдоо керек. Даярдык көрүү убактысы – 30 мүнөт.

1-топ. Эл аралык экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө пакттын, Эл аралык жарандык жана саясий укуктар жөнүндө пакттын жана Эл аралык бардык эмгек-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо боюнча конвенциянын маалыматтарын колдонуу менен, миграция жана мигранттар жөнүндө төмөнкү суроолорго жооп берүү керек:

- адам укуктарынын кайсынысы миграция менен байланышта;
- эмгек мигранттарына кандай укуктар жана эркиндиктер берилет;
- миграцияга байланыштуу укуктарга карата кандай чектөөлөр каралган.

2-топ. ЕАЭБ жөнүндө келишимдин маалыматтарын колдонуу менен, миграция жана мигранттар тууралуу төмөнкү суроолорго жооп берүү керек:

- мигранттарга кандай укуктар берилет;
- ушул Келишимде миграция жаатында мамлекеттердин кызматташтыгынын кандай формалары каралган;
- ушул документте мигранттарга карата кандай чектөөлөр бар.

3-топ. Миграция жөнүндө КМШ алкагында кабыл алынган документтердин маалыматтарын колдонуп, мигранттар жана миграция боюнча төмөнкү суроолорго жооп берүү керек:

- КМШнын миграциялык процесстерди жөнгө салуучу негизги документтерин атагыла;
- КМШ документтерине ылайык, мигранттардын укуктук абалы кандай;
- КМШга мүчө-мамлекеттердин миграция жаатында кызматташуусунун кандай формалары бар.

Милдеттүү адабияттар:

1. Диноршоев А.М. Адам укуктары. Жождор үчүн окуу куралы. Душанбе: «Голд-принт» басмаканасы. 2017. 560 б.
2. Эл аралык гуманитардык укук: окуу китеби / А. Я. Капустиндин ред. алдында. – 2-чыг., оңд. жана тол. – М.: Юрайт басмаканасы; ИД Юрайт, 2011. – 639 б.
3. Эл аралык коомдук укук/ К.А.Бекашев. ред. алдында Бекашев. М. «Проспект» басмаканасы, 2008. 1008 с.
4. Эл аралык миграциялык укук. Жождор үчүн окуу куралы. С.Н. Тагаева ред.алдында Душанбе. «Эр-граф» басмаканасы, 2016. 352 с.

Кошумча адабият:

5. Абашин С. Борбордук Азиядан миграция: Практикалар, жергиликтүү коомчулуктар, транскулттур. // Россиянын саясаты жана укугу. 51-том. № 3, май-июнь 2013. 6-20-б.
6. Броунли Я. Эл аралык укук. М., «Прогресс» басмаканасы, 1977. 1-китеп. 535 б.
7. Воронина Н.А. Внешняя трудовая миграция в условиях евразийской интеграции: правовые аспекты // Труды института государства и права РАН. № 1. 2017. 94-113-б.
8. Мартенс Ф.Ф. Цивилизациялуу элдердин заманбап эл аралык укугу. М. Зерцало, 2008. Т.1. 251 с.
9. Пархомова Ю.А. Эл аралык миграциялык укуктун булактары // Эл аралык укук жана эл аралык мамилелер журналы. № 3. 2008. 30-33-б.
10. Похлебаева А.В. Миграция түшүнүгү жана анын классификациясы // Эл аралык укук жана эл аралык мамилелер журналы. 2005. № 3. С. 3-6.
11. Тихомиров Ю.А. Мигранттардын укуктук абалы // Чет элдик мыйзамдар жана салыштырма укуктар журналы. № 3 (6). 2006-ж. С. 17-20.

2.2. ЫККРЖнын укуктук негиздери

Мазмуну. Миграциялык башкаруу тутумунун бүтүндүгүн сактоодо ыктыярдуу кайтып келүүнүн маанилүү ролун түшүнүү; ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоо жардамынын программасынын таасиринин негизги мүнөздөмөлөрүн аныктоо; ЫККРЖ, ЭМУ түзүмү менен таанышуу жана ЫККРЖ өткөрүүдөгү тажрыйбасы, ЫККРЖ программасынын иши жөнүндө кеңири маалымат.

КИРИШ СӨЗ

Миграциялык көйгөйлөр ушунчалык деңгээлде жана ушунчалык татаалдыкка жетти, аларды өлкөлөрдүн макулдашылган аракеттеринин жардамы менен гана чечүүгө болот. Кайтма миграция – дүйнө жүзү боюнча миграция менен алектенген улуттук жана эл аралык саясатчылардын күн тартибиндеги негизги маселе, анткени ал келип чыккан өлкөлөргө, транзитке жана көздөгөн өлкөлөргө, башпаанек издегендерге жана туруктуу эмес мигранттарга, башпаанек жана иммиграциялык тутумдардын бүтүндүктү сактоо маселеси кошо таасир этет. Кайтма миграция циклдик миграциялык схемалардын табигый бөлүгү болгонуна карабастан, бара турган өлкөдө калууга уруксаты жок мигранттар өз өлкөсүнө кайтып келүүгө же ыктыярдуу кайтып келүү программаларын колдонууга аргасыз болгондо, бул өтө сезимтал көйгөйгө айланышы мүмкүн.

ЭМУ ЖАНА КАЙТЫП КЕЛҮҮ ПРОЦЕССИ

Кайтма миграциясы өзүнчө көрүнүш катары эмес, жеке мигранттардын эл аралык миграциялык циклинин жана өкмөттөр колдонгон миграцияны башкаруу куралдарынын кеңири контекстинде каралышы керек. Келип чыккан, транзиттик жана кабыл алуучу өлкөлөрдүн ортосундагы региондук жана глобалдык агымдарды камтыган миграциялык цикл, мигранттарды кабыл алуучу өлкөдө интеграциялоого, андан ары миграциялоого, же келип чыккан өлкөгө ыктыярдуу же ыктыярдуу эмес кайтып келүүгө алып келет. Миграция барган сайын татаал жана циркулярдуу болуп бара жаткандыгына байланыштуу, кайтып келүүгө кыйла комплекстүү мамиле жасоо, ошондой эле баруучу, транзиттик жана келип чыккан өлкөлөрдүн ортосунда мигранттарды кайтарып берүү боюнча биргелешкен программаны жүзөгө ашыруу үчүн биргелешкен иш-чаралар жана өнөктөштүк керек.

Ошентип, миграциялык агымдарды башкаруу жана мигранттардын коргонуу муктаждыктарын канааттандыруу маселелери мигранттар, анын ичинде адам сатуунун, эксплуатациялоонун же мындай катаал мамилелерге дуушар болгон коштолуп жүрбөгөн мигрант-балдар үчүн көйгөй бойдон калууда. Бул транзиттик өлкөлөрдүн потенциалы начар болгондуктан жана документтери жок мигранттардын көп санынын муктаждыктарын канааттандыруу максатында, ар кандай топтордун мигранттарынын муктаждыктарын канааттандыруу, ошондой эле айдоочулардын, анын ичинде коргоодо келген айрым мигранттардын конкреттүү муктаждыктарын тез арада аныктоо жана жооп берүү менен байланышкан кыйынчылыктар менен байланыштуу.

Чындыгында, келип чыккан, транзиттик жана көздөгөн өлкөлөр кайтып келүү маселелеринде ар башкача иштешет, жана ошого жараша алардын көз караштары жана артыкчылыктары

ар башка. Мисалы, көпчүлүк көздөгөн жана транзиттик өлкөлөр үчүн негизги көйгөй болуп миграцияны башкаруунун улуттук тутумдарынын бүтүндүгү, анын ичинде мыйзамдуу миграциялык схемалар жана башпаанек институту эсептелет. Көптөгөн келип чыккан жана транзиттик өлкөлөр үчүн кайтып келген мигранттардын көп агымы кайтып келгендерди кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнүн чектелгендигинен, алардын реинтеграциясынан жана социалдык-экономикалык туруктуулугунан улам көйгөйлүү болушу мүмкүн. Ошондуктан, учурга жараша улуттук, региондук жана эл аралык деңгээлдеги бардык кызыкдар тараптарды тартуу, кайтып келүү процессин жана натыйжалуу кайтып келүү саясатын кеңири жана толук түшүнүүгө жетишүү үчүн зарыл. Эң ийгиликтүү кайтып келүү тартиби мүмкүн болушунча инклюзивдүү болот жана келип чыккан өлкөлөрдүн, транзиттин жана көздөгөн өлкөлөрдүн, ошондой эле мигранттардын өз муктаждыктарын жана көйгөйлөрүн эске алат. Ошентип, диалогдун өнүгүүсү келип чыккан, баруучу жана транзиттик өлкөлөргө өнөктөштүктү түзүүгө, кайтып келген миграция боюнча натыйжалуу саясатты иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга жардам берет.

Бул бөлүмдө кайтып келүүгө байланыштуу механизмдер жөнүндө кеңири маалымат берилбейт – алар ушул Колдонмодогу башка бөлүмдөрдө камтылган, бирок, башкалардын арасында Ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграцияга жардамдашуу программасынын (ЫККРЖ) концепциясы ачылат.

ЫККРЖ – ЭМУнун негизги иши, анын чегинде жыл сайын мекенине кайтып келген он миңдеген мигранттарга турмуштук жардам көрсөтүлөт. Иш-аракеттердин бул чөйрөсү туруктуу өнүгүп жатат, анткени барган сайын мигранттарды кабыл алуучу мамлекеттердин жана келип чыккан өлкөлөрдүн көпчүлүгү ЫККРЖнын миграцияны башкаруунун натыйжалуу жана гумандуу тутумунун маанилүү компоненти катары баалуу деп эсептешет. Азыркы учурда ЭМУ бардык континенттерде жана ар кандай багыттарда ЫККРЖ программаларын ишке ашырууда: "түндүк-түштүк" жана "түштүк-түштүк".

Акыркы төрт он жылдыктын ичинде ЭМУнун ЫККРЖ программасына катышуусу миграциянын өзгөрүп жаткан чындыгын чагылдырды. ЭМУнун ыктыярдуу кайтып келүү принциби, маалымдалган жана ыктыярдуу чечим кабыл алуунун натыйжасында, белгилүү бир кайтып келүү иш-аракеттерине катышуунун ар кандай формасы үчүн зарыл шарт болуп саналат жана туруктуу кайтаруунун негизги элементи катары кайтып келүүгө даярдыгы жөнүндө тынчсызданууну чагылдырат. ЭМУ кайтып келгенден кийинки маселелерди чечүүдө жана кайтып келүү процессинин толук кандуу элементтери катары реинтеграциялоодо жардам берүүчү механизмдерди түзүү алдыңкы орунда турат. Акцент эрте кайтып келүү жана реинтеграциялоо келечектерин алдын-ала болжолдоого, ошондой эле мигранттарга кайтып келгенге чейин же өлкөдө отурукташып калгандан кийин кошумча булактарды мобилизациялоого жана пайдаланууга багытталган чараларды илгерилетүүгө багытталган.

Төрт ондогон жылдар мурун башталган ЭМУ ЫККРЖ программаларынын көпчүлүгү кайта көчүрүп келүүлөрдү уюштурууда негизги колдоо көрсөтүштү. Ошондон бери алар кирешелердин туруктуулугу боюнча интеграцияланган кызматтарды камтыган кыйла кеңири программаларга өтүштү. Көптөгөн демилгелер өзүнчө репатрианттарды реинтеграциялоону колдогондон тышкары натыйжалуу жана туруктуу кайтып келүүнү камсыз кылуу менен кайтып келгендердин көйгөйлөрүн чечүүгө көмөктөшөт.

Окуялардын мындай жүрүшү көптөгөн мамлекеттердин кайтма миграцияны эл аралык саясатты калыптандыруу процессинде барган сайын маанилүү орунду ээлеген миграциялык

башкаруу стратегиясына барган сайын кошуп жаткандыгын чагылдырат. ЫККРЖ Европа Биримдиги сыяктуу мамлекеттерде же көп тараптуу түзүлүштөрдө миграциялык жана башпаанек саясатынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана артыкчылыктуу вариант катары каралат. ЫККРЖ ошондой эле жабыр тарткан өлкөлөргө, ошондой эле кыйналган жана көп учурда жашоо каражаттарынан ажыратылган мигранттарга зарыл жардам көрсөтүү менен жабыр тарткан өлкөлөрдүн ортосундагы транзиттик миграция көйгөйлөрүнө биргелешип жооп катары ишке ашырылып жаткан негизги чаралардын бөлүгү болуп саналат.

ЫККРЖГА ЭМНЕЛЕР КИРЕТ?

ЫККРЖ – миграцияны башкарууга комплекстүү мамиленин ажырагыс бөлүгү, ал өзүнө чек араларды натыйжалуу башкарууну, баш калкалоочу жайлардын натыйжалуу иши жана өзгөчө учурларда кабыл алуучу өлкөдө калууга мыйзамдуу негизи жок адамдарды мажбурлап кайтарууну камтыйт. ЫККРЖнын алкагында кабыл алуучу/транзиттик өлкөдө калууну каалабаган же өз өлкөсүнө кайтып келүүнү чечкен мигранттарга административдик, материалдык-техникалык жана каржылык колдоо, анын ичинде реинтеграция боюнча жардам көрсөтүлөт.

Эң башында, ЫККРЖ программалары Европада пайда болду, анда ЭМУ колдогон ыктыярдуу кайтып келүү программалары дагы эле ишке ашырылууда, бирок акыркы 40 жылдын ичинде алардын аракеттенүү чөйрөсү бир кыйла кеңейди. Кабыл алуучу өлкөлөрдүн географиясы Европанын чегинен ашып эми Африкада, Азияда, Түндүк жана Түштүк Америкада жана Океанияда кабыл алуучу өлкөлөрдү камтыйт. Мындан тышкары, транзиттик миграциянын чегинде ЫККРЖ кыйналып же жакырчылыкта жүргөн, отурукташкан же туруктуу эмес статусуна карабастан, андан ары жылууга мүмкүнчүлүгү жок мигранттарга жардам берүүдө натыйжалуу курал болуп калды.

Ошол эле учурда, реинтеграциялоого жардам ыктыярдуу кайтып келүүгө кошумча жардам көрсөтүү болуп калды, анткени кайтып келгендердин муктаждыктарын канааттандыруу, айрыкча аялуу кырдаалдарда жана алардын үйдө көчүп келүүсүндө колдоо реинтеграция процессинин туруктуулугу үчүн негиздөөчү мааниге ээ.

ЭМУ ЫККРЖны мигранттардын гумандуу жана тартиптүү кыймылынын негизги стратегиясы катары карайт. Ошентип, ал мигранттардын өздөрү, өкмөттөр жана миграция менен байланышкан коомдун башка чөйрөлөрү үчүн өз ара пайдалуу миграцияны башкарууга болгон мамиленин ажырагыс компоненти болуп эсептелет.

Негизги саясий максаттар төмөнкүлөрдө турат:

- кайтып келүү процессинде мигранттардын кадыр-баркын жана укуктарын коргоо, колдонулуп жаткан эл аралык принциптерди жана стандарттарды сактоо;
- мигранттарды коргоо жана качкындардын статусун аныктоо механизмдери менен камсыздоо;
- туруктуу миграциялык түзүмдөрдүн жана баш калкалоо жол-жоболорунун бүтүндүгүн сактоо;
- кайтып келүү процессинде келип чыккан өлкөлөрдүн, транзиттин жана кабыл алуу өлкөлөрдүн ортосундагы кызматташтыкты күчөтүү жана келип чыккан өлкөлөрдүн кайтып келген жарандарына карата жоопкерчилигин күчөтүү;
- туруктуу эмес миграциянын түпкү себептерин чечүү;

- ыктыярдуу кайтып келүү боюнча интеграцияланган мамилелерди, анын ичинде реинтеграцияга көмөктөшүү, жөнгө салынбаган миграция маселесин чечүүгө көмөктөшкөн кыйла натыйжалуу, туруктуу жана өз ара пайдалуу вариантын колдоо.

ЫККРЖНЫН ҮЧ СТАДИЯСЫ

ЫККРЖ төмөнкүлөрдү камтыйт:

- кетүүгө чейин жардам көрсөтүү жана сапарга даярдоо;
- үйгө чыгып кетүүгө жардам берүү;
- келүүдө репатрианттарды социалдык-экономикалык калыбына келтирүү жана реинтеграциялоо боюнча жардам көрсөтүү.

Алдын-ала стадиясы:

Маалыматтык-түшүндүрүү иштерин жүзүзүү

Маалыматтык-түшүндүрүү иштери кайтып келгенде жана реинтеграцияга жардамга муктаж мигранттардын гана эмес, ошондой эле жамааттар, диаспоралар, консулдук өкүлчүлүктөр жана башка кызыкдар тараптар сыяктуу башка топтордун дагы ЫККРЖ жөнүндө билүүлөрүн жогорулатат. Мигранттарга берилген маалымат объективдүү болуп тиешелүү фактыларга негизделиши керек. Маалымат берүүчү иш-чараларды иштеп чыгууда жана жүзөгө ашырууда мигранттар коомчулугу жана тийиштүү дипломатиялык өкүлчүлүктөр менен карта түзүү жана өз ара аракеттенүү аларга камтууну кеңейтүүгө жана мындай иш-чараларда туура билдирүүлөрдү жасоого мүмкүндүк берет.

Мигранттарга кайтып келүү жана реинтеграция боюнча жардам көрсөтүү

Жеке консультация потенциалдуу кайтып келген адамдарга кабыл алуучу же транзиттик өлкөдө, ошондой эле келип чыккан мамлекетте алардын укуктары жана мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө билүүгө, ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоо процессинин шарттары боюнча, алар алган жардам жөнүндө маалымат алууга жана натыйжада, кайтып келүү алар үчүн жакшы альтернатива болобу деген негизделген чечим кабыл алууга мүмкүндүк берет.

Консультациялар мигрант түшүнгөн тилде жана мигранттарга суроолорун берүүгө жана өз көз караштарын эркин билдирүүгө, анын ичинде алардын көйгөйлөрү жөнүндө сүйлөшүүгө мүмкүндүк берген шартта жүргүзүлүшү керек. Бул ыктыярдуу кайтып келүү чечимине алып келиши мүмкүн, бирок кетүүдөн мурун мигранттар оюн каалаган этапта өзгөртө алышат.

Кайтып келүү стадиясы:

Бул этапта, ЭМУ мигранттын кыймылын иш жүзүндө жеңилдетип, авиакомпанияга тиешелүү жүрүүгө тапшырык берип, мигрант өз өлкөсүнө кайтып келгенден кийин андан ары жеткирүүнү камсыз кылат. ЫККРЖ боюнча кыймылдардын алкагында ЭМУнун колдоосу менен, мигрант башка жүргүнчүлөр сыяктуу эле, коммерциялык рейс менен кайтат. Программанын ыктыярдуу мүнөзүн эске алууда, мигранттар каалаган учурда аэропортто болушса дагы, оюн өзгөртө алышат.

Келгенден кийинки стадиясы:

ЫККРЖ программасынын реинтеграциялык жардамы (ушул бөлүмдө кийинчерээк талкуулануучу) мигранттардын өз өлкөсүндө реинтеграциялоосун жеңилдетүү максатында көрсөтүлөт. Ага акчалай жардам же накталай жардам кириши мүмкүн. Көпчүлүк учурда жардам келгенден кийин көрсөтүлөт. Адамдын келип чыккан өлкөсүндө реинтеграциялоо жөндөмүнө ар кандай факторлор таасир этиши мүмкүн. Бул узак процесс, анткени кайтып келгендердин жеке мүмкүнчүлүктөрү жана аялуу жактары, жамааттын аларды кабыл алуу жана кабыл албоо жөндөмү, ошондой эле тышкы чөйрө туруктуу реинтеграцияга жардам берет, же, тескерисинче тоскоол болот.

Реинтеграция процессине жана демек, анын туруктуулугуна таасир эткен факторлор миграция жөнүндө чечим кабыл алган факторлорго окшош болушу мүмкүн. Алар экономикалык, социалдык жана психосоциалдык мүнөзгө ээ, жеке кайтып келгендер, алар кайтып келген жамааттар жана структуралык чөйрө менен байланышта болушу мүмкүн.

Реинтеграциянын татаалдыгын эске алып, процесстин туруктуулугун камсыз кылуу үчүн жеке кайтып келгендердин да, жамааттардын да өз ара пайдалуу негизде муктаждыктарын да, ошондой эле учурдагы структуралык факторлорду (мисалы, жергиликтүү жана улуттук деңгээлдеги ар кандай өкмөттүк департаменттердин ортосундагы кызматташтык, репатрианттарга багытталган саясат жана укуктук шаймандар, же жумушка орношууга жана негизги кызматтарга жетүү) эске алуу керек.

Демек, реинтеграция иш-чаралары мигранттарды миграциялык факторлор менен күрөшүүгө мүмкүндүк бере турган экономикалык жактан өзүн-өзү камсыз кылуу деңгээлине, алардын коомчулугундагы социалдык туруктуулукка жана психосоциалдык бейпилдикке кайтарылууга багытталышы керек.

Миграцияга жана саясий динамикага карабастан, ЫККРЖнын кандайдыр бир программасы ар дайым үч этапты камтыгандыгын тактоо керек.

ЫККРЖНЫН БЕНЕФИЦИАРЛАРЫ

Үйгө кайтып келген жардамга муктаж болгон ар бир мигрант ЫККРЖ жардамын алууга кайрыла алат. Мындай мигранттарга төмөнкүлөр кирет:

- Статусу жөнгө салынбаган мигранттар (депортация, кууп чыгаруу же кууп жиберүү жөнүндө буйрук албагандар);
- башпаанек сурап кайрылгандыгы жөнүндө өтүнүчү четке кагылган адамдар (депортация, кууп чыгаруу же кууп жиберүү жөнүндө буйрук албаган);
- кийин өзүлөрүнүн өтүнүчүн канааттандырууну издебөөнү чечкен башпаанек сурагандар;
- качкын статусун алган же убактылуу корголгон сатуска ээ болуп, мекенине кайтууну чечкен адамдар;
- адам сатуунун жабырлануучулары;
- кабыл алуучу өлкөдө укуктук статуска ээ болгон, бирок үйгө кайтууга каражаты жок ар кандай адам (анын ичинде, мисалы, кыйналган адамдар жана студенттер); ошондой эле
- мөөнөтү өтүп бара жаткан эмгек мигранттары.

ЫККРЖНЫН САЛЫШТЫРМАЛУУ АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ

ЫККРЖ мигранттар жана өкмөттөр үчүн мажбурлап кайтып келгенге караганда көбүрөөк пайдалуу, анткени:

- үйгө реинтеграциялоонун перспективаларын өркүндөтүп, кайтып келүүгө бир кыйла гумандуу жана кадырлуу мамилени билдирет;
- келип чыккан өлкөлөргө мажбурлап кайтып келүүгө алып келген, көп учурда талаштуу жана саясий курч шарттарга натыйжалуу (чыгым жана убакыт жагынан) жана туруктуу альтернатива сунуштайт;
- туруктуу миграция программаларынын жана адилеттүү башпаанек берүү жол-жоболорунун бүтүндүгүн бекемдейт;
- консультация берүү, кайтып келүүнүн ыктыярдуу мүнөзүн баалоо жана коргоо маселелерин чечүү, кайтаруу процессинде адам укуктарынын бузулушун текшерүү, эл аралык принциптерди жана стандарттарды урматтоого көмөктөшүү жолу менен кайтып келүү процессин туура башкарууга жардам берет;
- кызыкдар мигранттарга кайтып келүүгө даярданууга мүмкүндүк берет, бул алардын келип чыккан жамааттарга социалдык-экономикалык реинтеграциялоонун потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн табууга үндөйт, ошону менен алардын кайтып келишин туруктуу кылат;
- кайтып келүүгө жардамга муктаж аялуу мигранттардын муктаждыктарына тиешелүү жоопторду бере алат;
- келечекте кайтып келген мигранттардын туруктуу миграцияга катышуу мүмкүнчүлүгүн сактайт;
- кабыл алуучу өлкөлөрдүн, транзиттик өлкөлөрдүн жана келип чыккан өлкөлөрдүн тийиштүү органдарынын ортосунда кайтып келүүгө биргелешкен мамилени жеңилдетет жана күчөтөт;
- натыйжада, келип чыккан өлкөлөр ЫККРЖнын алкагында кайтып келген жарандарына мажбурлоо менен кайтып келгендерге караганда, чоң жоопкерчилик алышат;
- туруктуу эмес миграциянын түпкү себептерин чечүүгө жана кайтып келгендердин, ошондой эле кайтып келгендердин жамааттарын максаттуу кайтаруу жана кайтып келгендерди реинтеграциялоону колдоо жолу менен өлкөлөрдө/региондордо институттук жана экономикалык өнүгүү аракеттерин колдоого жардам берет (мындай колдоо квалификациялуу жарандардын кайтып келүүсү же чет өлкөдөн жумушчу күчүн башкарууну жакшыртуу иш-чаралар менен айкалышканда натыйжалуу болот);
- эмгек миграциясы жөнүндө келишимдерди жана макулдашууларды колдойт жана кайтып келген жумушчулардын социалдык-экономикалык жактан калыбына келтирилишине көмөктөшөт;
- кайтып келгендердин кечиктирилгис муктаждыктарын эске алуу менен реинтеграциянын натыйжалуу жардамын көрсөтөт, жана алардын өз алдынча болушуна өбөлгө болот.

КООМЧУЛУКТУН РОЛУ

Коомчулуктар мигранттардын кайтып келүү жана реинтеграция процессинде ар түрдүү ролду ойношат. Коомчулуктар социалдык коргоо тармактарын, күчтүү социалдык тармактарды, психосоциалдык колдоону жана каржылык ресурстарды берүү жолу менен кайтып келүү жана реинтеграция үчүн ыңгайлуу шарттарды түзө алышат. Коомчулуктар кайтып келүүнү

позитивдүү кабыл алышканда, кайтып келген мигранттарга стигматизациядан алыс болууга, социалдык байланыштарды калыбына келтирүүгө жана тезирээк реинтеграциялоого мүмкүнчүлүк берет. Ошол эле жол менен, реинтеграция процесси мигранттардын салымдары, көндүмдөрү жана тажрыйбасы аркылуу жамааттарга пайда алып келиши керек (же жок дегенде, зыян келтирбейт). Ошол эле учурда, кабыл алуучу коомдоштуктардын реинтеграциялоого көмөктөшүү үчүн мүмкүнчүлүктөрү, түзүмдөрү же ресурстары жок болушу мүмкүн. Кайтарылгандардын саны көп болушу менен, колдо болгон ресурстар үчүн атаандашуу күчөп, реинтеграция менен байланышкан кыйынчылыктар келип чыгышы мүмкүн. Кайтаруу ишке ашпай калса же миграция жөнүндө чечим биринчи кезекте адамдын өлкөдөн чыгып кетүү каалоосу катары кабыл алынса, репатрианттын коомчулукка кайрадан реинтеграциялануу мүмкүнчүлүгү төмөндөп кетиши мүмкүн. Кайтып келүү мигранттардын жамааттарына же үй-бүлөлөрүнө мисалы, миграцияга байланыштуу карыздардан улам экономикалык кысымга алып келиши мүмкүн. Ошентип, жамаатка негизделген демилгелер коомдун кайтып келгендерди кабыл алуу жөндөмүн бекемдөөдө жана кайтып келген мигранттын, мисалы, жардам алууда же миграция ага күтүлгөн кирешени алып келбесе, кандай гана болбосун нааразычылыкты же кастыкты жоюу үчүн чечүүчү мааниге ээ.

ТУРУКТУУ РЕИНТЕГРАЦИЯ БОЮНЧА САЯСАТТЫ ЖАНА ПРАКТИКАНЫ ИШТЕП ЧЫГУУ

Эгерде кайтып келүү чечими реинтеграция боюнча тиешелүү жардам менен колдоого алынса, кайтып келүү кыйла туруктуу болот. Адамдарды эмиграциялоого мажбур кылган түзүлүштүк факторлор маанилүү деп табылбаса, кайтып келгендердин көпчүлүгү мыйзамсыз эмиграциянын варианттарын издөөнү улантышы мүмкүн.

Акыркы жылдары, мындай колдоого муктаж болгондорду кайтарып берүү жана натыйжалуу жардам көрсөтүү саясаты үзгүлтүксүз өркүндөтүлүп келет. Ошентип, мигранттарга көрсөтүлгөн жардамдын жана мамлекеттик саясаттын негизги компоненти туруктуу кайтып келүүнү илгерилетүү болуп саналат. Демек, реинтеграциялык жардам бардык тараптардын туруктуу кайтып келүүсүн камсыздоодо негизги ролду ойнойт: мигранттар, кабыл алуучу өлкөлөр жана келип чыккан өлкөлөр, – жана ыктыярдуу кайтып келгендер же жөнөткөн өкмөттүн колдоосу менен кайтып келгендер үчүн ылайыкташтырылышы керек.

Жардам мигранттардын коомго реинтеграциялоосуна гана эмес, коомчулуктун кайтып келген мигранттарды кабыл алуусуна да багытталышы керек. Бул ыкма реинтеграциянын балансталган, акыйкат, ченелүүчү, туруктуу жана инновациялык болуп бара жаткандыгына кепилдик берет. Кайра кайтып келген коомдоштордун муктаждыктарын жана көйгөйлөрүн чечүү менен, мындай жардам жөнгө салынбаган миграцияга түрткү берген факторлорду, ошондой эле жергиликтүү калк үчүн жагымсыз шарттарды (мигранттар эмес) кайтып келгендерге сунуш кылынган жардам аркылуу чечүүгө жардам берет. Реинтеграциялоонун натыйжалуу схемалары менен бардык деңгээлдеги кайтып келген жамааттардын өнүгүү потенциалынын ортосундагы өз ара байланышты бекемдөө жана ага өнүктүрүү максатында узак мөөнөттүү, түзүлүштүк жана өнүгүү жардамды киргизүү керек. Мындан тышкары, баруучу жана келип чыккан өлкөлөрдө реинтеграцияга жардам берүү өз ара толукталуучу жана бири-бирине колдоочу болушу керек. Кайтарылгандардын муктаждыктарын баалоо жана реинтеграциялоонун тиешелүү чараларын иштеп чыгуу бардык кызыкдар тараптардын кызматташуусун талап кылат. Ошондуктан, реинтеграциялоого жардам көрсөтүү үчүн минималдуу стандарттарды камсыз кылуу, ошондой эле инновациялык региондук мамилелерди таануу үзгүлтүксүз колдоого алынышы керек.

Реинтеграциялоо туруктуу болушу үчүн, жеке, жамаат жана түзүмдүк деңгээлдерде реинтеграциялоого таасир эткен экономикалык, социалдык жана психосоциалдык факторлорду эске алуу менен, муктаждыктарга негизделген бирдиктүү саясат керек.

ЭМУга ылайык, реинтеграциялоо экономикалык жактан өзүн-өзү камсыз кылуу, жамааттардагы социалдык туруктуулук жана миграциялык факторлорду жеңүүгө мүмкүнчүлүк берген психосоциалдык бейпилдик деңгээлине жеткенде туруктуу деп эсептелет. Туруктуу реинтеграциялоого жетишкенден кийин, кайтып келгендер андан аркы миграциялык чечимдерин зарыл болгондо эмес, өздөрү каалаганда кабыл алышат.

Реинтеграциялоо саясатчылары *экономикалык, социалдык жана психосоциалдык өлчөмдө* интеграциянын белгилүү бир деңгээли болгондо гана ийгиликтүү боло алышат:

- (a) Экономикалык өлчөм реинтеграциялоонун экономикалык өз алдынчалыгын камсыз кылган аспектилерди камтыйт. Буга киреше булактарынын жеткиликтүүлүгүн, иштин же киреше алып келүүчү иш-аракеттердин ишенимдүүлүгү жана кабыл алынышы, карыздын чыгымга катышы, азык-түлүк коопсуздугу жана экономикалык кырдаалга канааттануу кирет.
- (b) Социалдык өлчөм кайтып келгендердин турак жай, билим берүү, сот адилеттиги, саламаттык сактоо ж.б. сыяктуу негизги кызмат көрсөтүүлөргө жана инфраструктурага жеткиликтүүлүгүн чагылдырат.
- (c) Психосоциалдык өлчөм реинтеграциялоонун психологиялык, адамдар арасындагы жана социалдык-маданий элементтерди камтыйт. Буга өзүн колдоо чөйрөсүн (достору, туугандары, кошуналары) жана жарандык коом түзүлүштөрү (ассоциациялар, өз алдынча жардам топтору жана башка уюмдар) калыбына келтирүү кирет. Бул ошондой эле келип чыккан өлкөдөгү коомдун баалуулуктарын, жашоо образын, тилин, адеп-ахлак принциптерин, идеологиясын жана каада-салттарын кайра карап чыгууга тиешелүү.

Реинтеграциялоо жеке кайтып келгендерге гана эмес, ошондой эле мигранттар кайтып келген жамааттарга, ошондой эле кайтып келген чөйрөнүн түзүлүштүк шарттарына да тиешелүү. Ошондуктан, реинтеграциялоонун натыйжалуу саясаты, интервенциянын ар кандай деңгээлин камтыгандай иштелип чыгышы керек:

- (a) Жеке деңгээл. Бенефициарлардын конкреттүү муктаждыктарын канааттандыруу үчүн. Бул, айрыкча, адам сатуунун курмандыктары сыяктуу зордук-зомбулукту же эксплуатацияны көргөн кайтып келгендер үчүн же башка аялуу жагдайларга туш болгондор үчүн маанилүү – алар ата-энесинен ажыратылган балдар же коштоосуз жүргөн балдар жана медициналык жардамга муктаж мигранттар болушу мүмкүн.
- (b) Коомдоштуктун деңгээли. Реинтеграциялоо процессин ийгиликтүү колдоо үчүн, мыйзамсыз миграциянын себептерин чечүүгө жардам берүү, социалдык тармактарды куруу жана кайтып келүүнүн деңгээли жогору болгон региондордо коомдоштуктун мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү менен мигранттар кайтып келген коомдоштуктун муктаждыктарына жана көйгөйлөрүнө жооп берүү.
- (c) Түзүлүштүк деңгээл. Миграцияны тийиштүү башкарууга көмөктөшүү жана жакшы иштеген жергиликтүү өз алдынча башкаруунун мамлекеттик кызматтарынын жардамы менен үзгүлтүксүз колдоо.

Жыйынтыктап жатып, реинтеграцияга комплекстүү мамилени өркүндөтүү үчүн, мындан аркы аракеттер талап кылынарын айта алабыз. Учурдагы миграциялык ландшафт, реинтеграциялоо

саясатын жана тажрыйбасын туруктуу эмес миграцияга таасир берүү чараларынан ашкандай кылып өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн берет. Реинтеграциялоону, туруктуу өнүгүү максаттарына жетүүгө жардам бере турган курал катары кароо керек.

УКУКТУК НЕГИЗДЕР

ЫККРЖнын негиздери эл аралык укука бекитилген жана эки негизги принципке негизделген:

Кайтып келүү жана реинтеграциялоо процессинде мигранттардын укугун коргоо

Мигранттардын адам укуктары жана мамлекеттердин милдеттери, Адам укуктарынын жалпы декларациясында (1948), ошондой эле адам укуктары боюнча тогуз негизги эл аралык келишимдерде камтылган, алар бардык адамдарга, мигранттарды кошуп эсептегенде жана бардык жагдайларда, миграцияга кошо колдонулат. Мындан тышкары, коопсуз жана татыктуу кайтып келүү принциби Мигранттардын жер, деңиз жана аба аркылуу мыйзамсыз ташууга каршы протоколунда (2000) жана Адамдарды, айрыкча аялдарды жана балдарды сатуунун алдын алуу, ага каршы күрөшүү жана жазалоо жөнүндө протоколдо (2000) негизделген, ал дагы адам сатуунун курмандыгы (АСК) болгон адамдардын өз эрки менен кайтып келишин колдойт. Ошондой эле, Мамлекеттин юрисдикциянын алдында турган бардык адамдарга, анын ичинде мигранттарга адам укуктарын берген Европа адам укуктары жөнүндө конвенциясы (1950), Америка адам укуктары жөнүндө конвенциясы (1969) жана Африканын адам жана элдердин укугу хартиясы (1981) сыяктуу кошумча региондук документтер колдонулушу мүмкүн.

Ошондой эле, мамлекеттин аймагында же мамлекеттин юрисдикциясында турган башкача мигранттардын укуктары алардын жарандыгына же миграциялык статусуна карабастан, алардын коопсуздугун, ден-соолугун, жыргалчылыгын жана кадыр-баркын сактоо максатында эч кандай басмырлоосуз сакталат. Мигранттардын укуктарына чектөөсүз төмөнкүлөр кирет:

- өзүнүн өлкөсүнө кайтып келүү укугу;
- каалаган өлкөдөн чыгып кетүү укугу;
- баш калкалоо издөө укугу;
- адамдын өмүрүнө же эркиндигине, расасына, динине, улутуна, белгилүү бир социалдык топтун мүчөлүгүнө же саясий көз карашына байланыштуу же адам кыйноолорго же башка ырайымсыз, адамгерчиликке жатпаган коркунучтарга, басмырлоочу мамилеге же башка орду толгус зыянга туш болгон өлкөгө кайтарылбоо укугу;
- жеке жана үй-бүлөлүк жашоосун урматтоо укугу;
- ден-соолукка жана социалдык жана медициналык кызматтардан пайдалануу укугу;
- жана баланын укуктары, анын ичинде бардык мигрант балдардын, айрыкча, коштоосуз жүргөн мигрант балдардын кайтып келүүсүнө карата баланын мыкты кызыкчылыктарынын принцибин толук урматтоо.

Мамлекеттик суверенитет

Мамлекеттер эл аралык укуктун, анын ичинде өлүмдүн, кыйноолордун жана башка катаал, адамгерчиликсиз жана кадыр-баркты басмырлаган мамиленин же жазанын же башка орду толгус зыяндын чыныгы жана алдын ала болжолдонгон коркунучу болгон учурда, эмгек мигранттарын жамааттык түрдө чыгарып кетүүгө жана кайтып келүүгө тыюу салуу жолун сактоо менен тийиштүү жоболоруна зыян келтирбестен, өз аймагына ким кире тургандыгын жана калаарын аныктоого суверендуу укугуна ээ.

Эл аралык мыйзамдарга ылайык, мамлекеттер өз мекенине кайтып келген жарандарды, айрыкча өз ыктыяры менен кайтып келүү укугун пайдаланган жарандарды кабыл алууга тийиш.

ЫККРЖНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ

Түзүлүштүн негизине ЭМУнун жетекчилик ролун жана ЫККРЖ жаатындагы көп жылдык тажрыйбасын ырааттуу, принципаалдуу жана ар тараптуу ачык тастыктоо зарылчылыгы коюлган. ЫККРЖ деген эмне экендигин, анын кандайча ишке ашырылып жаткандыгын жана эмне үчүндүзү сүрөттөлүшү керек, ошондой эле ЫККРЖны иштеп чыгуу жана ишке ашыруу үчүн жетекчи боло турган ЭМУнун ЫККРЖга болгон институционалдык мамилеси жөнүндө жалпы түшүнүк берүү керек. Борбордук Азиянын контекстинде, түзүлүштө ЫККРЖ миграцияны башкаруунун маанилүү элементи жана мигранттар үчүн өз ыктыяры менен, адамгерчиликте жана татыктуу кайтып келүүсүнүн артыкчылыктуу варианты катары баса көрсөтүлөт. ЫККРЖ принциптери түзүлүштө ЫККРЖнын жана ЭМУнун глобалдык саясатындагы акыркы өзгөрүүлөрдү эске алуу менен каралып чыгат.

ЫККРЖНЫН ЖЕТИ ПРИНЦИБИ

ЫККРЖ менен байланышкан ишине катышуунун жалпы негизин түзгөн жети принцип:

1-принцип. Ыктыярдуулук

ЫККРЖнын контекстинде, эки шарт аткарылса, ыктыярдуулук мүмкүн болот: (а) ЫККРЖ программасына катталууда физикалык же психологиялык басымдын жоктугу аныкталган тандоо эркиндиги; жана (б) анын негизинде өз убагында, объективдүү жана ишенимдүү маалыматтын болушун талап кылган маалымдуу чечим. Айрым учурларда, квалификациялуу адистер адам мындай эркин жана маалыматтуу чечимди канчалык деңгээлде кабыл алаарын жана ал адам мындай мүмкүнчүлүккө ээ болбосо, анын атынан мыйзамдуу чечим кабыл ала тургандыгын аныктоо үчүн баалоону жүргүзүшү керек.

2-принцип. Белгилүү бир мигрантка багыт алуу

ЫККРЖнын негиздеринин бири – бул белгилүү бир мигранттын укуктарын жана муктаждыктарын эске алуу. Ар бир мигрантка кайтып келүү жана реинтеграция процессинде гендердик жана курактык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен ар бирине жеке колдоо көрсөтүү үчүн жекече баа берүү жүргүзүлүшү керек. Бул, айрыкча, аялуу кырдаалга туш болгон мигранттар үчүн өзгөчө мааниге ээ, алар кырдаалды кылдаттык менен баалоону жана белгилүү бир даректүү жардамды талап кылат.

3-принцип. Коопсуздук

ЫККРЖ программаларында коопсуздуктун жалпы деңгээли сыяктуу коопсуздук маселелери, ошондой эле кайтып келгенде жана реинтеграциялоодо жардамын тийгизиши мүмкүн болгон ыкчам иш аракеттер маселелери эске алынышы керек. Эгерде ушул факторлордун бири же алардын айкалышы ЫККРЖнын алкагында кайтып келген мигранттардын жана (же) персоналдын коопсуздугуна коркунуч туудурган кырдаалды жаратса, белгилүү бир региондорго же өлкөлөргө кайтып келүү процесси чектелип же токтотулуп калышы мүмкүн.

4-принцип. Реинтеграциялоонун туруктуулугу

Реинтеграциялоо экономикалык жактан өзүн-өзү камсыз кылуу, жамааттардагы социалдык туруктуулук жана психосоциалдык бейпилдик деңгээлине жеткенде туруктуу деп эсептесе болот, бул (ре) миграциялык факторлоруна туруштук берүүгө мүмкүнчүлүк берет. Туруктуу реинтеграциялоого жетишкенден кийин, кайтып келгендер андан аркы миграциялык чечимдерин зарыл болгондо эмес, өздөрү каалаганда кабыл алышат.

5-принцип. Купуялуулук

Мигранттардын купуялуулугун сактоо менен ЫККРЖ бенефициарларынын жеке маалыматтарын иштеп чыгуу үчүн, катуу сактык чараларын көрүү, жеке маалыматтардын купуялуулугун жана жеке адамдарды жашыруу үчүн бардык акылга сыярлык жана зарыл чараларды көрүү керек. Бардык жеке маалыматтар маалыматтарды коргоонун эл аралык стандарттарына ылайык, коопсуз чогултулушу, пайдаланылышы, өткөрүлүп берилиши жана сакталышы керек.

6-принцип. Диалог жана өнөктөштүк мамилелер

Институционалдык диалог, ЫККРЖ процессинин ар кандай баскычтарындагы кызыктар тараптардын ортосунда конструктивдүү жана тең салмактуу алмашууну камсыз кылат. Ал кайтып келүү жана реинтеграциялоо менен байланышкан көйгөйлөрдү жалпы түшүнүүгө көмөктөшөт, ошол эле учурда саясатты иштеп чыгуу процессине таасирин тийгизет. Эл аралык, региондук, улуттук жана субулуттук деңгээлдеги ар кандай субъектилердин – өкмөттүк жана өкмөттүк эмес кызматташтык, мигранттарга кайтып келүүдө берилүүчү жардамдын көлөмүн жана сапатын кеңейтүү, аракеттердин кайталанышын алдын алуу жана туруктуу реинтеграциялоо процессин камсыз кылуу үчүн зарыл.

7-принцип. Далилге негизделген программалоо

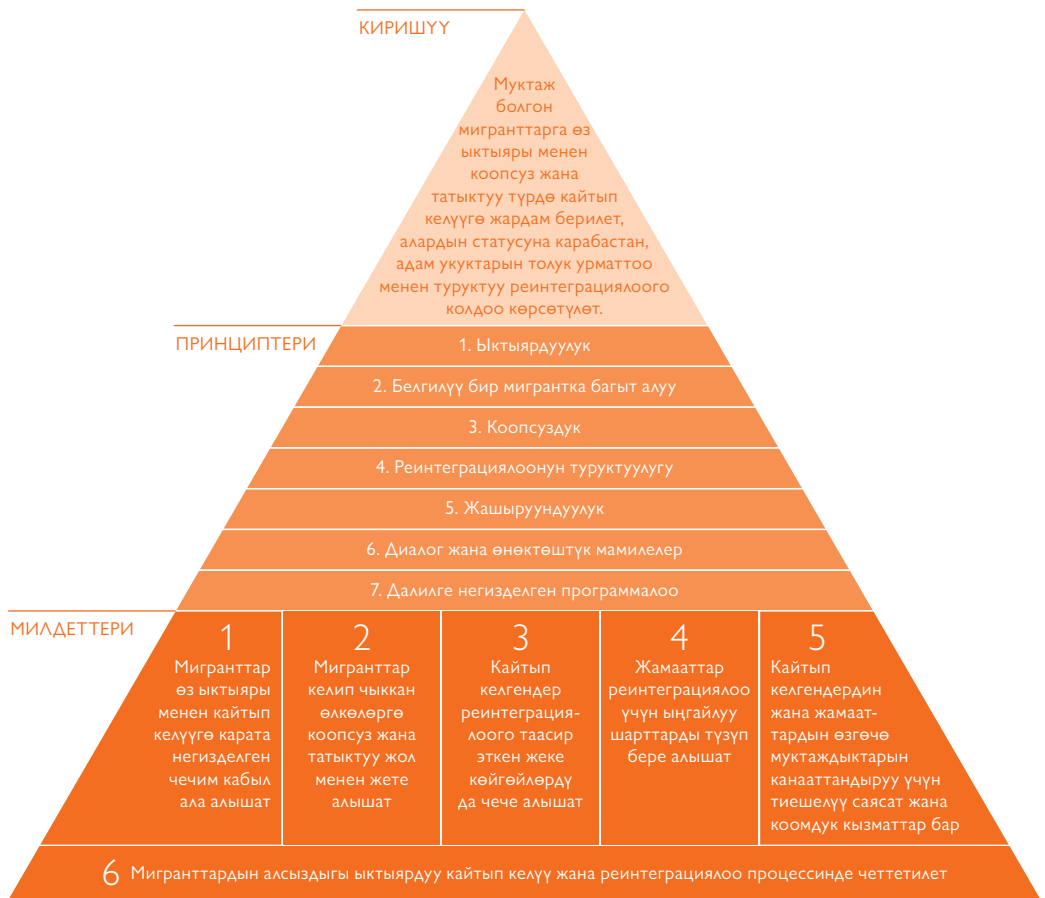
ЫККРЖнын интервенцияларынын таасир берүү даражасын аныктоо жана программанын учурдагы, келечектеги түзүлүшү үчүн маалымат чогултуу үчүн системалык жана үзгүлтүксүз маалыматтарды чогултуу, мониторинг жүргүзүү жана баалоо ЫККРЖнын бардык процессинде жүргүзүлүшү керек. Мигранттарга алынган жардам жөнүндө көз карашын ачык жана жашыруун түрдө билдирүүгө мүмкүндүк берүү үчүн, кайтарым байланыш механизмдери иштелип чыгышы керек.

Бардык жети принциптер ЫККРЖ программасынын элементтери жана *муктаж болгон мигранттарга коопсуз жана татыктуу түрдө өз ыктыяры менен кайтып келүүгө жардам берүү, алардын статусуна карабастан, адам укуктарын толук урматтоо менен туруктуу реинтеграциялоого жетишүүдө колдоого алуу маңызы жөнүндө жалпы түшүнүк берет.*

ЫККРЖнын принциптери жалпы концептуалдык планды камсыз кылат, ал ишке ашырылганда адамдык жана татыктуу кайтып келүүнү жана ЫККРЖнын бардык программаларында туруктуу реинтеграциялоону камсыз кылат.

Кийинки бөлүмдөр, ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоо процесси үчүн саясатты түзүүдө, программаларды иштеп чыгууда жана иш-аракеттерди жүргүзүү үчүн, ЫККРЖнын принциптерин колдонуу ыкмаларын системалаштыруучу алты стратегиялык максатты эске алуу менен түзүлдү. Ар бир максат андан ары ЫККРЖнын бардык потенциалдуу же иш жүзүндөгү бенефициарларына тиешелүү бир катар толук эмес аракеттер менен сүрөттөлөт. Акыркы максат өтмө болуп саналат жана аялуу кырдаалда жүргөн мигранттарды колдоо боюнча ишттерге тийиштүү.

ЫККРЖНЫН ТҮЗҮЛҮШҮНҮН МОДЕЛИ

Пирамида түрүндөгү диаграмма ЫККРЖнын түзүлүшү кандай иштээрин көрсөтөт. Бул жогоруда сүрөттөлгөн 7 принципке жана 6 максатка негизделген ЫККРЖ программасы жөнүндө жалпы түшүнүк.

Контролдук суроолор

1. ЫККРЖ программасы сиздин аймагыңыздагы кайтма миграциянын айрым көйгөйлөрүн кантип чече алат?
2. Кайтып келген өлкөлөрдүн, мигранттардын жана келип чыккан өлкөлөрдүн жалпы кызыкчылыктарын жана көйгөйлөрүн сүрөттөңүз.
3. Кайтма миграция шартында улуттук реинтеграциялоо стратегиясын кошуунун маанилүүлүгүн сүрөттөп бериңиз.
4. Аргасыз кайтаруу саясатын иштеп чыгууда кайсы саясат жана өнүгүү маселелерин эске алуу керек?
5. ЫККРЖ программаларын иштеп чыгууда колдонулуучу негизги принциптерди жана ар бир принципти улуттук кайтаруу шартында кандайча түшүнүүгө болорун айтып бериңиз.

2.3. Кайтып келме миграция Борбордук Азия өлкөлөрүнүн улуттук мыйзамдарында

Мазмуну. Кайтма миграция чөйрөсүндөгү Борбордук Азия мамлекеттеринин улуттук мыйзамдары. Борбордук Азия өлкөлөрүндө ыктыярдуу кайтып келүү жана БА өлкөлөрүндө кайтма миграция жаатындагы мамлекеттик саясатты калыптандыруу. Кайтма миграция жөнүндө мыйзамдарды иштеп чыгуу үчүн негиз катары Борбордук Азия өлкөлөрүнүн миграциялык мыйзамдарын жакшыртуу. Кайтма миграцияны жөнгө салуу үчүн, негиз катары Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы миграция жаатындагы эки тараптуу жана көп тараптуу макулдашуулар.

СССРдин кулашынан жана көз карандысыз мамлекеттердин түзүлүшүнөн кийин Борбордук Азияда миграциялык процесстер күчөдү, калктын ар кандай социалдык жана демографиялык топтору миграцияга аралашып, миграциялык саясатты либералдаштыруу башталды. Азыркы учурда Борбордук Азиядагы миграция – жергиликтүү коомдордун жашоосунун ар кандай аспектилерине таасир эткен кеңири жайылган көрүнүш. Борбордук Азия мамлекеттери, миграцияга карата анын позитивдүү жактарын жана тобокелдигин эске алуу менен ар кандай көз карашта.

Көпчүлүк учурда, мамлекеттер улуттук кызыкчылыктарды жана коопсуздукту сактоо максатында мигранттардын агымын көзөмөлдөөгө аракет кылышат. Ошондой эле, мамлекеттер жумуш менен камсыз кылуу, турак-жай, медициналык жана социалдык жардам, экономикалык жана маданий чөйрөлөрдөгү адаптация программаларына катышуусу керек. Миграциялык процесстер жана тиешелүү социалдык мамилелер мониторинг жүргүзүү жана укуктук жөнгө салууну өркүндөтүүгө муктаж.¹

Заманбап илимдеги укуктук камсыздоо кең жана тар маанилерде каралат. Кеңири мааниде, бул түшүнүк социалдык-укуктук элементтердин жыйындысын жана укуктук каражаттарды, ыкмаларды иштеп чыгуу процесстерин, ошондой эле аларды коомдук мамилелерди укуктук жөнгө салуу процессине таасир эткен укуктук мамилелердин субъекттеринин практикалык иш-аракеттеринде пайдаланууну камтыйт. Тар мааниде, укуктук колдоо деп коомдук мамилелердин белгилүү бир аспектилеринде укуктук субъекттердин ишин жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын тутуму түшүндүрүлөт. Борбордук Азия мамлекеттеринин миграциялык процесстерге карата ченемдик укуктук актыларынын тутуму так эле ушул ракурстан каралат.

Миграциялык башкаруунун укуктук аспектиери интеграциялык бирикмелердин ар кандай деңгээлдери жана моделдери жагынан каралат. Мындай механизмди иштеп чыгуунун маанилүүлүгү глобалдык масштабда миграциялык процесстердин заманбап активдешүүсү, миграция маселелери менен байланышкан саясий жаңжалдардын өсүшү, ыктыярдуу кайтып келүүнүн укуктук механизмдерин колдонуп, жөнгө салынбаган статусу менен мигранттарга каршы чыңалууну басаңдатуу, ошондой эле миграциялык процесстерди натыйжалуу башкаруу максатында мамлекеттердин ортосундагы кызматташтыкты күчөтүү менен байланышкан, анын ичинде № 21 "Коопсуз жана татыктуу кайтып келүүнү, реадмиссиялоону жана пландуу

¹ Алаева Г.Т. Миграциялык укуктун негиздери. "Биздин мезгилдин глобалдык процесстеринин шартында Борбордук Азиядагы интеграция" Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары (24-октябрь, 2014-жыл. «Туран» университети. Алматы, Казакстан). Алматы: Interconsult Info. 2014. 112 б.

реинтеграциялоону камсыз кылуу максатындагы кызматташуу" максаттарын жана ошондой эле БУУнун "Коопсуз, тартиптүү жана жөнгө салынуучу миграция жөнүндө" глобалдык келишиминин алкагында караштырган.²

Адам укуктары боюнча "Адам укуктарынын жалпы декларациясынын жетимиш жылдык мааракесинин жыйынтыктары: убакыттын чакырыктары жана чындык" Азия форумунун Самарканддык декларациясынын 10-пунктунда, "Мамлекет Туруктуу өнүгүү максаттарына ылайык, алардын миграциялык статусуна карабастан, бардык мигранттардын укуктарын урматтап, коргоп, камсыз кылышы керек" деп белгиленет.³

Азыркы замандын чындыгы, кайтма миграциялык процесстерди жөнгө салуу чөйрөсүндө мамлекеттер аралык, аймактык жана эл аралык кызматташтыктын зарылдыгын көрсөтүп турат. Кайтма миграция жаатындагы өнөктөштүк ЭМУнун Эл аралык миграция боюнча диалогу, Глобалдык миграция жана өнүгүү боюнча форуму сыяктуу глобалдык аянтчалардын, ошондой эле региондук аянтчалардын – булар миграция жаатындагы регионалдык жана региондук консультативдик процесстердин алкагында келечекке ээ.

Көпчүлүк учурларда, миграция коңшу мамлекеттердин ортосунда жүрөт, бирок глобалдык маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгүн жакшыртуу, транспорттук чыгымдардын төмөндөшү алыстыкка жүрүүгө тоскоолдук жаратпайт. Бүгүнкү күндө миграция процесстерине барган сайын көбүрөөк мамлекеттер, келип чыккан, баруучу же транзиттик өлкө катары, же бир эле учурда бардык ушул сапаттарда катышып жатат.⁴

Кайтма миграцияны жөнгө салууда Борбордук Азия өлкөлөрүнүн эки тараптуу жана көп тараптуу макулдашуулары чоң ролду ойнойт. Ошентип, мисалы, 1992-жылы 9-октябрда Бишкек шаарында КМШнын он катышуучу-мамлекеттер (Казакстан, Кыргызстан, Россия Федерациясы, Тажикстан, Түркмөнстан, Өзбекстан) "Депортацияланган адамдардын, улуттук азчылыктардын жана элдердин укуктарын калыбына келтирүү маселелери боюнча макулдашууга" кол коюшкан.

КМШнын алкагында мигранттарды кайтарып берүү боюнча бир катар макулдашуулар кабыл алынды, мисалы, 2002-жылдын 7-октябрындагы КМШга мүчө-мамлекеттердин ортосунда жашы жете элек балдарды туруктуу жашаган мамлекеттерине кайтаруу боюнча кызматташуу жөнүндө макулдашуу кароосуз калган жашы жете элек балдарды туруктуу жашаган мамлекеттеринге кайтаруу боюнча кызматташууга багытталган.⁵

Миграция жаатындагы кызматташуунун негиздери "КМШга мүчө-мамлекеттердин макулдашылган миграциялык саясаты жөнүндө декларацияда" (2007-жыл) негизделген, анда миграция чөйрөсүндө кызматташуунун негизи аныкталган. Бүгүнкү күндө Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосунда реадмиссия жөнүндө эки тараптуу макулдашуулар, кайтма миграцияны жөнгө салуунун негизги механизми болуп саналат. Эки тараптуу келишимдердин

² Глобальный договор ООН о безопасной, упорядоченной и регулируемой миграции. Коопсуз, иретке келтирилген жана мыйзамдуу миграция боюнча глобалдык келишимди кабыл алуу үчүн өкмөттөр аралык конференцияда кабыл алынган (2018-жылдын 11-12-декабры. Марракеш, Марокко). Документ ООН A/RES/73/195 [Кирүү шарттамы: <https://refugeesmigrants.un.org/ru/migration-compact>].

³ Самаркандская декларация Азиатского форума по правам человека «Итоги семидесятилетия Всеобщей декларации прав человека: вызовы времени и реальность». Адам укуктары боюнча Азия форумунда кабыл алынган (2018-жылдын 22 жана 23-ноябры. Самарканд, Өзбекстан). БУУнун документи A/73/730.

⁴ Бекашев Д.К., Иванов Д.В. Аргасыз жана эмгек миграциясын эл аралык-укуктук жөнгө салуу. М.: Проспект, 2013. С. 76.

⁵ КМШга мүчө мамлекеттердин жашы жете электерди туруктуу жашаган мамлекеттерине кайтарып берүү боюнча кызматташуусу жөнүндө 2002-жылдын 7-октябрындагы Макулдашуу, (Кишинев, Молдова) [Жеткиликтүүлүк шарттамы: www.conventions.ru/view_base.php?id=1434]

түзүлүшү ЫККРЖны иштеп чыгуунун жана өркүндөтүүнүн ийгиликтүү тажрыйбасы болуп саналат жана аны натыйжалуу ишке ашырууга, жергиликтүү, улуттук, аймактык жана эл аралык деңгээлде жайылтууга негиз болот.

Кайтма миграцияны жөнгө салууда эгемендүү мамлекеттердин улуттук мыйзамдары, алардын эл аралык укуктук стандарттарга жана эл аралык милдеттенмелерге ылайык өнүгүшү маанилүү ролду ойнойт. Тийиштүү эл аралык жана региондук мыйзамдар мамлекеттерге кайтма миграция процессинде мигранттардын укуктарын сактоо боюнча кошумча багыттарды берет.

Кайтма миграциясы Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн маанилүү көрүнүш, бирок анча изилденбеген феномен бойдон калууда. Тактап айтканда, келип чыккан жана көздөгөн өлкөлөрдөгү миграциялык саясаттын натыйжалуулугу, аны андан ары өнүктүрүүнүн багыттары, мигранттардын аялуу булактары менен жалпы коркунучтардын жана региондогу мүмкүнчүлүктөрдүн ортосундагы байланыш аз изилденген.

Улуттук мыйзамдар, көп тараптуу жана эки тараптуу макулдашуулар жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн стратегиялык пландары көп учурда кайтма миграцияны өзүнчө багыт катары бөлүп көрсөтө бербейт, бирок бул жаатта иш жүрүп жатат. Жакынкы мезгилде Борбордук Азия өлкөлөрүндө ыктыярдуу кайтып келүү боюнча мыйзамдар жигердүү иштелип чыгары анык.

Кайтма миграция жаатындагы Борбордук Азиянын ар бир жеке өлкөсүнүн ченемдик укуктук базасын изилдөө, алардын эл аралык укуктук мейкиндикке системалуу кирүү тенденциясын, көптөгөн эл аралык келишимдерге, макулдашууларга кол коюу, өзүлөрүн, кайтып келүүчү миграция көйгөйлөрү боюнча улуттук мыйзамдарды эл аралык актылар менен шайкеш келтирүү тенденциясын аныктоого мүмкүндүк берди.

Дүйнөлүк коомчулукка интеграциялоо процессинде эгемендүүлүккө ээ болгон Борбордук Азия өлкөлөрү, өз алдынча, жаш, көзкарандысыз мамлекеттер катарында, адам жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргогон негизги документтер болуп саналган бир катар эл аралык келишимдерге жана конвенцияларга кол коюшту. Адамдын укуктарын жана эркиндиктерин жөнгө салуучу эл аралык укуктук актылар чет өлкөдөгү кабыл алуучу өлкөнүн аймагында жайгашкан, ошондой эле өз өлкөсүнө кайтып келген мигранттардын укуктарын түз жө кыйыр түрдө таасир этет жана коргойт.

Азыркы этапта, Борбордук Азиядагы бардык өлкөлөрдүн кайтма миграция жаатындагы мыйзамдарын үч блокко бөлүүгө болот.

Биринчи блокко дүйнөлүк деңгээлдеги миграция боюнча укуктук мамилелерди жөнгө салуучу эл аралык келишимдер жана конвенциялар кирет, ал эми ушул документтерге кол койгон башка мамлекеттердин катарында Борбордук Азия өлкөлөрү алардын толук кандуу мүчөлөрү болуп саналышат.

Экинчи блок региондук ченемдик укуктук актыларды – региондун эки же андан ашык мамлекеттеринин ортосунда макулдашууга катышуучу-өлкөлөрдүн кызыкчылыктарын караган көйгөйлөрдү чечүү үчүн түзүлгөн эл аралык макулдашууларды камтыйт.

Үчүнчү блок улуттук мыйзамдарды – Борбордук Азиянын өзүнчө алынган мамлекетинин ченемдик укуктук актыларынын негиздери, анын ичинде жергиликтүү деңгээлдеги миграциянын укуктук маселелерин жөнгө салуучу мыйзам алдындагы ченемдик укуктук актыларды (2.3.1-таблица) камтыйт.

2.3.1-таблица Кайтма миграция жаатындагы ченемдик укуктук актылардын тутуму

Блоктун №	Ченемдик укуктук актылардын түрлөрү	Ченемдик укуктук актылардын мисалы
I-блок	Эл аралык келишимдер жана конвенциялар	2018-жылдын 12-декабрындагы БУУнун Коопсуз, иретке келтирилген жана жөнгө салынуучу миграция боюнча глобалдуу келишими
II блок	Эл аралык макулдашуулар	2014-жылдын 29-майындагы ЕАЭБ жөнүндө келишим
III блок	Улуттук мыйзамдар жана мыйзам алдындагы ченемдик укуктук актылар	2009-жылдын 21-ноябрындагы "Миграция кызматы жөнүндө" Түркмөнстандын мыйзамы; VI чакырылыштагы Алматы шаары Маслихатынын XXI сессиясынын 2017-жылдын 15-сентябрындагы № 152 "Алматы шаарында миграциялык процесстерди жөнгө салуу эрежелерин бекитүү жөнүндө" чечими.

Кайтма миграция боюнча Борбордук Азия өлкөлөрүнүн улуттук мыйзамдары боюнча ар бир блоктун кеңири карап чыгалы.

Эл аралык укукта адам укуктарын жана эркиндиктерин аныктаган, аларды жарыялоонун жана коргоонун механизмдерин түзгөн көптөгөн эл аралык документтер кабыл алынган жана иштейт. Бул документтердин көпчүлүгү мигранттарга да, анын ичинде эмгек мигранттарына тиешелүү.⁶

Борбордук Азия өлкөлөрү 1948-жылдын 10-декабрындагы Адам укуктарынын жалпы декларациясынын катышуучулары болуп саналат, анда ар бир адамга "ар бир мамлекеттин ичинде эркин жүрүүгө жана жашаган жерин тандоого", "каалаган өлкөдөн, анын ичинде өз өлкөсүнөн чыгып кетүүгө жана өз өлкөсүнө кайтууга" укук берилген.⁷

1990-жылдын 18-декабрындагы Эл аралык эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн бардык укуктарын коргоо жөнүндө конвенциясына кол коюу, региондогу өлкөлөрдө кайтма миграцияны жөнгө салууда маанилүү ролду ойнойт. Ушул документке ылайык, "катышуучу мамлекеттер, адам укуктары боюнча эл аралык документтерге ылайык, бардык эмгек мигранттарынын жана алардын аймагында же алардын юрисдикциясындагы үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын урматтоого жана камсыз кылууга милдеттенишет" (7-берене), ошондой эле "эмгек-мигранттары жана алардын үй-бүлө мүчөлөрү каалаган мамлекетти, анын ичинде келип чыккан мамлекетин таштап кетүүгө укуктуу". Бул укукка улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти (*ordre public*), коомдук саламаттыкты жана адеп-ахлакты коргоо үчүн зарыл болгон мыйзамдар менен караштырылган чектөөлөрдөн башка эч кандай чектөөлөр коюлбайт. Эмгек мигранттары жана алардын үй-бүлө мүчөлөрү келип чыккан мамлекетине каалаган убакта келип чыгууга жана ошол бойдон калууга укуктуу" (8-берене).⁸

⁶ Миграционное право: учебное пособие/ Под ред. А.Н. Чашина, М.: Дело и Сервис, 2013. 76 с., с. 19.

⁷ Адам укуктарынын жалпы декларациясы. БУУнун Башкы Ассамблеясынын 217 А (III) 1948-жылдын 10-декабрындагы резолюциясы менен кабыл алынган (13-берене) [Жеткиликтүүлүк шарттамы: www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights].

⁸ Эмгекчи-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн бардык укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенция. БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1990-жылдын 18-декабрындагы 45/178 резолюциясы менен бекитилген (8-берене). [Кириүү шарттамы: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml].

Борбордук Азия өлкөлөрү адам укуктарын коргогон негизги эл аралык документтерге кол коюшту: Эл аралык жарандык жана саясий укуктар жөнүндө пакты (Нью-Йорк, 1966-жылдын 16-декабры), Эл аралык экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө пакты, Баланын укуктары жөнүндө конвенция (Нью-Йорк, 20-ноябрь) 1989); Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция (Нью-Йорк, 1979-жылдын 18-декабры), БУУнун Качкындардын статусу жөнүндө конвенциясы (Женева, 28-июль 1951-жыл) ж.б.

Катышуучусу Борбор Азия мамлекеттери болгон, негизги эл аралык документтерден тышкары, алардын ар бири өзүнчө кол койгон эл аралык документтерин белгилей кетүү керек.

Казакстан ал 2018-жылдын 12-декабрында Марокконун Марракеш шаарында БУУнун өкмөттөр аралык конференциясында бекитилген, Глобалдык коопсуз, иретке келтирилген жана укуктуу миграция боюнча келишимге кол койгон өлкөлөрдүн катарына кирди.

Казакстан, Тажикстан жана Түркмөнстан 1926-жылы 25-сентябрда Женевада кол коюлган, 1953-жылдын 7-декабрындагы протоколу киргизген өзгөрүүлөрү менен Кулчулук конвенциясын ратификациялаган, ага ылайык "Тараптар кулдарды сатууга жол бербөөгө жана бөгөт коюуга милдеттенишет; акырындап жана мүмкүн болушунча тез арада кулчулуктун бардык формаларында толугу менен жок кылынууга жетишүү" ⁹(2-берене), "кандай гана транспорт каражаттары менен болсо да, бир өлкөдөн экинчи өлкөгө кулдарды ташуу же ташууга аракет кылуу, же мындай иш-аракеттерге катышуу ушул Конвенцияга катышкан мамлекеттердин мыйзамдары боюнча кылмыш иш деп эсептелет жана бул кылмыштарга күнөөлүү адамдар катуу жазага тартылышат" (3-берене).¹⁰

Кыргызстан БУУнун Транслуттукуюшкан кылмыштуулукка каршы конвенциясын 2000-жылдын 15-ноябрында ратификациялаган, Өзбекстан 2006-жылдын 20-декабрында Бардык адамдарды зомбулук менен жок болуп кетүүдөн коргоо конвенциясын ратификациялаган.

Түркмөнстан тарабынан ЭЭУнун төмөнкү конвенцияларына кол коюлган: № 29 "Аргасыз же милдеттүү эмгек жөнүндө" (Женева, 28-июнь, 1930-жыл); № 105 "Мажбурлаган эмгекке тыюу салуу жөнүндө" (Женева, 1957-жылдын 25-июну); № 182, "Балдар эмгегинин эң начар түрлөрүн жоюу боюнча токтоосуз чара көрүү жөнүндө" (Женева, 1-июнь, 1999-жыл); № 138 "Жумушка кабыл алуу үчүн минималдуу жаш жөнүндө" (Женева, 26-июнь, 1973-жыл).

ЫККРЖны андан ары жайылтуу үчүн, кайтма миграцияны укуктук жөнгө салууда региондун өлкөлөрүнүн кызыкчылыктарына тиешелүү эки тараптуу жана көп тараптуу келишимдер чоң ролду ойнойт.

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосунда түзүлгөн эл аралык келишимдердин пакети башкача мүнөзгө ээ, бирок жалпысынан мамлекеттердин миграциялык процесстерге байланыштуу маанилүү саясий жана укуктук маселелерин чечүүгө болгон умтулуусун чагылдырат.

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн кайтма миграция боюнча саясатын аныктоочу негизги, маанилүү макулдашуулар катары кийинкилерди белгилей кетүү керек.

Биринчиден, 2014-жылдын 29-майындагы ЕАЭБ жөнүндө келишим (Беларусия, Казакстан, Россия Федерациясы, Армения, Кыргызстан), анын алкагында товарлардын, кызмат

⁹ Кулчулук жөнүндө конвенция. 1926-жылдын 25-сентябрында Женева шаарында 1953-жылдын 7-декабрындагы протоколу менен киргизилген өзгөртүүлөрү менен кол коюлган, [Кирүү шарттамы: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/convention_slavery.shtml]

¹⁰ Кулчулукту, кул соодасын жана кулчулукка окшош институттарды жана каада калттарды жок кылуу жөнүндө Кошумча конвенция. 1956-жылдын 7-сентябрында Женевада кол коюлган [Кирүү шарттамы: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/supplementconvention_slavery.shtml].

көрсөтүүлөрдүн, капиталдардын жана жумушчу күчтөрүнүн эркин жүрүшүн камсыз кылынат, ошондой эле экономикалык тармактарда координацияланган, макулдашылган же бирдиктүү саясат жүргүзүлөт. Биримдик эл аралык укуктук субъектүүлүгү бар региондук экономикалык интеграциянын эл аралык уюму болуп саналат. ЕАЭБ жөнүндө келишимдин 4-беренесинде "Биримдиктин негизги максаттары болуп: мүчө-мамлекеттердин экономикаларын алардын калкынын жашоо деңгээлин жогорулатуу максатында туруктуу өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү; Биримдиктин ичинде товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн, капиталдардын жана жумушчу күчүнүн бирдиктүү рыногун түзүүнү каалоо; ар тараптуу модернизация, кызматташуу жана дүйнөлүк экономикада улуттук экономикалардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу" саналат.¹¹

Биримдиктин алкагында, мигранттардын эмгек ишмердүүлүгү жана бирдиктүү экономикалык мейкиндикте жүрүү мүмкүнчүлүктөрү түзүлгөн. Ошентип, мисалы, Кыргызстан ЕАЭБге киргенден кийин, жумушчулар Россия Федерациясында эмгек ишмердүүлүгүн жүзөгө ашырууда бир катар артыкчылыктарга ээ болушту, мисалы:

- жумушчу жана анын үй-бүлө мүчөлөрү 30 күнгө чейин каттоосуз болушу мүмкүн;
- каттоо эмгек же жарандык-укуктук келишимдин бүткүл мезгилинде жүргүзүлөт;
- жумушка уруксат алуу (патент) жана сынактан өтүү талап кылынбайт;
- жумушчуну жалдоо учурунда эмгек же жарандык-укуктук келишим түзүлөт;
- жумушка кабыл алууда учурунда Советтер Союзунун мамлекеттеринде жана башкаларда берилген билим жана квалификация жөнүндө документтер таанылат.

Экинчиден, 2007-жылдын 16-августундагы ШКУга мүчө-мамлекеттердин узак мөөнөттүү Коңшулук, достук жана кызматташтык жөнүндө макулдашуусу (Казакстан, Кытай, Кыргызстан, Россия Федерациясы, Тажикстан, Өзбекстан). Уюмдун негизги максаттары туруктуулукту жана коопсуздукту чыңдоо, экономикалык кызматташтыкты өнүктүрүү, энергетикалык өнөктөштүк, илимий жана маданий өз ара аракеттенүү, терроризмге, сепаратизмге, экстремизмге жана баңги заттарынын жүгүртүлүшүнө каршы күрөшүү.

Үчүнчүдөн, Көзкарандысыз Мамлекеттердин Шериктештигин түзүү жөнүндө Макулдашуу (Минск, 1991-жылдын 8-декабры), башка катышуучулардын катарында, Борбордук Азиянын бардык мамлекеттери кирет. Миграцияны жөнгө салууга байланыштуу төмөнкүдөй актылар иштелип чыккан жана КМШ алкагында иштейт: 1992-жылдын 9-октябрындагы Депортацияланган адамдардын, улуттук азчылыктардын жана элдердин укуктарын калыбына келтирүү маселелери боюнча макулдашуу; КМШга мүчө мамлекеттердин ортосунда жашы жете электерди туруктуу жашаган мамлекеттерине кайтаруу маселеси боюнча 2002-жылдын 7-октябрындагы кызматташуу жөнүндө макулдашуу; КМШга мүчө мамлекеттердин макулдашылган миграция саясаты жөнүндө декларация (2007); Көзкарандысыз мамлекеттердин шериктештигине мүчө мамлекеттердин мыйзамсыз миграцияга каршы күрөштө кызматташуусу жөнүндө 2003-жылдын 1-августундагы макулдашуу.

КМШ деңгээлинде мажбурлап миграциялоо, качкындардын жана мажбурланган мигранттардын статусун жөнгө салуу, эмгек миграциясынын укуктук жөнгө салууну оптималдаштыруу жана мыйзамсыз миграцияга каршы туруу маселелерин чечүү үчүн эң актуалдуу болуп саналат.

КМШнын ассоциацияланган мүчөсү катары Түркмөнстан миграция жаатындагы айрым келишимдерге жана макулдашууларга катышат, анын ичинде: Көз карандысыз мамлекеттердин шериктештигине мүчө мамлекеттердин жарандарынын пенсия менен камсыз кылуу

¹¹ Евразия экономикалык биримдиги жөнүндө келишим Астана, Казакстан, 2014-жылдын 29-майы) (2018-жылдын 15-мартындагы өзгөртүүлөрү менен) [Кирүү шарттамы:https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31565247].

жаатындагы укуктарынын кепилдиктери жөнүндө макулдашуу (Москва, 1992-жылдын 13-марты); Качкындарга жана аргасыз жер которгон адамдарга жардам көрсөтүү жөнүндө макулдашуу (Москва, 1993-жылдын 24-сентябры); Эмгек миграциясы жана эмгек мигранттарын социалдык жактан коргоо жаатында кызматташуу жөнүндө макулдашуу (Москва, 1994-жылдын 15-апрели).

Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан жана Түркмөнстан миграция жана качкындарды коргоо жаатында диалог жана кызматташуу үчүн региондук консультативдик аянтча болуп саналган Алматы процессине активдүү катышууда.

Өзбекстан бул мамлекеттен эмгек мигранттарын кабыл алган мамлекеттер менен кызматташуу иш-чараларын ишке ашырат. 2017-жылдын декабрь айында Россия Федерациясы менен тышкы миграция жаатында кызматташуу жөнүндө – "Өзбекстандын жарандарын Россияга жумушка орноштуруу жана тартуу жөнүндө" макулдашуу кабыл алынган. Россия Федерациясы менен биргеликте эмгек миграциясы жаатында системалуу иштерди жүргүзүү үчүн деталдуу "Жол картасы" бекитилген. Бүгүнкү күндө Тышкы эмгек миграция агенттиги Россия Федерациясы, Европанын айрым өлкөлөрү, Япония жана Корея Республикасы менен келишимдерди түздү.

Өзбекстан ар кандай категориядагы юридикалык жардам көрсөтүүдө кызматташууну жөнгө салган бир катар эки тараптуу эл аралык келишимдерди түздү: Түркия Республикасы менен (1994-жылдын 23-июну); Латвия Республикасы (1996-жылдын 23-майы); Литва Республикасы (1997-жылдын 20-февралы); Кытай Эл Республикасы (1997-жылдын 11-декабры); Индия Республикасы (2000-жылдын 2-майы); Чехия (2002-жылдын 18-январы); Корея Республикасы (2004-жылдын 25-апрели); Болгария Республикасы (2004-жылдын 30-апрели); Өзбекстан Республикасынын жана Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын ортосунда (2006-жылдын 3-октябры) ж.б.

Кыргызстан тарабынан бекитилген миграция жаатындагы эл аралык келишимдердин ичинен төмөнкүлөрдү белгилей кетүү керек:

- Кыргыз Республикасынын 2015-жылдын 27-июлундагы № 197 "2015-жылдын 15-апрелинде Москва шаарында кол коюлган Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн ортосундагы Кыргыз Республикасынын Эмгек, миграция жана жаштар министрлигинин Россия Федерациясындагы өкүлчүлүгүнүн укуктук статусу жөнүндө макулдашууну ратификациялоо тууралуу" мыйзамы.
- Кыргыз Республикасынын 2004-жылдын 11-майындагы № 65 "2003-жылдын 22-сентябрында Москва шаарында кол коюлган Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн ортосундагы эмгек ишмердиги жана эмгек мигранттарын социалдык коргоо жөнүндө 1996-жылдын 28-мартындагы Макулдашууга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө Протоколду ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
- Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 1-августундагы № 186 "2002-жылдын 9-июлунда Бишкек шаарында кол коюлган Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн ортосундагы чек ара аймактарында айыл чарба иши менен алектенген эмгек мигранттарын социалдык коргоо жана коргоо жөнүндө макулдашууну ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
- Кыргыз Республикасынын 2004-жылдын 19-мартындагы № 30 "1995-жылдын 10-февралында Алматы шаарында кол коюлган 1993-жылдын 24-сентябрындагы Качкындарга жана ички жер которгон адамдарга жардам жөнүндө протоколду ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.

Тажикстан миграцияны жөнгө салуу чөйрөсүндө бир катар мамлекеттер аралык келишимдерге кол койду, анын ичинде 2012-жылдын 8-майындагы "Көзкарандысыз мамлекеттердин шериктештигине мүчө мамлекеттердин миграция органдарынын башчыларынын кеңешин

түзүү жөнүндө" макулдашуу; Тажикстан Республикасы менен Россия Федерациясынын ортосундагы "Тажикстан Республикасынын жарандарынын Россия Федерациясынын аймагында болушунун тартиби жөнүндө" 2013-жылдын 8-февралындагы макулдашуу.

Түркмөнстандын миграция жаатындагы эл аралык укуктук базасы эки тараптуу жана көп тараптуу келишимдерден жана макулдашуулардан, анын ичинде адистешкен эл аралык уюмдар менен кызматташуудан турат. Түркмөнстандын башка мамлекеттер менен түзгөн эки тараптуу келишимдеринин жана макулдашууларынын ичинен төмөнкүлөрдү белгилей кетүү керек: Түркмөнстан менен Россия Федерациясынын ортосундагы кош жарандык маселелерин жөнгө салуу жөнүндө макулдашуу (Ашхабад, 1993-жылдын 23-декабры); Түркмөнстан менен Россия Федерациясынын ортосундагы Кош жарандыкты жөнгө салуу жөнүндө макулдашууну токтотуу жөнүндө протокол (Москва, 2003-жылдын 10-апрели); Түркмөнстан менен Россия Федерациясынын ортосунда Россия Федерациясынын аймагында туруктуу жашаган Россия Федерациясынын жарандарынын жана Россия Федерациясынын аймагында туруктуу жашаган Түркмөнстандын жарандарынын укуктук статусу жөнүндө макулдашуу (Москва, 1995-жылдын 18-майы).

Эл аралык уюмдар менен кызматташуу маселелери боюнча, Түркмөнстандын Өкмөтү менен Бириккен Улуттар Уюмунун Качкындар боюнча Жогорку комиссарынын аппаратынын ортосунда кызматташуу жөнүндө макулдашууга (Ашхабад, 1998-жылдын 4-марты) жана Түркмөнстандын Өкмөтү менен Эл аралык миграция кызматташтык уюму ортосунда (Ашхабад, 1998-жылдын 10-июну) кол коюлган. Көрсөтүлгөн макулдашууларга ылайык, Түркмөнстанда ушул эл аралык уюмдардын тийиштүү өкүлчүлүктөрү ачылган.

Орто Азия мамлекеттеринин улуттук укуктук булактарында кайтма миграция мамлекеттик деңгээлдеги ички миграциялык процесстерди жөнгө салуучу укуктук ченемдерди камтыган бир катар мыйзамдар менен берилген. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бардык мыйзамдары бир эле роман-герман юридикалык үй-бүлөсүнө таандык болгондуктан, мыйзамдардын аталыштары менен алардын мазмунунда окшоштук тенденциясы байкалууда.

Орто Азия мамлекеттеринде мигранттардын статусун аныктаган миграцияны, иш аракеттери миграцияга таасир эткен мамлекеттик стратегияларды жана ар кандай ведомстволордун мамлекеттик органдарынын компетенцияларын жөнгө салган бир кыйла өнүккөн улуттук ченемдик-укуктук база бар экендигин белгилей кетүү керек. Учурда Борбордук Азия мамлекеттеринин улуттук мыйзамдарына иммигранттардын жана эмигранттардын укуктук мамилелерин өлкөгө кирүү, андан чыгуу жана өлкөдө болуунун жол-жоболорун жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылар жана мыйзам алдындагы ченемдик укуктук актылар кирет.

Борбордук Азия мамлекеттеринин ар бири негизги деп жарыялайт: Конституцияны, Жарандык кодексти, Жарандык процесстик кодексти, Административдик укук бузуулар жөнүндө кодексти, Кылмыш-жаза кодексти, Жазык-процесстик кодексти.

Негизги улуттук булактар, анын ичинде тармактык мыйзамдар жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн кайтма миграцияга байланыштуу мыйзамдык ченемдик укуктук актылары 2.3.2-таблицада айкындуулук үчүн келтирилген.

2.3.2-таблицада Кайтма миграция боюнча БА мамлекеттеринин негизги ченемдик укуктук актылары

Өлкө	Тармактык ченемдик укуктук актынын аталышы	Мыйзам алдындагы ченемдик укуктук актынын аталышы
Казакстан	<p>2011-жылдын 22-июлундагы "Калктын миграциясы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамы;</p> <p>1995-жылдын 19-июнундагы "Чет өлкөлүктөрдүн укуктук абалы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамы;</p> <p>2009-жылдын 4-декабрындагы "Качкындар жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамы;</p> <p>1991-жылдын 20-декабрындагы "Казакстан Республикасынын жарандыгы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамы.</p>	<p>Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 29-сентябрындагы "2017-2021-жылдарга Казакстан Республикасынын миграциялык саясатынын концепциясын жана 2017-2021-жылдарга карата Казакстан Республикасынын миграциялык саясатынын концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планын бекитүү жөнүндө" токтому;</p> <p>VI чакырылыштагы Алматы шаары Маслихатынын XXI сессиясынын 2017-жылдын 15-сентябрындагы № 152 "Алматы шаарында миграциялык процесстерди жөнгө салуу эрежелерин бекитүү жөнүндө" чечими.</p>
Кыргызстан	<p>2002-жылдын 30-июлундагы "Ички миграция жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы;</p> <p>2000-жылдын 17-июлундагы "Тышкы миграция жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы;</p> <p>2006-жылдын 13-январындагы "Тышкы эмгек миграциясы жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы;</p> <p>2002-жылдын 25-мартындагы "Качкындар жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы;</p> <p>1993-жылдын 14-декабрындагы "Кыргыз Республикасындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы;</p> <p>2007-жылдын 26-ноябрындагы "Кыргыз Республикасына көчүп келген этникалык кыргыздардын мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы;</p> <p>2005-жылдын 17-мартындагы "Адамдарды сатуунун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы;</p> <p>2013-жылдын 3-августундагы "Чет өлкөдөгү мекендештерди колдоо боюнча мамлекеттик саясаттын негиздери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы.</p>	<p>Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015-жылдын 29-апрелиндеги № 266 "Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Чет өлкөдөгү мекендештер менен мамилелер боюнча кеңеш жөнүндө жобону бекитүү тууралуу" токтому;</p> <p>Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 15-ноябрындагы № 743 2017-2020-жылдарга адам сатууга каршы программасы;</p> <p>Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 30-августундагы № 413 "Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн "Биримдик. Ишеним. Жаратуу" программасын ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылга иш-аракеттер планын бекитүү жөнүндө" токтому;</p> <p>Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 31-январындагы № 74 "Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн "Жаңы доорго кырк кадам" программасын ишке ашыруу боюнча Иш-чаралар планын бекитүү жөнүндө" токтому.</p>
Тажикстан	<p>Тажикстан Республикасынын 1999-жылдын 11-декабрындагы "Миграция жөнүндө" мыйзамы;</p> <p>2002-жылдын 10-майындагы "Качкындар жөнүндө" Тажикстан Республикасынын мыйзамы;</p> <p>2003-жылдын 1-августундагы "Жумушка орношууга көмөктөшүү жөнүндө" Тажикстан Республикасынын мыйзамы.</p>	<p>1998-жылдын 8-октябрындагы № 411 Тажикстан Республикасынын мамлекеттик миграциялык саясатынын концепциясы;</p> <p>2001-жылдын 9-июнундагы № 242 Тажикстан Республикасынын жарандарынын чет өлкөлөрдөгү эмгек миграциясынын концепциясы;</p>

		<p>Тажикстан Республикасынын Президентинин 2001-жылдын 2-апрелиндеги "Тажикстан Республикасында мыйзамсыз миграцияга каршы күрөштү күчөтүү жөнүндө" жарлыгы;</p> <p>Тажикстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 20-январындагы "2018-жылга Тажикстан Республикасына иммиграциялык квота белгилөө жана чет элдик жумушчу күчүн тартуу жөнүндө" жарлыгы;</p> <p>Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2008-жылдын 1-октябрындагы "Тажикстан Республикасында ички миграциянын тартиби жөнүндө жобону бекитүү жөнүндө" токтому.</p>
Түркмөнстан	<p>Түркмөнстандын 2009-жылдын 21-ноябрындагы "Миграциялык кызмат жөнүндө" мыйзамы;</p> <p>2012-жылдын 31-мартындагы "Миграция жөнүндө" Түркмөнстандын мыйзамы;</p> <p>2016-жылдын 15-октябрындагы Түркмөнстандын "Адам сатууга каршы күрөшүү жөнүндө" мыйзамы;</p> <p>2017-жылдын 3-июнундагы "Качкындар жөнүндө" Түркмөнстандын мыйзамы;</p> <p>2013-жылдын 22-июнундагы "Түркмөнстандын жарандыгы жөнүндө" Түркмөнстандын мыйзамы;</p> <p>Түркмөнстандын 2011-жылдын 26-мартындагы "Түркмөнстандагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" мыйзамы;</p> <p>2016-жылдын 18-июнундагы "Калктын жумуш менен камсыз кылуу жөнүндө" Түркмөнстандын мыйзамы.</p>	<p>Түркмөнстандын Президентинин 2016-жылдын 18-мартындагы токтому менен бекитилген 2016-2018-жылдарга адам сатууга каршы күрөшүү боюнча Түркмөнстандын Улуттук иш-аракеттер планы;</p> <p>Түркмөнстандын Президентинин 1999-жылдын 8-июнундагы "КМШга мүчө мамлекеттер менен визалык режимди киргизүү жөнүндө" токтому;</p> <p>Түркмөнстандын Президентинин 2005-жылдын 13-июнундагы "Түркмөнстандын Мамлекеттик миграция кызматынын ишин өркүндөтүү жөнүндө" токтому.</p>
Өзбекстан	<p>Өзбекстан Республикасынын 2008-жылдын 17-апрелиндеги "Адам сатууга каршы күрөшүү жөнүндө" мыйзамы.</p>	<p>Өзбекстан Республикасынын министрлер кабинетинин 1996-жылдын 21-ноябрындагы "Чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын Өзбекстан Республикасына кирүүсүнүн, андан чыгуусунун, анда болуусунун жана транзиттик жол-жоболорунун тартиби жөнүндө" токтому.</p>

Кайтма миграция боюнча Борбордук Азия өлкөлөрүнүн учурдагы мыйзамдарын карап чыгуу, кайтып келүүчү миграция эки негизги формада: *этникалык репатриация жана кабыл алынган өлкөнүн аймагында миграциялык мыйзамдарды бузган адамдарга карата мажбурлап кайтып келүү экендигин көрсөттү.*

Казакстандагы этникалык репатриация "Калктын миграциясы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамында бекитилген, анда иммиграциянын түрлөрүнүн бири "тарыхый мекенине кайтып келүү максатында иммиграция" деп айтылган. Этникалык репатриацияга Казакстан Республикасынын эгемендигин алган мезгилде андан тышкары туруктуу жашаган этникалык казактардын жана Казакстан Республикасынын эгемендүүлүгүн алгандан кийин андан тышкары туулган жана туруктуу жашаган алардын балдарынын, Казак Республикасына

тарыхый мекенине туруктуу жашоо максаты менен келген жана оралман деген тийиштүү статусун алган этникалык казактарды кайтаруу боюнча мамлекеттик программа кирет. ("Калктын миграциясы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамынын 17-беренеси).

Бул мыйзамда оралмандарга, этникалык казактарга жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө мамлекеттик колдоо чаралары көрсөтүлгөн: алардын ичинен Казакстан Республикасында туруктуу жашоого уруксат алууну көрсөтсө болот; төлөө жөндөмүн тастыктоодон бошотуу; Казакстан Республикасынын жарандары менен бирге оралмандардын адаптациялоо жана интеграциялоо борборлорунда акысыз адаптациялоо жана интеграциялоо кызмат көрсөтүүлөрү менен, медициналык жардам менен, мектептерде жана мектепке чейинки уюмдарда орун менен камсыз кылынат; Казакстан Республикасынын билим берүү мекемелерине кабыл алуу квотасына ылайык билим алуу мүмкүнчүлүктөрү; Казакстан Республикасынын мыйзамдарына ылайык жумушка орношууга көмөктөшүү ("Калктын миграциясы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамынын 23-беренеси).¹²

Кыргызстанда 2007-жылдын 26-ноябрындагы № 175 "Кыргыз Республикасында жашаган этникалык кыргыздардын мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" мыйзамы этникалык кыргыздардын иммиграция жаатындагы мамлекеттик саясатын аныктайт, иммиграциялык процесстердин укуктук, экономикалык жана социалдык негиздерин аныктайт, ошондой эле кайрылмандарга, Кыргыз Республикасына ӨзЫктыяры менен көчүп келип кайрылмандар статусун алган чет өлкөлүк жарандарга же жарандыгы жок адамдар болгон этникалык кыргыздарга жаңы жерлерде жашоо шарттарын түзөт (1-берене). Мамлекет кайрылмандар үчүн төмөнкү социалдык кепилдиктерди жана жеңилдиктерди белгилейт: Кыргыз Республикасынын билим берүү мекемелерине кабыл алуу үчүн квотаны бөлүп берүү; орто жана мектепке чейинки билим берүү уюмдарында муктаж болгон жайлар менен камсыз кылуу; мамлекеттик жана расмий тилдерди үйрөнүү үчүн шарттарды түзүү; жумушка орношууга, пенсияларды жана жөлөкпулдарды төлөөгө көмөктөшүү; Кыргыз Республикасынын жарандарына медициналык жардам көрсөтүү боюнча мамлекеттик кепилдиктердин жылдык программасына ылайык зарыл медициналык жардамды алуу жана башкалар. Кайрылмандар эмгек ишмердигин уруксат кагазын албастан жүзөгө ашырууга укуктуу ("Кыргыз Республикасына көчүп келген этникалык кыргыздардын мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 15-беренеси).¹³

Мажбурлап кайтаруу эки негизги формада жүзөгө ашырылат – өлкөдөн административдик чыгаруу жана экстрадиция. Административдик чыгаруунун тартиби Борбордук Азия мамлекеттеринин коодолгон процесстик мыйзамдарында белгиленген жана мигранттарды укук коргоо органдары тарабынан соттук териштирүүлөр аркылуу мажбурлап кайтарып берүүнү камтыйт. Ошентип, Казакстан Республикасынын жарандык процесстик мыйзамдарына ылайык, чыгаруунун тартиби ички иштер органдарынын чет өлкөлүктү жана (же) жарандыгы жок адамды жашаган жеринен Казакстан Республикасынан чыгаруу жөнүндө сотко арыз берүү менен жүргүзүлөт (Казакстан Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 382-беренеси), Казакстан Республикасынын мыйзамдарынын бузулгандыгын тастыктаган документтер тиркелет. Сот Казакстан Республикасынан чыгаруу жөнүндө арызды 10 күндүн ичинде карайт (Казакстан Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 384-беренеси). Кабыл алынган күндөн тартып күчүнө кирген чыгаруу жөнүндө чечим ички иштер органдары

¹² 2011-жылдын 22-июлундагы № 477-IV "Калктын миграциясы жөнүндө" [Жетүү шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>].

¹³ Кыргыз Республикасынын 2007-жылдын 26-ноябрындагы № 175 "Кыргыз Республикасына көчүп келүүчү этникалык кыргыздарга берилүүчү мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө" мыйзамы [Кируу шарттамы: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202209?cl=ru-ru>].

үчүн чыгаруунун укуктук негизи болуп саналат (Казакстан Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 385-беренеси).¹⁴

Чыгаруунун тартиби көрсөтүлгөн мөөнөттө административдик чыгаруу жөнүндө соттун токтому кабыл алынгандан кийин жүргүзүлөт. Чыгуу укук коргоо органдарынын көзөмөлүндө өз алдынча же мажбурлап жүргүзүлөт. Чет өлкөлүктү Казакстан Республикасынын мыйзамдарына ылайык чыгарууга негиз болуп төмөнкүлөр саналат: "эгерде анын аракеттери мамлекеттик коопсуздукту же коомдук тартипти коргоо кызыкчылыктарына каршы келсе; эгерде калктын ден-соолугун жана адеп-ахлагын сактоо, Казакстан Республикасынын жарандарынын жана башка адамдардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо зарыл болсо; эгерде ал Казакстан Республикасынын мыйзамдарын бузса, нике мыйзам актыларында белгиленген тартипте жараксыз деп табылса, эгерде нике анын туруктуу жашоо үчүн калтырууга негиз болгон болсо" ("Чет өлкөлүктөрдүн укуктук статусу жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамынын 27-беренеси).¹⁵

Чыгаруунун финансылык чыгымдары, чыгарылган мыйзамсыз иммигранттардын өзүлөрү же иммигрантты чакырган жеке же юридикалык жактар тарабынан көтөрүлөт. Мамлекеттик бюджеттен чыгарууну каржылоо чыгарылган адамдардын өзүлөрү тарабынан каражат жок болгондо же жетишсиз болгондо жүзөгө ашырылат (Административдик укук бузуулар жөнүндө кодексинин 916-беренеси).¹⁶

Экстрадициялоо тартиби кылмыш-процесстик мыйзамдар менен жөнгө салынат. *Экстрадициялоо* – бул кылмыш жоопкерчилигине тартуу же өкүмдү аткаруу үчүн изделген адамды мамлекетке өткөрүп берүү. Экстрадициялоо Борбордук Азия өлкөлөрү эл аралык келишим түзгөн чет мамлекеттердин компетенттүү органдарына укуктук жардам көрсөтүү алкагында жүргүзүлөт. Казакстанда издөөдө жүргөн адамды чет мамлекетке өткөрүп берүүнү (экстрадициялоону) камсыз кылуу максатында, сот экстрадициялык арест – адамды камакка алуу жөнүндө чечим чыгарышы мүмкүн (Казакстан Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 7-беренеси), экстрадициялык арестке уруксат кылмыш иши процессинде тергөөчү сот тарабынан берилет (Казакстан Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 55-беренеси).¹⁷

Өзбекстан Республикасында чет өлкөлүк жаран Өзбекстан Республикасынын аймагында жасаган кылмышы үчүн сот тарабынан коюлган жазаны аткаргандан кийин же жазасын өтөгөндөн кийин же мыйзамда каралган учурларда жазык жоопкерчилигинен же жазадан бошотулса, андан кийин Өзбекстанга кирүү укугу чектелип өлкөдөн чыгарылат: беш жылга – коомдук коркунучка же анчалык оор эмес кылмыштар жасагандыгы; он жылга- оор кылмыш жасагандыгы; өмүр бою – өзгөчө оор кылмыш жасагандыгы үчүн.

Борбордук Азия өлкөлөрү эгерде ал кыйноолорго дуушар болушу мүмкүн деп олуттуу себептер болсо, адамдарды башка мамлекетке чыгаруунун, кайтарып берүүсүнүн же өткөрүп берүүсүнүн алдын алуу саясатын жүргүзөт.

Ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграцияны колдонуу жагынан Борбордук Азиянын учурдагы улуттук мыйзамдарын карап чыгуу, өлкөлөрдүн мыйзамдарында кайтма миграция жана

¹⁴ Казакстан Республикасынын 2015-жылдын 31-октябрындагы № 377-V ЗРК Жарандык процесстик кодекси. Казакстан чындыгы. 03.11.2015. № 210 (28086) [Жетүү шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>].

¹⁵ 1995-жылдын 19-июнундагы "Чет өлкөлүктөрдүн укуктук абалы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамы; [Жетүү шарттамы: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1003764#pos=142;-47].

¹⁶ Казакстан Республикасынын 2014-жылдын 5-июлундагы № 235-V ЗРК Административдик укук бузуулар жөнүндө Казакстан Республикасынын кодекси [Жетүү шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>].

¹⁷ Казакстан Республикасынын 2014-жылдын 4-июлундагы Кылмыш-процессуалдык кодекси; [Жетүү шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>].

реинтеграция маселелери жалпы контекстте (жалпы мааниде), жарандардын өлкөдөн кетүү жана кирүү менен байланышкан укуктарын аныктоочу материалдык укуктар ченемдеринде каралат.

Кайтма миграциянын жана реинтеграциянын элементтери Түркмөнстандын Адамдарды сатууга каршы күрөшүү боюнча Улуттук иш-аракеттеринин планында да (2016-жыл) каралган. Бул документте "Адам сатууга каршы күрөшүү жөнүндө" Түркмөнстандын мыйзамында каралган мыйзамдарды иштеп чыгуу боюнча конкреттүү чаралар камтылган. Көрсөтүлгөн улуттук ченемдик-укуктук базасы жана Түркмөнстандын миграция жаатындагы эл аралык келишимдери кайтма миграция жана реинтеграция маселелерин жарым-жартылай гана карашат. Түркмөнстанда бул процесстин укуктук негиздери жаңыдан калыптана баштады. Ошентип, ушул кезге чейин мыйзамдарда "кайтма миграция", "кайтып келүү", "ыктыярдуу кайтып келүү", "мажбурлап кайтып келүү", "келген өлкө", "келип чыккан өлкө", "реадмиссия" ж.б. укуктук категориялар колдонулбайт.

Кайтма миграция маселелери Өзбекстандын стратегиялык өнүгүү пландарында чагылдырылган. 2017-2021-жылдарда Өзбекстан Республикасын өнүктүрүүнүн беш артыкчылыктуу багыттары боюнча иш-аракеттер стратегиясы калктын иш менен камсыз болушун жогорулатуу, социалдык коргоо жана коомдук саламаттыкты сактоо тутумун өркүндөтүү, ошондой эле миграциялык мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча чараларды жүзөгө ашырууну караштырат (төртүнчү багыт – "Социалдык чөйрөнү өнүктүрүү").¹⁸ Ошол эле учурда, Өзбекстан Республикасынын мыйзамдарында ушул тапта тышкы жана ички эмгек миграциясын жөнгө салуучу укуктук база жок, б.а. жалпы принциптер жана эрежелердин негизинде миграциялык процесстерди жөнгө салуучу миграциялык мыйзам жок, бирдиктүү миграциялык саясатты жүргүзүү – "Миграция жөнүндө" Өзбекстандын Мыйзамы дагы эле кабыл алынган жок.

Борбордук Азиядагы кайта миграция жаатындагы улуттук мыйзамдардын өнүкпөгөндүгү, калктын кайтма, айрыкча эмгек миграциясы өлкөнүн чегинен тышкары курч көйгөй болгон эмес жана демек, улуттук мыйзамдарды укуктук жөнгө салууну талап кылбагандыгы менен байланыштуу. Ошого карабастан, миграция чөйрөсүндө түзүлгөн жана иштеп жаткан улуттук жана эл аралык укуктук база мигранттарды ыктыярдуу кайтарып берүү жана жарандык коомго реинтеграциялоо программаларынын алкагында кайтма миграция институтун өнүктүрүүгө негиз боло алат.

Ошентип, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн мыйзамдарында кайтма миграция маселелери эл аралык, региондук жана улуттук деңгээлде каралат. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн мыйзамдарында кайтма миграциясы эки негизги формага ээ: этникалык репатриация жана мажбурлап кайтып келүү. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн мыйзамдарында ыктыярдуу кайтып келүү мамлекеттик репатриация программаларында чагылдырылган ("оралмандар", "кайрылмандар"). Борбордук Азия өлкөлөрүнүн мыйзамдарында мажбурлап кайтып келүү административдик кууп чыгаруу жана өткөрүп берүү жол-жоболорунда чагылдырылган. Борбордук Азия мамлекеттеринин заманбап мыйзамдык базасы ЫККРЖны региондо активдүү жылдыруу дараметине ээ. ЫККРЖ программаларына жөнөтүүчү жана кабыл алуучу тараптар активдүү катышуусу керек, ошондуктан эл аралык мамилелерди орнотуу жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосунда кайтма миграция боюнча кызматташууну күчөтүү маанилүү.

¹⁸ 2017-2021-жылдарда Өзбекстан Республикасын өнүктүрүүнүн беш артыкчылыктуу багыттары боюнча иш-аракеттердин стратегиясы. Утверждена Указом Президента РУз № УП-4849 от 7 февраля 2017 г. [Кирүү шарттамы: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=39674168].

Контролдук суроолор:

1. Өлкөңүздө кайтма миграцияны жөнгө салуучу кандай ченемдик укуктук актылар бар?
2. Борбордук Азия өлкөлөрүндө регионалдык деңгээлде кайтма миграция маселелерин кайсы эл аралык актылар жөнгө салат?
3. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосунда кайтма миграция жаатында эл аралык кызматташтыктын зарылдыгын негиздеңиз.
4. Чыгарууну жана экстрадициялоону укуктук, гуманитардык жана экономикалык көз караштан мажбурлап кайтып келүүнүн учурдагы негизги түрү катары салыштырыңыз.
5. Кайтма миграцияны өркүндөтүүнүн Борбордук Азия өлкөлөрүнүн (өлкөңүздүн) мыйзамдарында кандай жолдорун сунуштайсыз?

Практикум:

1. Өлкөңүзгө чет өлкөлүктөрдү чыгаруунун сот практикасына мисал келтириңиз жана укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин процесстик аракеттерине мүнөздөмө бериңиз. Маалымат базаларын же басма материалдарын колдонуңуз. Мындай кырдаалдарда ЫККРЖны колдонуу менен мажбурлап чыгаруунун альтернативасы колдонулушу мүмкүнбү?
2. Жаңы эрежелер 2020-жылдын январында күчүнө киргенге жана каттоо үчүн жоопкерчилик кабыл алуучу тарапка өткөрүлүп берилгенге чейин Казакстан Республикасынын сот практикасынан эки реалдуу мисалды анализдеңиз. Бул мисалдар чет өлкөлүктүн калктын миграциясы жаатындагы мыйзамдарынын бузулушуна байланыштуу болгон, атап айтканда: Казакстан Республикасынын мыйзамдарында белгиленген мөөнөттөн кийин ички иштер органдарында каттоосуз үч күнгө чейин калуу. Эмне себептен бир эле кылмыштын курамы менен сот ар кандай акыркы чечимдерди чыгаргандыгын түшүндүрүңүз.

2.3.1-мисал

Жаран Ю., Тажикстан Республикасынын жараны болгондуктан, 2015-жылдын 21-мартында Казакстан Республикасынын чек арасын кесип өткөн жана Казакстан Республикасынын аймагында азыркыга чейин каттоосуз жүргөн, калктын миграциясы жаатындагы Казакстан Республикасынын мыйзамдарын бузган. Бул мыйзам бузуу, ушул берененин 1-бөлүгүндө көрсөтүлгөн мөөнөттөрдөн тышкары б.а. беш күндөн ашык, Казакстан Республикасынын ички иштер органдарында каттоосуз жүргөндө билинген. Ошентип, жаран Ю. Казакстан Республикасынын Административдик укук бузуулар кодексинин 517-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык административдик укук бузуу жасаган.

Сотто Ю. 2015-жылы март айында Казакстан Республикасынын чек арасын кесип өткөн жана бийлик органдарында каттоодон өтпөгөндүгүн билдирген.

Сот иштин материалдарын изилдеп, ошондой эле прокурордун административдик айып түрүндө айып салуу жөнүндө корутундусун угуп чыгып, Казакстан Республикасынын Административдик укук бузуулар жөнүндө кодексинин 517-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык, Ю.нун административдик укук бузгандыгы толугу менен далилденди деп эсептейт, бул административдик укук бузуу жөнүндө протокол, укук бузуучунун көрсөтмөлөрү жана иште чогултулган башка материалдар менен тастыкталат.

Ю.нун кылыгы Казакстан Республикасынын Административдик укук бузуулар жөнүндө кодексинин 517-беренесинин 2-бөлүгү боюнча туура квалификацияланды. Ю.га өкүм чыгарылганда, анын беш баласы бар экендиги, кылган ишине чын жүрөктөн өкүнгөндүгү эске алынат. Жогоруда айтылгандардын негизинде, Казакстан Республикасынын Административдик

укук бузуулар жөнүндө кодексинин 818, 819, 821-823-беренелерин жетекчиликке алып, Алматы облусунун Алакол районундагы №2 райондук сотунун соту Ю.ну Казакстан Республикасынын Административдик укук бузуулар жөнүндө кодексинин 517-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык, административдик укук бузуу үчүн күнөөлүү жана 29 730 (жыйырма тогуз миң жети жүз отуз) тенге өлчөмүндө эсептик көрсөткүчтүн минималдуу он беш өлчөмүндө административдик айып салынсын деп токтом чыгарды. Айып токтом күчүнө кирген күндөн тартып 30 күндүн ичинде ыктыярдуу түрдө төлөнүүгө тийиш.¹⁹

2.3.2-мисал

2015-жылдын 27-ноябрында Павлодар шаарында Ички иштер департаментинин мыйзамсыз миграцияга каршы күрөшүү бөлүмүнүн кызматкерлери Өзбекстандын жараны, чет өлкөлүк болуп эсептелген А. Тухтаевдин 2015-жылдын 8-сентябрында "Казакстан" контролдоо-өткөрүү пункту аркылуу Казакстан Республикасына келип, 2015-жылдын 20-октябрына чейин убактылуу катталган, бирок миграциялык карточкага катталууда көрсөтүлгөн мөөнөттүн аягында бул мөөнөт бүткөндөн кийин үч күндөн ашык мөөнөткө чейин кетүүдөн баш тарткан.

Бул ишти сотто кароодо А. Тухтаев административдик укук бузуу боюнча күнөөсүн толугу менен мойнуна алып, миграциялык карта жоголгондугуна байланыштуу Казакстандын аймагынан өз убагында чыга албай калгандыгын түшүндүрдү. Казакстан Республикасында тааныштары жана туугандары жок.

А.М. Тухтаевдин күнөөсү Казакстан Республикасынын Административдик укук бузуулар жөнүндө кодексинин 517-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык, иштин жүрүшүндө берилген анын мойнуна алган көрсөткүчтөрү, 2015-жылдын 27-ноябрындагы № 0114375 административдик укук бузуулар жөнүндө протоколу, Павлодар облусунун Ички иштер башкармалыгынын ички иштер бөлүмүнүн маалыматтары менен белгиленген жана жетиштүү жана мүмкүн далилдер деп эсептелип сотто изилденген иштин материалдары менен тастыкталган.

А. Тухтаевдин түшүндүрмөсүн угуп, А. М. Тухтаевдин катыштыгы жөнүндө прокурордун корутундусу административдик жоопкерчиликке жана административдик жазаларды Казакстан Республикасынын административдик жол менен кууп жиберүү түрүндө колдонуп, иштин материалдарын карап чыгып, сот, Тухтаев А.М. Казакстан Республикасынын Административдик укук бузуулар жөнүндө кодексинин 517-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык миграциялык картада каттоодо көрсөтүлгөн мөөнөт аяктагандан кийин үч күндөн ашык мөөнөткө кетүүдөн баш тартканы үчүн административдик жоопкерчиликке тартылууга тийиш деп эсептейт.

Административдик жаза колдонулганда административдик укукбузуунун мүнөзү аны жасоонун жагдайлары, күнөөлүү адамдын инсандыгы, анын мүлктүк абалы, административдик укук бузуу үчүн жоопкерчиликти жеңилдетүүчү (оордотуучу) жагдайлардын жоктугу эске алынат.

Мындан тышкары, сот А.М. Тухтаевдин жакын туугандарынын, ошондой эле Казакстанда башка байланыштары жоктугун жана буга байланыштуу туруктуу же убактылуу жашаган жери жок экендигин эске алат, ошондуктан ага айып же административдик камакка алуу түрүндө административдик жаза колдонууга негиз жок.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен сот талаптарын сактоо жана мыйзамдуулукту сактоо, ошондой эле жаңы укук бузууларды жасоого жол бербөө максатында сот А.М. Тухтаевди Казакстан Республикасынан административдик чыгаруу түрүндө административдик жаза колдонуу зарыл деп эсептейт.

¹⁹ Судебный кабинет Верховного суда РК [Кируу шарттамы: <http://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?content=banks&category=48&article=3517&view=article>].

1-б., 1-берене., Art. Казакстан Республикасынын Административдик укук бузуу кодексинин 821, 822 жана 823-беренелеринин 1-пунктунун 1-бөлүгүн колдонуп, Павлодар шаарынын адистештирилген административдик сотунун соту Тасмагамбетова С.К. Тухтаев Ахмаджон Маматжоновичти Казакстан Республикасынын Административдик укук бузуулар кодексинин 517-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык, административдик укук бузуу үчүн күнөөлүү деп табылсын жана ал Казакстан Республикасынан административдик чыгаруу жолу менен административдик жазага тартылсын деген токтом чыгарды. Тухтаев А.М. соттун чечими мыйзамдуу күчүнө кирген күндөн тартып 10 (он) күндүн ичинде Казакстан Республикасынын аймагынан чыгып кетсин деп белгиленсин.²⁰

Милдеттүү адабияттар:

1. Бекашев Д.К., Иванов Д.В. Аргасыз жана эмгек миграциясын эл аралык-укуктук жөнгө салуу. М.: Проспект, 2013. 392 с.
2. Миграционное право: учебное пособие/ Под ред. А.Н. Чашина. М.: Дело и Сервис, 2013. 176 с.
3. Воробьева О.Д., Топилин А.В., Мукомель В.И. ж.б. Калктын миграциясы: теория, саясат: окуу куралы. М.: Экономикалык билим. 2012. 364 б.

Кошумча адабият:

1. Алаева Г.Т. Миграциялык укуктун негиздери. "Биздин мезгилдин глобалдык процесстеринин шартында Борбордук Азиядагы интеграция" Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары (24-октябрь, 2014-жыл. «Туран» университети. Алматы, Казакстан). Алматы: Interconsult Info. 2014. 112 б.
2. Глобальный договор ООН о безопасной, упорядоченной и регулируемой миграции. Коопсуз, иретке келтирилген жана мыйзамдуу миграция боюнча глобалдык келишимди кабыл алуу үчүн өкмөттөр аралык конференцияда кабыл алынган (2018-жылдын 11-12-декабры. Марракеш, Марокко). БУУнун документи/RES/73/195 [Кируу шарттамы: <https://refugeesmigrants.un.org/ru/migration-compact>].
3. Самаркандская декларация Азиатского форума по правам человека «Итоги семидесятилетия Всеобщей декларации прав человека: вызовы времени и реальность». Адам укуктары боюнча Азия форумунда кабыл алынган (2018-жылдын 22 жана 23-ноябры. Самарканд, Өзбекстан). БУУнун документи A/73/730.
4. Соглашение о сотрудничестве государств-участников СНГ в вопросах возвращения несовершеннолетних в государства их постоянного проживания от 7 октября 2002 года (Кишинев, Молдова) [Кируу шарттамы: www.conventions.ru/view_base.php?id=1434].
5. Адам укуктарынын жалпы декларациясы. БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1948-жылдын 10-декабрындагы 217 А (III) резолюциясы менен кабыл алынган [Кируу шарттамы: www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights].

²⁰ Судебный кабинет Верховного суда РК [Кируу шарттамы: <http://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?content=banks&category=48&article=3517&view=article>].

6. Международная конвенция о защите всех прав трудящихся-мигрантов и членов их семей. Утверждена Резолюцией 45/178 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1990 года (ст. 8) [Кируу шарттамы: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml].
7. Кулчулук жөнүндө конвенция. 1926-жылдын 25-сентябрында Женева шаарында 1953-жылдын 7-декабрындагы протоколу менен киргизилген өзгөртүүлөрү менен кол коюлган, [Кируу шарттамы: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/convention_slavery.shtml].
8. Евразия экономикалык биримдиги жөнүндө келишим (Астана ш., Казакстан, 29-май, 2014-жыл) (2018-жылдын 15-мартындагы өзгөртүүлөрү менен) [Кируу шарттамы: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31565247].
9. Закон РК «О миграции населения» от 22 июля 2011 года № 477-IV [Кируу шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>].
10. Закон КР «О государственных гарантиях этническим кыргызам, переселяющимся в Кыргызскую Республику» от 26 ноября 2007 года № 175 [Кируу шарттамы: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202209?cl=ru-ru>].
11. Казакстан Республикасынын 2015-жылдын 31-октябрындагы № 377-V ЗРК Жарандык процесстик кодекси. Казак чындыгы. 03.11.2015. № 210 (28086) [Кируу шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>].
12. Закон РК «О правовом положении иностранцев» от 19 июня 1995 года [Кируу шарттамы: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002337_].
13. Кодекс РК «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК [Кируу шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>].
14. Уголовно-процессуальный кодекс РК от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК [Кируу шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>].
15. 2017-2021-жылдарда Өзбекстан Республикасын өнүктүрүүнүн беш артыкчылыктуу багыттары боюнча иш-аракеттердин стратегиясы. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2017-жылдын 7-февралындагы №PP-4849 Жарлыгы менен бекитилген [Кируу шарттамы: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=39674168].
16. Казакстан Республикасынын Жогорку Сотунун соттук кабинети [Кируу шарттамы: <http://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?content=banks&category=48&article=3517&view=article>].

ЭМУ унаасы Тажикстандын алыскы региондорундагы аярлуу жамаатарга жардам жеткирүүдө.

Фото: ЭМУ Тажикстан

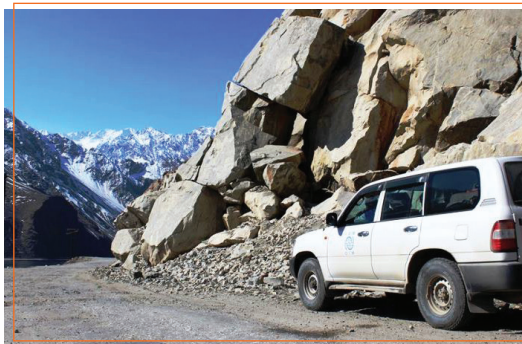

Фото: ЭМУ Тажикстан

ЭМУ колдоосу менен адамдарды сатуу темасында коюлган театралдык көрсөтүүдө отурган балдар. Бохтар, Тажикстан.

Фото: ЭМУ Тажикстан, 2016

III БӨЛҮМ.

**КАЙТМА МИГРАЦИЯНЫН
БОРБОРДУК АЗИЯДАГЫ
ӨБӨЛГӨЛӨРҮ ЖАНА
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

3.1. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү демографиялык өнүктүрүү жана миграциялык кырдаал

Борбордук Азия мамлекеттеринин демографиялык өнүгүшү. Сандын динамикасы жана калктын түзүлүшү. Миграциялык тренддер. Орто Азиядагы миграциянын түрлөрү. 2010-2018-жылдардагы региондогу жалпы миграциялык кырдаал (эмиграция жана иммиграция масштабы, миграциялык сальдо). Миграциянын натыйжалуулугу боюнча Борбордук Азия өлкөлөрүнүн түрлөрү: жөнөтүүчүлөр жана кабыл алуучулар. Россия Федерациясынын Борбор Азия өлкөлөрүнүн миграциялык алмашуудагы орду. Эмгек миграциясы азыркы шарттарда Борбордук Азия өлкөлөрүндө миграциянын негизги формасы катары. Борбордук Азиядагы миграциялык кырдаалдын өнүгүү келечеги.

Акыркы жылдары Евразиядагы жана Борбордук Азиядагы миграциялык процесстер бир кыйла масштабга ээ болду: эл аралык миграция жагынан, постсоветтик мейкиндик (Россиядагы мигранттарды тартуу борбору менен) 2005-жылга чейин дүйнөдө АКШдан кийин экинчи орунду ээледі.¹ Андан кийин Россия Федерациясы экинчи орунду Германияга берди. 2015-жылы Россия Федерациясындагы мигранттардын жалпы саны 11 миллион адамды түзгөн.² Акырындик менен, региондо – Казакстанда мигранттарды тартуунун экинчи борбору түзүлгөн: ар кандай эсептөөлөр боюнча, эмгек мигранттар, качкындар, аргасыз, тартипсиз жана транзиттик мигранттар 2,5 миллиондон 3,5 миллионго чейин саналат.³ КМШнын алкагындагы чек арадагы миграциянын жарымына жакыны Россия Федерациясына жана жарым-жартылай Казакстанга иштөө үчүн Орто Азия регионунан келген агымдар. Андан тышкары, Россия Федерациясы жана Казакстан Азия менен Европаны туташтыруучу ири транзиттик коридорлор болуп саналат.

Борбордук Азияда региондук миграция чакан тутуму түзүлгөн, анда Казакстан эмгек мигранттарын кабыл алган өлкө болуп, ал эми региондогу бардык өлкөлөр «жөнөтүүчү» болушту. Россия Федерациясы постсоветтик миграциялык чакан тутумдун борбору, КМШнын бардык өлкөлөрү үчүн негизги көңүл буруучу өлкө болгон жана болуп кала берет.⁴ Мындай миграциялык чакан тутумдун түзүлүшү бир катар социалдык-экономикалык, саясий жана башка факторлор менен шартталган.

Бир жагынан Борбордук Азия өлкөлөрүнүн, экинчи жагынан Россия Федерациясы менен Казакстан Республикасынын ортосунда, калктын кыймылы жана акча которуулары жагынан дүйнөдөгү эң ири туруктуу миграциялык коридор түзүлдү. Кыргызстан, Тажикстан жана Өзбекстан региондогу миграциялык процесстердин активдүү катышуучулары, чет өлкөлөргө эмгек мигранттарынын көпчүлүгүн жиберген өлкөлөр болуп саналат. Борбордук Азия өлкөлөрү жана аны кабыл алган өнөктөштөр (Россия Федерациясы жана Казакстан) ортосундагы

¹ International Migration. UN. New York. 2013 [Кируу шарттамы: <http://esa.un.org/unmigration/documents/WallChart2013.pdf>].

² Доклад о миграции в мире, МОМ, Женева (World migration report 2018. IOM. Geneva. 2019) [Кируу шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf].

³ Доклад о миграции в мире, МОМ, Женева (World migration report 2018. IOM. Geneva. 2019) [Кируу шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf].

⁴ Садовская Е.Ю. Международная трудовая миграция и денежные переводы в республиках Центральной Азии: стратегия выживания или стратегия развития? [Кируу шарттамы: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0315/analit03.php>].

эмгек миграциясына 3,8 млн. адам катышат. Бул Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикалык жактан активдүү калкынын болжол менен 14%ын түзөт. Региондогу масштабдуу миграциялык процесстер жөнөтүүчү жана кабыл алуучу өлкөлөр үчүн олуттуу социалдык-экономикалык, демографиялык жана саясий кесепеттерге ээ.

3.3.1-таблица 2016-жылы Борбордук Азия өлкөлөрүнөн өз өлкөлөрүнөн тышкары иштеген эмгек мигранттарынын санын баалоо⁵

Мигранттар-дын кеткен өлкөсү	Чет өлкөдөгү эмгек мигранттарынын санын баалоо, миң адам	Эмгек мигранттары жумушка орношкон негизги өлкөлөр	2016-жылы экономикалык активдүү калктын саны, миң адам	Өлкөнүн экономикалык активдүү калкынын арасында эмгек мигранттарынын үлүшү, %
Казакстан	350–500	Россия Федерациясы, Германия, АКШ, Канада, Израиль, Европа өлкөлөрү	8 998,8	3,9–5,6
Кыргызстан	620–700	Россия, Казакстан, Түркия, Бириккен Араб Эмираттары, Катар, Корея Республикасы, АКШ, Европа өлкөлөрү	2 547,4	24,3–27,5
Тажикстан	700–850	Россия, Казакстан, Өзбекстан, Израиль, АКШ, Канада, Европа өлкөлөрү	2 439,3	28,7–34,9
Түркмөнстан	200–300	Россия, Казакстан, Азербайжан, Түркия, Иран	2 426,6	8,2–12,4
Өзбекстан	1 200–1 500	Россия Федерациясы, Казакстан, Корея Республикасы, АКШ, Жакынкы Чыгыш өлкөлөрү, Европа өлкөлөрү	14 022,0	8,6–10,7
Бардыгы	3 070–3 850		26 872	11,4–14,3

Борбордук Азия регионунан эмгек миграциясы агымынын негизги багыты Россия Федерациясы болуп саналат. Тажикстандан келген эмгек мигранттарынын 85%га чейини, Кыргызстандан келген мигранттардын⁶ 85%га чейинки,⁷ Өзбекстандан келген эмгек мигранттарынын болжол менен 70%ы Россия Федерациясында жөнөтүлөт.⁸ Бир жагынан Россия Федерациясы жана Казакстан, экинчи жагынан Борбордук Азия мамлекеттеринин анчалык бай эмес өлкөлөрүнүн ортосунда эмгек мигранттарынын жана акча которуулардын

⁵ Рязанцев С. Трудовая миграция из Центральной Азии в Россию в контексте экономического кризиса. Валдайские записки. № 55. Август 2016. С. 7 [Кируу шарттамы: <http://ru.valdaiclub.com/files/22140>]; Мониторинг состояния национальных рынков труда стран СНГ 2013-2016. М.: Межгосударственный статистический комитет Содружества Независимых Государств, 2017. С. 36-37 [Кируу шарттамы: www.cisstat.com/rus/Monitoring_labour2013-2016.pdf].

⁶ Олимова С., Боск И. Трудовая миграция из Таджикистана. Душанбе, 2003. С.21.

⁷ Данные Национального статистического комитета КР [Кируу шарттамы: www.stat.kg].

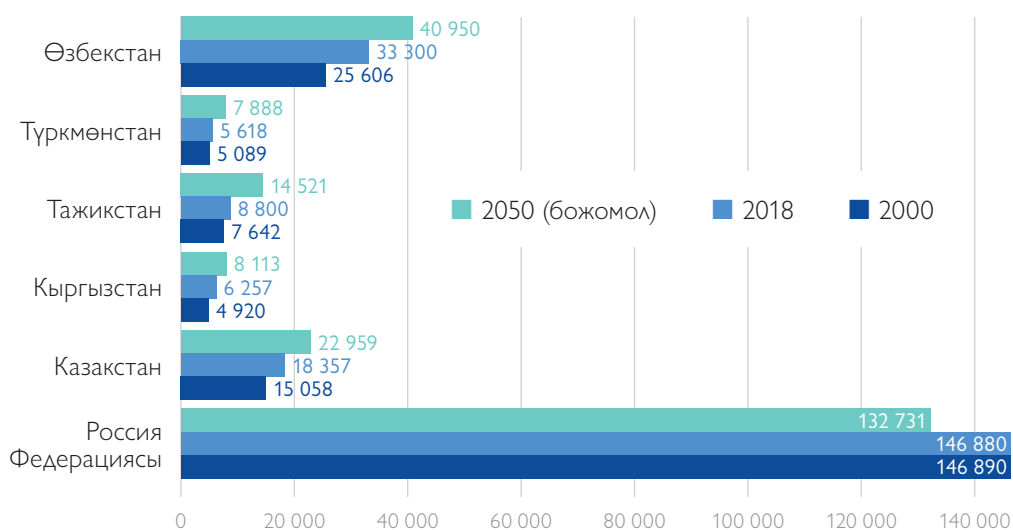
⁸ Трудовая миграция в странах Центральной Азии, Российской Федерации, Афганистане и Пакистане. Аналитический обзор. – Алматы, 2005. С. 64.

агымы олуттуу болуп баратат. Расмий жана расмий эмес компоненттер менен мүнөздөлгөн бул агымдар маданий, лингвистикалык, гендердик жана институционалдык жалпылыгын жана Россия Федерациясындагы, Казакстандагы Борбордук Азиядан чыккан иммигранттардын диаспораларын кеңейтүүнү чагылдырат.

Борбордук Азия өлкөлөрүндө агрардык жактан ашыкча калк байкалып жатса, Россия Федерациясында демографиялык кризистин натыйжасында калктын саны кыскарууда. 2006-жылдан бери Россия Федерациясында жыл сайын эмгекке жарамдуу калктын саны 1 миллионго жакын адамга азайып жаткандыгы байкалат.⁹

Божомолдоолор көрсөткөндөй, Россия Федерациясында орто мөөнөттүү келечекте эмгек ресурстарынын тартыштыгы күчөйт. Тескерисинче, Борбордук Азия өлкөлөрүндө калктын саны көбөйөт (3.1.1-сүрөт).

3.1.1-сүрөт Борбордук Азия жана Россия Федерациясынын өлкөлөрүндө жалпы калктын динамикасы, миң адам¹⁰

БУУнун божомолу боюнча, 2050-жылга карата Россия Федерациясынын калкы азайышы мүмкүн. Мындан тышкары, Россияда калк карый баштайт: пенсия курагындагы адамдардын үлүшү өсө берет, ал эми жаштар менен эмгекке жарамдуу калктын үлүшү кыскарат. Бул мамлекеттин пенсиялык төлөмдөрдүн, саламаттыкты сактоого жана социалдык чыгымдарга төлөөлөрдүн көбөйүшүнө алып келет.

Россия Федерациясынын жана Казакстандын калкынын депопуляциясы жана картаюусунун фонунда Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү демографиялык абал кескин карама-каршы келет. Бул жерде 2050-жылга карата эмгекке жарамдуу калктын саны өсөт: Өзбекстанда – 6,4 млн., Тажикстанда – 2,8 млн., Түркмөнстанда – 900 миң, Кыргызстанда – 600 миң адам.

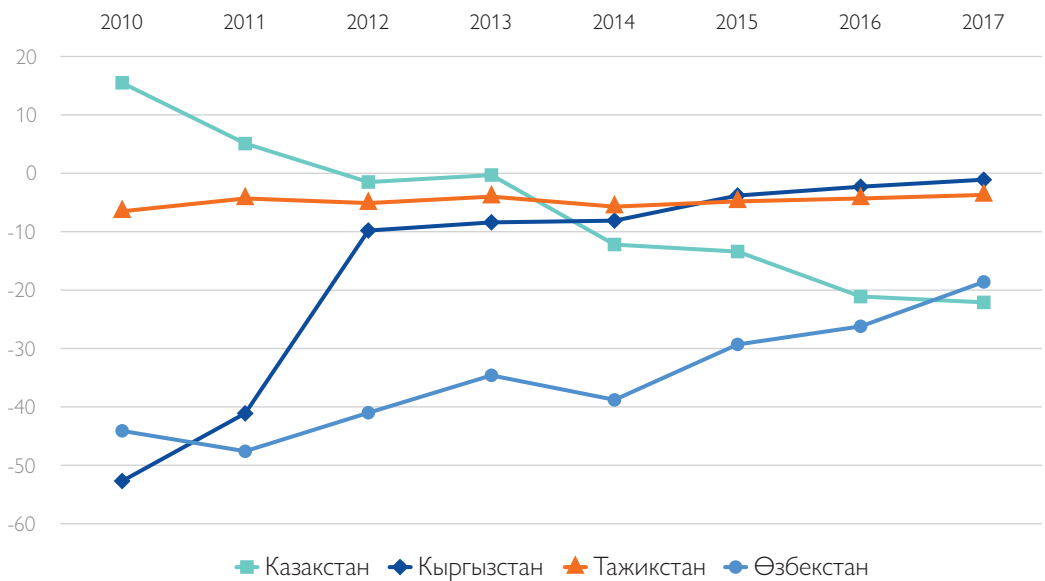
⁹ Топилин А.В. Нелегальная миграция: масштабы и социально-экономические последствия. Восток. 2006. 5-чыгарылыш (41). С. 10.

¹⁰ Мировые демографические перспективы (World Population Prospects: The 2017 Revision, custom data acquired via website. UN Department of Economic and Social Affairs.) 2017 [Кируу шарттамы: <https://population.un.org/wpp/DataQuery>].

Борбордук Азия өлкөлөрү калктын көбөйүүсү менен мүнөздөлөт – төрөттүн деңгээли 1 аялга 2,4төн 3,2 балага чейин, ал эми Россия Федерациясында – 1,7 бала. Борбордук Азия мамлекеттеринде экономика тез өнүксө дагы, эмгекке жарамдуу калктын баары жумуш таба алышпайт. Орто мөөнөттүү келечекте Борбордук Азия өлкөлөрү Россия Федерациясы жана Казакстан үчүн миграциянын негизги донорлору бойдон калышы мүмкүн.

Россия Федерациясынан айырмаланып, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн миграциялык сальдосу терс бойдон калууда (3.1.2-сүрөт). 2017-жылы Россия Федерациясындагы миграциянын сальдосу 212 миң адамды түзгөн. Биринчи жолу Тажикстан донор өлкөлөрдүн ичинен жаңы лидер болуп калды: Россия Федерациясына Тажикстандан миграция агымы 31 миң адамдан ашты. 2018-жылы ар бир төртүнчү иммигрант Россия Федерациясына Тажикстандан келген. Экинчи орунда Казакстан (+26,5 миң адам) турат. Үчүнчү орунда Украина (+14,8 миң) турат. Андан 2017-жылга салыштырмалуу агым үч эседен көп кыскарган (47,7 миң сомдон). Ал эми Украина 2014-жылдан бери Россия Федерациясына төрт жыл бою келген мигранттардын саны боюнча лидер болгон. 2018-жылы Россия Федерациясына келген миграциянын агымы 2005-жылдан минимумга чейин кыскарган – 124,9 миң адам, Росстаттын маалыматынан. 2017-жылга салыштырмалуу миграциянын өсүшү 41%га же 87 миң адамга азайды. Натыйжада, акыркы он жылдын ичинде биринчи жолу, миграциялык агым табигый төмөндөөнүн ордун толтура алган жок, Россия Федерациясынын калкы 93,5 миң адамга кыскалды.

3.1.2-сүрөт 2010-2017-жылдары Борбордук Азия өлкөлөрү боюнча миграциянын сальдосу, миң адам¹¹

Расмий түрдө, Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген эмгек мигранттарынын көпчүлүгү Россия Федерациясына эмгек максаттары менен келишет. Бирок, алардын көпчүлүгү убактылуу жашап турууга, жашап турууга жана жарандыкка уруксат алышып, Россия Федерациясынын туруктуу калкынын санын толуктап жатат. Эмгек мигранттарынын көпчүлүгүн Москва кабыл алат. 2017-жылы Россия Федерациясынын борборунда 1250 миң эмгек мигранты катталган.

¹¹ Раздел «Миграция» на сайте Межгосударственного статистического комитета СНГ [Кируу шарттамы: www.cisstat.com].

Андан кийин Санкт-Петербург жана Ленинград облусу – 719 миң, Москва облусу – 344 миң, Свердлов облусу – 101 миң адам. Башка региондордун арасында эмгек мигранттары Краснодар аймагында, Самара облусунда, Новосибирск облусунда, Ханты-Манси автономиялуу округунда, Красноярск аймагында, Иркутск облусунда жана Татарстанда кеңири тараган. Айлык акынын жогору болгондугунан Москваны издеген эмгек мигранттары турак-жайдын баасынын төмөндөшүнө байланыштуу Москва облусунда отурукташууну артык көрүшөт, ошондуктан эксперттердин айтымында, шаардык бюджеттен социалдык чыгымдардын олуттуу өсүшүн талап кылбайт, тескерисинче шаардын каржылык абалын жакшыртат жана ага жогорку кредиттик рейтингди жана оң көз караштагы божомолду камсыз кылат.

Казакстан акырындык менен миграциялык жөнөткөн өлкө статусун, кабыл алуучу өлкөгө өзгөрттү, ошол эле учурда ар дайым жигердүү транзиттик аймак болуп калды. Учурда Казакстан дагы бир жолу ар кандай миграциялык тенденциялардын шартында мигранттардын жигердүү доноруна айланууда, ошол эле учурда ири кабыл алуучу өлкөнүн статусун сактап калды. Ал эми Россия Федерациясынын иммиграциялык мыйзамындагы өзгөрүүлөрдүн жана чектөөлөрдүн контекстинде (административдик укук бузууларды жасаган чет өлкөлүктөргө кирүүгө тыюу салуу) Борбордук Азиядан келген көптөгөн эмгек мигранттар үчүн, Казакстан Россия Федерациясынын миграция жана жумушка орношуу багытына атаандаш катары каралууда.

Борбордук Азия өлкөлөрү (Түркмөнстанды кошпогондо) жана Россия Федерациясы менен визасыз режимди, ошондой эле ЕАЭБдин иштешин жана чет өлкөлүк жарандарды каттоо тутумундагы туруктуу каталарды эске алуу менен, Казакстандагы миграциянын чыныгы масштабын баалоо бир топ татаал. 2016-2018-жылдары Казакстандагы мигранттардын жалпы саны 1,3төн 3 млн кишиге чейин (жылына орто эсеп менен) бааланган. 2016-жылы жүргүзүлгөн изилдөөлөргө ылайык, Казакстанда убактылуу каттоодон өткөн Кыргызстан, Тажикстан жана Өзбекстан мигранттарынын саны 1265 миң адамды түзгөн.¹² 2018-жылы КМШ жарандарынын Казакстан Республикасында убактылуу жүргөндөрүнүн саны 1812 миң адамды түзгөн, алардын 85%дан ашыгы жумушка жана жеке ишкерликке келген Кыргызстан, Тажикстан жана Өзбекстандын¹³ жарандары болгон. Ушул үч мамлекеттин өкүлдөрүнүн арасында Өзбекстандын жарандары басымдуулук кылган (90%га жакыны).

Соңку жаңы тарыхта Кыргызстан жөнөтүүчү өлкө болуп, миграциянын терс салыосуна ээ болгон. Миграциялык оң баланс үч өлкө менен гана байкалат: Өзбекстан, Тажикстан жана Кытай.¹⁴ Кыргызстандын эмиграция динамикасына республиканын өзүндө, ошондой эле миграциялык өнөктөштөрдүн негизги өлкөлөрүндө (мисалы, экономикалык кырдаал жана Россия Федерациясынын миграциялык мыйзамдарындагы өзгөрүүлөр) социалдык-экономикалык жана саясий факторлорлор таасир этет.¹⁵

Кыргыз Республикасынын 700 миңден ашуун, анын ичинде Россияда – 640 миңден ашык, Казакстанда – 35 миң, Түркияда – 30 миң, АКШда – 15 миң, Италияда – 5,5 миң, Корея Республикасында жана Германияда – 5 миңден жарандары эмгек мигранттары катары өлкөнүн сыртында. 2018-жылы Кыргыз Республикасынын 640 миң жараны, бул чет өлкөдөгү

¹² Борбордук Азиядагы мигранттардын аялуулугу жана интеграциялоо керектөөсү: Мигранттардын жана коомчулуктун керектөөлөрүн баалоо жана тобокелдиктерди башкаруу. Астана, 2017. [Кируу шарттамы: www.iom.kz/images/books/2017-DAR-executive-summary-rus.pdf].

¹³ Данные МВД РК.

¹⁴ Статистический ежегодник Кыргызской Республики. Под ред. А. А. Султановдун ред. алдында. Национальный статистический комитет КР. Бишкек. 2019. С. 63.

¹⁵ МОМ, Кыргызстан – расширенный миграционный профиль. Бишкек. 2016. С. 33-37. [Жетүү шарттамы: <https://iom.kg/wp-content/uploads/2011/07/Migration-Profile-2018-in-Russian.pdf>].

Кыргызстандык мигранттарынын 90% жакыны Россия Федерациясында миграциялык каттоого турган.¹⁶

2018-жылдын башынан бери Россия Федерациясына келген Кыргызстандан барган эмгек мигранттарынын саны, 2017-жылга салыштырмалуу дээрлик эки эсеге азайды. Кабыл алынган эмгек мигранттарынын жалпы саны боюнча ал 247,6 миң адам көрсөткүчү менен төртүнчү орунду ээледі, бирок 2017-жылы Россия Федерациясына Кыргызстандан 472 миң адам, ал эми Өзбекстандан – 1,5 млн жана Тажикстан – 780 миң адам келген.

Россия Федерациясында “кара тизмелердин” киргизилиши, Борбордук Азиядан келген эмгек мигранттарын массалык депортациялоо жана кирүүгө тыюу салынышы Кыргыз Республикасынан эмиграцияны кыскартууга жана Кыргыз Республикасына кайтма миграциясынын өсүшүнө түрткү болду. Кырдаал 2014-жылы экономикалык кризистин жаңы айлампасынын жана Россия Федерациясынын миграциялык мыйзамдарынын катаалдашуусунан улам күчөдү. Эгерде 2013-жылы “кара тизмеде” Кыргыз Республикасынын 7 миң жараны болсо, 2014-жылдын ортосунда – 60 миң, 2015-жылдын башында – дээрлик 200 миң адам, 2018-жылдын башында – 77 миң адам болгон.¹⁷ Кайтма миграция мамлекеттердин алдына жаңы милдеттерди койду: кошумча жумуш орундарын түзүү, социалдык кызматтарды көрсөтүү, анын ичинде билим берүү кызматтары, үй-бүлөлүк кирешелердин бир аз төмөндөшү ж.б.

Тажикстандан келген эмгек эмиграциясынын өсүшү 1998-жылы башталган. Өлкөдөгү азыркы социалдык-экономикалык абалды Тажикстандын эгемендик мезгилиндеги эң ири социалдык көрүнүшкө айланган эмгек эмиграциясы жок элестетүү мүмкүн эмес жана бүгүнкү күндө калктын басымдуу көпчүлүгүнүн жашоосун камсыз кылуу тутумуна чечүүчү таасирин тийгизип жатат. Азыркы учурда, эмгек эмиграциясы жумушсуздардын көпчүлүгүн камтыйт жана ар кандай булактарга ылайык, өлкөнүн экономикалык жигердүү бөлүгүнүн 40%ын түзөт. Көпчүлүк учурда, бул процесс калктын өсүү темпи жогору болгон региондорго таасирин тийгизди.

Тажикстанда жалпысынан калктын жана эмгекке жарамдуу калктын өсүшүнүн жогорку деңгээли байкалууда. Тажикстан Республикасында калктын мындай кескин өсүшүнүн негизги себеби болуп төрөлүүнүн жогорку деңгээли саналат. Тажикстандагы эмгек рыногу бир нече факторлор менен шартталган теңдемделбегендик жана чыңалуу менен айырмаланат.

2015-жылдын башында эмгек ресурстарынын саны 4983 миң кишиге жеткен. Ошол эле учурда, жумушка орношкондордун санынын өсүшү (92 миң) олуттуу (дээрлик беш эсеге) эмгек ресурстарынын өсүшүнөн (453 миң) артта калууда, бул эмгек рыногундагы жагымсыз жагдайды татаалдаштырат.¹⁸ Акыркы 20 жыл ичинде Тажикстандын калкы 31% га, ал эми жумушчу күчү 67% га өстү. Ошол эле учурда, жумуш менен камсыз болуу деңгээли 9% гана жогорулаган, б.а. жумуштуулуктун өсүшү эмгек өсүшүнөн 58%га артта калган. Тажикстандын эмгек рыногу эмгекке жарамдуу калктын бардыгын жумуш менен камсыз кыла албайт, ушул себептен тажиктердин чет жакка жумушка орношуу максатында жигердүү эмгек эмиграциясы жүрүп жатат.

Жакынкы убакка чейин Россия Федерациясы Тажикстандан миграциялык жумушчу күчүн тартуу боюнча КМШдагы жалгыз өлкө бойдон калган. Бүгүнкү күндө тез өнүгүп келе жаткан Казакстандын экономикасы Тажикстандан жумушчу күчүн тартууда жана постсоветтик

¹⁶ Данные Государственной службы миграции при правительстве КР [www.ssm.gov.kg]

¹⁷ Экономическая ситуация в Российской Федерации и ее влияние на процессы миграции в Кыргызской Республике. Отчёт Национального института стратегических исследований. Бишкек. 2015. С. 27. [Кирүү шарттамы: www.nisi.kg]

¹⁸ Азимова М., Махмадбеков М., Раимдодов У. ж.б. Тажикстан Республикасында социалдык-эмгек мамилелеринин түзүмүндөгү эмгек миграциясы. Душанбе. 2016. С. 8.

мейкиндикте чет элдик жумушчулар үчүн олуттуу атаандаш болуп калды. Муну менен катар Тажикстан башка өлкөлөргө эмгек мигранттарынын агымынын багытын карап жатат.

Жалпысынан, эмгек миграциясы мезгилдүү жана кайтма мүнөзгө ээ, анткени Тажикстанда салттуу түрдө үй-бүлөлүк байланыштар бекем. Көпчүлүк эмгек мигранттары чет өлкөдөгү эмгекти үй-бүлөнүн материалдык көйгөйлөрүн чечүү үчүн убактылуу чара катары карашат. Бирок акыркы 5-7 жылдын ичинде акча табуу үчүн чет өлкөдө болуу узактыгы көбөйгөндүгү жана кесипкөй белгиси боюнча дифференциация деңгээли жогорулаган.

Түркмөнстандын миграциялык модели калыптануу баскычында. Түркмөнстан, мурдагы Советтер Союзунун көпчүлүгү сыяктуу, эмиграция өлкөсү болуп саналат. Ошол эле учурда, өлкөнүн чегинен тышкары калктын агылып чыгышы анча деле маанилүү эмес, бул, негизинен, калктын эмгек жана билим берүү миграциясы менен байланыштуу. Миграциялык процесстер өлкө үчүн чоң жана олуттуу көйгөйлөрдү жараткан жок.

Көз карандысыз өнүгүү мезгилинде Түркмөнстан Борбордук Азиянын башка өлкөлөрүнө салыштырмалуу, өлкөдөн мигранттардын агылып чыгуусунун эң аз көлөмүнө ээ болгон. Дүйнөлүк банктын маалыматы боюнча, 2010-жылы Түркмөнстандын жалпысынан 261 миң жараны же анын калкынын 5%ы өлкө сыртында болушкан.¹⁹ Түркмөнстандан келген мигранттарды кабыл алуучу негизги өлкөлөр Россия Федерациясы жана Түркия Республикасы. 2000-2011-жылдары Россия Федерациясында иштеген Түркмөнстандын жарандарынын саны орто эсеп менен 3 миң эмгек мигранттарынан ашкан эмес. Россиянын ФМКсынын маалыматы боюнча, өлкөгө эмгек миграциясынын туу чокусу 2002-жылы болгон, анда Россияда Түркмөнстандын жарандары үчүн жумушка 7 миң уруксат берилген. 2008-жылы Россия Федерациясында 3,1 миң түркмөн жараны, ал эми 2010-жылы болгону 500 адам иштеген.²⁰ Түркмөнстандын эмгек эмиграциясынын өзгөчөлүгү болуп Борбордук Азиянын башка өлкөлөрүнөн эмиграциядан айырмаланып, анын чоң географиялык диверсификациясы саналат. Ошондой эле, Түркмөнстандын жарандары Иранга, БАЭге, КМШ өлкөлөрүнө жана Европага көчүп барышат. Динамикалуу өнүгүп келе жаткан Катар эмгек миграциясынын жаңы багыты болуп баратат.

Түркмөнстанда катуу чектөөгө дуушар болгон эмиграцияга, мамлекеттик чектөө көзөмөлү бар деген пикир чындыкка дал келбейт.²¹ Миграция жөнүндө мыйзамга ылайык, Түркмөнстандын жарандары окуу жана эмгек ишмердүүлүгүн жүргүзүү максатында мыйзамдуу түрдө өлкөдөн чыгууга укуктуу (32-бер.). Түркмөнстан бийликтеринин негизги мамилеси – мигранттардын киришин жана чыгуусун так жөнгө салуу, мыйзамсыз миграцияга жана адам сатууга бөгөт коюу. Түркмөнстан мыйзамсыз миграцияны мамлекеттин көйгөйү деп эсептейт, биринчи кезекте адамдарды сатууга байланыштуу.

Өзбекстандын мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп – калктын санынын өсүшү саналат. Жыл сайын жумушчу күчүнүн көбөйүшү 350-370 миң адамды түзөт. Учурда, Өзбекстан Республикасы үчүн маятниктик миграция мүнөздүү, б.а. сутка ичинде калктын айылдардан шаарларга көчүшү. Бул, биринчи кезекте, көптөгөн айылдыктардын шаардагы жумушуна же окуусуна байланыштуу. Буга байланыштуу Ташкент жана Анжиян агломерациялары өзгөчө айырмаланат. Мисалы, Анжиян агломерациясынын калкы 624,4 миң адам, ал эми күндүзү калк 1 миллион адамга чейин көбөйөт. Фергана облусунун шаарларында ар кандай тармактар өнүгүп жатат.

¹⁹ Миграция и денежные переводы, Всемирный банк (Migration and Remittances. Fact book – 2011. World Bank.) 2012. P. 247.

²⁰ Рязанцев С.В., Письменная Е.Е., Ткаченко М.Ф. Формирование центральноазиатского сегмента евразийской миграционной подсистемы. Международные процессы. Том 11. № 3-4 (34-35). Сентябрь-декабрь 2013.

²¹ Рязанцев С.В., Письменная Е.Е., Ткаченко М.Ф. Формирование центральноазиатского сегмента евразийской миграционной подсистемы. Международные процессы. Том 11. № 3-4 (34-35). Сентябрь-декабрь 2013.

Миграциянын маятниктик формасы айыл тургундарынын иш менен камсыз болуу деңгээлин, алардын маданиятын жогорулатууга жана айылдык жана шаардык жамааттардын ортосундагы мамилелерди жакшыртууга жардам берет.

Маалыматтарды талдоо көрсөткөндөй, Өзбекстанда ички жана тышкы мигранттардын катышы бара-бара өзгөрүп турат. Эгерде 2010-жылы мигранттардын болжол менен 15%ы Өзбекстан чегинен тышкары кетүүнү каалашса, ал эми 2016-жылы көпчүлүгү Өзбекстандын чегине көчүп кетүүнү каалашкан.²² Алты жыл аралыгында өлкөнүн айрым региондорунун экономикалык абалы өзгөрдү, эми дареметтүү мигранттар жумушка орношуу максаттарында Өзбекстандын региондорун тандашат.

Ар кандай максатта чет өлкөгө кеткен өзбек жарандарынын жалпы саны 2017-жылы 6,8 миллион, 2018-жылы – 13,8 миллион адамды түзгөн. Өлкөдөн чыгып кеткен Өзбекстандын эркек жарандарынын саны 58% (8 млн. адам), аялдар – 42% (5,8 млн. адам). 13,3 млн. адам (96%) КМШ өлкөлөрүнө, 531 миң адам (4%) алыскы чет өлкөлөргө кеткен. Казакстанга өзбек жарандарынын эң көп саны – 7,1 млн (52%), Кыргызстанга – 3,1 млн (23%), Россия Федерациясына – 1,1 млн (9%), ошондой эле Корея Республикасына, Түркияга, Кытайга, АКШга жана Германияга кетишкен. Өлкөдөн тышкары саякаттоонун эң популярдуу максаты – туугандарына баруу (58%) болгон.²³ 2017-жылы Өзбекстандан чет өлкөгө туруктуу жашоого кеткен адамдардын саны 19 миң адамдан ашты, анын ичинен Россия Федерациясына жана Казакстанга 47%дан, АКШ жана Израильге 1%дан. Өзбекстандан келген мигранттар эмгек максаттары үчүн негизинен Россия Федерациясына жана Казакстанга барышкан. Дүйнөлүк банктын маалыматы боюнча, 2017-жылы эркек мигранттардын 81%ы жана Өзбекстандан келген аялдардын 67%ы Россия Федерациясында иштеген, 12%ы жана 10%ы, тиешелүүлүгүнө жараша Казакстанда, 3%ы жана 18%ы Түркияда иштешкен.²⁴ 2018-жылы Россия Федерациясында миграциялык каттоого 4,5 млн өзбек жараны, алардын 1,574 миңи жумушка орношуу максатында турган.

Борбордук Азиядан Россия Федерациясына жана жарым-жартылай Казакстанга эмгек мигранттарынын туруктуу багыт алышынын негизги себептери болуп, алардын эмгек рынокторунун атаандаштык артыкчылыктары, негизинен географиялык жана социалдык-экономикалык жеткиликтүүлүгү эсептелинет, азырынча башка мамлекеттердин атаандашууга мүмкүнчүлүгү болбой жатат.

Жакынкы Чыгыш өлкөлөрүндө, Түркияда жана Корея Республикасында эмгек акынын кыйла жогору деңгээли олуттуу социалдык-экономикалык чыгымдарды жаба албайт: аткарылган жумуштун сапатына болгон катуу талаптар, жумуш визасын кыйынчылыктарг менен алуу, билим алуу зарылчылыгы жана тил үйрөнүүнүн кыйындыгы, жумуш берүүчүлөрдүн катаал мамилеси. Бирок, эгерде "жаңы миграция" өлкөлөрүнүн Борбордук Азиядан эмгек мигранттарын тартуу боюнча саясаты жигердүү болуп, ал эмиалардын Россия Федерациясындагы мамилеси начарлап жана экономикалык кризис улана берсе, кырдаалдын өнүгүү векторлору өзгөрүшү мүмкүн. Борбордук Азия мамлекеттеринен келген эмгек мигранттарынын агымы Жакынкы Чыгыш өлкөлөрүнө (Түркия жана Иран), Перс булуңуна (Катар, Оман, Бириккен Араб Эмираттары, Сауд Аравия) жана Чыгыш Азияга (Корея Республикасы) теоретикалык багыт алса болот.

²² Жизнь на переходном этапе, Европейский банк реконструкции и развития (Life in Transition Surveys I, II, III. 2010-2016. European Bank for Reconstruction and Development.) [Кирүү шарттамы: www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/lits.html].

²³ Данные Государственного комитета Руз по статистике [Кирүү шарттамы: <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-komiteta/5310-kolichestvo-lits-v-ekhavshikh-i-vyekhavshikh-iz-respubliki-uzbekistan>].

²⁴ Обзор навыков и труда в Центральной Азии, Всемирный банк (Central Asia's Labor and Skills Survey (CALISS) Survey. World Bank.) 2017. [Кирүү шарттамы: <http://documents.worldbank.org/curated/en/304791468184434621/pdf/106454-REVISED-PUBLIC-SecM2016-0167-1.pdf>].

Борбордук Азия өлкөлөрүнөн Россия Федерациясына эмиграцияны негизги багыт катары аныктоочу төмөнкүдөй негизги факторлорду бөлүп кароого болот.

Биринчиден, *экономикалык фактор*. Бул эки жол менен пайда болот. Бир жагынан, Борбордук Азия өлкөлөрүндө "түртүп чыгаруучу" фактор катары: эмгек акынын төмөндүгү; жумушсуздуктун жогорку деңгээли, айрыкча айыл жеринде; жакырчылыктын, айрыкча региондордогу жогорку деңгээли. Экинчи жагынан, Россия Федерациясындагы "тартуучу" фактор катары: көлөмдүү эмгек рыногу; эмгек акынын жогору болушу, региондордо жана тармактарда жумушчуларга муктаждык.

3.1.2-таблица 2017-жылы Борбордук Азия өлкөлөрүнүн жана Россия Федерациясынын социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрү²⁵

Өлкө	Орточо эмгек акы, долл. АКШ	Жумушсуздуктун деңгээли, %	Жакырчылыктын деңгээли, %
Казакстан	463	4,9	2,6
Кыргызстан	228	6,9	25,6
Россия Федерациясы	672	5,2	13,2
Тажикстан	134	6,9	30,3
Түркмөнстан	320	3,7	б/ж
Өзбекстан	185	5,8	14,1 (2013)

Экинчиден, *социалдык-демографиялык фактор*. Бир жагынан, Россия Федерациясында эмгек ресурстарынын тартыштыгына алып келген эмгекке жарамдуу адамдардын санынын кыскарышы жана калктын картаюусу белгиленет. Башка жагынан алганда, Борбордук Азия өлкөлөрүнө салыштырмалуу жагымдуу демографиялык абал жана эмгек ресурстарынын ашыкча болушу.

Үчүнчүдөн, *маданий-тарыхый фактор*. Бул жалпы тарыхый өткөн жолго байланыштуу, мигранттардын орус тилин билүүсү (мисалы, орус тилинин Кыргыз Республикасында расмий тил катары статусу), жалпы менталитет. Мунун баары жумуш табуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Россия Федерациясында социалдык тармактар жана үй-бүлөлүк байланыштар болушу да маанилүү. Бул эмгек рыногуна ыңгайлашууга жана Россия коомуна интеграциялоого жардам берет.

Төртүнчүдөн, *инфраструктуралык жана географиялык фактор* өлкөлөрдүн бири-бирине салыштырмалуу жакын жайгашуусун, транспорттун жеткиликтүүлүгүн – Россия Федерациясы менен Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосунда аба транспорту менен өнүгүүнү билдирет.

Бешинчиден, *саясий факторго* "түртүп чыгаруучу" факторлорду (1990-жылдардагы Тажикстандагы, 2005 жана 2010-жылдардагы Кыргызстандагы этно-саясий кырдаалдын

²⁵ Составлено на основе данных: Межгосударственного статистического комитета СНГ, [Кируу шарттамы: www.cisstat.com]; Мирового атласа данных [Кируу шарттамы: <https://knoema.ru/atlas/Туркменистан/Уровень-безработицы>]; Газета.uz [Кируу шарттамы: www.gazeta.uz/ru/2018/01/16/wage].

туруксуздугу), ошондой эле ЕАЭБ алкагындагы өлкөлөрдүн саясий жана экономикалык интеграциялоосуна "тартуучу" фактор кирет.²⁶

Борбордук Азия өлкөлөрүнөн Россия Федерациясына миграция агымынын социалдык-экономикалык кесепеттерин карап көрөлү. Россиялык адистер Россия Федерациясына эмгек акыга чет элдиктердин келүүсүнүн бир катар алгылыктуу кесепеттерин белгилешет, мисалы, жумушчу орундардын жетишсиздигин жоюу, экономиканын көптөгөн тармактарында көрсөткүчтөрдүн өсүшү, бюджетке салыктык түшүүлөрдүн көбөйүшү. Бирок көпчүлүк эксперттер, Россия Федерациясы үчүн миграция агымынын кесепеттери терс деп эсептешет.

Россия Федерациясы үчүн эл аралык эмгек миграциясынын терс кесепеттери катары төмөнкүлөр бөлүнөт:

1. Мигранттар дайыма эле жогорку квалификацияга ээ эмес. Эмгек мигранттарынын агымы өзүнөн-өзү пайда болот, жумушчу күчкө реалдуу суроо-талап менен сунуштун координациясы жок. Эмгек күчүнүн миграциялык агымы Россия Федерациясындагы жумушсуздук шартында жүрөт.
2. Эмгек мигранттарынын олуттуу бөлүгү экономиканын формалдуу эмес секторунда иштешет, алар салык төлөбөйт, бул жергиликтүү бюджеттердин жоготууларына алып келет.
3. Миграциялык агым россиянын экономикасынын жана коомунун – айыл чарбасынын төмөндөшүнө, айылдардын депопуляциясына, өлкөнүн чыгыш тарабындагы калкынын азайыш жеңүүдөгү негизги көйгөйлөрүн чечүүгө көмөктөшпөйт. Россия Федерациясына мигранттардын агымынын негизги бөлүгү айыл чарбасына жана айыл жерлерине эмес, негизинен өлкөнүн Европа бөлүгүндөгү ири шаарларга жана Россия Федерациясынын түштүгүнө багытталган. Ал эми Россия Федерациясынын экономикалык өнүгүүсү калктын Сибирге жана Ыраакы Чыгышка агылышы зарыл.
4. Экономикалык ишмердүүлүктүн айрым чөйрөлөрүндө мигранттардын ашыкча концентрациясы калыптанган: чекене соода, курулуш жана оңдоо иштери, тамактануу ж.б.²⁷

Россия Федерациясына калктын агылуусунун оң натыйжалары катары, изилдөөчүлөр, биринчи кезекте, өлкөдөгү демографиялык кризисти жумшартууну белгилешет. Дал ошол Борбордук Азия мамлекеттеринен келген миграциянын агымы Россия Федерациясынын депопуляциясынын натыйжасында калкынын азайышын компенсациялайт. Россия экономикасынын айрым тармактарында, айрыкча жогорку квалификацияны талап кылбаган жана айлык акысы аз жумуштарда жумушчу күч тартыштыгы байкалат. Эмгек мигранттары бул кемчиликти жарым-жартылай толтурушат. «Чет элдик жумушчулар көбүнчө россиянын жарандары үчүн кадыр-баркка ээ болбогон жана ошондуктан жергиликтүү калктын талап кылбаган бош кызмат орундарын толтурат». Чет элдик жумушчулардын жумушчу күчүнүн натыйжалуулугу жана сапаты бир топ жогору, ал эми "ал тараптан болгон атаандаштык жергиликтүү калк үчүн жакшы багыттарды жана туткүлөрдү берет".²⁸ Борбордук Азиядан келген эмгек мигранттары эмгек рыногундагы жергиликтүү орус калкы үчүн жакпаган жумуш

²⁶ Рязанцев С.В. Трудовая миграция из Центральной Азии в Россию в контексте экономического кризиса. Россия в глобальной политике. 31.08.2016 [Кирүү шарттамы: <https://globalaffairs.ru/valday/Trudovaya-migratsiya-iz-Tsentrainoi-Azii-v-Rossiyu-v-kontekste-ekonomicheskogo-krizisa-183333>].

²⁷ Ходов Л.Г. Экономика международной миграции самодельного населения (мировой и российский аспекты). Окуу куралы. М. 2001. С. 46.

²⁸ Миграция и безопасность в России. М. 2000. С. 104.

орундарын ээлешет. Жалпысынан, бул кызмат көрсөтүү чөйрөсүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт жана бүтүндөй калктын жашоо сапатына оң таасирин тийгизет.

Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген мигранттар Россиянын бюджетти үчүн анчалык оор эмес, анткени Россия Федерациясы мигранттарга социалдык жөлөк пулдарга, алардын эмгек ишмердүүлүгүнүн натыйжасында алган акчасына караганда бир топ аз каражат сарптайт.

Борбордук Азиядан келген мигранттар геосаясий ой-пикирлерге негизделген, анткени региондун өлкөлөрү Россия Федерациясы менен жалпы чек арасы жок. Орто Азиядан келген эмгек мигранттары Россиянын этномаданий чөйрөсүнө салыштырмалуу оңой интеграцияланышат. Адаптацияга байланыштуу аларда чоң көйгөйлөр жок, анткени алардын көпчүлүгү орус тилин жакшы билишет же тез эле үйрөнүшөт.

Дүйнөлүк банктын изилдөөсүнө ылайык, Россия Федерациясы келген мигранттардын саны боюнча дүйнөдө экинчи орунду алды (АКШдан кийин). Жакынкы келечекте чет элдик жумушчулардын агымы көбөйөт. Дүйнөлүк Банктын адистеринин айтымында, Россия Федерациясы кабыл алуучу өлкө катары, буга чейин мигранттардын массалык, арзан жумушчу күчтөрүнөн чоң натыйжа алган. Мигранттардын аркасынан Россия Федерациясындагы ишканалардын банкроттугу азайып, бизнестин жаңы түрлөрү өнүгүп, курулушка инвестициялардын өсүшүнө өбөлгө түзгөн.

Ошол эле учурда, миграция белгилүү бир көйгөйлөрдү жаратат. Жөнгө салынбаган миграция кылмыштуулуктун өсүшүнө алып келет жана коррупциянын өсүп-өнүгүшүнө шарт түзөт. Бийликтер үчүн чыныгы көйгөй – документсиз мигранттар тарабынан салыктарды төлөбөө жана мигранттардан эсепке алынбаган акча которуулары. Ошого карабастан, Дүйнөлүк банктын адистеринин пикири боюнча, Россия үчүн эмгек мигранттарынын агымындагы терс жактарга караганда, жакшы жактары көбүрөөк.²⁹

Борбордук Азиядан Россия Федерациясына эмгек миграциясы агымынын өсүү перспективаларын эске алуу менен, көптөгөн орус адистери демографиялык жана убактылуу чектөөлөрдү көрсөтүп жатышат. Алардын айтымында, орто мөөнөттүү келечекте Борбордук Азия регионунан эмгек миграциясынын көлөмү “5 миллион кишинин деңгээлинен ашып кетишинен күмөн. Россия Федерациясы үчүн бул сумма жумуш менен камсыз кылуу, товарлар жана кызмат көрсөтүү рынокторунда маанилүү массаны түзбөйт, ал эми Борбордук Азия региону үчүн, бул калктын ашыкча жүктөлүшүнүн жана жумушчу күчүнүн кескин кыскарышы дегенди билдирет”.³⁰

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн төлөм балансынын олуттуу бөлүгү Россия Федерациясынан келген эмгек мигранттарынын акча которууларынан турат. “Бирок бул трансферттерге башка позициялардан караса болот. Алар Россиянын чек араларында салыштырмалуу туруктуу абалды сактоого чоң салымын кошуп жатышат”.³¹

Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн түпкү калктын чет жакка кетишинин терс тарабы төмөнкү аспектилерде байкалат:

1. Кеткен жарандар аларды кабыл алган мамлекетте ИДПны өндүрүшөт, алар кабыл алган өлкөнүн улуттук байлыгын көбөйтүшөт. Чет өлкөдө акча таап, эмигранттар бул каражаттын көпчүлүк бөлүгүн ошол эле жерде коротушат.

²⁹ Миграция и денежные поступления от работающих за границей граждан. Восточная Европа и бывший Советский Союз. Вашингтон: Всемирный банк. 2007. С. 19.

³⁰ Боришполец К., Бабаджанов А. Миграционные риски стран Центральной Азии. Аналитические записки МГИМО МИД России. М.: МГИМО МИД России. 2007. Вып.2 (22). 7-6.

³¹ Зайончковская Ж.А. Трудовая миграция в Россию // Отечественные записки. 2003. № 3. С. 186.

2. Калктын мыкты, атаандаштыкка жөндөмдүү жана ишкердик бөлүгү аймактын өлкөлөрүнөн чыгып кетет, натыйжада улуттук экономикалар начарлайт, ал эми эмгекке жарамдуу калк азаят.
3. Жаштардын жапырт кетиши Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү демографиялык кырдаалга, үй-бүлөлүк мамилелерге жана улуттук каада-салттардын уландысына терс таасирин тийгизиши мүмкүн.
4. Мигранттардан акча которуулардын жана капиталдардын көлөмүн аныктоо, болжолдоо кыйын. Мигранттар чет өлкөдө канчалык көп жашашса, алардын акча которуулары ошончолук азаят жана алардын мекенине болгон байланышы бара-бара начарлайт.

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн түпкү калкынын учурдагы эмгек миграциясынын оң жактарынын ичинен төмөнкүлөрдү бөлүп кароого болот:

1. Эмгек мигранттарынын кетиши Борбордук Азия республикаларында ашыкча жумушчу күч көйгөйүн чечүүгө көмөктөшөт. Эмгек миграциясы жумушсуздуктун кыскарышына алып келет, социалдык жөлөкпулдардын, жумушсуздарды кайра даярдоонун, алар үчүн коомдук жумуштарды уюштуруунун жана алардын үй-бүлөлөрүнө жардамдын баасы төмөндөйт.
2. Чет өлкөдө иштеп, эмгек мигранттары өздөрүнүн квалификациясын жогорулатып, жаңы өндүрүштүк жана уюштуруучулук жөндөмдөргө ээ болушат. Өнүгүүнүн алдыңкы технологиялары, талаптары, эмгек стандарттары жогору болгон өлкөдө Борбордук Азиядан келген мигранттар жалпы билим берүү жана маданий деңгээлдерин көтөрүшөт. Мигранттар башка мамлекеттердеги өнөктөштөр менен жеке байланыштарын кеңейтишет. Мигранттар үйдө пайдалуу боло турган баалуу тажрыйбага жана билимге ээ болушат.
3. Чет жакта иштеп жүргөн мигранттар кайтып келгенден кийин чакан жана орто ишканаларды түзүү үчүн баштапкы капиталды топтошот. Ошентип орто класстын калыптанышына өбөлгө түзүлөт.

Жыйынтык чыгаруу. Россия Федерациясы демографиялык кризиске учурап, анын калкы азайып баратат. Ошол эле учурда Россия Федерациясында табигый байлыкка ээ, өтө сейрек жайгашкан абдан чоң аймактары бар. Алардын өнүгүшү калктын агымын талап кылат. Россия Федерациясы үчүн, көпчүлүгү Борбордук Азия өлкөлөрүндө топтолгон КМШ өлкөлөрүнөн келген мигранттарга артыкчылык берилет. Орто Азия өлкөлөрүнөн эмгек мигранттарынын агымы Россия Федерациясынын кызыкчылыктарына карама-каршы келбейт, анткени арзан жумушчу күч өлкөнүн экономикасына төгүлүп жатат. Борбордук Азиядан келген мигранттар геосаясий ой-пикирлерге негизделген, анткени региондордун өлкөлөрү Россия Федерациясы менен жалпы чек арага ээ эмес. Орто Азиядан келген эмгек мигранттары Россиянын этномаданий чөйрөсүнө салыштырмалуу оңой интеграцияланышат. Мигранттардын эсебинен демографиялык көйгөйлөр чечилүүдө. Ошол эле учурда, жөнгө салынбаган эмгек миграциясы кылмыштуулуктун жана коррупциянын өсүшүнө алып келет. Эң чоң көйгөй – жөнгө салынбаган статусу бар мигранттар тарабынан салык төлөнбөгөндүгү жана эмгек мигранттарынын эсепке алынбаган акча которуулары.

Контролдук суроолор:

1. Миграциялык процесстердин катышуучулары катары Борбордук Азия өлкөлөрүнүн түрлөрүн аныктагыла. Алардын негизги мүнөздөмөлөрү кандай?
2. Азыркы этапта өлкөңүздүн демографиялык өнүгүүсүнүн негизги тенденцияларын талдап көрүңүз.
3. Сиздин өлкөңүздүн акыркы тарыхындагы миграциялык процесстердин динамикасын эмне мүнөздөйт? Коомдук-саясий жана демографиялык факторлор миграцияга кандай таасирин тийгизди?
4. Борбордук Азия өлкөлөрүнөн эмгек миграциясын аныктоочу "түртүп чыгаруучу" факторлор кайсылар?

Практикум:

1. Демографиялык жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүн эске алуу менен, сиздин өлкөдөгү (региондогу, аймактагы) азыркы миграциялык кырдаал боюнча презентация даярдаңыз.

Болжолдуу план:

- а) миграциялык процесстерди шарттоочу факторлор;
 - б) миграциянын тенденциялары жана көлөмдөрү;
 - в) миграциялык агымдардын түрлөрү;
 - г) өлкө үчүн кесепеттери.
2. Равенштейндин миграция мыйзамдарын талдап, алар үчүн өлкөңүздүн реалдуу шарттарындааларга тастыктоо табыңыз (Кошумча адабияттын тизмесиндеги 4-булакты караңыз).
 3. Сиздин өлкөдөн эмгек мигранттарын тартуу боюнча Корея Республикасынын, Япониянын, Түркиянын жана башка мамлекеттердин иш-аракеттери жөнүндө маалымат чогултуңуз. Азыркы шарттарда мамлекеттер мигранттарды тартуунун кандай ыкмаларын колдонушат?

Милдеттүү адабияттар:

1. Азимова М., Махмадбеков М., Раимдодов У. ж.б. Тажикстан Республикасында социалдык-эмгек мамилелеринин түзүмүндөгү эмгек миграциясы. Душанбе: 2016. 163 с. [Кируу шарттамы: www.rtsu.tj/upload/files/data3/Монография_ТРУДОВАЯ%20МИГРАЦИЯ.pdf].
2. Воробьева О.Д., Топилин А.В., Мукомель В.И. ж.б. Калктын миграциясы: теория, саясат: окуу куралы. М.: Экономическое образование, 2012. 364 с. [Кируу шарттамы: www.isras.ru/publ.html?id=2971&printmode].
3. Тошов А.Р. Экономикалык трансформация шартында Тажикстан Республикасынын калкынын иш менен камсыз болушу жана эмгек миграциясы: экон. илим. канд. дараж. алуу үчүн. диссер: 08.00.14. М. 2015. 158 б.

4. Кыргызстандагы жана Тажикстандагы эмгек миграциясы жана эмгекти көп талап кылган тармактар: Борбордук Азияда адамзатты өнүктүү мүмкүнчүлүктөрү. Санкт-Петербург: Евразия өнүктүрүү банкынын Интеграциялык изилдөө борбору. 2015.127 б. [Кирүү шарттамы: https://eabr.org/upload/iblock/0b9/report_ca_labour_migration_and_labour_intensive_sektor_full_rus.pdf].
5. Экономическая ситуация в Российской Федерации и ее влияние на процессы миграции в Кыргызской Республике. Улуттук стратегиялык изилдөөлөр институтунун отчету. Бишкек. 2015. 59 с. [Кирүү шарттамы: www.nisi.kg/141-infografika-nisi/400-ekonomicheskaya-situatsiya-v-rf-i-ejo-vliyanie-na-protsessy-migratsii-v-kr.html].

Кошумча адабият:

1. Абашин С. Борбордук Азиядан миграция: практика, жергиликтүү жамааттар, трансулутчулдук. Россиянын саясаты жана мыйзамы. 51-том. № 3. Май-июнь 2013. 6-20-б.
2. Казакстан Республикасынын демографиялык божомолу: негизги тенденциялар, кыйынчылыктар, практикалык сунуштар. Аналитический доклад. Астана: 2014. 66 с. [Кирүү шарттамы: www.akorda.kz/upload/nac_komissiya_po_delam_zhenshin/Demograficheskaya%20политика/4.2%20рус.pdf].
3. Варшавская Е.Я., Денисенко М.Б. Россиянын эмгек рыногундагы чет элдик жумушчулардын мобилдүүлүгү // Социологиялык изилдөөлөр. 2014. № 4. 63-73-б.
4. Василенко П.В. Калк миграциясынын тышкы теориялары. 2013. [Кирүү шарттамы: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnye-teorii-migratsii-naseleniya>]
5. Икромов Д.З. Россиянын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген эл аралык эмгек миграциясынын таасири: экон. илим. канд. дараж. алуу үчүн. диссер: 08.00.14. Санкт-Петербург, 2017. 207 б.
6. Кыргызстан сандар менен – 2018. Бишкек: 2019. 344 б. [Кирүү шарттамы: <http://stat.kg/ru/publications/sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/>]
7. Кыргызстан – кеңейтилген миграциялык профиль. Бишкек: 2016. 234 с. [Кирүү шарттамы: <https://iom.kg/wp-content/uploads/2011/07/Migration-Profile-2018-in-Russian.pdf>].
8. Малахов В.С., Деминцева Э.Б., Элебаев А.Б., Мусабаева А.Д. Кыргыз Республикасынын Евразия экономикалык биримдигине кирүүсү: миграциялык процесстерге тийгизген таасири/ И.С. Ивановдун ред. алдында; Россия эл аралык иштер боюнча кеңеши (РЭИК). 2015. № 26. М.: Атайын китеп, 2015. 57 б. [Кирүү шарттамы: <https://russiancouncil.ru/common/upload/WP-Kyrgyzstan-26-Rus.pdf>]
9. Мониторинг доступа мигрантов к достойному и эффективному трудоустройству. USAIDдин баяндамасы, ЭМУ. Астана: 2018. 44 с. [Кирүү шарттамы: <https://redcrescent.kz/wp-content/uploads/2018/10/Doklad-po-dostupu-migrantov-k-dostojnomu-effektivnomu-trudoustrojstvu-Krasnyj-Polumesyats-RK.pdf> или <https://kkassiyet.files.wordpress.com/2019/02/reportaccesstolabour2018redcrescent.pdf>].
10. Тажикстан Республикасынын эмгек рыногу. Душанбе: Тажикстан Республикасынын Президентине караштуу Статистика боюнча агенттиги. 2015.128 б.

11. Рязанцев С.В. Борбордук Азиядан Россияга экономикалык кризис шартында экономикалык миграция // Россия глобалдык саясатта. 08/31/2016.
[Кирүү шарттамасы: <https://globalaffairs.ru/valday/Trudovaya-migratsiya-iz-Tcentralnoi-Azii-v-Rossiyu-v-kontekste-ekonomicheskogo-krizisa/>].
12. Станчин И.М., Исрафилов Н.Т. Түркмөнстандын калкынын миграциялык мобилдүүлүгү // Синергия. 2018. № 4. 49-57-б. [Кирүү шарттамы: <https://cyberleninka.ru/article/v/migratsionnaya-podvizhnost-naseleniya-turkmenistana>]
13. Кыргыз Республикасынын статистикалык жылдык китеби / А. Султановдун ред. алдында. Бишкек: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. 2019.446 б.
[Кирүү шарттамы: www.stat.kg/media/publicationarchive/dde27f81-3272-44bc-ad5b-cc7647fea167.pdf]
14. Тажикстан: үй чарбаларынын сатып алуу жөндөмүнүн кескин төмөндөшүнүн шартында экономикалык өсүштүн орточо басаңдашы. Тажикстандын экономикалык өнүгүүсү жөнүндө баяндама. Душанбе: 2015. № 2. 30 б.
[Кирүү шарттамы: <http://documents.vsemirnyjbank.org/curated/ru/859581468185963151/pdf/101278-REVISED-Box394821B-PUBLIC-TJK-RUSSIAN-FOR-WEB-REV.pdf>]
15. Чернов А.С. Эмгек миграциясынын региондук эмгек рыногуна тийгизген таасири // МГТУ жарчысы. 2012-ж. 15-т. № 1. 245-249-б.
16. Дүйнөлүк демографиялык перспективалар: (World Population Prospects: The 2017 Revision, Key Findings and Advance Tables. Working Paper No. ESA/P/WP/248. New York. United Nations. Population Division. Department of Economic and Social Affairs. 2017.)
[Кирүү шарттамы: <https://population.un.org/wpp/DataQuery>]

Душанбенин тургундары Дүйнөлүк адамдарды сатууга каршы күрөшүүгө арналган маалыматтык түшүндүрүү кампаниясынын жүрүүсүндө алган маалыматты талкуулашууда.

Фото: ЭМУ Тажикстан, 2017

3.2. Кайтма миграциянын Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү себептери жана багыттары

***Мазмуну.** Азыркы шарттарда Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү кайтма миграциянын факторлору жана түрлөрү. 2010–2018-жылдары кайтма миграция агымынын масштабын жана өсүшүн баалоо Региондогу кайтма миграциянын негизги багыттары. Борбордук Азиядагы кайтма миграция агымдарынын социалдык-демографиялык жана этникалык түзүлүшү. Кайтма миграциянын түрлөрү Борбордук Азиянын жеке өлкөлөрүнүн деңгээлинде. Эмгек кайтма миграциясы. Жогорку квалификациялуу адистердин кайтма миграциясы. Билим берүү кайтма миграциясы. Качкындардын кайтып келиши. Этникалык кайтма миграциясы. Борбордук Азия өлкөлөрүнө мигранттарды кайтарып берүүнүн стратегиясы жана тажрыйбасы. Борбордук Азия өлкөлөрү жана жеке мигранттар үчүн кайтма миграциянын чакырыктары. Кайтма миграциянын болжолдонгон тенденциялары (жаңы багыттар, социалдык-демографиялык топтор, жаңы жагдайлар).*

Кайтма миграциясы Борбордук Азия регионундагы жаңы жана актуалдуу тенденция болуп саналат. Кайтма миграциясы Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн чоң мааниге ээ, бирок ал жетиштүү деңгээлде изилденбеген көрүнүш бойдон калууда. Миграциялык саясаттын келип чыгуучу жана көздөгөн өлкөлөрдөгү натыйжалуулугу, аны андан ары өнүктүрүүнүн багыттары, мигранттардын аялуу булактарынын ортосундагы байланыш жана региондогу жалпы коркунучтар жана мүмкүнчүлүктөр сыяктуу аспектилер аз изилденген. Ошондой эле, бул Борбордук Азия өлкөлөрүндө ыктыярдуу кайтма миграция жөнүндө мыйзамдарды иштеп чыгууну талап кылат.

Бул маселени жөнгө салуу боюнча региондук келишимдер кабыл алынгандыгын белгилеп кетүү зарыл, алардын арасында 1993-жылдын 24-сентябрындагы Качкындарга жана аргасыз жер которгон адамдарга жардам берүү жөнүндө макулдашуу, 1993-жылдын 24-сентябрындагы Качкындарга жана аргасыз жер которгон адамдарга жардам берүү жөнүндө макулдашууга протокол, Качкындарга жана аргасыз жер которгон адамдарга жардам берүү эл аралык фонду жөнүндө жобо, Көзкарандысыз Мамлекеттердин Шериктештигине мүчө мамлекеттердин мыйзамсыз миграцияга каршы күрөшүү жаатында кызматташуусу жөнүндө макулдашуу, ШКУ Уставы жана миграция маселелерине тийиштүү документтер жана башкалар.

Миграция маселесиндеги маанилүү аспект болуп, Борбордук Азия регионундагы өлкөлөрдүн ЭМУ, ЕС жана башка эл аралык түзүмдөр менен, биринчи кезекте адистештирилген мекемелер жана БУУ уюмдары менен кызматташуусу саналат.

Кызматташуунун учурдагы форматтары Борбордук Азия өлкөлөрүнүн миграция чөйрөсүндө өз ара аракеттешүүсүн өркүндөтүүгө, анын ичинде ыктыярдуу кайтып келүү үчүн мыйзамдык базаны түзүүгө жакшы негиз болуп саналат.

Бул маселе боюнча ушул өлкөлөрдүн миграциялык мыйзамдарын, кайтма миграция жөнүндө мыйзамдарды да өнүктүрүү үчүн негиз болуучу Концепцияларды жана стратегиялык пландарды жакшыртуу боюнча иштер жүргүзүлүп жатат.

XIX кылымдын башында мигранттардын агымы мигранттардын "тескери агымдарынын" пайда болушуна алып келиши мүмкүн экендиги жөнүндө көптөгөн далилдер болгон. Мында, негизинен, мекенине кайтып келген мигранттар жөнүндө сөз болгон. Мигранттардын кайтып келиши айланма миграцияга мүнөздүү деп эсептелген. Бирок, миграция процессинин

татаал, көп деңгээлдүү кагылышууларында көп нерсе белгисиз бойдон калууда – мигранттар тарыхынын ири массиви али изилдөөчүлөр тарабынан карала элек. Бир жагынан, бул мигранттардын буга чейин өз демилгеси менен мекенине кайтып келиши көзөмөлгө алынган эмес, себеби, алардын көчүп кетүү жана интеграциялоо процесстеринен айырмаланып, бул зарыл эмес деп эсептелген.

Миграциялык менеджменттин көз карашында, кайтып келген мигранттардын үч негизги категориясы бар, алар келген өлкөдөгү мигранттын жагдайына эч кандай тиешеси жок.

- мажбурланбастан өз ыктыяры менен кайтып келүү – чет өлкөлөрдө жүргөндө мигранттар өз эрки менен жана өз эсебинен мекенине кайтуу чечимин кабыл алышат;
- ыктыярдуу-мажбурлоо менен кайтып келүү – мигранттардын өлкөдө болуусунун уруксат берилген мөөнөтү аяктайт, алардан башпаанек алуу же башка себептер боюнча өлкөдө калуу мүмкүн эмес, ошондуктан өз мекенине өз эрки менен кайтып келүү жөнүндө чечим кабыл алынат;
- мажбурлап кайтып келүү, б.а. кабыл алуучу өлкөнүн бийлигинин буйругу менен депортациялоо.¹

Борбордук Азия региону үчүн кайтма миграциянын дагы бир түрү мүнөздүү – стимул берген кайтма миграция, бул этникалык кыргыздарды – “кайрылмандарды”, этникалык казактар – “оралмандарды” кайтарып берүү боюнча мамлекеттик программанын натыйжасында жүзөгө ашырылат.

Бирок, кайтып келүү дайыма эле келечектеги мигранттын өлкөсүндө туруктуу жашоону билдирбейт жана кайтып келгенден кийин, ар кандай социалдык-экономикалык натыйжаларды алып келген ар кандай сценарийлер ишке ашырылышы мүмкүн. Кайтаруу убактылуу же акыркы болушу мүмкүн, же андан кийин үчүнчү өлкөгө эмиграция менен коштолушу мүмкүн, же болбосо айланма же мезгилдүү миграциянын баскычтарынын бири болот, айрыкча бул Борбордук Азия мигранттары арасында жайылтылган.

Кайтма миграциянын масштабын өлчөө көп учурда татаал, анткени көпчүлүк өлкөлөр өз жарандарынын кетиши жана кайтып келиши жөнүндө маалыматты жүргүзбөйт, ошондуктан бул миграция жөнүндө статистикалык маалыматтын жоктугу бул көрүнүштү изилдөөгө негизги тоскоолдук болуп калды. Мамлекеттик органдар мигранттардын келиши жана кетиши жөнүндө маалыматтарды чогулткан Россия Федерациясында дагы, кайтып келген мигранттардын саны болжолдуу гана бааланат, анткени алар бир эле адамдарды эске албайт. Кайтаруунун кесепеттерин, мигранттар мекенине кайтып келгенге чейин жана анын жүрүшүндө жиберген материалдык жана материалдык эмес ресурстардын суммасы менен аныктоого болот. Мындай которуулар экономикалык, социалдык жана саясий болушу мүмкүн. Саясий чөйрөлөрдө экономикалык которуулардын түз натыйжасына көп көңүл бурулгандыгына жана алардын өнүгүүсүнө тийгизген таасири буга чейин кеңири изилденген, социалдык которуулар, б.а. миграция жолу менен идеологияны өткөрүп берүү жана жайылтуу түрүндөгү көндүмдөрдү, каалоолорду жана идеяларды, саясий котормолор социалдык-экономикалык өнүгүүдө маанилүү ролду ойнойт жана натыйжалуу миграциялык саясат аркылуу чечилиши керек болгон потенциалдуу артыкчылыктарды жана көйгөйлөрдү алып келиши мүмкүн.²

¹ Основы управления миграцией. Жогорку кызмат адамдары жана практиктер үчүн колдонмо. III том. Управление миграцией. Раздел 3.9 «Возвратная миграция». ЭМУ. 2006.

² Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии. Основные причины и социально-экономические последствия возвратной миграции. Региональная полевая оценка в Центральной Азии. Доклад МОМ. Астана. 2016. С.4-6. [Кирүү шарттамы: <https://kazakhstan.iom.int/publications>]

Өзжарандарынын кайтып келишине оң натыйжа алуу үчүн, келген өлкөдө тыюу салынгандыгына же экономикалык келечегинин жоктугуна байланыштуу миграциялык пландарын аткара албаган жумушсуздарга жана аялуу мигранттарга жардам көрсөтүүдө артыкчылык берилүүгө тийиш. Алардын көпчүлүгү чет өлкөдө иштеп жүргөндө өркүндөтүлгөн же жаңы көндүмдөр менен кайтып келишет; бул дараметти дүйнөлүк тажрыйбада колдонуу үчүн окутуу жана тастыкташтыруу тутумдары иштелип чыккан жана ийгиликтүү иштеп жатат. Таиландда жана Бангладеште кесиптик билим берүү жана тастыкташтырууга көзөмөл жүргүзүү үчүн атайын өкмөттүк бөлүмдөр түзүлгөн; алардын иш-аракеттери, мурун алган билимдерин жана көндүмдөрүн таануу аркылуу жергиликтүү эмгек рыногуна чыгууну жеңилдетүү максатында, кайтып келген эмгек мигранттарына багытталган.³ Акча которуулардын жана үнөмдөөнүн олуттуу бөлүгү үй чарбасынын учурдагы керектөөлөрүнө сарпталса, ал эми ишканаларга киреше алып келүүчү инвестициялар өтө сейрек кездешет, кайтып келген мигранттарды эмгек рыногунун муктаждыктарына көндүрүү боюнча рационалдуу чаралар натыйжалуу болушу мүмкүн, бирок мындай чаралар Борбордук Азия өлкөлөрү тарабынан чечкиндүү саясий иш-аракеттерди талап кылат.

Андан тышкары, социалдык-экономикалык реинтеграциялоо – кайтма миграциядан оң натыйжаларды алуунун негизги фактору болуп саналат, анткени кайтып келген мигранттардын алсыздыгы аларды мыйзамсыз киргизүү менен алектенген адамдардын жардамы аркылуу жөнгө салынбаган статусу менен Россия Федерациясына кетип калышына же ал жактан мыйзамсыз жумуш таап алууга мажбур кылат. Жөнгө салынбаган миграцияны болтурбоо ыкмасы катары реинтеграциялоо программасы, Россия Федерациясынан башка өлкөлөрдө, мисалы Казакстанда, мигранттарды жумушка орноштурууга көмөктөшүү чаралары менен бирдикте жүзөгө ашырылышы керек.

Россия Федерациясынан тышкары мигранттардын өнүккөн социалдык тармактарынын жоктугунан улам, Борбордук Азия өлкөлөрү мигранттарды уюшкандык менен жалдоо программасын иштеп чыгуу талап кылынат; атап айтканда, ЕАЭБге мүчө-мамлекеттер биримдик келишиминин негизги принциптеринин бири болгон эмгек кыймылынын эркиндигин толук пайдалануу үчүн ушул багытта биргелешип иштеши керек.⁴

Борбордук Азиядагы кайтма миграция дүйнөдө болуп жаткан глобалдык трансформациялоолорго байланыштуу олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Сириядагы, Украинадагы ири масштабдагы аскердик жаңжалдар, Пакистандагы жана башка бир катар мамлекеттердеги чыңалуунун күч алышы, Батыштын Орус Федерациясы каршы экономикалык санкциялары, Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү миграциялык кыймылдарга, анын ичинде кайтма миграцияга олуттуу таасирин тийгизди.

Белгилей кетүүчү нерсе, 2015-жылы чет өлкөлүктөрдүн айрым категориялары үчүн Россия Федерациясына кайта кирүүгө тыюу салуу киргизилген (3.2.1-таблица).

³ Skilling the workforce: Labour migration and skills recognition and certification in Bangladesh. ILO Country Office for Bangladesh. Dhaka. 2014 [Кирүү шарттамы: www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-dhaka/documents/publication/wcms_304402.pdf]; Harnessing the Skills of Migrants and Diasporas to Foster Development: Policy Options. OECD. Ministry of Internal Affairs of France. Paris. 2012 [Кирүү шарттамы: www.oecd.org/migration/Policy_Brief_Migrants_En_BD%20DEFINITIVE.pdf]; Stella P. The Philippines and Return Migration: Rapid appraisal of the return and reintegration policies and service delivery. ILO. 2012 [Кирүү шарттамы: www.ilo.org/manila/publications/WCMS_177081/lang-en/index.htm].

⁴ Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии: Основные причины и социально-экономические последствия возвратной миграции. Региональная полевая оценка в Центральной Азии. Доклад МОМ. Астана, 2016. [Кирүү шарттамы: <https://kazakhstan.iom.int/publications/>].

Бул тыюу салуу, негизинен, Борбордук Азиядан келген 2 миллиондон ашык адамга таасирин тийгизди жана тыюу салуунун узактыгы үч жылдан он жылга чейин белгиленген.⁵

3.2.1-таблица Россия Федерациясында 2015-2018-жылдары административдик жоопкерчиликке тартылган чет өлкөлүк жарандардын саны, адам⁶

	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж. (биринчи жарымы)
Россия Федерациясына кирүүгө тыюу салынган	490 893	229 013	210 708	145 397
Чет элдик жарандар чыгарылган жана депортацияланган	117 493	60 042	68 998	13 600
Административдик жоопкерчиликке тартылды	369 287	271 014	334 145	125 180

Россияга кайра кирүүгө тыюу салуу эмгек мигранттарынын кыймылынын багытын жана түзүмүн олуттуу өзгөрттү, алар финансылык кыйынчылыктарга туш болуп, келип чыккан өлкөгө кирүү татаалдашты, кээде бир эле үй-бүлөнүн бир нече мүчөсүнө бир эле учурда баш тартышкан.

Бул фактор, ошондой эле калган мүчөлөргө, негизинен балдарга, карыларга акча которуунун булагын жоготууга шарт түзгөн; үйгө кайтып келгенде жумушка орношуудагы кыйынчылыктар; туугандарынын күтүлбөгөн жерден кайтып келгендиги жана Россия Федерациясына кайтып келе албагандыгы үчүн үй-бүлөдө тирешүү орун алган. Кайрылып келген мигранттар өз укуктарын билбеген жана экономикалык абалын оңдоонун, социалдык даректүү жардам алуунун башка мүмкүнчүлүгүнө ээ болбой, өтө оор жана белгисиз абалга туш болушкан.

Кайрадан кирүүгө тыюу салынган мигранттардын аялуу тобу ар кандай террордук жана кылмыштуу топторго жалданып кетүү мүмкүнчүлүгү бар, деп бул тууралуу Борбордук Азиядагы ЭМУ өзүнүн региондук талаалык баа берүүсүндө билдирет. Четтетилгендигин жана жумуш ордунда өз укуктарынын бузулгандыгын сезген мигранттар мамлекеттин коргоосуна ишенбей, натыйжада экстремисттик жана (же) кылмыштуу уюмдардан жардам сурап кайрылышы мүмкүн. Жогоруда көрсөтүлгөн көйгөйлөрдү чечүү үчүн Борбордук Азия өкмөттөрүнүн саясий чараларын талдоо көрсөткөндөй, кирүүгө тыюу салуу маселеси мурдагыдай эле коопсуздукка коркунуч катары каралууда, ал эми “тыюу салынган” мигранттар алардын интеграциялануусун жеңилдетүү үчүн кеңири чараларга муктаж.⁷

Кайтып келген мигранттардын санынын өсүшү төмөнкү индикаторлорго да байланыштуу болушу мүмкүн:

Биринчиден, 2014-2015-жылдардагы Россия Федерациясындагы экономикалык кризис, албетте, Борбордук Азиядан болгон миграцияга терс таасирин тийгизди. Өндүрүштүн кыскарышына

⁵ Отчет о Фазе I региональной полевой оценки, проведенной в 2016 году миссией МОМ в Центральной Азии и Библиотекой первого Президента РК («Назарбаев Центра») в рамках программы ЮСАИД «Достоинство и права».

⁶ Данные Главного управления по делам миграции МВД России.

⁷ Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии: Основные причины и социально-экономические последствия возвратной миграции. Региональная полевая оценка МОМ в Центральной Азии. Астана. 2017. 68 с. [Кирүү шарттамы: <https://kazakhstan.iom.int/publications>].

байланыштуу эмгек мигранттарынын жумуштуулугу кыскарды, себеби алар биринчи кезекте жумуштан бошотулушат. Рублдун түшүүсүнүн себебинен, мекенге акча которуулардын көлөмү кыйла төмөндөгөн: болжолдуу эсептөөлөр боюнча, 30%дан 50%га чейин төмөндөгөн. Россия Федерациясында жумушсуз калган эмгек мигранттарынын бир бөлүгүнүн Борбордук Азия өлкөлөрүнө агылып келиши башталган.

Экинчи маанилүү фактор болуп, *кабыл алуучу мамлекеттин миграциялык саясаты эсептелинет*. Мисалы, 2014-жылдан бери Россиянын бийлиги мыйзамды бузган чет өлкөлүктөргө кирүүгө тыюу салуу менен мыйзамсыз миграцияга каршы күрөштү күчөттү. ФМКнын маалыматы боюнча, 2015-2016-жылдары 1,6 миллиондон ашык чет өлкөлүктөргө кирүүгө тыюу салынган.

Үчүнчү фактор – *патенттерди тариздөөгө баасынын өсүшү*. Мисалы, Россия Федерациясында 2015-жылдан бери үнөмдөө үчүн аны тариздөөнү токтоткон эмгек мигранттарынын саны көбөйдү. Ушул себептен алардын айрымдары экономиканын формалдуу эмес секторуна өтүштү.

Жогоруда келтирилген факторлор ошондой эле, Казакстан региондогу экинчи тартуу борбору катары Россия Федерациясына кирүүгө тыюу салынган жана альтернативдүү баруучу өлкөлөрдү издеп жаткан Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген жүз миңдеген мигранттардын кайтма миграциясына, ошондой эле Россия Федерациясында жумушчу күчкө болгон талаптын төмөндөшүнө байланыштуу үйгө кайтып келген өзүлөрүнүн миңдеген жарандарынын кайтып келүүсүнө даяр болушу керек экендигин билдирет.

Эмгек кайтма миграциясы. Эреже катары, мигрант өз мекенине кайтып келүү жөнүндө чечимди пайдасы менен чыгымдарын рационалдуу баалоонун негизинде кабыл алат. Көбүнчө убактылуу миграция туруктуу болуп калат. Башка мамлекеттердин жарандары миграцияда, отурукташып, туруктуу киреше алып, Россиянын жана башка жарандыктарды ала башташат. 2017-жылдын февраль-март айларында жүргүзүлгөн ЖЭМ УИУнун изилдөөсүнө ылайык, респонденттердин төрттөн бир бөлүгү Россия Федерациясында калууну кыялданышат, ал тургай Россиянын жарандыгын алууну каалаган респонденттердин дагы 20%ынан көбү өз мекенинде ушундай жарандык менен жашоону каалашат (3.2.2-таблица). Россиянын пенсиялары, төрөт боюнча жөлөкпул, энелердин капиталы – бул бонустар орустар үчүн анча маанилүү же кичинекей болуп көрүнгөн болсо, мурдагы СССРдын республикаларынын жарандары үчүн көп нерсе.

3.2.2-таблица **Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген мигранттардын Россия Федерациясында жашоого карата пландары, %⁸**

Келип чыккан өлкө	Россия Федерациясында түбөлүк калуу	Россия Федерациясы менен, келген өлкөнүн ортосунда тынымсыз саякаттап жүрүү	Бир-эки жыл иштеп, келген өлкөгө кайтып кетүү	Акча таап, бир нече айдан кийин келген өлкөгө кайтып кетүү	Россия Федерациясында бир аз жашап, башка өлкөгө көчүп кетүү	Башка же жооп жок
Казакстан	65,5	8,6	7,8	3,5	3,9	10,5
Тажикстан	35,2	24,7	21	11,1	1,1	6,9
Кыргызстан	24,8	28,2	25,8	13,3	0,8	7,2
Өзбекстан	19,9	27,6	27,2	18,5	0,9	6

⁸ Мигрант натурадан. Азыр Россияга иштегени ким барат. Коммерсантъ. 12.08.2017. [Кируу шарттамы: www.kommersant.ru/doc/3380376].

Изилдөөлөргө ылайык, мигранттардын жарымынан көбү Россия Федерациясынан өз өлкөлөрүнө кайтып келүүнү каалашат. Учурдагы жакырчылыктын жана жумушсуздуктун деңгээлин эске алганда, кайтып келген мигранттар эмгек рыногуна кошумча жүк болуп саналат, ал 2014-2015-жылдардан кийин өзгөчө байкалды. Мигранттарды реинтеграциялоо, кайтып келген мигранттарды ыңгайлаштыруу, ошондой эле жергиликтүү эмгек рынокторун өнүктүрүү боюнча иш-чаралардын программасынын жоктугу, чындыгында олуттуу кемчилик. Мындай шартта мигранттардын кайтып келиши жакырчылыкта жана жумушсуз калууну билдирет.

Борбордук Азия өлкөлөрүнө кайтып келген эмгек мигранттары дуушар болгон негизги көйгөйлөр:

1. *Жумушка орношуу.* Мигранттар жумуш издөө узак убакытка, 4-5 айга чейин созула тургандыгын белгилешет, ал эми миграцияда бул 3 күндөн бир жумага чейин созулат. Дагы бир кыйынчылык – күтүлгөн эмгек акынын деңгээли. Аймак өлкөлөрүндө жакшы айлык акы төлөнүүчү жумуш табуу кыйын, ал эми мигранттардын өзүлөрү айткандай, бул жердеги жумуштар үчүн алар миграцияда кыйла көп акча алышат. Мындан тышкары, кайтып келген мигранттар кара жумушка байланыштуу эмес, адистик боюнча жумуш табам деп үмүттөнүшөт.
2. *Материалдык абалы.* Миграция чөйрөсүндө иштөө турак жай шарттарын жакшыртууга жана жалпы эле социалдык абалды жакшыртууга мүмкүндүк берет. Мигрант кайтып келгенден кийин үй-бүлөнүн материалдык абалы көпчүлүк учурда начарлайт. Туруктуу айлык акы төлөнүүчү жумуштун жоктугу терс психологиялык негизди жаратат, ал эми материалдык шарттын начарлоосу кайтып келген мигранттарды кайрадан миграцияны пландаштырууга мажбур кылат.
3. *Маданий ыңгайлашуудагы, социалдык жыргалчылыктагы кыйынчылыктар.*
4. *Жубайлардын, туугандардын ортосундагы үй-бүлөлүк мамилелердин начарлашы, балдарга жетиштүү көңүл бурбоо ж.б.*⁹

С.Тиемдин изилдөөсүнө ылайык, Россия Федерациясынан жана Кыргызстандан келген эмгек мигранттары өз мекенине эмес, ири шаарларга кайтып келишет, бул ички миграциянын агымына таасирин тийгизет. Албетте, бул региондордогу социалдык-экономикалык кырдаалга жана өнүгүүгө, анын ичинде окутуу жана айыктыруу, "сойлоп жүрүү" миграциясы сыяктуу тармактардын депрофессионалдаштырылышына таасир этет. Ар кайсы курактагы адамдар ар кандай кайтып келүү региондорун тандашат. Улгайган адамдар өз үйлөрүнө, туулуп өскөн айылдарына кайтып барууну каалашат, ал эми жаштар келечегин шаар менен байланыштырышат. Көбүнчө, мигранттардын кайтып келиши миграциянын жаңы айлампасына же учурдагы циклдин уланышына алып келет.

Кайтып келген мигранттардын көпчүлүгү жумуш орундарынын жоктугунан, эмгек акынын төмөндүгүнөн, экономикалык абалдын начардыгынан, жашоо шарттары, инфратүзүмдүн начар өнүккөндүгүнөн улам айылдарга кайтып барууну каалашпайт. Айыл-кыштактарга кайтып келген мигранттардын аз саны – мал чарбага инвестициялоо үчүн жетиштүү каражат топтогондор. Кайра кайтып келген мигранттардын дагы бир тобу үйдө экономиканын өнүгүшүнө өз салымын кошот, анткени мындай кайтаруу ден-соолукка байланыштуу көйгөйлөрдүн келип чыгышы,

⁹ Условия и состояние социальной реабилитации трудовых мигрантов-граждан Кыргызской Республики после возвращения на родину. Аналитический доклад. Бишкек: Центр социальных исследований АУЦА. 2007 [Кирүү шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Social%20rehabilitation%20of%20migrants%20after%20return,%20rus.pdf].

мыйзам, үй-бүлө жана депортацияга байланыштуу мажбур болуп кайтып келүү варианттары менен да байланышкан болушу мүмкүн.¹⁰

3.2.1-мисал Кайтып келүүчү мигранттын мекенине реинтеграциялоонун мүмкүн болгон кыйынчылыктары

Азамат 29 жашта, АКШнын Чикаго шаарында жашайт. 2011-жылы Work&Travel программасы боюнча АКШга Бишкек ЖОЖунун 3-курсунун студенти болуп турганда кеткен. Ал жарым-жартылай жөнгө салынган статуста, алыс жака жүк ташуучу болуп иштейт. 2011-жылы, программанын аягында калууну чечкенден кийин, Азамат "эки жыл АКШда иштеп, акча топтоп, Кыргызстанга кайтып келүүнү" пландаштырган. Бирок жыл сайын ал дагы бир аз чогултайын деп үмүттөнүп, кайтып келүүнү жылдыра берген. 8 жылдан кийин өз мекенине кайтууну каалабайт, анткени -коомго: "Эми мен кайтып келсем, ким болуп иштемек элем" деген реинтеграциялоонун күтүлүп жаткан кыйынчылыктары бар. Окууну бүтүргөн жокмун, диплом алган жокмун, эгер мен 30да болсом жана 18 жаштагы балдар менен окууга барсам эмне болот? Анда кантип акча табам? Диплом алсам дагы, карьерамды эң башынан баштоого туура келет. Менин курдаштарым кассирлердин, адистердин ушул баскычтарынан өтүп кетишкен, ошондуктан менден кичүү адамдар менен иштешем жана менин жетекчилерим менден жашыраак адамдар болушат, анткени алар мурунураак иштеп башташкан. Кайтып келүү мүмкүнчүлүгүн өткөрүп жибердим".

Азыркы учурда *Тажикстанда* кайтма миграциянын негизги түрү мезгилдүү эмгек миграциясы болуп саналат. Эмгек миграциясы жана акыркы жылдары – кайтма миграциясы жана кайтып келген эмгек мигранттарынын реинтеграциялоо маселелери Тажикстан Республикасы менен өнөктөш өлкөлөр – Казакстан жана Россия Федерациясынын ортосундагы социалдык-экономикалык кызматташуу боюнча Өкмөттөр аралык комиссиялардын жана жумушчу топтордун отурумдарында үзгүлтүксүз талкууланып келет, бирок расмий документтерге кол коюу дайыма эмгек миграциясы маселелеринин актуалдуу көйгөйлөрүн чечүүгө жардам бербейт.

Кайтма миграция маселелери боюнча инновациялык өнүгүү борборунун изилдөөсүнүн натыйжалары, эмгек миграциясынан кайтып келүүнүн негизги себептери, аргасыз кетүүгө алып келген айрым мыйзам бузуулар болгонун көрсөтөт – 42%. Респонденттердин 23%ына Россия Федерациясындагы кризис терс таасирин тийгизип, кирешенин кескин төмөндөшүнө алып келип, экономикалык жактан иштөө пайдалуу болбой калган. Ошол эле учурда, болжол менен 15%ы жеке себептер менен кайтып келишкен (өргүү, үйлөнүү той, үй-бүлөлүк жагдайлар). Хатлон облусунда 51% экономикалык себептер боюнча келишкен, ал эми Душанбеде жана Согди облусунда – кирүүгө тыюу салынгандан улам 37%дан. Ушул эле себеп, Тоолуу Бадахшан автономиялуу облусунун респонденттеринин 68%ы үчүн себеп болгон.¹¹

Эмгек мигранттарынын алсыздыгынын дагы бир себеби – укуктук билимдин жоктугу. Көпчүлүк учурда, бул укук бузууларга алып келет, натыйжада алар депортацияланат. Чыгарылгандардын 60%ы гана депортациянын себебин билишет. Бирок, Хатлон облусунун респонденттери (92%) алардын чыгарылышынын себебин жакшы билишет жана алардын 73%ы

¹⁰ Тиеме С. Куда возвращаться? Ички жана тышкы эмгек миграциясы шартындагы айыл менен шаардын мамилелери. Аналитикалык жазуу. Центр социальных исследований АУЦА. [Кирүү шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Susan_rus.pdf].

¹¹ Тажикстан Республикасына кайтып келген эмгек мигранттарынын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн талдоо. "Инновациялык өнүгүү борбору" коомдук уюмунун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары Душанбе. 2018. С. 12. [Кирүү шарттамы: <http://mehnat.tj/nii/ru/2018/12/23/2018г-анализ-социально-экономических-проблем>].

сот чечиминин көчүрмөсүн алышкан. Сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча мигранттардын 42%ы гана сот чечиминин көчүрмөсүн алган. Кируүгө тыюу салуунун себептерин билгендердин 44% – каттоонун жоктугу жана 52% – патентсиз иштөө.¹²

Тажикстанда кайтма миграцияны жөнгө салуучу ченемдик укуктук базаны иштеп чыгуу тажрыйбасы бар. Акыркы жылдары Тажикстан Республикасында кайтма миграция чөйрөсүндөгү негизги көйгөйлөрдүн бири болуп Россия Федерациясына белгилүү бир убакытка кирүүгө тыюу салынган адамдарды жумушка орноштуруу саналат. 2015-жылдын башынан бери Тажикстан Республикасынын Эмгек, миграция жана иш менен камсыз кылуу министрлигинин буйругу менен Россия Федерациясынын аймагына жана башка өлкөлөргө кирүүгө тыюу салынган эмгек мигранттарын ишке орноштуруу программасы кабыл алынып, бекитилген.

Экономикалык каатчылыктын шартында, ички жана тышкы эмгек рыногундагы кырдаалды турукташтыруу үчүн экономикалык, социалдык жана институттук мүнөздөгү чараларды көрүү зарылдыгы келип чыкты. Тажикстан Республикасынын Өкмөтү Тажикстан Республикасынын эмгек рыногун 2020-жылга чейин өнүктүрүүнүн мамлекеттик стратегиясын кабыл алды, анда кайтма миграция агымдарын жөнгө салуунун¹³ эрежелери жана жол-жоболору баяндалган. Мамлекеттик программа жумуш орундарын түзүүгө, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга, натыйжалуу жумуш менен камсыз кылууга жана калкты социалдык жактан коргоо деңгээлин жогорулатууга жардам берет.

Тажрыйба көрсөткөндөй, кайтып келген эмгек мигранттарынын көпчүлүгүн Россия Федерациясынан келген эмгек мигранттары түзөт (98%). Алардын көпчүлүгү Россия Федерациясынын европа бөлүгүндө иштешкен. Акыркы убакта Казакстандан келген мигранттар – болжол менен 2% пайда болду. Респонденттердин ичинен, миграциядан кайтып келгендердин көпчүлүгү 35-45 жаштагы адамдар – 46%, 18-29 жаштагы адамдар – 42% түзөт. Башкача айтканда, суралгандардын басымдуу көпчүлүгү (88%) жаштар жана орто жаштагы адамдар. 46 жаштан жогору – 12%.¹⁴

Өзбекстан эмгек мигранттары, анын ичинде Россия Федерациясынан депортациялангандар менен байланышкан көйгөйлөрдүн олуттуу масштабын эске алат. Өзбекстан Республикасынын Тышкы иштер министрлиги Россия Федерациясындагы Өзбекстандын консулдуктарынын штаттык жадыбалына эмгек мигранттарынын атташеси кызмат ордун киргизди, ал эми Өзбекстан Республикасынын Тышкы эмгек миграция агенттиги Россия Федерациясында өзүнүн филиалдарын ачууну баштайт.

Түркмөнстанда кайтма мигранттар боюнча статистика жок. Негизинен Түркмөнстанда мекенине өз ыктыярдуу кайтып келүү сунушталган. Кайтма мигранттардын негизги агымы төмөнкү категориялардан турат: эмгек мигранттары, анын ичинде жогорку квалификациялуу адистер; чет өлкөлөрдө билим алган адамдар (билим алуучулук кайтма миграциясы) ошондой эле чет өлкөдөгү үй-бүлөлөр менен биригүүгө мүмкүнчүлүгү болбогон адамдар (кайтма үй-бүлөлүк миграция). Ыктыярдуу түрдө кайтып келүү жеке себептерге байланыштуу: эмгек

¹² Тажикстан Республикасына кайтып келген эмгек мигранттарынын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн талдоо. “Инновациялык өнүгүү борбору” коомдук уюмунун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары Душанбе. 2018. С. 13. <http://mehnat.tj/nii/ru/2018/12/23/2018г-анализ-социально-экономических-проблем>.

¹³ Государственная стратегия развития рынка труда Республики Таджикистан до 2020 года (в ред. Постановления Правительства РТ от 27.04.2015 года № 238).

¹⁴ Тажикстан Республикасына кайтып келген эмгек мигранттарынын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн талдоо. “Инновациялык өнүгүү борбору” коомдук уюмунун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары Душанбе. 2018. С. 16. [Кируу шарттамы: <http://mehnat.tj/nii/ru/2018/12/23/2018г-анализ-социально-экономических-проблем>].

келишиминин бүтүшү, окуу жайларын бүтүрүүсү жана диплом алуусу, ден соолугунун начарлашы, ажырашуу, балдары же туугандары менен болгон көйгөйлөр жана үй-бүлөнү бириктирүү зарылдыгы.

Россия Федерациясында жана Түркияда болуу шарттамын бузган айрым эмгек мигранттары документтери жок мигранттарга айланып, өз мекенине, Түркмөнстанга депортацияланат. Бирок, мындай көрүнүш кеңири жайылган эмес. Ар кандай жагдайларга байланыштуу, чет өлкөлөрдө кулчулукка туш болгон адамдарды сатуунун курмандыктарынын кайтып келиши белгиленди.

Этникалык кайтма миграциясы. Бул процесстин ар бир өлкөсү өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ, бирок жалпысынан, репатриациялоо көйгөйлөрү моралдык жана материалдык масштабды жана мааниси жагынан үч глобалдык блоктон турат:

1. кайтып келгендерди тарыхый мекенине ташууну уюштуруу;
2. турак жай, иштөө жана окуу жери менен камсыз кылуу менен, жайлаштыруу жана ыңгайлаштыруу;
3. жарандык укуктарын берүү же калыбына келтирүү.

Бул контекстте, акыркы жылдардагы жана келечектеги миграциялык көрүнүштөрдүн, мисалы, Казакстан үчүн эң маанилүү тенденциялары төмөнкүлөр:

- биринчиден, Казакстандан мигранттардын этникалык топторунун өз мамлекеттерине кайтып келиши: орустар Россия Федерациясына, тажиктер Тажикстанга кетишет, буга чейин еврейлердин Израилге жана немистердин Германияга этникалык эмиграциясы болгон. Бул процесстер Казакстан үчүн олуттуу демографиялык жана социалдык-экономикалык кесепеттерге алып келген;
- экинчиден, этникалык казактардын (“оралмандардын”) кайтып келүүсүн жана андан кийин казак коомуна интеграциялоо жана ыңгайлаштыруу менен мамлекеттик деңгээлде стимулдаштыруу. 1991-жылдан бери кайтып келген этникалык репатрианттардын саны 1 миллиондон ашты. Көз карандысыздык жылдарында келген оралмандардын демографиялык салымынын эсебинен, миграциянын терс сальдосунун деңгээлин 28%га төмөндөтүүгө жетишилди.¹⁵ Оралмандардын 74%га жакыны КМШ өлкөлөрүнөн: Өзбекстан, Түркмөнстан, Россия Федерациясынан келишет. Дагы 26%ы алыскы чет өлкөлөрдөн, негизинен Монголия менен Кытайдан келген.¹⁶ Кайтма миграция деп аныкталган этникалык миграция, жалпы миграциялык кырдаалды жана өлкөнүн демографиялык өнүгүүсүн аныктоочу Казакстандын миграциялык саясатынын маанилүү багыты;
- үчүнчүдөн, эл аралык донорлор жана Казакстандагы ЭМУнун миссиясы колдогон кайтма миграциясы. Бул багыт ЭМУ миссиялары жүзөгө ашырган Бельгиядан, Канададан, Финляндиядан, Нидерланддан, Норвегиядан, Португалиядан, Швециядан, Швейцариядан, Түркиядан жана Улуу Британиядан атайын кайтып келүү программалары аркылуу Казакстанга кайтып келүүгө жана реинтеграциялоого көмөк көрсөтүү боюнча иш аракеттерди камтыйт. Кайтаруунун бул формасы ЭМУ жана өнөктөш өлкөлөр тарабынан иштелип чыккан жана

¹⁵ Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы и Плана мероприятий по реализации Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы» от 29 сентября 2017 года.

¹⁶ Население Республики Казахстан. Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года. Том 1. Статистический сборник. Под ред. Смаилова А.А. Астана. 2011. 242 с.

Казакстандын чындыгында кайтаруунун башка моделдерин өнүктүрүүгө жакшы негиз боло алат;

- төртүнчүдөн, Казакстанда өнүктүрүүгө мүмкүн болгон кайтып келүүнүн орундуу багыты – бул Борбордук Азия регионунун жарандарынын келип чыккан өлкөлөргө (Кыргызстан, Тажикстан жана Өзбекстан) кайтма эмгек миграциясы эсептелинет;
- бешинчиден, жетиштүү өнүгүүнү ала элек кайтма миграциянын дагы бир түрү – бул Казакстанда убактылуу жүргөн транзиттик мигранттардын мекенине кайтып келүүсү. Бирок, мигранттардын бул тобу кыйла аялуу жана аны аныктоо кыйындыгын белгилей кетүү керек. Транзиттик мамлекет болгондуктан, Казакстанга мындай учурларда тийиштүү жардам көрсөтүү кыйынга турат, бирок мигранттардын ушул категориясы менен иштөө зарыл.

Кыргызстанда этникалык кыргыздардын, кайрылмандардын, кайтып келүүсү үчүн, мекенине кайтып келүү жана жарандык алуу жол-жоболору жөнөкөйлөшүлгөн. Этникалык кыргыздардын иммиграциясы жаатындагы мамлекеттик саясат "Этникалык кыргыздардын тарыхый мекенине кайтып келиши үчүн мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы менен жөнгө салынат. Мыйзам кайрылмандар үчүн зарыл жашоо шарттарын түзүүнүн укуктук, социалдык жана башка негиздерин камсыз кылса да, иш жүзүндө бул жетишсиз болуп чыкты жана 2016-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-2022-жылдарга "Кайрылман" программасы кабыл алынган.

Кайрылмандардын көпчүлүгү Өзбекстан, Тажикстан жана Кытайдан келишкен, эмгек мигранттарын көчүрүү үчүн негизги жайлар Чүй облусу, Бишкек шаары жана өлкөнүн түштүк аймактары. Кайрылмандардын агымында эмгекке жарамдуу адамдар басымдуулук кылат, ал эми балдар менен карылардын үлүшү анчалык деле чоң эмес. Ошондой эле басымдуу бөлүгү аялдардан турган гендердик асимметрия дагы байкалат.¹⁷ 1995-жылдан бери 50 миңден ашык адам Кыргыз Республикасынын жарандыгын жана "кайрылмандын" статусун алышты.

Этникалык өзбектерди тарыхый мекенине кайтаруу процесси ырааттуу болгон эмес. 1990-жылдардын башында өзбектер Өзбекстанга жигердүү кайтып келишкен – алар иммигранттардын жалпы санынын 40%ын түзгөн; 2000-жылдардын башында жараян басаңдаган – өзбек улутунун өкүлдөрү иммигранттардын 17-19%ын гана түзгөн. 2010-жылдары бул көрсөткүч дагы жогорулап, айрым жылдары 35-40%ды түзгөн.

Ошентип, Борбордук Азия өлкөлөрүндө кайтма миграциянын бир нече формасы өнүккөн: мажбурлоосуз өз ыктыярдуу кайтып келүү – эмгек жана билим берүүчү мигранттарга мүнөздүү; ыктыярдуу-мажбурлап кайтып келүү – мигранттардын өлкөдө болуусунун уруксат берилген мөөнөтү аяктайт, аларга баш калка берилбейт же алар башка себептер боюнча өлкөдө кала алышпайт, ошондуктан өз мекенине өз эрки менен кайтып келүү жөнүндө чечим кабыл алынат; өз ыктыяры менен эмес кайтып келүү, б.а. кабыл алуучу өлкөнүн бийлигинин буйругу менен депортациялоо. Казакстанда жана Кыргызстанда кайтма миграция этникалык кыргыздарды – "кайрылмандарды", этникалык казактар – "оралмандарды" кайтаруу боюнча мамлекеттик программанын жардамы менен жүргүзүлүүдө.

¹⁷ ЭМУ, "Кыргызстан – кеңейтилген миграциялык профиль". Бишкек. 2018. С. 51-53.

Контролдук суроолор:

1. Кайтма миграция деген эмне? Кайтма миграциянын кандай түрлөрүн билесиз?
2. Ыктыярдуу кайтып келүүгө тоскоол болгон жагдайларды сүрөттөңүз.
3. Өлкөңүзгө кайтып келген мигранттардын көпчүлүгүн кабыл алуу мүмкүнчүлүгү барбы?
4. Сиздин өлкөдө кайтма миграциянын кесепеттери кандай?
5. Кайтма миграцияны жөнгө салуу алкагында сиздин өкмөт ким менен иштешет?
6. Мигранттардын кайтып келишин жүзөгө ашырган мамлекеттердин, мигранттардын өзүлөрүнүн, ошондой эле мигранттардын келип чыккан өлкөлөрүнүн жалпы кызыкчылыктары кандай?
7. Мигранттарды кайтарып берүү процессинин ишенимдүүлүгүн жана натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн кандай чараларды көрүү керек?
8. Мажбурлоо түрүндөгү кайтма миграциянын кандай түрлөрүн билесиз? Аларды кыскача мүнөздөп, өз өлкөңүздүн тажрыйбасынан мисал келтириңиз.

Практикум:

"Сиз мурдагы мигрантсыз" – ролдук оюну.

Оюндун максаты: угуучулардын тажрыйбасын колдонуп, миграциянын себептерин, кайтып келүү себептерин, мигранттардын мүмкүн болгон көйгөйлөрүн жана миграциянын, кайтып келүү шарттарын жакшыртуу боюнча зарыл кадамдарды талдоо.

Окутуучу аудиторияда мурун эмгек мигранты болгон студенттердин бар-жогун сурайт. Эгерде сиз Борбордук Азияда болсоңуз, анда, эреже катары, миграциялык тажрыйбасы бар адамдар угуучулардын катарында бар болуш керек, эгер болбосо, анда өз ыктыяры менен бирөөнөн мигранттардын "ролун ойноп берүүнү" сураныңыз. Андан кийин мугалим ырааттуу түрдө суроолорду берет. Суроолордун мазмуну окутуучуга жана угуучуларга жараша болот. Төмөндө эң көп кездешүүчү суроолордун айрымдары келтирилген:

- Эмгек миграциясында канча убакыт өткөрдүңүз?
- Жумушту канчалык тез таптыңыз? Жумуш кесибиңиз боюнча болгонбу?
- Үйгө кайтып барганда жумушту канчалык тез таптыңыз?
- Эмгек миграциясы сизге кандай жакшы тажрыйба алып келди? Бул тажрыйбаны колдонуп жатасызбы?
- Эмгек миграциясында жүргөндө кандай кыйынчылыктарга туш болдуңуз?
- Кайтканда кандай кыйынчылыктарга туш болдуңуз? (Кыска убакыт миграцияда жүргөндөр менен узак убакыт миграцияда жүргөндөрдүн ортосундагы жооптор айырмаланаарына көңүл буруңуз.)

Милдеттүү адабияттар:

1. Тажикстан Республикасына кайтып келген эмгек мигранттарынын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн талдоо. “Инновациялык өнүгүү борбору” коомдук уюмунун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары Душанбе: 2018. 69 с. [Кирүү шарттамы: <http://mehnat.tj/nii/ru/2018/12/23/2018г-анализ-социально-экономических-проблем>].
2. Возвратная миграция и вызовы в Центральной Азии: анализ рисков 2017. Алматы: ЭМУ-Казахстан. 2017. 68 б.
3. Основы управления миграцией. Жогорку кызмат адамдары жана практиктер үчүн колдонмо. ЭМУ. 2006.
4. Тиеме С. Куда возвращаться? Ички жана тышкы эмгек миграциясы шартындагы айыл менен шаардын мамилелери. Аналитикалык жазуу. БААУнун социалдык изилдөөлөр борбору. Бишкек. [Кирүү шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Susan_rus.pdf].
5. Борбордук Азиядагы мигранттардын аялуулугу жана интеграциялоо керектөөсү: Мигранттардын жана коомчулуктун керектөөлөрүн баалоо жана тобокелдиктерди башкаруу. Астана: ЭМУ. 2017. 48 б. [Кирүү шарттамы: <https://bit.ly/3c4OsoA>].

Кошумча адабият:

1. Абашин С. Борбордук Азиядан миграция: практика, жергиликтүү жамааттар, транслучтукдук. Россиянын саясаты жана мыйзамы. 51-том. № 3. Май-июнь 2013. 6-20-б.
2. Азимова М., Махмадбеков М., Раимдодов У. ж.б. Тажикстан Республикасында социалдык-эмгек мамилелеринин түзүмүндөгү эмгек миграциясы. Душанбе: 2016. 163 с. [Кирүү шарттамы: www.rtsu.tj/upload/files/data3/Монография_ТРУДОВАЯ%20МИГРАЦИЯ.pdf].
3. Бритвина И.Б. Мигранттар социалдык иштин объектиси катары: Окуу китеби. Курган: Курган мамлекеттик университетинин басмаканасы. 2012. 248 б.
4. Икромов Д.З. Россиянын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген эл аралык эмгек миграциясынын таасири: экон. илим. канд. дараж. алуу үчүн. диссер: 08.00.14. Санкт-Петербург. 2017. 207 б.
5. ЭМУ, "Кыргызстан – кеңейтилген миграциялык профиль". Бишкек, 2018. 152 б. [Кирүү шарттамы: <https://iom.kg/wp-content/uploads/2011/07/Migration-Profile-2018-in-Russian.pdf>]
6. Мигрант натурадан. Азыр Россияга иштегени ким барат. Коммерсантъ. 12.08.2017 [Кирүү шарттамы: www.kommersant.ru/doc/3380376].
7. Мукомель В.И. Диаспора – Тажикстанды өнүктүрүү боюнча өнөктөш. Душанбе. 2014. 147 с. [Кирүү шарттамы: www.iom.tj/files/ru_Diaspora_research_tajikistan.pdf].
8. Тажикстан Республикасынын эмгек рыногу. Душанбе: Тажикстан Республикасынын Президентине караштуу Статистика боюнча агенттиги. 2015.128 б.
9. Миграция жаатындагы терминология боюнча маалымкат. 2-чыгарылышы. ЭМУ. 2011. 98 б. [Кирүү шарттамы: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_2_rus.pdf].

10. Тажикстан: үй чарбаларынын сатып алуу жөндөмүнүн кескин төмөндөшүнүн шартында экономикалык өсүштүн орточо басаңдашы. Тажикстандын экономикалык өнүгүүсү жөнүндө баяндама. Душанбе: 2015. № 2. 30 с. [Кириүү шарттамы: www.vsemirnyjbank.org/ru/country/tajikistan/publication/economic-update-fall-2015.print]
11. Тошов А.Р. Экономикалык трансформация шартында Тажикстан Республикасынын калкынын иш менен камсыз болушу жана эмгек миграциясы: экон. илим. канд. дараж. алуу үчүн. диссер: 08.00.14. М. 2015. 158 б.
12. Чернов А.С. Эмгек миграциясынын региондук эмгек рыногуна болгон таасири. МГТУ жарчысы. 15-том. № 1. 2012. 245-249-б.
13. Чобанян А. Кайтма миграция жана реинтеграциялоо маселелери: Армения. CARIM-East RR 2013/04. Florence: European University Institute. Robert Schuman Centre for Advanced Studies. 2013. 26 с. [Кириүү шарттамы: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/27864/CARIM-East_RR-2013-04.pdf?sequence=1&isAllowed=y]
14. Cassarino J.-P. Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. International Journal on Multicultural Societies, UNESCO. 2004. № 6 (2). pp.253-279.
15. Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK. Christian Dustmann and Yoram Weiss. British Journal of Industrial Relations. 2 June 2007. pp. 236-256.

Тажик мигранттары эмгек миграциясына жөнөп жатып, Душанбенин аэроптрунда ЭМУ уюштурган мобилдик лабораторияда медициналык текшерүүдөн өтүүдө. Акция Эл аралык мигрант күнүнө арналган.

Фото: ЭМУ Тажикстан, 2017

3.3. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн региондук өнүгүүсүнө кайтып келме миграциянын потенциалы жана экономикалык жана социалдык-демографиялык салымы

Мазмуну. Мигранттардын Борбордук Азия өлкөлөрүнүн жана кабыл алуучу өлкөлөрдүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө кошкон салымы. Кайтып келген мигранттардын калкын, эмгек ресурстарын жана калктын айрым социалдык-демографиялык топторун толуктоого кошкон салымы. Борбордук Азия өлкөлөрүндө жергиликтүү жана региондук деңгээлде кайтып келген мигранттардын дараметин колдонуу. Борбордук Азиядагы кайтып келген мигранттардын иш менен камсыз болгон аймактары. Борбордук Азия өлкөлөрүндө кайтып келген мигранттардын ишкердик дараметин жүзөгө ашыруунун формалары. Кайтып келген мигранттар тарабынан ачылган бизнестердин жана ишканалардын түрлөрү. Кайтып келген мигранттар алып келген жаңы технологиялар. Кайтып келген мигранттар же кайтып келген мигранттар үчүн түзүлгөн инфратүзүлүштүк объекттер. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү акча топтоолор жана алардын кайтып келген мигранттарды реинтеграциялоодогу ролу.

ПРООНдун жана ЕӨБдүн аналитикалык билдирүүсүндө, "бүгүнкү күндө эмгек миграциясынын жана ага байланыштуу акча которуулардын эң ири эл аралык агымынын бири, КМШнын чегинде, Россия Федерациясы жана Борбордук Азиянын анча бай эмес мамлекеттеринин ортосунда жүрүп жатат" деп белгиленген.¹ 2000-жылдары, жагымдуу тышкы чөйрөнүн эсебинен Россия экономикасы тездик менен өскөн. Экономиканын туруктуу өсүшүн колдоо үчүн арзан жумушчу күч талап кылынган. Россиялык иш берүүчүлөр олуттуу бюрократиялык жана коррупциялык факторлорго туш болушуп, жергиликтүү кызматкерлерге жогорку эмгек акыларды төлөй алышкан жок. Иштин татаалдыгы жана айлык акынын аздыгы жергиликтүү калкты экономиканын айрым тармактарынан түртүп чыгууга алып келди. Бул, өз кезегинде, Россиянын экономикасын мигранттардан, биринчи кезекте Борбордук Азия өлкөлөрүнөн жумушчуларга көз каранды кылган. Бул өзгөчө курулушта байкалган.²

Россия Федерациясы үчүн эмгек мигранттарын негизги жеткирүүчүлөрү Борбордук Азиянын үч өлкөсү болгон: Өзбекстан, Тажикстан жана Кыргызстан. Алардын ичинен эмгек миграциясы негизинен, квалификациясы төмөн жумушчулар же квалификациялуу жумушчулар менен көрсөтүлгөн, бирок алар экономиканын кадыр-барктуу эмес тармактарында аз акы төлөнүүчү кызматтарда иштөөгө даяр болушкан. Россия Федерациясы үчүн Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген эмгек мигранттары туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүнүн негизги факторлорунун бири жана тыгыз экономикалык өз ара көзкарандылыктын негизи болуп калды. 2017-жылы россиянын бюджетине мигранттардан 160 миллиард рубль (дээрлик 2,8 миллиард АКШ доллары) түшкөн. 2017-жылы Москванын бюджетин мигранттардан 15,7 миллиард рублга (277 миллион АКШ доллары) толукталды. 2018-жылдын октябрь айында Москва шаарынын мэри С. Собянин шаардын мыйзамдуу эмгек мигранттарынан түшкөн киреше көбөйүп, жылдын акырына карата 16 миллиард рублден (245,2 миллион доллар) ашат деп жарыялаган.

¹ Эмгек миграциясы, Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү акча которуулар жана адамдык өнүгүү. Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн адам өнүгүүсүнүн бир катар аналитикалык жазуулары. Програма развития ООН (ПРООН) и Евразийский банк развития (ЕАБР). Стамбул: Региональный офис ПРООН для стран Европы и СНГ. 2015. С. 12 [Кируу шарттамы: [www.undp.org/content/dam/rbec/docs/CAM&RHDpaper\(rus\)FINAL.pdf](http://www.undp.org/content/dam/rbec/docs/CAM&RHDpaper(rus)FINAL.pdf)].

² Икромов Д.З. Влияние международной трудовой миграции из стран Центральной Азии на социально-экономическое развитие РФ: диссер. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук: 08.00.14. – Санкт-Петербург, 2017. С. 5.

2014-2016-жылдардагы финансылык-экономикалык кризис Россия Федерациясынын миграциялык саясатынын катуулашына алып келди. Россия Федерациясындагы улуттук эмгек рыногун коргоо контекстинде, анча-мынча административдик укук бузууларды жасаган чет өлкөлүктөрдүн кирүүсүнө тыюу салынды. Натыйжада жаңы тенденция – эмгек мигранттарынын келип чыккан өлкөлөргө, башкача айтканда, Борбордук Азия мамлекеттерине кайтма миграциясы пайда болду.

Россиядан Борбордук Азия өлкөлөрүнө кайтма миграциянын башталышына чейин, массалык эмгек миграциясы көптөгөн жагымдуу жактары болгон, анын ичинде эмгек рыногундагы оорчулукту алып салуу, жумушсуздуктун деңгээлин төмөндөтүү, демек, социалдык жөлөкпүлдарга мамлекеттин чыгымдарынын төмөндөшү, жумушсуздарды кайра окутуу, алар үчүн социалдык жумуштарды уюштуруу жана алардын үй-бүлөлөрүнө жардам берүү; акча которуулар улуттук экономикага агылып келип, экономикалык өсүшкө жана жакырчылыктын төмөндөшүнө түрткү берген.

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн жарандары Россия Федерациясында жана башка өлкөлөрдө узак убакыттан бери жүргөндүгүнүн натыйжасында, региондун өлкөлөрү менен ушул өлкөлөрдүн ортосунда соода-экономикалык байланыштардын тереңдеши, кеңейиши, ишкердик байланыштар түзүлүп, биргелешкен ишканалардын ар кандай түрлөрү түзүлүп, соода жүгүртүмү көбөйүүдө. Учурда Борбордук Азия өлкөлөрүнө жумушчу күч экспорту жүз миңдеген адамдардын финансылык абалын жакшыртууга, бюджеттерди толуктоого жана көптөгөн социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө реалдуу мүмкүнчүлүк түзүп жатат.

Дүйнөлүк банктын эл аралык салыштыруусуна ылайык, Тажикстан жана Кыргызстан дүйнөлүк рейтингде акча которуулардын ИДПдагы үлүшү жагынан, тиешелүүлүгүнө жараша 47% жана 29% көрсөткүчтөрү мененбиринчи жана үчүнчү орунда. Чет өлкөлөрдөн Борбордук Азия өлкөлөрүнө акча которуулардын көлөмү 2013-жылы эң жогорку чекке жетип, 12,9 млрд долларды түзгөн. Андан кийин Россия Федерациясындагы рублдун нарксызданышы жана эмгек мигранттарынын өз мекенине кетиши менен коштолгон каржы-экономикалык кризистен улам, Борбордук Азия өлкөлөрүнө акча которуулардын кыскарышы башталды. Натыйжада, 2016-жылы акча которуулардын минималдуу көлөмү 6,6 млрд долларды түзгөн. Россия Федерациясынан келген эмгек мигранттарынын эң ири акча которуулары Өзбекстанга, Тажикстанга жана Кыргызстанга жөнөтүлөт (3.3.1-таблица). 2017-жылы кризистен кийинки акча которуулардын көлөмү кайрадан көбөйдү. Мисалы, Кыргызстанда акча которуулардын өсүшү 2016-жылы байкалган, ал эми 2017-жылы алар 2,5 млрд долларды түзгөн, 2013-жылы кризиске чейинки мезгилден ашып кеткен. 2017-жылы акча которуулардын көлөмү 7,9 млрд долларга чейин көбөйдү.

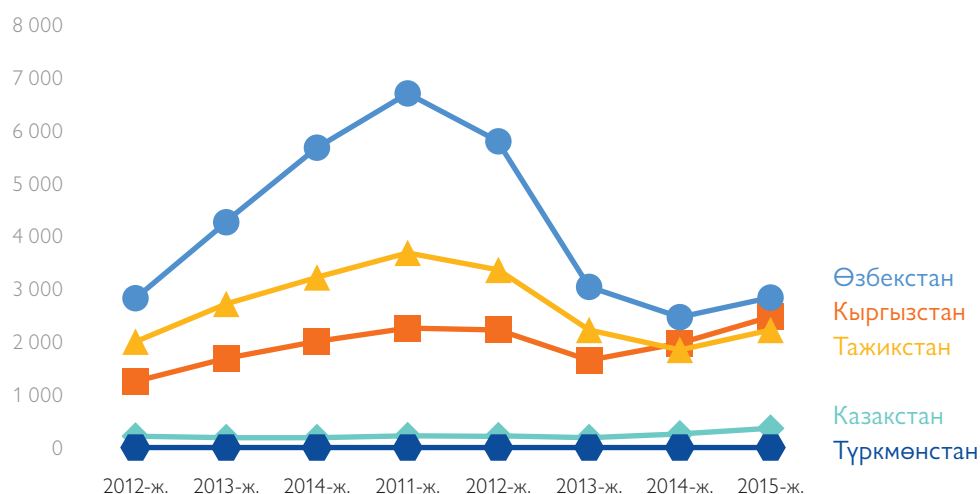
3.3.1-таблица 2010-2017-жылдары Борбордук Азия өлкөлөрүнө акча которуулар, млн АКШ доллары³

Өлкөлөр	2010-ж.	2011-ж.	2012-ж.	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Казакстан	226	180	178	207	229	194	275	355
Кыргызстан	1 266	1709	2 031	2 278	2 243	1 688	1 995	2 486
Тажикстан	2 021	2 722	3 222	3 698	3 384	2 259	1 867	2 220
Түркмөнстан	35	35	37	40	30	16	9	10
Өзбекстан	2 858	4 276	5 693	6 689	5 828	3 062	2 479	2 839
Бардыгы	6 406	8 922	11 161	12 912	11 714	7 219	6 625	7 910

³ Миграция и денежные переводы, Всемирный банк (Migration and Remittances Fact book 2018, 3rd Edition, Washington DC, The World Bank), 2018, pp. 149-238.

Эмгек мигранттарынын акча которуулары чет өлкө валютасынын олуттуу булагы болуп саналат. Эмгек мигранттарынын кирешелери калктын жашоо деңгээлин жогорулатат, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн төлөм балансын жакшыртат. Мекенине кайтып келүүдө, эмгек мигранттары өзүлөрүнүн чогулткан аманаттарын ала келишет. Бул аманаттардын наркы жумушчу күчүн экспорттоочу мамлекеттин реалдуу кирешесин эсептөө учурунда, которуулардын көлөмүн эки эсеге көбөйтүүгө мүмкүндүк берет.⁴ Мигранттардын акча которуулары мекендеги ички суроо-талапты жогорулатат, ошону менен өндүрүштүн жана жумушчу орундун өсүшүнө түрткү берет. Которуулардын эсебинен, эгерде бүтүндөй коом болбосо, анда жок дегенде анын бир бөлүгүнүн жашоо деңгээли байкааларлык өсөт.

3.3.1-сүрөт 2010-2017-жылдары Борбордук Азия өлкөлөрүнө акча которуулар, млн АКШ доллары⁵

Бирок, эмгек мигранттарынын акча которуулары, тилекке каршы, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикасынын орто мөөнөттүү өнүгүшүндө олуттуу ролду ойнобойт. Акча которуулардын "социалдык жардам натыйжасы" таасири эмгек миграциясынын эсебинен жумушсуздук кыскартылганда жана мамлекеттик бюджет акча которуулардын эсебинен каржыланган керектөө салыгы менен толтурулганда байкалат. Бул жерде "кыска акча" деп аталган эффект бир кыйла деңгээлде көрүнүп турат. Чет өлкөдөн кетип жатканда өз ыктыяры менен кайтып келген мигранттардын көпчүлүгү өзүлөрүн, тууган-туушкандарын жана досторун каржылык колдоо үчүн, өздөрү тапкан жана сактап калган бир нече капиталга ээ болушат. Ошол эле учурда, тиешелүү шарттарда чет өлкөдө топтолгон каражаттар, мекениндн чакан жана орто ишканаларды түзүүгө баштагыч акча каражаты болуп калышы мүмкүн.

Ыктыярдуу кайтып келүү программаларын интенсификациялоо Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн маанилүү, анткени кайтып келген мигранттардын агымы менен өнүгүүнүн региондук дифференциациялануусун, калктын бирдей эмес бөлүштүрүлүшүн теңдөөгө, айрым калктуу конуштардын калкын жана эмгек ресурстарын толуктоо үчүн объективдүү мүмкүнчүлүктөр пайда болот. Жергиликтүү аткаруу бийлик органдарынын мамлекеттик программалары жана региондорду калыбына келтирүү үчүн бюджеттик каржылоону аймактардагы калктын санын эске алып байланыштыруу менен, так ушундай региондордо кайтып келген мигранттарга

⁴ Международная миграция населения: Россия и современный мир. М., 1999. С. 69.

⁵ Миграция и денежные переводы, Всемирный банк (Migration and Remittances Fact book 2018. 3rd Edition. Washington DC. The World Bank.) 2018. pp. 149-238.

түрткү берүүчү аспаптарды камтышы керек, анткени кайтып келген мигранттар өз шаарларын, айылдарын, кыштактарын жандандырууга, мектептик класстарды толуктоого жардам бере алышат, ошондой эле алардын чет өлкөлүк тажрыйбасын жана мамлекеттик колдоонун жардамы менен аны өз бизнесинде колдонууга болгон каалоосун эске алыш керек.

Миграция, жаштар жана гендердик теңчилик көйгөйлөрүн чечүү социалдык-экономикалык өнүгүүнүн бардык аспектилери үчүн зарыл жана Борбордук Азия регионунда чечилиши керек, анткени бул Борбордук Азия өлкөлөрү кошулган ТӨМгө жетишүүнүн негизги шарттарынын бири. Тактап айтканда, айылдык жаштардын катышуусу менен өткөн "Жыйырманын топтору" өзгөртүү демилгесинде белгиленгендей, айыл жаштары туруктуу өнүгүүгө мүмкүнчүлүк түзүүчү айылдарды өзгөртүүнүн алдыңкы фактору болуп калышы мүмкүн.⁶

Казакстанда акысыз кесиптик-техникалык билим алуу үчүн шарттарды түзүү жана биринчи жумушчу адистигин өздөштүрүү кадрларын даярдоону жана кыска мөөнөттүү кесиптик билим берүүнү камсыз кылган 2017-2021-жылдарга өндүрүмдүү жумуш менен камсыздуулукту жана массалык ишкердикти өнүктүрүү программасынын долбоорлорунда камтылган. Окуу жайларга өтпөй калгандар, жумуш издегендер, оор кырдаалга кабылган жана аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдүн мүчөлөрү, ошондой эле кайтып келген мигранттар бул долбоордун катышуучулары боло алышат.⁷

Кайтма миграциясы Борбордук Азия өлкөлөрүнө болгон капиталдын агымына көмөктөшөт. Мисалы, рейтингдик порталдын маалыматына ылайык, Казакстанда акыркы жылдары чет өлкөлөрдөн акча которуулардын саны жана көлөмү көбөйгөн. Ошентип, 2017-жылдын биринчи кварталындагы транзакциялардын саны 311,6 миңди түзүп, 2016-жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 20%га же 51,6 миң операцияга көбөйгөн. Акчалай түрдө, которуулар 56,2 млрд теңгени түздү, бул 2016-жылга караганда 27%га көп. Бир транзакцияга которуунун орточо суммасы 6%га, 180,5 миң тенгеге чейин жогорулады.⁸

Кайтма миграциянын контекстинде, 2018-жылы ИДПнын дээрлик 40%ын түзгөн Кыргызстандагы акча которуулардын ролун белгилей кетүү керек. Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын маалыматы боюнча, 2016-жылы эмгек мигранттарынын акча которуулары 1 991,3 млн долларды, ал эми 2017-жылы 2083,7 млн долларды түзгөн. Бул каражаттарды үй чарбалары күнүмдүк жашоого, окуяларга, балдарды окутууга, кыймылсыз мүлк сатып алууга, мал сатып алууга (мекенине кайтып келүүнүн кепилдиги катары) сарпташат. Кыймылсыз мүлк жана турак жай, эреже катары шаарларда сатылып алынат. Бул жаңы социалдык көрүнүш – мигранттардын "көп локалдуулугун" калыптандырат.⁹ Эмгек миграциясынын позитивдүү аспекти болуп Кыргыз Республикасынын жумушсуз жарандарын чет өлкөлөргө жумушка орноштуруу мүмкүнчүлүгү саналат.

⁶ Гендерное равенство, молодежь и миграция в Центральной Азии: от потребностей – к действиям. Региональная конференция ФАО для Европы. 31 сессия (16-18 мая 2018 года, Воронеж, Российская Федерация).

⁷ Информация о проекте «Бесплатное ТипО для всех» [Кирүү шарттамы: <https://camonitor.kz/33298-ob-izmeneniyah-v-programme-besplatnoe-tipo-dlya-vseh-rasskazal-ministr-obrazovaniya.html>]

⁸ Казахстан: Внешние экономические связи и политика // Миграция. № 255-256. 29.03.2018 [Кирүү шарттамы: <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/kazahstancy-stali-chashe-poluchat-dengi-iz-za-rubezha-v-1-kvartale-2017-kolichestvo-tranzakcij-vyroslo-pochti-na-20-obem-denezhnyh-perevodov-v-rk-velichilsya-na-27>].

⁹ Тиеме С. Куда возвращаться? Ички жана тышкы эмгек миграциясы шартындагы айыл менен шаардын мамилелери. Аналитикалык жазуу. Центр социальных исследований АУЦА. [Кирүү шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Susan_rus.pdf].

3.3.1-мисал Кыргызстандын Баткен облусунун Лейлек районундагы акча которуулардын абалы.

24 жаштагы Алтынай ата-энеси Россиядан акча жөнөтүүнү токтотсо, ал эмне кыларын билбейт. Айына ушул 20 миң сом гана ага жан багууга жардам берет. 3 жылдан бери Алтынай чоң энеси менен чогуу жашап келет, анын пенсиясы эч нерсеге жетпейт. Кыздын айтымында, анын Баткен облусунун Лейлек районундагы айылынын тургундары чет өлкөгө жумушка кетип жатышат: бул жерде жумушчу орундар жетишсиз, жаңы ишканалар ачылбай жатат, көпчүлүгү мамлекеттик органдарда аз маяна алып иштешет. Лейлектеги көптөгөн үй-бүлөлөр мигранттардын акчасы менен жашашпастан гана, ошондой эле которуулар аркылуу төлөнө турган насыяларды алышат: “Ар бир үй-бүлөнүн 2-3 микронасыялары бар. Адатта алар тойлорго, үйдү оңдоо, автоунаалар үчүн, кээде авиабилет сатып алуу үчүн насыя алышат, андан кийин туугандары аны четинен төлөшөт”.¹⁰

Эгерде Казакстанга акча которуулар боюнча маалыматтарды карап көрсөк, анда жакшы деңгээлдеги кесипкөй кызматкерлер (мисалы, инженерлер, экономисттер ж.б.) чет өлкөгө чыгып, Казакстанга акча которушат, бул Борбордук Азиянын башка өлкөлөрүнө салыштырмалуу, Казакстандан келген эмгек мигранттарынын курамын кыйла квалификациялуу деп мүнөздөйт.

Тажикстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө эмгек мигранттарынын акча которууларынын ролу чоң. 2010-жылы өлкөгө эмгек мигранттарынан 2,1 миллиард доллар түшкөн. 2013-жылы – болжол менен 4 миллиард доллар, бул өлкөнүн ИДПсынын 52% түзөт. Мигранттардын акча которуулары социалдык-экономикалык туруктуулукту сактоонун маанилүү шарты бойдон калууда.¹¹ Бирок акыркы жылдары, акча которуулар, мисалы, Хатлон облусунда – 62%, Душанбеде – респонденттер 47% га кыскарган.¹²

Мигранттардын акча топтоосун жана Түркмөнстанга которулушун баалоо кыйын, анткени бул маалыматты улуттук институттар же Дүйнөлүк банк жарыялаган эмес. Россия Федерациясынын Борбордук банкынын маалыматы боюнча, 2013-жылы Россия Федерациясынан Түркмөнстанга жеке адамдардын чек ара операциялары 40 миллион АКШ долларын түзгөн, анын ичинде резидент эмес жеке жактардын пайдасы 19 миллион АКШ долларын түзгөн. Борбордук Азиянын башка өлкөлөрүнө салыштырмалуу Түркмөнстанга акча которуулардагы жагдайдын түпкү айырмасы, транзакциялардын аз саны эсептелинет.¹³

2013-жылы Өзбекстанга эмгек мигранттарынын жеке акча которуулары 6,7 млрд АКШ долларын же өлкөнүн ИДПсынын 12%ын түзгөн. 2014-жылдан бери Россия Федерациясынын экономикасынын алсырашына байланыштуу акча которуулардын деңгээли төмөндөй баштаган. 2015-жылы акча которуулардын көлөмү 3,1 млрд (ИДӨгө карата 4,7%) деңгээлинде болгон, ал эми 2016-жылы 2,7 млрд АКШ¹⁴ долларына чейин төмөндөгөн. Чындыгында, эмгек мигранттарынан түшкөн акча каражаттары расмий булактарда белгиленгенге караганда

¹⁰ Страна на изживении. КР выживает на деньги мигрантов [Кируу шарттамы: <https://kloop.kg/blog/2018/08/23/strana-na-izhdivenii-kyrgyzstan-vyzhivaet-na-dengi-migrantov-no-ne-umeet-ih-tratit/>].

¹¹ Анализ социально-экономических проблем возвратившихся трудовых мигрантов Республики РТ. Исследование проблем возвратившихся трудовых мигрантов в городе Душанбе, РРП и Хатлонской области. Результаты исследования общественной организации «Центр инновационного развития». в Душанбе. 2018. С. 36.

¹² Анализ социально-экономических проблем возвратившихся трудовых мигрантов Республики РТ. Исследование проблем возвратившихся трудовых мигрантов в городе Душанбе, РРП и Хатлонской области. Результаты исследования общественной организации «Центр инновационного развития». – Душанбе. 2018. С. 10.

¹³ Рязанцев С. Роль трудовой миграции в развитии экономики Российской Федерации. – М., 2016. С. 41-42.

¹⁴ Седых И.А. Рынок международных денежных переводов. М.: НИУ ВШЭ. 2016. [Кируу шарттамы: <https://dcenter.hse.ru/data/2017/01/31/1114338513/Рынок%20международных%20денежных%20переводов%202016.pdf>].

Өзбекстан Республикасына киргизилгенден бир кыйла көп, анткени эл аралык жана улуттук финансылык системалар менен катар эле, эмгек мигранттары акчаларды өздөрү алып келишет.

Мигранттардын акча которууларынын көлөмүн аныктоо жана божомолдоо кыйын. Мигранттар чет өлкөдө канчалык узак жашашса, акча которуулары ошончолук азаят жана алардын мекенине болгон байланышы бара-бара начарлап барат. *Акча которуулардын көпчүлүгү акча которуу операторлору аркылуу жүргүзүлөт. Демек, акча, экономиканын өнүгүшү үчүн чоң дарамети бар депозиттер түрүндө кармалып калуу ыктымалдыгы бар болгон банк сектору аркылуу которулган акчага караганда, жеңилірээк сарпталат.* Жалпысынан, эмгек миграциясына кеткен адамдардын жашоо деңгээли жана сапатынын көрсөткүчтөрү эң жогору, алардын жашоо сапатынын көрсөткүчтөрү алардын жаңы социалдык-экономикалык шарттарга ылайыкташуу деңгээлин чагылдырат.

Борбордук Азия мамлекеттериндеги эмгек миграциясы чоң масштабда болсо дагы, бардык социалдык-экономикалык маселелерди чече албайт. *Кеңири жайылган эмгек миграциясы дагы эле региондогу социалдык жана адам капиталын өркүндөтүүдө олуттуу жетишкендиктерге жете элек.*

Мисалы, Тажикстанда алынган акча негизинен тамак-аш жана негизги керектүү буюмдарды сатып алууга жумшалды: балдардын билим алуусуна – 20%; калгандары турак жайларды куруу, автоунааларды сатып алууга, оңдоого ж.б. жумшалат (23%). Акча которуулар учурдагы керектөө чөйрөсүнө топтолгон (тамак-аш, турак-жай сатып алуу жана оңдоо, керектөөчү буюмдар, үйлөнүү үлпөт тойлору жана сөөк коюу), бирок бизнести жана ишкердүүлүктү өнүктүрүүгө эмес. Тилекке каршы, өз бизнесин уюштурууга жана өнүктүрүүгө аз каражат калууда (болгону 0,4%). Бул маалыматтар, акча которуулар бизнести өнүктүрүүгө иш жүзүндө кандайча жумшалбай тургандыгын түшүндүрөт – алар жетишсиз.¹⁵ Тажикстан Республикасында коомдук долбоорлордун тажрыйбасы бар – айрым калктуу конуштардын жергиликтүү инфратүзүлүшүн өнүктүрүүгө инвестицияларды салуу (суу түтүктөрү, газ түтүктөрү, жолдор, коомдук жайлар ж.б.).

Өзбекстанда акча которуулар негизинен чыгымдарга жана айыл жериндеги үй-бүлөлөрдүн жыргалчылыгына жумшалат. Дүйнөлүк банктын 2017-жылдагы жүргүзгөн сурамжылоосу көрсөткөндөй, Өзбекстандан келген мигранттардын 39%ы акча которууларды үй-бүлөлөрүн жана туугандарын азык-түлүк менен камсыз кылуу үчүн, 30%ы үйдү курууга жана оңдоого, 7%ы үйлөнүү үлпөтүнө, 25%ы башка максаттарга пайдаланган, жана андан тышкары балдардын билим алуусуна жана адам капиталын өнүктүрүүгө инвестициялаган. *Башка эмгектерде ошондой эле, Өзбекстандагы эмгек мигранттары акчаны алардын жашоо шартын жакшыртууга сарпташат, бул үй-бүлөнүн социалдык абалын жогорулатууну аныктайт, бирок бизнести өнүктүрүүгө азыраак жумшалат; которуулардын көпчүлүгү "натыйжасыз" чыгымдарга кетет; каада-салттарга (үйлөнүү тою жана сөөк коюу) кеткен чыгымдар тамак-ашка жана үй чарбасына кеткен чыгымдардан кийин мааниси боюнча үчүнчү (жетөөнүн ичинен) категорияга кирет; кийим-кече, билим берүү, ден-соолук жана карыздар кирген чыгымдар боюнча дагы башка маанилүү категориялар.*

Жалпысынан Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн эмгек миграциясынын позитивдүү аспектилеринин бири, бул кайтма миграция татыктуу эмгек акы менен жумуш табуу мүмкүнчүлүгүнө кепилдик берип, аларга жумушчу орундарын түзүүгө жардам берүү менен урбанизацияга түрткү берет, бирок бул шаарды түзгөн ишканалары жана уюмдары бар шаарларга мүнөздүү. Мисалы,

¹⁵ Анализ социально-экономических проблем возвратившихся трудовых мигрантов Республики РТ. Исследование проблем возвратившихся трудовых мигрантов в городе Душанбе, РРП и Хатлонской области. Результаты исследования общественной организации «Центр инновационного развития». – Душанбе. 2018. С. 38. [Кирүү шарттамы: <http://mehnat.tj/nii/ru/2018/12/23/2018r-анализ-социально-экономических-проблем>].

2018-жылы Казакстан Республикасында республикалык маанидеги дагы бир шаар – Шымкент пайда болду.¹⁶ Шаардык өнүгүү, өз кезегинде, жергиликтүү калкка жана кайтып келген мигранттарга иштөөгө жана бизнести өнүктүрүүгө көбүрөөк мүмкүнчүлүк берет. Мекенинде иштей албаган же аз акы төлөнүүчү тармактарда иштеген жарандар чет өлкөлөргө кетип, өз өлкөлөрүнө караганда көбүрөөк акча табышат. Ошентип, эмгек миграциясынын натыйжасында, үй чарбаларынын кирешелери көбөйүп, мигранттарды жөнөтүп жаткан өлкөлөрдө жакырчылык азаят. Мындай шарттарда Борбордук Азия өлкөлөрү демография жана калктын миграциясы чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатын өлкөнүн социалдык-экономикалык абалынын жана эл аралык кырдаалдын өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн, адам укуктарын сактоо талаптарын, жеке адамдардын, коомдун, мамлекеттин жана дүйнөлүк коомчулуктун коопсуздугун камсыз кылуу талаптарын эске алуу менен өзгөртүп салууга аргасыз болушат. Мисалы, Казакстанда мамлекеттин стратегиясынын негизги максаттарынын бири – мыйзамсыз миграциядан коргоо жана иммигранттардын укуктары менен эркиндиктерин сактоону камсыз кылуу. Ушуга байланыштуу, эл аралык укуктук доктринаны жана практиканы, ошондой эле улуттук укуктук тутумду эске алуу менен, калктын миграциясын жана ага байланыштуу процесстерди эл аралык укуктук жөнгө салуу көйгөйлөрүн ар тараптуу изилдөө жана системалуу талдоо өзгөчө мааниге ээ.¹⁷

Мигранттардын келип чыккан өлкөгө ыктыярдуу кайтып келүүсүнө байкоо жүргүзүү, кайтып келүүнүн ар кандай себептерин айгинелейт, алардын негизги себептери: чет мамлекетте эмгек келишимдеринин бүтүшү, белгилүү бир жашка жеткендиги, өз тарыхый мекенине кайтып келүүгө каалоосу, үй-бүлөлүк топко кайтуу жана биригүү – Борбордук Азия өлкөлөрүнө клан болуп жашоо, көп балалуу үй-бүлөлөр, туугандары менен ар дайым тыгыз байланышта болуу мүнөздүү.

Мигранттар өз өлкөсүнө аргасыз же ыктыярдуу кайтып келген учурда, кабыл алуучу өлкөлөрдүн мамлекеттик түзүлүштөрү, чет өлкөдө жашап жана иштеп жүргөн адамдын өсүп-өнүгүшүнүн жана өзгөрүүсүнүн ушул факторун эске алышы керек. Ошондой эле өзүлөрүнүн регионунун өнүгүшүнө экономикалык жана социалдык-демографиялык салым кошуу үчүн, алардын кесиптик дараметин максималдуу пайдалануу сунушталат. Алгачкы чет мамлекеттердин кайтып келген мигранттардын ресурстук дараметин пайдалануу тажрыйбасын Борбордук Азияда дагы активдүү кабыл алуу керек.

3.3.2-мисал Европалык кайтып келүүнү жана реинтеграциялоону илгерилетүү тармагы

Кайтып келүүнү жана реинтеграциялоону илгерилетүүнүн Европалык тармагы (ERRIN), кайтып келүү жана реинтеграциялоо боюнча жалпы программа катары активдүү иштеп жатат. Ал бир нече европалык өнөктөш мамлекеттер тарабынан Нидерланддын жетекчилиги астында жана ЕБнын каржылык колдоосу менен түзүлгөн. ERRIN алкагында ыктыярдуу мигранттарга жардамдын бир нече түрлөрү берилет, алардын ичинде келгенде колдоо көрсөтүү, жумушка орноштуруу, кесиптик билим берүү, жумуш табууга же өз бизнесин ачууга жардам берүү.¹⁸

¹⁶ Указ Президента РК «О создании Туркестанской области» от 9 июня 2018 года [Кируу шарттамы: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38448242].

¹⁷ Алаева Г.Т. Становление и развитие миграционного права. Материалы МНПК «Актуальные проблемы политико-правового регулирования в условиях глобализации» (28.02.2014). – Алматы. «Туран» университети. С. 243-247.

¹⁸ Информация Европейской сети реинтеграции (ERRIN) [Кируу шарттамы: www.returningfromgermany.de/ru/programmes/erin].

Мигранттарды өз мекенине, Борбордук Азия өлкөлөрүнө ыктыярдуу кайтарып берүү программаларын ишке ашыруу менен, бул позитивдүү тажрыйбаны колдонуп, аны региондун өнүгүшүнө интеграциялоонун уникалдуу мүмкүнчүлүгү бар. Мисалы, ЕАЭБ интеграциясынын алкагында Борбордук Азиядагы миграциялык процесстер күчөдү. Мында, Тажикстан Республикасы, Өзбекстан Республикасы жана Кыргыз Республикасы мигранттардын негизги донорлору, ал эми Россия Федерациясы жана Казакстан Республикасы реципиенттер катары чыгышат. Бул процессте эки: экономикалык жана социалдык-демографиялык негизги фактор көмөктөшөт.

Кайтып келген мигранттар тажрыйба, жаңы билим жана көндүмдөр менен мекенине кайтып келишет. Көбүнчө эмгек мигранттары жагымдуу, экономикалык жана социалдык-маданий жактан өнүккөн өлкөлөргө барышат. Өнүккөн инфратүзүлүшү бар тышкы чөйрөдө жүргөн мигранттар алар үчүн жаңы чөйрө менен таанышат, кызуу атаандаштыкка туруштук берүү алардын кесиптик чеберчилигин же квалификациясын кыйла жогорулатууга, жаңы компетенттүүлүккө ээ болууга түрткү берет. Мигранттардын чет тилдерди билүү деңгээлин жогорулатууга, алдыңкы тармактардын дүйнөлүк жетишкендиктерине, анын ичинде IT-технологияларына, медицинага, курулушка, ресторан же мейманкана бизнес чөйрөсүндөгү кызмат көрсөтүүлөргө, тамактануу, кам көрүү үчүн медайымдык тейлөө, дыйканчылык ыкмалары ж.б. мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болуу шарттары бар. Алардын жаңы көндүмдөр жана билим менен кайтып келиши, жаңы технологияларга ээ болушу Борбордук Азиядагы донор өлкөлөрдүн экономикасынын өнүгүшү үчүн олуттуу дараметин билдирет.

Тажикстан Республикасы үчүн маанилүү социалдык кошумча болуп, өлкөнүн жигердүү жарандарынын көпчүлүгү эмгек миграциясы жана тышкы эмгек рынокторунан өтүшү болуп саналат. Бул аларга жаңы жумуш тажрыйбасын алууга, квалификациясын жогорулатууга жана жаңы технологияларды үйрөнүүгө, кайтып келгенден кийин эмгек шартына башкача мамиле кылууга, эмгек акынын жогорку деңгээлине талапкер болууга жана мансаптуу карьера түзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Жалпысынан, бул Тажикстан Республикасынын эмгек рыногундагы жагдайдын өзгөрүшүнө оң таасирин тийгизет.

Социалдык-демографиялык фактор, кабыл алуучу өлкөлөрдүн адам ресурстарына болгон суроо-талабынан көрүнөт. Акыркы он жылдыкта Россия Федерациясында эмгекке жарамдуу жарандардын саны кескин кыскарып, калктын жашы улгайып, Казакстан Республикасында терс миграциянын сальдосу байкалып, орус тилдүү тургундардын өлкөдөн чыгып кетиши көбөйүп баратканы жашыруун эмес. Донор өлкөлөрдө, тескерисинче, салттуу түрдө төрөлүү деңгээли жогору болгону менен, көп балалуу үй-бүлөлөр көп жана эмгекке жарамдуу адам ресурстары ашыкча. Мисалы, Казакстан Республикасы үчүн кайтма миграциясы демографиялык жана эмгек ресурстарын толуктайт. Төрөттүн төмөндөшү, өлүмдүн көбөйүшү жана эмиграция 1990-жылдары Казакстандагы демографиялык абалды начарлаткан. Казакстан Республикасы аянты боюнча дүйнөдө тогузунчу орунду ээлейт. Өлкөдө көптөгөн адамдар жашабаган жана иштетилбеген жерлер бар, ошондой эле калктын жана эмгек ресурстарынын өтө эле тегиз эмес бөлүштүрүлүшү байкалууда. Бул кырдаалда, оралмандардын тарыхый мекенине кайтып келиши Казакстан Республикасы үчүн демографиялык көйгөйдүн чечилишине өбөлгө түзгөн.¹⁹ Эгемендик жылдарында 1 миллиондон ашык этникалык казактар өлкөгө өз алдынча да жана мамлекеттик көчүрүү программасынын алкагында да кайтып келишкен.²⁰ Көчүп келгендер

¹⁹ Казахи за рубежом [Кируу шарттамы: <https://e-history.kz/ru/scorm/course/414>].

²⁰ Казахской диаспоре за рубежом нужна поддержка в сфере культуры [Кируу шарттамы: www.inform.kz/ru/kazahskoy-diaspore-za-rubezhom-nuzhna-podderzhka-v-sfere-kul-tury-talगत-mamashev_a3038836].

калктын санын гана эмес, өлкөнүн эмгек дараметине чоң салым кошушат. Көчүп келгендердин арасында көптөгөн маданият, бизнес жана илим өкүлдөрү бар.²¹

Эмгек миграциясынын терс жактарынын бири – Борбордук Азия өлкөлөрүнүн демографиясындагы дисбаланс. Мисалы, Тажикстан Республикасынан келген орточо мигрант – бул 24-27 жаштагы, үйлөнгөн, орто же атайын орто билими бар, квалификациясы жок кара жумуш менен алектенген жумушчу же жумушсуз, белгилүү бир канааттандырууларлык турак-жай шарттары бар, кирешеси салыштырмалуу төмөн, көпчүлүк учурда чакан үй-бүлөдө жашаган жана туугандары, достору, кошуналары жана жамаат менен орточо мамиледе болгон жана Россия Федерациясында туруктуу жашоо мүмкүнчүлүгү бар узак убакыттан бери иштеп келе жаткан адам. Бул жагдай Тажикстан Республикасындагы демографиялык кырдаалга олуттуу таасирин тийгизет – таштап кеткен балдары жана аялдары, үй-бүлөлөрдүн ыдырашы, төрөлүүлөрдүн азайышы.

Акыркы жылдары расмий статистикалык маалыматтарга ылайык, эмгекке жарамдуу калктын 1 миллиондон ашык адамы жана биринчи кезекте, эркектердин арасында Россия Федерациясына акча табуу үчүн миграцияга кеткен, ушуга байланыштуу эмгек миграциясынын деңгээли демографиялык абалды татаалдаштырат, ошондуктан Тажикстан Республикасында уланып жаткан эмгек миграциясы салттуу тажик үй-бүлөсүнүн институтун сактап калууга коркунуч алып келет.

Миграциянын терс жагы, мигранттардын өзүлөрү белгилегендей, үй-бүлөлүк мамилелердин бузулушу, балдарга жана карыларга кам көрүү мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу. Азыр адамдардын көпчүлүгү миграцияга байланыштуу өзүнчө жашашат, бул жагдай социалдык чыгымдарды талап кылат. Мисалы, Тажикстанда тынчсыздандыруучу тенденция болуп, туруктуу эмес никелердин көбөйүшү, үй-бүлөлүк мамилелердин бузулушу жана мигранттардын үй-бүлөлөрүндө болуп жаткан тез-тез ажырашуулар эсептелет. Андан тышкары, Тажикстандын укук коргоо органдары ата-энелеринин чет жакка акча табуу үчүн кетишине байланыштуу көзөмөлсүз калган өспүрүмдөр менен жаштар арасында кылмыштуулуктун көбөйгөнүн белгилешет. Ошентип, Тажикстан Республикасынан эмгек миграциясы өлкөнүн экономикасына, демографиялык абалына жана социалдык өнүгүшүнө кесепеттүү таасирин тийгизди.²²

Миграция Өзбекстан үчүн да бир катар терс социалдык-демографиялык кесепеттерди алып келди. Биринчиден, бул эмгек күчүн жоготуу, бүгүнкү күндө Өзбекстан Республикасынын эмгекке жарамдуу калкынын 10%дан ашыгы эмгек миграциясына тартылган, алардын 60-65%ы Россия Федерациясында²³. Ишегенге, эреже катары, үй-бүлөнүн жаш мүчөлөрү- эркектер кетишет. Өзбек эмгек мигранттарынын ишмердүүлүгүнүн негизги багыттары: курулуш (23%), чекене соода (18%), кызмат көрсөтүү жана тамактануу (19%), айыл чарба, өнөр жай ишканалары, транспорт.²⁴ Жамааттык жана үй-бүлөлүк байланыштардын салттуу чеби болгондуктан, Өзбекстан Республикасынан келген эмгек мигранттары кыска мөөнөттүү жана сезондук барып-келүү стратегияларын колдонушат. Коомдук турмушка көнгөн өзбектер эмгекчилдиги, алкогольдук ичимдиктерди ичүүдөн баш тартуусу менен айырмаланат, бирок алар ишенимдүүлүгү, рационалдуулугунун жана этияттыктын жоктугу үчүн көп учурда алдамчылардын объектиси болуп калышууда.

²¹ Сколько казахстанцев живет за рубежом? [Кирүү шарттамы: <https://diapazon.kz/news/16473-skolko-kazakhstancevezhivet-za-rubezhom>].

²² Акрамов Ш.Ю. Вазиров З.К, Рахмонов А.Х. Мигранты из РТa в Россия Федерациясы: оценка численности и социально-экономическое положение // Научное обозрение. Серия 1. Экономика и право. 2018. № 3-4. С. 12.

²³ Денисенко М.Б., Чудиновских О.С. Миграции между странами СНГ. Демоскоп Weekly. № 533-534 (26.11.2012 – 9.12.2012) [Кирүү шарттамы: www.demoscope.ru/weekly/2012/0533/analit04.php].

²⁴ Максакова Л. Республика Узбекистан в системе международных миграций // Постсоветские трансформации: отражение в миграциях/ Под ред. Ж.А. Зайончковской и Г.С. Витковской. – М.: АдамантЪ. 2009. 323-349-б.

Борбордук Азия регионунун өлкөлөрү ички миграциянын агымынын мезгилин баштан кечирип жатышат, ички агым – айрыкча айылдан шаарга жана тышкы – өлкөлөр ортосунда. Бул негизинен Казакстан Республикасына, Россия Федерациясына жана башка чөлкөм өлкөлөрүнө сезондук эмгек миграциясы. Борбордук Азияга миграция агымынын булактары болуп Кыргыз Республикасы, Тажикстан Республикасы жана Өзбекстан Республикасы саналат, алар калктын тез өсүшү жана айыл жериндеги жумушсуздук сыяктуу өнүгүү көйгөйлөрүнө туш болушат. Айыл чарбасы жетиштүү жумуш орундарын камсыз кыла албайт, бул айылдык аялдарды жана эркектерди, айрыкча жаштарды миграциялоого мажбур кылат. Ошол эле учурда, жаштар белгилүү бир көйгөйлөргө жана тобокелдик факторлоруна туш болушат, алардын кетиши демографиялык боштукту жаратат, бул өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизет.

Чет өлкөдө иштеп жүргөн мигранттар акча таап, үй-бүлөлөрүнө жана туугандарына акча которууга мүмкүнчүлүк алышат, алардын кирешелери, жашоо деңгээли жогорулайт жана жергиликтүү экономикага чет элдик валюта агылат. Накталай акча каражаттарынын, товардык ресурстардын келип түшкөндүгүнөн улам, мигранттардын үй-бүлөлөрү өз бизнесин ачуу үчүн баштапкы капиталды топтой башташы мүмкүн. Миграциялык саясатты мамлекеттик жөнгө салуу, мекендештерибиздин миграциясын системалуу жана пландаштырылган уюштуруу эки тараптуу макулдашуулардын деңгээлинде өлкөнүн экономикаларын валюталык камсыз кылууну өнүктүрүүгө өбөлгө болот. Бул процессте Борбордук Азия өлкөлөрүндө региондук программалар түрүндө насыя берүү жана миграцияны башкаруу жаатында демилгелерди жүзөгө ашырып жаткан Дүйнөлүк банктын уюмдарынын тобу маанилүү жөнгө салуучу ролду ойнойт. Алардын катарында, МиРПАЛ (MiRPAL), анын максаты – КМШ өлкөлөрүндө миграция жана акча которуулар чөйрөсүндө адистердин жана практиктердин жамаатынын ишин колдоо; КАРМП (CARMP), анын негизги максаты "эмгек миграциясын жөнгө салууну өркүндөтүү, мигранттардын жашоо шартын кеңейтүү, Борбордук Азиядагы жакырчылыкты кыскартуу, эмгек ресурстарын чет өлкөлөргө жиберген өлкөлөрдө жана кабыл алуучу өлкөлөрдө социалдык-экономикалык пайданы жогорулатуу".²⁵

Борбордук Азиядагы экономиканын маанилүү кыймылдаткычы ишкердүүлүк жана чакан бизнес болуп саналат. Эмгек мигранттарынын акча которуулары калктын бир бөлүгү үчүн ушул дараметти ишке ашыруунун башталышы болуп калды. Кайтма миграциясы ишкердүүлүктү жана бизнести өнүктүрүү үчүн Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикалык стратегияларына туура келет. Ошентип, Казакстан Республикасында өлкөнүн инновациялык ишкердиги өнүктүрүүгө багыт ала баштады, анын артыкчылыгы чакан ишкердүүлүк. "Калктын миграциясы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамы ишкердик-иммиграцияны колдойт, ал эми бизнес-иммигранттар катары ишкердик иштерди жүргүзүү максатында келген иммигранттар каралат, ал эми мыйзамдын айрым эрежелери бизнес-иммигранттарга кирүү шарттарын жана кирүүгө визаларды берүү шарттарын, бизнес-иммигранттардын Казакстан Республикасынын аймагында болуу жана ишкердүүлүк иш аракетин жүргүзүү шарттарын жөнгө салат, мында Казакстан Республикасына кирүү үчүн визалар Казакстан Республикасынын Тышкы иштер министрлиги жана чет өлкөлүк ведомстволор тарабынан берилет.

Казакстан Республикасынын биринчи Президенти Н.Назарбаевдин "Президенттин беш социалдык демилгеси" элге кайрылуусунда ишкердик демилгелерин жүзөгө ашыруу үчүн жагымдуу шарттарды түзүү боюнча милдеттер коюлган. Иштеп жаткан казакстандыктар үчүн: салыктык жүктү 10 эсеге – 1 % чейин кыскартуу, жеңилдетилген микрокредиттерди берүү менен өз алдынча иштегендердин жана жумушсуздардын арасында массалык ишкердүүлүктү

²⁵ Миграция и денежные переводы [Кирүү шарттамы: www.semirnyjbank.org/ru/region/eca/brief/migration-and-remittances].

өнүктүрүүнүн алкагында микрокредит берүүнү кеңейтүү. 2017-жылы 32 миллиард теңге суммасында 7200 микрокредит берилген.²⁶

Бул чөйрөдөгү дагы бир маанилүү кадам – натыйжалуу жумушка орношуу үчүн шарт түзүү менен өз алдынча иштегендердин жана жумушсуздардын кирешелерин көбөйтүү максатында 2017-2025-жылдарга "Өндүрүмдүү жумуш менен камсыз кылуу жана жапырт ишкердик" мамлекеттик программасын ишке ашыруу.²⁷

Казакстан Республикасында жүргүзүлүп жаткан реформалар жана өзү үчүн ишкердикке көздөгөн адам үчүн ыңгайлуу бизнес-климатты түзүү, тобокелдиктерден коркпоо жана өзү жана үй-бүлөсү үчүн коопсуз келечек үчүн жоопкерчиликти алуу, сөзсүз түрдө Казакстан Республикасына кайтып келүүсү керек болгон кайтып келүүчү мигранттар үчүн, миграциялык жагымдуулуктун өсүшүнө шарт түзөт. Казакстан Республикасынын мамлекеттик ички саясаты эмгекке жарамдуу калкты өз алдынча жумушка орноштурууга, кичи жана орто бизнестин ишкердик ишин колдоого, салык преференцияларын жана өз бизнесин өнүктүрүү үчүн, "стартап", дыйканчылык, тейлөө чөйрөсүндөгү ар кандай семинарлар, тил мектептери, жаңы кесиптерди өнүктүрүү боюнча тренингдер же квалификацияны жогорулатуу ж.б. баштапкы капиталды алуу мүмкүнчүлүктөрүн камтууга багытталган. Казакстан Республикасындагы эмгек мигранттары менен иштөөнүн натыйжалуулугун жогорулатуу максатында, Миграция маселелери боюнча ыйгарым укуктуу органдын юрисдикциясына чет өлкөлүк жумушчулардын борборлоштурулган маалымат базасын түзүү; эмгек мигранттарынын бирдиктүү маалымат базасын түзүү милдети киргизилген.²⁸

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, кайтма миграциясы Кыргыз Республикасында жумушка орношунун жаңы түрлөрүнө түрткү берет, кайтып келген мигранттар, эч качан миграцияланбаган жергиликтүү калктан айырмаланып, өз алдынча иштешет, бирок өз алдынча жумушка орношуу кайтма мигранттар тарабынан убактылуу көрүнүш ("убактылуу токтоочу жай") катары каралат. Эгерде кайтма мигрант миграциядан мурун өзүн-өзү жумуш менен камсыз кылган болсо, анда ал кайтып келгенден кийин аз мүмкүнчүлүгү менен "өзүнө иштөөнү" тандайт. Бул көрүнүштүн оң жагы, ал алган билимин жана көндүмдөрүн мыкты табууну издөө менен, ошондой эле бизнес чөйрөсүндө мүмкүнчүлүктөрү төмөн өз алдынча иштегендердин санынын азайышы менен байланыштырылышы мүмкүн.²⁹

3.3.3-мисал Эмгек миграциясынын тажрыйбасы жана Кыргызстандын Баткен облусундагы жеке бизнеси

Медер беш жылдан бери Баткен облусунан өнөктөштөрү менен бирге Исфанада курулуш материалдарын сатуу менен алектенет. Ал Россияга караганда көбүрөөк акча табат, ал жерде 3 жыл бою жүк ташуучу жана куруучу болуп иштеген. "Мен Москвага үмүтсүз жагдайдан улам бардым: бул жерде жумуш жок, апам катуу ооруп, агам биринчи топтогу майып болчу", – деп эскерет Медер. Россия Федерациясында ал өзүнүн жеке бизнесин ("гастарбайтер болбоо үчүн")

²⁶ Обращение Президента РК Н. Назарбаева к народу «Пять социальных инициатив Президента» [Кирүү шарттамы: https://strategy2050.kz/ru/news/51108/?sphrase_id=13061223].

²⁷ Продуктивная занятость и массовое предпринимательство. концепция программы на 2017–2025 годы [Кирүү шарттамы: <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-produktivnoy-zanyatosti-i-massovogo-predprinimatelstva-na-2017-2021-gody-en-bek>].

²⁸ Закон РК «О миграции населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2018) [Кирүү шарттамы: <https://online.zakon.kz/document/>].

²⁹ Брук и др. Возвратная миграция и самозанятость: данные Кыргызстана (Bruck T., Mahe C., Naude W. Return Migration and Self-employment: Evidence from Kyrgyzstan. IZA Institute of Labor Economics. Bonn.) 2018. [Кирүү шарттамы: <http://ftp.iza.org/dp11332.pdf>].

кыялданган, ошондуктан ата-энеси ал жөнөткөн акчаларды топтошкон. Ушул аманаттардын аркасында Медер бизнес ачууга жетишти. Ал өз бизнесин өркүндөтүп, барган сайын көптөгөн мекендештеринин чет жакка иштеп кетип жаткандыгын көрөт. «Биздин өлкөдө кырдаал жакшырган жок, ошондуктан көпчүлүгү ал жерде калып калышат», – деп кошумчалайт Медер.³⁰

Кайтма миграциясы инвестицияларды тартуу жана, мигранттардын жеке бизнесин ачуу, ошондой эле өлкөнүн экономикасына квалификациялуу адистерди тартуу жагынан Түркмөнстандын экономикасына маанилүү салым болуп саналат. Чет өлкөдө окуп жана иштеп жүргөндө, мигранттар өлкөгө кайтып келгенден кийин алар колдоно турган адистикке, көндүмгө жана тажрыйбага ээ болушту. Негизинен, кайтып келгенден кийин, алар чакан бизнес менен алектенип, жеке бизнесин ачууну, жеке коммерциялык түзүмдөрдөн жумуш табууну артык көрүшөт. Өлкөдө бир катар дем берүүчү факторлор бар, анын ичинде каттоонун жөнөкөйлөтүлгөн жол-жобосу, патент алуу жана жеңилдетилген салык режими каралган чакан бизнес жөнүндө мыйзамдар; айыл чарбасында³¹ жеңилдетилген насыяларды берүү ж.б. Жерлерде кайтып келген мигранттардын дарамети айыл³² чарбасында жигердүү колдонулат, мисалы, 99 жылга чейин айыл чарба жана айыл чарба багытындагы эмес максаттар үчүн жер участкатору (кызмат көрсөтүү жана айыл чарба) ишкерлерге өз бизнесин ишке ашыруу үчүн берилет.

Өзбекстан Республикасынын иш тажрыйбасында, жумушка байланыштуу көйгөйлөрү бар адамдардан тышкары, ишкерлер эмгек миграциясына тартылышат. Ишкердик иштери менен алектенип, алар өз бизнеси үчүн баштапкы капиталды табууга умтулушат. Азыркы учурда өндүрүшкө байланыштуу иш-чаралар Өзбекстан Республикасынын ишкердүүлүгүндө барган сайын маанилүү ролду ойнойт жана бул инвестициялык капиталдын өсүшү жана экономикага кошумча жумушчу күчүн тартуу менен коштолууда. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, чет өлкөлөрдө иштеп келген мигранттардын көпчүлүгү ишкердик иштерге катышкан. Эмгек мигранттарынын сурамжылоосу көрсөткөндөй, алардын 6-7%ы гана иштеп тапкан акчаларын өндүрүшкө жумшап, жеке бизнесин баштоого ниеттенишет.³³ Мигранттар тапкан акчаларын өндүрүштү өнүктүрүүгө жумшап, жаңы жумушчу орундарын түзүп, башка адамдарды жумуш жана эмгек акы менен камсыз кылышат, бул республикада жумушсуздуктун жана жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүүнүн чыныгы фактору болуп саналат. Айрым эмгек мигранттары тапкан акчаларын турак жайды оңдоого, жаңы үйлөрдү курууга, батирлерди сатып алууга жумшашты, азык-түлүккө, керектөөчү товарларга, турак жайга, билим берүүгө болгон негизги муктаждыктарды канааттандырып башташты, товарлардын импорту көбөйдү, бул Өзбекстан Республикасындагы базар соодасынын өсүшүнө түрткү болду. Эмгек мигранттары чакан бизнести жана ишкердүүлүктү өнүктүрүүгө салыштырмалуу аз каражат жумшашат: айрым мигранттар же алардын туугандары тарабынан чакан бизнестер (наабайкана, кафе, дүкөн ж.б.) ачылган. Мындан тышкары, кайтып келген эмгек мигранттары Өзбекстан Республикасына

³⁰ Проблемы и парадоксы трудовой миграции из КРп [Кируу шарттамы: <https://kloop.kg/blog/2018/08/23/strana-na-izhdivenii-kyrgyzstan-vyzhivaet-na-dengi-migrantov-no-ne-umeet-ih-traitit/>].

³¹ Налоговый кодекс Туркменистана от 25 октября 2004 года (ст. 200) с изм. от 1 марта 2014 года № 49-V и 15 октября 2016 года // Собрание актов Президента Туркменистана и решений Правительства Туркменистана. Февраль 2015 года. № 6. Ст. 3680.

³² Постановление Президента Туркменистана «О финансовой поддержке производства сельскохозяйственной продукции» от 6 марта 2013 года // Собрание актов Президента Туркменистана и решений Правительства Туркменистана. 2013. №3. Ст. 2465.

³³ Максакова Л.П. Миграция и рынок труда в Узбекистане // Миграция и рынок труда в странах Средней Азии. Материалы регионального семинара (Ташкент, 11-12 октября 2001 года) / Под ред. Максаковой Л.П. М. – Ташкент. 2002. С. 35.

жаңы бизнес технологияларын алып келишет, натыйжада ишкердиктин жана чакан бизнестин өнүгүшүнө түрткү берет, эмгек мигранттары өз бизнесин ачууга жана өнүктүрүүгө каражат жумшашат. Ушул максатта Өзбекстан Республикасында калктын ишкердик потенциалын жүзөгө ашыруу үчүн шарттар түзүлүп, эмгек мигранттарынын үй-бүлөлөрүн жеке бизнесин өнүктүрүүгө түрткү берген жеңилдетилген салык шарттары түзүлгөн. Мисалы, көптөгөн демилгелер жергиликтүү деңгээлде – махалла комитеттеринин деңгээлинде жүзөгө ашырылууда.

Учурда, Өзбекстан Республикасында ишкердик иштерди либералдаштыруу боюнча бир топ иш жүргүзүлүп жатат, бул ар кандай инвестициялык долбоорлорго акча которууларды кеңири тартууга жана алардын инвестициялык дараметин жогорулатууга көмөктөшөт. Маанилүү фактор – мигранттардын үй-бүлөлөрүнө инвестициялык практиканы кабыл алууда конкреттүү жардам көрсөтүү, региондордо акча которуулардын дараметин толук жана натыйжалуу пайдалануу үчүн жетиштүү жана жеткиликтүү механизмдерди түзүү: эмгек мигранттарынын инвестициялык иш-аракеттерин колдоо үчүн банктык жана финансы тутумун өркүндөтүү депозиттерине акча которууларды тартууда, микрокредиттик тутумду өнүктүрүүдө, үй-бүлөлүк бизнести уюштурууга багытталган салыктык жеңилдиктерди киргизүүдө жана калктын инвестициялык процесстерге катышуусуна кызыгуусун арттырган башка иш-чаралар. Өзбекстан Республикасында 2018-жылдын 1-апрелине карата, дыйкан чарбаларын жана фермер чарбаларын эске албаганда, жигердүү чакан ишканалардын саны 238,5 миңди түзгөн (2001-жылы 99,4 миң гана). Чакан ишканалардын жалпы санынын 8%ы чакан ишканалар жана 92%ы микрофирмалар.

Борбордук Азия мамлекеттери калктын ишкердик потенциалын колдонушу керек. Эмгек мигранттарынын үй-бүлөлөрүн өз бизнесине инвестициялоого түрткү берген жеңилдетилген салык шарттарын түзүү максатка ылайык. Чет өлкөлөргө эмгек миграциясы Борбордук Азия өлкөлөрүнө экономикалык өнүгүүнүн жаңы моделдерине өтүүгө мүмкүнчүлүк берет.

ЭМУнун кызматкерлери жана ыктыярчылары Эл аралык мигрант күнүнө карата маалыматтык билим берүү кампаниясынын алкагында Душанбенин аэропортунда маалымат баракчаларын бөлүшүүдө.

Фото: ЭМУ Тажикстан, 2017

Контролдук суроолор:

1. Чет жакта иштеп жаткан мигранттар Борбордук Азиянын экономикасына кандай демографиялык жана социалдык-экономикалык салым кошушат?
2. Сиздин аймагыңыздагы же калктуу пунктагы кайтып келген мигранттар кандай демографиялык жана социалдык-экономикалык көйгөйлөрдү чечиши мүмкүн?
3. Акча которуулар улуттук жана жергиликтүү өнүгүүдө кандай ролду ойнойт?
4. Сиздин аймакта же айылыңызда эмгек мигранттарынын акча которууларына эмнелер курулду? Мисал келтириңиз.
5. Борбордук Азия мамлекеттеринде кайтып келген мигранттардын потенциалын жергиликтүү өнүгүүгө тартууга жардам берген ар кандай программалардан мисал келтириңиз. Сиздин көз карашыңыз боюнча кайсы программалар натыйжалуу жана сиздин аймакта колдонулушу мүмкүн?

Практикум:

"Өлкөнүн социалдык-экономикалык жана демографиялык өнүгүүсү үчүн эмгек миграциясынын кесепеттери" иштик оюну.

I этап: "Мээге чабуул" топторунда иштөө. Аудиторияны 2 командага бөлүү керек. Эмгек миграциясынын өлкөнүн социалдык-экономикалык жана демографиялык өнүгүүсүнө оң жана терс таасирин тийгизүүчү терминдердин тизмесин даярдоо боюнча топтордо иштөө уюштурулат (5-10 мүнөт). Ар бир команда өз тизмесин даярдайт жана түшүндүрмөлөрү менен презентация жасайт.

II этап: Терминдердин тизмесин бөлүштүрүү үчүн командаларда иштөө. Терминдерди маанилүүлүк даражасы боюнча бөлүштүрүп, эң маанилүү бешөөнү белгилеп, алардын эмне үчүн маанилүү экенине жооп берүү керек.

III этап: SWOT-анализи. Аудитория 4 топко бөлүнөт. SWOT анализ – бул процесстин күчтүү жана алсыз жактарын, ошондой эле процессти уюштурууда сырттан келген мүмкүнчүлүктөрдү жана коркунучтарды талдоо. Биринчи топ, өлкө үчүн эмгек миграциясы процесстеринин күчтүү жактары же артыкчылыктары боюнча иштейт. Экинчи топ эмгек миграциясын уюштуруунун алсыз жактарын сүрөттөйт. Үчүнчү топ эмгек миграциясынын учурдагы мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт. Төртүнчү топ өлкөнүн социалдык-экономикалык жана демографиялык өнүгүүсүнө терс таасир тийгизиши мүмкүн болгон эмгек миграциясынын тобокелдигин аныктайт.

IV этап: Өлкөнүн экономикалык жана социалдык өнүгүшүндө миграциянын ролу. Мурда белгиленген 4 топто иштөө. SWOT анализинин маалыматтарына таянып, «Беш эмне үчүн?» аспабын колдонуп, эмгек миграциясын жөнгө салуунун натыйжалуу процесстерин уюштурууда кыйынчылыктардын себептери аныкталат: 1) Эмне үчүн? Эмгек миграциясын уюштуруу боюнча натыйжасыз чечимдер кабыл алынат; 2) Эмне үчүн? Эмгек миграциясы процессинде тажрыйба жетишпейт; 3) Эмне үчүн? Эмгек миграциясын уюштуруу жөнүндө чечим кабыл алууда ката кетириүүдөн коркобуз; 4) Эмне үчүн? Эмгек миграциясынын көйгөйлөрүн ачык айтуу жана аныктоо кыйын; 5) Эмне үчүн? Эмгек миграциясын башкаруу маселелериндеги кырдаалдарды жана келечектеги чечимдер талданган эмес.

Кошумча катары топторго төмөнкү суроолорду берүү сунушталат: 1) Эгерде сизде "Эмне үчүн?" бар болсо; 2) Дагы кандай "Эмне үчүн?" болушу мүмкүн?

Иштин жыйынтыгы боюнча топтор презентация жасашат.

Негизги адабият:

1. Бекашев Д.К. Аргасыз жана эмгек миграциясын эл аралык-укуктук жөнгө салуу. – М.: Проспект, 2014.392 б.
2. Гаврилова Т. Азыркы коомдогу эл аралык миграция жана жумуштуулук. – М.: Мир, 2012. 232 б.
3. Миграция жана улуттук мамлекет. – М.: ЦНСИ, 2016. 216 б.
4. Эмгек миграциясы, Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү акча которуулар жана адамдык өнүгүү. Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн адам өнүгүүсүнүн бир катар аналитикалык жазуулары. Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү программасы (ПРООН) жана Евразиялык Өнүктүрүү Банки (ЕРӨБ). – Стамбул: ПРООНдун Европа жана КМШ боюнча регионалдык кеңсеси. 2015.81 б. [Кирүү шарттамы: [www.undp.org/content/dam/rbec/docs/CAM&RHDpaper\(rus\)FINAL.pdf](http://www.undp.org/content/dam/rbec/docs/CAM&RHDpaper(rus)FINAL.pdf)].
5. Садовская Е.Ю. XXI кылымдын башындагы Борбордук Азиядагы эл аралык эмгек миграциясы (Казакстан Республикасынын мисалында). – М.: Чыгыш китеби (Чыгыш-Батыш, Кумурска), 2013.410 б.

Кошумча адабият:

1. Алаева Г.Т. Становление и развитие миграционного права. Материалы МНПК «Актуальные проблемы политико-правового регулирования в условиях глобализации» (28.02.2014). – Алматы. «Туран» университети. С. 243-247.
2. Акрамов Ш.Ю. Вазинов З.К, Рахмонов А.Х. Мигранты из РТ в Россия Федерациясы: оценка численности и социально-экономическое положение // Научное обозрение. Серия 1. Экономика и право. 2018. № 3-4. С. 10-18.
3. Гендерное равенство, молодежь и миграция в Центральной Азии: от потребностей – к действиям. ФАОНун Европа үчүн региондук конференциясы. 31-сессия (2018-жылдын 16-18-майы, Воронеж, Россия Федерациясы).
4. Денисенко М.Б., Чудиновских О.С. Миграции между странами СНГ. Демоскоп Weekly. № 533-534 (26.11.2012 – 9.12.2012) [Кирүү шарттамы: www.demoscope.ru/weekly/2012/0533/analit04.php].
5. Икромов Д.З. Россия Федерациясынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө Борбордук Азия мамлекеттеринен келген эл аралык эмгек миграциясынын таасири: экон. илим. канд. дараж. алуу үчүн. диссер: 08.00.14. – Санкт-Петербург, 32 б.
6. Казахстан: Внешние экономические связи и политика // Миграция. № 255-256. 29.03.2018 [Кирүү шарттамы: <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/kazahstancy-stali-chashe-poluchat-dengi-iz-za-rubezha-v-1-kvartale-2017-kolichestvo-tranzakcij-vyroslo-pochti-na-20-obem-denezhnyh-perevodov-v-rk-uvlechilsya-na-27>].

7. Максакова Л.П. Миграция и рынок труда в Узбекистане // Миграция и рынок труда в странах Средней Азии. Аймактык семинардын материалдары. Ташкент, 11-12-октябрь, 2001 / Л.П. Максакованын ред. алдында – Москва-Ташкент. 2002.180 б.
8. Максакова Л. Республика Узбекистан в системе международных миграций // Постсоветские трансформации: отражение в миграциях/ Под ред. Ж.А. Зайончковской и Г.С. Витковской. – М.: АдамантЪ. 2009. 323-349-б.
9. 2013-2016-жылдардагы КМШ өлкөлөрүнүн улуттук эмгек базарларынын абалына мониторинг жүргүзүү. – М.: КМШ мамлекеттер аралык статистикалык комитети, 2017. 213 б. [Кирүү шарттамы: www.cisstat.com/rus/Monitoring_labour2013-2016.pdf].
10. Мукомель В.И. Мигранттарды ыңгайлаштыруу жана интеграциялоо // Россиядагы миграция 2000–2012. Хрестоматия: 3 томдо. Т. 1, ч. 2 / НП РСМД; под общ. ред. И. С. Иванова; отв. ред. Ж.А. Зайончковская. – М.: Спецкнига, 2013. С. 695.
11. Рязанцев С. Россия Федерациясынын экономикасынын өнүгүшүндө эмгек миграциясынын ролу. – М., 2016. 40-49-б.
12. Рязанцев С. Экономикалык кризис шартында Борбордук Азиядан Россияга эмгек миграциясы. // Валдай жазуулары. № 55. Август 2016. 58 б. [Кирүү шарттамы: <http://ru.valdaiclub.com/files/22140>].
13. Тиеме С. Куда возвращаться? Ички жана тышкы эмгек миграциясы шартындагы айыл менен шаардын мамилелери. Аналитикалык жазуу. БААУнун социалдык изилдөө борбору. АУЦА. [Кирүү шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Susan_rus.pdf].
14. Миграция жана акча которуулары, Дүйнөлүк банк (Migrations and Sommitances Fact book 2018, 3hd Edition, Washington DC, The World Bank), 2018, 320 б.
15. Bruck T., Mahe C., Naude W. Return Migration and Self-employment: Evidence from Kyrgyzstan. IZA Institute of Labor Economics. Bonn. 2018. [Кирүү шарттамы: <http://ftp.iza.org/dp11332.pdf>].

Видеосюжеттер:

1. Россиядагы эмгек мигранттарынын көйгөйлөрү. Вся правда [Кирүү шарттамы: www.youtube.com/watch?v=pRhGK-0h-mw].
2. Россияга мигранттар керекпи? Москва көчөлөрүндө сурамжылоо [Кирүү шарттамы: www.youtube.com/watch?v=ACCw2VeqVC8].
3. Чыныгы шылуундар же Россиядагы жумуш берүүчү өзбек эмгек мигранттарын кантип алдаган [Кирүү шарттамы: www.podrobno.uz/cat/obchestvo/nastoyashchie-moshenniki-ili-kak-rab/].

3.4. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү кайтып келме мигранттарды ыңгайлаштыруу жана реинтеграция көйгөйлөрү

Мазмуну. Борбордук Азия өлкөлөрүнө кайтма мигранттардын интеграциясынын социалдык-маданий, диний жана тилдик аспектилери. Кайтма мигранттардын ден-соолугу. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү кайтма мигранттардын үй-бүлөлөрүнүн абалы, үй-бүлөлүк мамилелердин бузулушу, ата-энесиз калган балдарды жана өспүрүм балдарды тарбиялоо көйгөйлөрү, талкаланган үй-бүлөлөрдүн көйгөйлөрү.

Борбордук Азия өлкөлөрүнө ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграция мигранттарга, ошондой эле ЫККРЖны ишке ашырууга катышкан бардык адамдар үчүн натыйжалуу жардам берүү үчүн маанилүү болгон көптөгөн аспектирге ээ. Бул контекстте кайтып келген мигранттардын интеграциясынын социалдык-маданий, диний жана тилдик аспектилерин, ошондой эле кайтып келген мигранттардын ден-соолук дараметин, үй-бүлөнүн бузулушу жана тарбиялоо көйгөйлөрүн белгилөө керек. Интеграциялоо, реинтеграциялоо жана ыңгайлаштыруу процессинде Россия Федерациясы жана Казакстанда жайгашкан Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген мигранттар үчүн көбүнчө ушул аспектилер кыйла татаал болуп саналат.

Мигранттардын интеграциясы деп анын натыйжасында жергиликтүү коом тарабынан мигранттарды жеке жана топтук деңгээлде кабыл алуу процессин түшүнүшөт, жана мигранттардын маданий өзгөчөлүгүн сактап, контингент чөйрөсү менен этникалык эмес негизде, бир топ жамаатта биригешет, бул топ үчүн жана кабыл алуучу чөйрө үчүн маанилүү¹ экендигин түшүнүшөт. Мигранттардын интеграциясы менен катар, алардын **ыңгайлашуусу** жана реинтеграциялоосу **өтө маанилүү**.

Ыңгайлашууну эки жол менен: интеграциянын баштапкы баскычы жана мигранттардын, алардын жамааттарынын жергиликтүү калк менен өз ара аракеттенүү стратегиясы катары кароого болот. Мигранттарды **ылайыкташтыруу** деп, туруктуу (убактылуу) жашоого жаңы жашаган жерин камсыз кылуу жана алардын (жеке, үй бүлөлүк) муктаждыктарын жана кызыкчылыктарын канааттандыруу максатында өзүнүн нормативдик-баалуулук тутумун (нормалар, каада-салттар, үрп-адаттар ж.б.) сактоо менен мигранттардын жүрүм-турумунун коомдогу үстөмдүк кылган ченемдер жана баалуулуктар тутумуна ылайыкташуу процесси жана натыйжасы катары түшүнүүгө болот.²

Мигранттар келүү чөйрөсүнө ыңгайлашкан учурда, мигранттар өзүнүн тарыхый мекенинде коомдошуу процессинде кабыл алган салттарын, үрп-адаттарын, ченемдерин жана эрежелерин сактоо менен, жаңы чөйрөнүн баалуулуктары менен ченемдерин байыта алышат. Ыңгайлашуу механизмдин түзүүнүн негизи болуп дараметтүү жана чыныгы мигранттардын, алардын туугандык, достук, коңшулук, бир туугандык, бири-бирин белгилүү бир этностон;

¹ Мукомель В.И. Адаптация и интеграция мигрантов. Миграция в России 2000-2012. Хрестоматия в 3 томах. Т. 1, ч. 2. НП РСМД. Под общ. ред. И.С. Иванова. Отв. ред. Ж.А. Зайончковская. М.: Спецкнига. 2013. С. 695.

² Мукомель В.И. Адаптация и интеграция мигрантов. Миграция в России 2000-2012. Хрестоматия в 3 томах. Т. 1, ч. 2. НП РСМД. Под общ. ред. И.С. Иванова. Отв. ред. Ж.А. Зайончковская. М.: Спецкнига. 2013. С. 695.

жалпы тарыхы, маданияты (көз караштар түзүмү, ой-пикирлери ж.б.) болгондугун таануу менен шартталган алардын чөйрөсүнүн, ишенимдүү өз ара мамилелери эсептелет. Ресурстар менен алмашуу (маалымат, материалдык жана материалдык эмес артыкчылыктар) мындай механизмди колдоонун бир жолу болуп саналат.

Мигранттардын *реинтеграциясы* деп мигранттардын өздөрү болуп өткөн жергиликтүү жамаатка кайра интеграциялоосу деп түшүнүү керек, бирок ушул жамаатта да, мигранттардын өзүндө да белгилүү бир өзгөрүүлөр болгондуктан, аларга социалдык, психологиялык, каржылык, укуктук, маданий чараларды көрүү керек.

Эмгек мигранттарын реинтеграциялоо жана реабилитациялоо жаатында бир катар эл аралык тажрыйба бар, аларды Борбордук Азия өлкөлөрүнө сунуштоого болот. Толук жарамдуу жарандарды коомго, андан ары эмгектик ишин жүргүзүү жана өз өлкөсүнүн экономикасын өнүктүрүүгө активдүү катышуусу үчүн багытталган мигранттарга кызмат көрсөтүүнүн ар кандай формалары жана механизмдери бар. Оң мисалдардын бири – Филиппиндин тажрыйбасы.

3.4.1-мисал Филиппинге кайтма мигранттарга жумушка орношууга жардам берүү жолу менен реинтеграциялоо

Филиппинде эмгек миграциясы маселелери менен алектенген Эмгек жана ишке орноштуруу министрлигинин түзүлүшүндө мигранттарды жана жумушсуз жарандарды кабыл алуу жана жардам берүү бөлүмү иштейт. Жыл сайын, чакан жана орто бизнести өнүктүрүү, ошондой эле тийиштүү эмгек акы менен жаңы жумушчу орундарын түзүү үчүн мамлекеттик бюджеттен кыска мөөнөттүү насыялар түрүндө 400 миллион песо (болжол менен 85 миллион АКШ доллары) бөлүнөт. Бул маселенин натыйжалуулугу жана ачык-айкын иши Филиппиндеги жумушсуздуктун деңгээли жыл сайын 1%га төмөндөгөнүндө турат жана мындай ийгилик дүйнөлүк эксперттердин оң баасын алган.

ЫККРЖны ишке ашыруу процессинде реинтеграция жана ыңгайлашуу көйгөйлөрү мигранттарды кабыл алган өлкөлөр үчүн да, ошондой эле алар кайтып келген өлкөлөр үчүн да актуалдуу. Борбордук Азия өлкөлөрүндө реинтеграция жана ыңгайлашуу көйгөйлөрү ар башкача, бирок жалпысынан алар бир эле: *социалдык-маданий, диний жана тилдик, психологиялык жана укуктук факторду камтыйт*. Муну менен катар, жөнөтүүчү же кабыл алган өлкөлөрдүн мүнөзү реинтеграциялоо жана ыңгайлаштыруу процесстеринин өзгөчөлүктөрүн аныктайт. Бардык тараптардын жана өлкөлөрдүн натыйжалуу кызматташуусу менен гана ЫККРЖны натыйжалуу ишке ашыруу мүмкүн экендигин түшүнүү өтө маанилүү. Бул контекстте, жашап жаткан өлкөлөрдө, атап айтканда Казакстанда, ошондой эле кабыл алуучу өлкөлөрдө – Кыргызстанда, Тажикстанда, Түркмөнстанда жана Өзбекстанда мигранттардын реинтеграциялоо жана ыңгайлашуу көйгөйлөрүнө көңүл буруу керек.

Казакстан негизги жана альтернативдик баруучу өлкө, ошондуктан ыңгайлаштыруу жана реинтеграциялоо көйгөйлөрү ушул контекстте каралат. Ошентип, Казакстанда ички жана тышкы миграция процесстерин жөнгө салуучу укуктук база иштелип чыкты, ал мигранттардын статусун, алардын укуктарын жана милдеттерин аныктайт. Миграция жаатындагы колдонуудагы мыйзамдарды талдоо көрсөткөндөй, кайтма миграция негизинен жөнгө салынбаган статуска ээ болгон эмгек мигранттарын аргысыз кайтарууга карата алдын ала каралат. Аялуу жагдайдагы мигранттар, Казакстан Республикасынын улуттук укуктук актыларынын таасирине кабылбайт. Ыктыярдуу кайтып келүү тарыхый репатрианттардын кайтып келишине жана калктын түштүк, жыш отурукташкан райондорунан өлкөнүн түндүк региондоруна ички миграциясына тийиштүү

укуктук ченемдеринде гана бар: "Калктын миграциясы жөнүндө" Казакстан Республикасынын 2011-жылдын 22-июлундагы № 477-IV мыйзамы, 1991-жылдын 20-декабрындагы № 1017 "Казакстан Республикасынын жарандыгы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамы, Казакстан Республикасынын Саламаттыкты сактоо жана социалдык өнүгүү министринин 2016-жылдын 14-июнундагы № 515 "Эмгектин мобилдүүлүгүн жогорулатуу үчүн адамдарды ыктыярдуу түрдө көчүрүү эрежелерин бекитүү жөнүндө" буйругу.

Негизги тоскоолдук болуп, Казакстандагы мигранттардын жөнгө салынбаган статусу эсептелинет. Виза режиминин жана ал тургай, эмгек ишмердүүлүгүн жүргүзүүнүн улуттук шарттамынын жоктугуна карабастан (Кыргызстандан келген мигранттар үчүн), Казакстандагы мигранттардын көпчүлүгү, укуктук талаадан тышкары болуп жана (же) эмгектенип жаткандыгына байланыштуу, негизги кызмат көрсөтүүлөрдү (негизинен медициналык) пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратылган.

Казакстан негизги баруучу өлкө, бирок акыркы жылдары ал көп учурда альтернативдик же транзиттик пункт болгон өлкө болуп калды. Буга Россия Федерациясынын иммиграциялык мыйзамына өзгөртүү киргизүү – административдик укук бузууларды жасаган чет өлкөлүктөргө кайра кирүүгө тыюу салуу, ошондой эле Россия Федерациясынын экономикасынын туруксуздугу себеп болду. Бул 1,5 миллиондон ашык адам, алардын көпчүлүгү Борбордук Азиядан келген эмгек мигранттарды беш жылга чейинки мезгилде Россия Федерациясына кайтып келе алышпагандыгына алып келди.³

Мындан тышкары, Казакстанда кеңири таралган мамиле миграция агымынын улуттук экономикага терс таасирин азайтуу жана өлкөнүн эмгек рыногуна жогорку квалификациялуу эмгек мигранттарын тартуу болуп саналат. Жалпысынан, анын ичинде кайта киргизүүдөн баш тарткандыктан шок абалында Казакстанга келип калган мигранттардын топтору үчүн да, административдик чаралардын күчөтүлүшү натыйжасы болуп калды. Көбүнчө, Казакстанга келгенде, мигранттар ындыны өчүп, көңүлү чөгөт. Бул алардын жалпысынан алсыздыгын күчөтөт, ал тургай, бардык документтери болсо да, мигранттар кийинки каттоодон жана башка укуктук жол-жоболордон өтүшүп, аларды укуктук талаадан алып чыгышат. Изилдөөлөргө ылайык, мындай мигранттар күчтүү зомбулуктун, манипуляциянын жана мүмкүн болгон радикалдашуунун курмандыктары болуп калуу коркунучу астында.⁴ *Ушул параграфта шилтемеде (4) радикалдашуу көйгөй болуп саналган жана реинтеграция процессинде коркунуч туудурган Борбордук Азиядагы изилдөөлөр жөнүндө сөз болот.* Бул изилдөөлөр көрсөткөндөй, радикалдашуу ыктымалдуулугу манипуляцияга оңой берилип жана миграциянын так стратегиясы жок мигранттар арасында жогору. Алар көздөгөн өлкөгө жакшы аралаша алышпайт. Социалдык-экономикалык кыйынчылыктардан тышкары, алар социалдык адилетсиздикти сезишет, анткени алардын укуктары мекенинде да, бара турган өлкөдө да бузулуп жатат. Бул дагы радикалдашууга түрткү берген фактор.

Ошону менен бирге, мигранттар белгилүү бир маданий шок болушат, казак тилине (кыргыз жана өзбек) жакындыгына карабастан, тилдик кыйынчылыктарга туш болушат. Тажикстандан кайтып келген мигранттар бул жаатта көбүрөөк көйгөйлөргө туш болушат. Тилдерди билбегендиги, жөнгө салынбаган статусу, ошондой эле укуктук сабаттуулугунун төмөндүгү расмий эмес ортомчуларга гана кайрылууга жана кооптуу эмгек шартында эң аз айлык акы төлөнүүчү жумушка орношууга мажбур кылат.

³ Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии. Основные причины и социально-экономические последствия возвратной миграции. Региональная полевая оценка в Центральной Азии. – 2016. – С. 9. [Кирүү шарттамы: <https://kazakhstan.iom.int/publications>].

⁴ Там же, С. 30.

Гендердик аспект айрыкча сезимтал бойдон калууда. Феминизация, анын ичинде кайтма миграциянын чегинде дагы туруктуу тенденцияга айланды. Кичинекей балдары менен калган аялдар турмуштун бардык кыйынчылыктарын башынан өткөрүп, балдарды тарбиялоодо оор абалга туш болушат, балдары көп учурда кароосуз калууга аргасыз болушат.

Мындан тышкары, эки жыныстагы жаш мигранттардын көйгөйлөрүн белгилей кетүү керек. Бардык кайтып келген мигранттар үчүн жалпы болгон көйгөйлөрдөн тышкары, бул топ дагы өтө аялуу, анткени жаштар өзүлөрүн, кабыл алуучу да же жиберүүчү өлкөлөрдүндө коомунун бөлүгү деп эсептешпейт. ЭМУнун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, бул жагдайдагы жаш мигранттар радикалдашууга гана эмес, криминалдашууга, анын ичинде Казакстанда дагы макул болушат.⁵

Казакстандагы бардык кайтып келген мигранттар үчүн өтө маанилүү көйгөй – алардын ден-соолугунун абалы жана медициналык жардамга жетүү мүмкүнчүлүгүнүн чектелгендиги.

Медициналык кызматтарга жеткиликтүүлүк боюнча Казакстандын мыйзамдарына ылайык (Коомдук саламаттык сактоо жана Саламаттыкты сактоо тутуму жөнүндө Казакстан Республикасынын кодексинин 88.5-беренеси), жөнгө салынган статуска ээ болгон эмгек мигранттары гана калкка коркунуч туудурган жугуштуу оорулар болгон учурда акысыз медициналык жардамга ээ боло алышат.⁶ КМШ өлкөлөрүнөн, анын ичинде Орто Азия өлкөлөрүнөн келген мигранттарга, акысыз медициналык жардамды, миграциялык статусуна карабастан, шашылыш учурларда гана алышат. Башка учурларда, эмгек мигранттары медициналык кызматтарга акы төлөп кире алышат.

Кыргызстандан келген, статусу жөнгө салынган эмгек мигранттары жана алардын үй-бүлө мүчөлөрү Казакстандын саламаттыкты сактоо тутумуна казакстандыктардай эле шарттарда жеткиликтүү. Бул ЕАЭБ жөнүндө келишимде каралган.⁷ Чындыгында, Кыргызстандан келген мигранттардын көпчүлүгү алдын ала келишим түзбөстөн Казакстанда иштешет. Ушундан улам, алар медициналык кызматтарды чектөөсүз пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн ажырап, өзгөчө кырдаалдарда гана акысыз медициналык жардамга ээ болушат. Ошентип, Кыргызстандан келген мигранттар Тажикстан менен Өзбекстандан келген мигранттар менен бирдей абалда болушат.

Бардык мигранттар үчүн медициналык кызматтарга жетүү мүмкүнчүлүгүнүн чектелишинин дагы башка себептери болуп – финансылык кудуретсиздик, ошондой эле ооруканага барганда укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан кармалуудан коркуусу саналат.

Андан тышкары, Казакстанда калкты каттоо тутуму киргизилген, ага ылайык келгендердин бардыгында ЖСН, жеке идентификациялык номери болушу керек (буга туруктуу жашаган жери жок чет өлкөлүк жарандар үчүн салык кызматы жооптуу). Көптөгөн статусу жөнгө салынбаган эмгек мигранттары каттоосу жок болгондуктан же, өлкөдөн чыгарылып кетүүдөн коркунучу менен шартталган ар кандай куугунтук фобиясынан улам, бул номерди ала алышпайт.⁸ Бир жагынан, бул система кызматтарды пайдаланууну такыр жокко чыгарбайт,

⁵ Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии. Основные причины и социально-экономические последствия возвратной миграции. Региональная полевая оценка в Центральной Азии. – 2016. – С. 38.

⁶ Трудовые мигранты в Казахстане: без статуса и прав. Сентябрь. 2016 [Кирүү шарттамы: www.fidh.org/IMG/pdf/note_kazakhstan_681r_6_sept_2016_ru_web.pdf].

⁷ Договор о Евразийском экономическом союзе (Подписан в г. Астане 29.05.2014) (ред. от 15.03.2018) [Кирүү шарттамы: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855].

⁸ Трудовые мигранты в Казахстане: без статуса и прав. Сентябрь. 2016 [Кирүү шарттамы: www.fidh.org/IMG/pdf/note_kazakhstan_681r_6_sept_2016_ru_web.pdf].

мисалы, кызматтар коммерциялык негизде көрсөтүлөт, бирок экинчи жагынан, бул чектөөчү фактор болуп саналат.

Кайтып келген мигранттардын медициналык жардамга мүмкүнчүлүгү чектелүү болгондугун эске алганда, эмгек мигранттарынын ден-соолугунун абалынын начарлоо маселеси курч бойдон калууда. Бул жашоо-тиричилик жана эмгек⁹ шарттарынын начардыгына байланыштуу, эмгек мигранттары көбүнчө өндүрүштүк кырсыктардын курмандыгы болушат, жугуштуу оорулардан жабыркашат же алардын оорулары белгилүү бир мезгил өткөндөн кийин, жардам көрсөтүү кыйыныраак болгондо гана билинет. Көбүнчө мигранттар, анын ичинде кайтып келгендер, адамдын иммундук жетишпестиги вирусу (АИЖВ) же кургак учук сыяктуу оорулар жөнүндө аз маалымат алышат же маалымат алышпайт, диагностикалык тесттерге кире алышпайт, коркуудан же каржылык ресурстардын жоктугунан баш тартышат. 2015-жылдагы айрым маалыматтар боюнча, мигранттардын 15%га чейини кургак учук менен ооруган же АИЖВ алып жүрүүчүлөр болушкан.¹⁰

Ошентип, Казакстанга кайтып келген мигранттардын реинтеграциялоо жана ылайыкташтыруу процесси социалдык-маданий мүнөздөгү бир катар факторлор, анын ичинде тилди билүү, ошондой эле алардын моралдык жана психологиялык саламаттыгына байланыштуу факторлор менен татаалдашууда. Ушул факторлордун бардыгы, кайтма мигранттардын реинтеграциялоого жана ылайыкташтырууга көмөктөшүү процесстеринде эске алынышы керек.

Борбордук Азиянын кабыл алган өлкөлөрүнө келсек, кайтып келген мигранттарды коомго реинтеграциялоо жана улуттук эмгек рыногу маанилүү маселе болуп баратат, анткени Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстан үчүн кайтма миграция барган сайын маанилүү көрүнүшкө айланууда. Кайтып келген мигранттардын көпчүлүгү жаңы квалификациялары жана чет өлкөдө иштөө тажрыйбасы менен келишет. Кайтып келген мигранттарды реинтеграциялоодо кайтып келүү себептерин, бар болгон көйгөйлөрдү жана кайтып келгендеги тобокелдиктерди талдоо маанилүү ролду ойнойт.

Радикалдашуу мүмкүнчүлүгүн олуттуу маселе катары негиздөө

Жергиликтүү эмгек рынокторунун тардыгын, жумушсуздукту жана жакырчылыкты, ошондой эле жаңы турмуштук кырдаалдан улам катуу психологиялык стрессти эске алганда, Россия Федерациясына кайтып келүүдөн баш тарткан мигранттар аялуу топтордун катарына кирет жана аларды террористтик, экстремисттик жана кылмыштуу топтор тарабынан жалдоо коркунучу жогору.¹¹

Согуш зоналарынан, анын ичинде согушкерлерди жана алардын үй-бүлөлөрүн кошуп, Кыргызстан жарандарынын кайтма миграциясы өзгөчө мааниге ээ. Кыргыз Республикасында кайтып келген мигранттардын ушул категориясын реинтеграциялоо боюнча эч кандай программалар жок. Реинтеграциялоо жана мигранттардын мүмкүн болгон радикалдашуусунун алдын алуу маселелеринде коомчулук жана расмий эмес лидерлер маанилүү ролду ойношат.

⁹ Мониторинг доступа мигрантов к достойному и эффективному трудоустройству. Доклад. Астана. 2018 [Кируу шарттамы: <https://redcrescent.kz/wp-content/uploads/2018/10/Doklad-po-dostupu-migrantov-k-dostojnomu-effektivnomu-trudoustrojstvu-Krasnyj-Polumesyats-RK.pdf> или <https://kkassiyet.files.wordpress.com/2019/02/reportaccesstolabour2018redcrescent.pdf>].

¹⁰ Трудовые мигранты в Казахстане: без статуса и прав. Сентябрь, 2016 [Кируу шарттамы: www.fidh.org/IMG/pdf/note_kazakhstan_681r_6_sept_2016_ru_web.pdf].

¹¹ Возвратная миграция и вызовы в Центральной Азии: анализ рисков 2017. Казахстан, 2017. – С.12.

3.4.2-мисал Кыргызстанга кайтып келген мигранттарды реинтеграциялоодогу имамдардын ролу

Имамдар жамааттан муктаж болгон мигранттарга жардам берүүсүн суранышат. Мунун аркасында мигранттар салафиттердин катарын толукташпайт.

Кайтып келген мигранттардын көпчүлүгү өз алдынча жумуш таба алышпайт. Мындай кырдаалда бош убакытты уюштуруу, мындай мигранттардын радикалдашуусунун алдын алуу жолдорунун бири катары биринчи планга чыгат. Көйгөйдү чечүүнүн мүмкүн болгон жолдору спорттук иш-чараларды уюштуруу жана спорттук клубдарды түзүү болушу мүмкүн.

Демилгелүү жарандар өкүнгөн мурунку согушкерлер менен мектеп окуучулары үчүн жолугушууларды уюштурушат.

Кимдир бирөө Сириядан кайтып келген, бирок согушкан эмесмин дегендер мекендештерге жеке жардам берет. Кимдир бирөө бийликтин (милициянын) куугунтуктоосунан коргоо үчүн ортомчу болуп иштөөгө даяр.

Миграцияга көбүнчө жаштар жана орто жаштагы адамдар катышат, алардын балдары, эреже катары, чоң энелеринин чоң аталарынын жанында калышат. Ошентип, үй-бүлөлөрдөгү социалдык-психологиялык мамилелер олуттуу өзгөрүлөт. Ата-энелер менен балдардын узак убакытка бөлүнүшү терс кесепеттерге алып келет: окуу жайларына катышуу азаят, окуудагы жетишкендиктери начарлайт, балдарда психологиялык көйгөйлөр пайда болот, улгайган адамдарга кам көрүү мүмкүн эмес болот.¹²

Мамлекеттик кайтарып берүү программасы боюнча кайрылмандардын Кыргызстанга реинтеграцияланышы өзгөчө белгиленет.

3.4.3-мисал Тоолуу Ооганстандан Кыргызстанга этникалык кыргыздардын реинтеграцияланышы

Ооган Памиринин аймагында кыргыздар дээрлик жүз жылдан бери жашап келишет. Эми гана алар таптакыр башка жашоо бар экендигин билүүгө мүмкүнчүлүк алышты. Кыргызстанда иммигранттарды кайтарып берүү программасы иштелип баштады. Азырынча 49 адам мекенине Кыргызстанга кайтып келишти. Ар бир үй-бүлөгө турак-жай менен жардам берилди. Көпчүлүгү үчүн баары биринчи жолу болду. Мисалы, телевизор. Көп балалууэне Жамба Памири жакында кайрадан төрөп, өмүрүндө биринчи жолу төрөт үйүнө барып, гинекологду көрдү. “13 баланын алтоосун жерге бердим. Алар төрөлгөндөн кийин эле ооруп, каза болушкан. Биздин билимсиз чоң энелерибиздин айтымында, бала энесинен коркуп, каза болуп калган. Бизде дарыгерлер жок. Жакынкы ооганстандык шаарга жетүү үчүн, сегиз күн топоз же төөгө түшүп баруу керек. Кыш мезгилинде бардык жолдордо кар жатып, жетүү мүмкүн эмес. Биз бири-бирибизди төрөтөбүз. Ошондуктан, бизде аялдар аз, көптөрү төрөт учурунда өлүп калышат”, – деди ал. Бирок эркектер кээде көчүп келгенине өкүнүшөт. Алар бош жерлерди сурашат, бардык малдарын айдап келүүнү каалашат. Болбосо, үй-бүлөнү кантип багуу керек? Алар Ооганстанда туугандарынын калып калгандыгына кайгырышат. Алардын бардыгы документтерди тариздей алган жок.¹³

¹² Тиеме С. Куда возвращаться? Ички жана тышкы эмгек миграциясы шартындагы айыл менен шаардын мамилелери. Аналитикалык жазуу. Центр социальных исследований АУЦА. [Кируу шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Susan_rus.pdf].

¹³ Трудная дорога домой: возвращение памирских кыргызов. ИА Мир-24. 8 апреля 2018 г. [Кируу шарттамы: <https://mir24.tv/articles/16299948/trudnaya-doroga-domoi>].

Кыргызстандын өкмөтү көчүп келген этникалык кыргыздар тарабынан пенсия жана социалдык жөлөкпүл алуу маселелерин толук чече элек.¹⁴ Жергиликтүү бийлик жана тургундар тарабынан иш жүргүзүлбөйт. Натыйжа катары – кайрылмандардын Ооганстанга кайтып келүү учурлары бар. Мындай процесс үчүн өзүнчө термин жок, бирок бул реинтеграциянын ийгиликсиздигин айгинелейт.

3.4.4-мисал Кыргызстандагы тоолуу Ооганстандан этникалык кыргыздарды реинтеграциялоонун социалдык-экономикалык көйгөйлөрү.

“Жумушка маанай жок, анткени биз бул жерде эч кимди тааныбайбыз. Биз менен келген туугандарыбызды ар кайсы жерлерге бөлүштүрүштү. Эгерде биз чогуу болсок, бир нерсе кылмакпыз. Памирде өкмөт бизге жардам берген жок, бардыгын өзүбүз жасадык, малдын эсебинен аман калдык. Аны менен бул жерде деле алектенсе болот, бирок биз ага такыр көнө албай жатабыз”, – деди Жээнбек уулу.

Исламидин Насриддин уулу, Кочкор районунун Кара-Тоо айылында, ошондой эле үй-бүлөсү менен эч нерсе кылбай отурат. Ал памирлик кыргыздардын мал чарбачылыгына байланышпаган жумуштарды жасагысы келгендигин жашырбайт. “Чет жерде мал багуу оңой эмес. Эгер алар бирөөнүн жерине кирип кетишсе, бизди жаман көзү менен карашат. Чынын айтканда, мен мал баккым келбейт, анткени бул кыйын. Таксист же ширетүүчү болсом жакшы болмок, бирок бул үчүн сабак алуу керек, – дейт Насриддин уулу. – Мен тоодо тапкан акчамды батирге бердим, тамак-аш алып жатабыз. Биякта акча бардык жерде керек. Анан дагы мен үйдө жалгыз иштейм. Тамак-ашка жетиш үчүн, жумуш жана арзан турак жай издеп жатам”. Памирдиктер ижарага алган турак-жайын төлөөгө акчасы жок болгондуктан, алар кетүүгө аргасыз болубуз дешет. “Эгерде өкмөт жер бөлүп берсе, биз Памирдеги малыбызды сатабыз жана өзүбүзгө үй курабыз. Эгер андай болбосо, анда биз бул жерде көпкө жашай албай калышыбыз мүмкүн”, – деди Насриддин уулу.¹⁵

Ошентип, Кыргызстандагы мигранттардын реинтеграциялоо жана ыңгайлашуу көйгөйлөрү илгертен бери каралып жана улуттук деңгээлде чечилиши керек көйгөйлөрдүн олуттуу бөлүгү болуп саналат. ӨЭУлардын, мамлекеттик органдардын жана жеке сектордун катышуусу менен жер-жерлерде туруктуу негизде бир топ иштер аткарылууда. Ошол эле учурда, чечиле турган көптөгөн кемчиликтер жана көйгөйлөр бар.

Тажикстандын миграциялык саясатында, мигранттарды реинтеграциялоо маселелерине олуттуу роль таандык. Айланма миграция процесси республика калкынын тышкы эмгек миграциясынын алкагында эң негизги болуп калды. Эмгек мигранттарынын көпчүлүгү сезондук жумуштарга кетип, аяктагандан кийин мекенине кайтып келишет. Бирок кайтып келген мигранттардын көпчүлүгү өзүлөрүн керексиз сезишет жана коомдун толук кандуу мүчөсү болуу үчүн эмне кылуу керектигин билишпейт, алар жумуш таап, жашоосун түзүп, жеке бизнесин баштоону каалашат. Акыркы жылдары административдик жоопкерчиликке тартылган жана Россия Федерациясына кайра баруу укугунан айрылган тажик жарандарынын саны 275 миң адамдан ашты. Ошондуктан, акыркы жылдары өлкөдө кайтып келген жана

¹⁴ МОМ, Кыргызстан – расширенный миграционный профиль. Бишкек. 2018. С. 37-38. [Кирүү шарттамы: <https://iom.kg/wp-content/uploads/2011/07/Migration-Profile-2018-in-Russian.pdf>].

¹⁵ Биз мекенибизге кетебиз – памирлик кыргыздар эмнеге нааразы? Видеосюжет. Sputnik Кыргызстан. 13 июля 2018 г. [Кирүү шарттамы: <https://ru.sputnik.kg/video/20180710/1040104513/kyrgyzstan-pamirskie-kyrgyzy-video-zhizn.html>].

Тажикстанга депортацияланган эмгек мигранттарын реинтеграциялоо механизмдин иштеп чыгуу аракеттери көрүлүүдө.

Акыркы жылдары мыйзамдык базаны, ошондой эле эмгек мигранттарын реинтеграциялоо борборлорун түзүү аракеттери көрүлүп жаткандыгын өзгөчө белгилей кетүү керек. 2010-жылдын июлунда, АКТЕД эл аралык программасынын колдоосу менен, Европа Комиссиясынын каржылоосу менен "Дараметти өркүндөтүү жана маалымат алмашуу" долбоорунун алкагында, эмгек миграциясынын айылдык жамааттардын өсүшүнө жана өнүгүүсүнө оң таасирин күчөтүү максатында, Казакстан Республикасынын Эмгек, миграция жана калкты жумушка орноштуруу министрлигинин Мамлекеттик калкты социалдык жактан коргоо, жумушка орноштуруу жана миграция боюнча агенттиги менен биргеликте Эмгек мигранттарын реинтеграциялоо борборун түзүү боюнча иш башталган.

Бул борбор, мекенине кайтып келген эмгек мигранттарынын социалдык жана кесиптик реинтеграциялоону өнүктүрүү максатында түзүлгөн. Борбордун негизги функциялары: кайтып келген мигранттарга жекече кеңеш берүү, кесиптик чеберчилигин баалоого көмөктөшүү, кайтып келген мигранттарды жумушка орноштуруу, эмгек мигранттары тарабынан өз бизнесин ачууга колдоо көрсөтүү. Кийинчерээк Борбордун филиалдары Тажикстандын Согди жана Хатлон облустарында иштеп башташкан. Эмгек мигранттарын реинтеграциялоо борборлору кыска мөөнөттө, чектелген каржылоо менен түзүлгөн. Бул борборлордун идеясы жана түзүлүшү депортацияланган мигранттардын коомго интеграциялануусунун жана тиешелүү мамлекеттик органдардын калктын ушул категориясына жардам көрсөтүүгө даярдыгынын жакшы мисалы болуп саналат. Реинтеграция борборлорунун негизги көйгөйлөрү болуп: депортацияланган мигранттар жөнүндө маалымат базасынын жоктугу; жумуш берүү борборлорунун адистеринин жана ушул борборлордун психологдорунун тийиштүү квалификациясынын жоктугу; чектелген каржылоо саналат.

Жогоруда көрсөтүлгөн көйгөйлөрдүн бардыгын тиешелүү түзүмдөрдүн макулдашылган иши менен чечүүгө болот, ал мүмкүн болгон функциялардын кайталанышын болтурбастан, көрсөтүлүүчү кызматтардын сапатын жогорулатат, депортацияланган мигранттар жөнүндө маалымат базасын түзүүгө жана жалпы синергетикалык натыйжага жетүү үчүн ыйгарым укуктарды бөлүштүрүүгө негиз берет.

Дагы бир орчундуу көйгөй – жумушка орноштуруу борборлорундагы адистердин квалификациясы жана психологдордун жетишсиздиги. Кыска мөөнөттүү окутуу курстарын өткөрүү менен адистердин квалификациясын кыска мөөнөттө жогорулатса болот, бирок алардын жумуш ордунда кармап калуу, айлык акынын аздыгынан күмөндүү болот.

Демек, тийиштүү каржылоосуз кырдаалды кескин өзгөртүү күтүбөйт. Ошону менен бирге, каржылоонун өсүшүнө карабастан, бааны жана чыгымдарды талдоо жолу менен бөлүнгөн каражаттарды натыйжалуу пайдаланууга көңүл буруу керек.

Реинтеграциялоо борборлорун түзүү, мамлекеттик түзүлүштөр карабаган жана социалдык-укуктук колдоого муктаж болгон адамдардын категориясы үчүн өзгөчө маанилүү. Ошондой эле, мындай борборлор эмгек мигранттарына жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө ар тараптуу жардам жана зарыл кызматтарды көрсөтүшү керек. Тажикстан Республикасында эмгек миграциясынын масштабы жүз миңдеген адамдарды түзөт, ошондуктан мындай колдоого көптөгөн адамдар муктаж деп айтууга болот. Эмгек миграциясы жаатындагы көптөгөн көйгөйлөрдү жана чечилбеген маселелерди, ошондой эле эмгек мигранттарын жана алардын үй-бүлөлөрүн социалдык жана укуктук жактан коргоо жагынан ушул долбоорду ишке ашыруу сөзсүз түрдө өз натыйжаларын берет. Адистердин айтымында, тажик эмгек мигранттары

кыйла аялуу болуп жана эмгек рыногундагы атаандашууга даяр эмес, ошондуктан аларга жардам жана колдоо көрсөтүү иш-чаралары көп кырдуу жана көлөмдүү болуп саналат.

Ушул факторлорду эске алуу менен Реинтеграциялоо борбору кайтып келген мигранттарга жекече кеңеш берүү, кесиптиккөйлүк көндүмдөрдү баалоого жана жумушка орношууга көмөктөшөт. Ошондой эле жеке ишкердикти түзүүдө, эмгек жана иш менен камсыз кылуу агенттиктерине кайтып келген мигранттарды жумушка орноштурууда көмөк көрсөтүлүп, миграция процесстерине мониторинг, баа берүү жана божомолдоо жүргүзүлүп, калктын миграциясынын маселелерин чечүү боюнча чаралар көрүлөт.

Ошондой эле, Тажикстандагы мамлекеттик органдардын жана коомдук сектордун акыркы жарандык согуштан кийин топтолгон мигранттарды өлкө ичинде реинтеграциялоо боюнча бир топ тажрыйбасы бар экендигин белгилей кетүү керек.

Эмгек мигранттарын реинтеграциялоо борборлорунун дагы бир маанилүү милдети – ар кандай адистиктер боюнча окутуу жана курстарды өткөрүү. Бирок бул борборлор бардык эмгек мигранттарына билим берүү кызматтарын көрсөтө алышпайт. Ошондуктан, кесиптик билим берүү тутумун эмгек мигранттарынын муктаждыктарына, жогорку квалификациялуу техникалык адистерди жана колдонулуучу адистиктерди даярдоого чейин кайра багыттоо зарыл.

Кайтып келген эмгек мигранттарынын пикирлерин талдоонун жана эксперттердин пикирлерин иликтөөнүн негизинде, эмгек мигранттарын реинтеграциялоо борборлору, иштеп жаткан функциялардан тышкары, төмөнкү функцияларды аткара алат:

- кайтып келген эмгек мигранттарын күн сайын кабыл алуу жана кесиптик көндүмдөрдү алууга карата бардык суроолор боюнча жекече кеңеш берүү, тастыктоочу документ – күбөлүк же тастыктама берүү менен кесиптик билим берүү борборлорунда окутуу же кайра даярдоо; Тажикстан Республикасынын аймагында менчигинин түрүнө карабастан уюмдарда жана ишканаларда жумушка орноштуруу, чакан жана орто бизнести өнүктүрүү чөйрөсүндө бул чөйрөдөгү маселелерди чечүү механизмдин түшүндүрүп берүү менен колдоо көрсөтүү, ошондой эле өлкөнүн экономикасынын ар кайсы тармактарындагы бош жумушчу орундары жөнүндө маалымат берүү;
- бар болгон маалыматты жана маалымат банкын өз убагында өткөрүп берүүнү эске алуу менен, миграция кызматынын региондордогу түзүмдүк бөлүмдөрүнө кайтып келген эмгек мигранттары үчүн зарыл болгон көндүмдөргө ээ болуу жана жумуш табуу, аларга реинтеграциялоо жана калыбына келтирүү процесстеринде натыйжалуу жардам көрсөтүү;
- ушул иш берүүчүлөрдөн расмий түрдө келип түшкөн кайрылуулардын негизинде Тажикстан Республикасынын уюмдарына жана ишканаларына, менчигинин түрүнө карабастан, кайтып келген эмгек мигранттарын кабыл алуу жана жумушка орноштуруу жөнүндө маалыматтарды чогултуу;
- мекенине кайтып келген тажик жарандарын жумушка орноштуруу максатында Тажикстанга чет элдик жумушчу күчүн тартуу менен алектенген уюмдар жана ишканалар, фирмалар жана жеке агенттиктер жөнүндө маалымат чогултуу;
- эмгек мигранттары жана жумуш берүүчүлөр үчүн бош кызмат орундар жана жумушчу орундар жөнүндө маалыматтар банкына акысыз жетүүнү камсыз кылуу, эмгек мигранттарына ылайыктуу жумуштарды тандоодо, жумуш берүүчүлөргө кайтып келген эмгек мигранттарынын арасынан керектүү жумушчуларды тандоодо көмөктөшүү;

- социалдык-экономикалык деңгээлин жогорулатуу жана кесиптик чеберчилигин андан ары өркүндөтүү үчүн борборго кайрылган эмгек мигранттары жөнүндө маалыматтарды түзүү жана эсепке алуу;
- миграция процесстерине мониторинг жүргүзүү, баа берүү жана болжолдоо, Тажикстан Республикасында калктын миграциясынын маселелерин чечүү үчүн мамлекеттик бийликтин тиешелүү органдары менен биргелешип иш жүргүзүү;
- жумушчулардын (кайтып келген эмгек мигранттары) жана жумуш берүүчүлөрдүн маалымат базаларын иштеп чыгууга жана жаңыртууга көмөктөшүү;
- Тажикстандын калкынын иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндөгү чыныгы абалды эске алуу менен жумушчу күчүнө суроо-талапты жана муктаждыкты изилдөө жана божомолдоо;
- айылдык инфратүзүлүштү өнүктүрүү боюнча мамлекеттик жана эл аралык уюмдар менен долбоорлорду иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга катышуу, ошону менен кайтып келген эмгек мигранттарынын көпчүлүгү айылдан келгендигин эске алуу менен тийиштүү эмгек акы менен жаңы жумушчу орундарын түзүү;
- шаарлардын жана региондордун мамлекеттик бийликтин аткаруучу органдары (хукуматтар) менен биргелешип, өлкөнүн экономикасын, чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө, ар кандай түрдөгү өндүрүштөрдү уюштурууга эмгек мигранттарынын каражаттарын тартуу боюнча иштерди жүргүзүү жана ушуну менен кайтып келген эмгек мигранттарын туруктуу жумуш менен камсыз кылуу;
- миграция маселелери боюнча конференцияларды, семинарларды, жолугушууларды, түшүндүрүү-маалыматтык иштерди өткөрүү, миграция жаатындагы маалыматтык материалдарды жарыялоо, ЖМКлардын катышуусунда иш-чараларды уюштуруу;
- Борбордун ишинин белгиленген чөйрөсүндөгү маселелерди чечүү үчүн илимий жана башка уюмдарды, илимпоздорду жана адистерди тартуу.

Бардык функцияларды так бөлүштүрүү жана бардык деңгээлдеги тиешелүү түзүмдөр / кызыктар тараптар арасында ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү, ылайыктуу каржылоо менен, каржылоонун булагын аныктоодо муктаждыктарды, талаптарды, артыкчылыктарды жана чыгымдарды эске алуу менен колдо болгон каржылоону туура пайдалануу менен аткарс болот. Бул үчүн натыйжалуу маалымат чогултуу схемасын жана депортацияланган мигранттар жөнүндө ишенимдүү маалымат базасын түзүү керек.

Тажикстандагы эмгек миграциясынын олуттуу масштабын эске алуу менен, азыркы учурда көптөгөн адамдар эмгек мигранттарын реинтеграциялоо борбору сыяктуу институттун колдоосуна муктаж деп айтууга болот. Реинтеграциялоо борборлорун түзүү социалдык жана укуктук колдоого муктаж адамдар үчүн, ошондой эле эмгек мигранттарына жана алардын үй-бүлөлөрүнө ар тараптуу жардам жана зарыл кызматтарды көрсөтүү үчүн өзгөчө мааниге ээ.

Түркмөнстанга кайтып келген мигранттарды реинтеграциялоо, бир жагынан, алардын чет өлкөлөрдөгү жакшы тажрыйбаларына; экинчи жагынан, өлкөнүн ичиндеги шарттарга байланыштуу. Түркмөнстанга кайтып келген мигранттардын көпчүлүгү социалдык-маданий, диний жана лингвистикалык аспектилерге байланыштуу ыңгайлашуу жана реинтеграциялоо менен байланышкан өзгөчө көйгөйлөргө туш келбейт.

Айрым көйгөйлөр, негизинен, адам сатуунун курмандыктары катары кордук көргөн же ден-соолугу начарлап кеткен адамдарга тиешелүү. Бул аялуу катмардагы жарандарга өзгөчө жардам Түрк- мөнстандын Адамдарды сатууга каршы күрөшүү боюнча улуттук иш-аракеттеринин

(2016-жыл) алкагында көрсөтүлөт. Ден-соолугуна байланыштуу чет өлкөдөн кайтып келген адамдар тиешелүү медициналык жардамды жеңилдетилген шарттарда, анын ичинде мындай кызматтардын жалпы наркына 50% арзандатуу менен колдоно алышат. Албетте, миграция өлкөлөрүндө медициналык кызматтардын кымбаттыгын эске алып, жетиштүү деңгээлде пайдалана алышпайт, бул мигранттардын ден-соолугуна терс таасирин тийгизет.

Ошентип, Түркмөнстандагы мигранттардын реинтеграциясынын көйгөйлөрүнүн өзгөчөлүктөрү бар, бирок, ошондой эле аларда Борбордук Азия регионунда болгон реинтеграциялоо жана ыңгайлашуунун жалпы белгилери бар.

Өзбекстан – бул мигранттардын эң ири донордук өлкөсү, өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө, жетишкендиктерине жана көйгөйлөрдүн белгилүү бир катмарына ээ. 2013-жылы Дүйнөлүк Банк жана GIZ Өзбекстанда үй-бүлөлөргө жана жеке адамдарга сурамжылоо жүргүзүшкөн (CALISS). Жумушка орношуу, көндүмдөр жана миграция маселелери боюнча изилдөө Борбордук Азия өлкөлөрүндө жүргүзүлгөн үй-бүлөлөрдүн үч окшош изилдөөлөрүнүн бири болуп саналат. Анын жыйынтыктары көрсөткөндөй, ортостатикалык өзбек мигранты жаш болуп, билими аз болуп, чет өлкөдө ийгиликке жетүүнү каалаган. Өзбекстанда эмгекке жарамдуу жана башка жакка көчүүнү пландаштырган жашоочулары көчүүнү пландаштырбагандарга караганда жогорку когнитивдик (эс тутутму, сабаттуулугу, санаганды билгендиги) жана когнитивдик эмес (пикир алышуу жөндөмү, жумушка болгон мамилеси, чечим кабыл алуу, ийгиликке умтулуу) жөндөмдөрүнө ээ. Андан тышкары, кайтып келген мигранттар, миграцияга чыкпагандарга салыштырмалуу жогорку когнитивдик жана когнитивдик эмес жөндөмдөрүн көрсөтүшөт, бул чет өлкөдө иштеп жүргөндө квалификациясынын жогорулагандыгын күбөлөндүрөт. Миграциянын дагы бир жаңы тренди – феминизация жана үй-бүлөлүк миграция.¹⁶

Өзбекстан Республикасынын Иш менен камсыз кылуу жана эмгек мамилелери министрлигинин маалыматы боюнча, 2017-жылы Өзбекстанга кайтып келген мигранттардын орточо жашы 33 жашта болгон, мигранттардын болжол менен 81%ы эркектер жана 19%ы гана аялдар, мигранттардын үчтөн экисинен көбүнүн никеси болгон, мигранттардын төрттөн үчүнөн көбү тегинен этникалык өзбектер болгон жана көпчүлүгү айыл жеринен келген, мигранттардын 91%ынын орто билими бар, 10%дан азы жогорку билими болгон. Ошол эле учурда, бардык мигранттардын 45%ы курулуш тармагында, 12%ы өнөр жай өндүрүшүндө, 10%ы тейлөө тармагында, 7%ы айыл чарбасында иштешкен.

Кайтма мигранттарды реинтеграциялоо маселелери Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 5-июлундагы "Өзбекстан Республикасынын тышкы эмгек миграциясы тутумун андан ары өркүндөтүү боюнча кошумча чаралар жөнүндө" токтомунда чагылдырылган.¹⁷ Документте Өзбекстан Республикасынын Жумушка орноштуруу жана эмгек мамилелери министрлигине караштуу Чет өлкөдө иштеп жаткан жана юридикалык жак статусу бар жарандардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо фондун түзүү тапшырылды.

Фонддун негизги милдеттери аныкталды:

- зомбулукка, мажбурлап эмгектенүүгө жана басмырлоого, эмгек жана башка укуктарды бузууга дуушар болгон, оор финансылык абалга туш болгон жана чет жакта иштеген мезгилинде инсандыгын тастыктаган документтери, турмуш-тиричилик каражаттары жок

¹⁶ Исследование ВБ и GIZ, проведенное в Узбекистане в 2013 году [Кирүү шарттамы: <https://uz.sputniknews.ru/migration/20171218/7095406/Uzbekistan-migranty-OON-statistika.html>].

¹⁷ Постановление Президента РУз № ПП-3839 «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию системы внешней трудовой миграции Республики Узбекистан» от 5 июля 2018 г. [Кирүү шарттамы: www.lex.uz].

калган жарандарга укуктук жана социалдык коргоо, ошондой эле материалдык жардам көрсөтүү;

- эмгек миграциясы мезгилинде травмагага, кырсыкка байланыштуу медициналык жардамды талап кылган жарандарга медициналык жардам көрсөтүү, эгерде эмгек мигрантынын эсебинен көрсөтүлгөн медициналык кызматтардын баасын төлөө мүмкүн болбосо, анда көрсөтүлгөн жарандар төлөгөн каражаттардын ордун толтуруу;
- эмгек миграциясы мезгилинде каза болгон жарандардын денесин, ошондой эле чет өлкөдө иштеп жүргөндө жаракат алган же оор жаракат алган, денесинин майыптыгына алып келген жарандарды, эгерде иш менен камсыз кылуу мамлекеттик тиешелүү органдар тастыктаган учурда алып келүү;
- мыйзамсыз эмгек миграциясынын алдын алууга багытталган, жарандарды чет өлкөлөрдө уюштурулган жумуш менен камсыз кылуу тутумун өркүндөтүү боюнча маалыматтык-агартуу иштерин жүргүзүү.

2018-жылдын 1-августунан тарта Өзбекстанда чет өлкөлөрдө эмгек ишмердүүлүгүн жүргүзүүгө уруксат берүү жокко чыгарылып, жеке эмгек келишимдери боюнча иштөө үчүн чет өлкөгө кеткен жарандарды ыктыярдуу каттоо киргизилген.

Жогоруда айтылган бардык чаралар Өзбекстанга кайтып келген мигранттардын ыңгайлашуусуна жана реинтеграциясына оң таасирин тийгизет. Келечекте өлкөдөгү кайтып келген мигранттарга жардам берүү системасы өнүгөөрү анык.

Ошентип, Борбордук Азиянын бардык өлкөлөрүндө кайтып келген мигранттардын реинтеграциялоо жана ыңгайлаштыруу көйгөйлөрү бирдей генезиске ээ, бирок аларды чечүүгө болгон мамилелер улуттук мыйзамдардын өнүгүү даражасына жана жергиликтүү өзгөчөлүктөргө жараша айырмаланат. Социалдык-маданий факторлор менен байланышкан терс таасирлерди минималдаштыруу үчүн, көздөгөн өлкөлөрдүн жана эл аралык уюмдардын, өкмөттүк эмес уюмдардын жана ЫККРЖны ишке ашыруунун мигранттардын адам укуктарына, мигранттардын жөнөтүүчү жана кабыл алуучу өлкөлөрдүн коомчулугуна, толеранттуулукка жана басмырлоого жол бербөөгө багытталган башка субъекттеринин биргелешкен аракеттери зарыл. Бул, өз кезегинде, кайтып келген мигранттар татыктуу эмгекке, эмгек рыногунда, коомдо туруктуу өнүгүүгө өбөлгө түзгөн толук кандуу мүчө катарында өзүн өзү таануу укугуна ээ болуусуна алып келет.

Контролдук суроолор:

1. “Мигранттарды реинтеграциялоо” термининин маанисин түшүндүргүлө.
2. Борбордук Азиядагы мигранттарды реинтеграциялоонун социалдык-маданий жана диний аспектилерин, анын ичинде региондогу айрым өлкөлөрдүн жагдайларын талдагыла.
3. Борбордук Азияга кайтып келген мигранттардын интеграциялануусун жана реинтеграциялануусун татаалдаштырган негизги социалдык-маданий маселелерди бөлүп көрсөткүлө жана талдагыла.
4. Борбордук Азиядагы кайтып келген мигранттардын ден-соолугуна байланыштуу көйгөйлөрдү мүнөздөгүлө.
5. Борбордук Азиянын кабыл алуучу коомчулугуна мигранттардын реинтеграциялоо процессине бизнес-түзүлүштөрүн тартуунун күчтүү жана алсыз жактарын талдап көргүлө.

Практикум:

1. Мигранттардын көздөгөн өлкөгө реинтеграциялоого жана ыңгайлашууга даярдыгына таасир этүүчү факторлорду бөлүштүргүлө (өлкө лектордун каалоосу боюнча аныкталат). Көз карашыңарды түшүндүргүлө.
2. Симуляциялык оюн Жаш баласы бар 28 жаштагы мигрант аялга карата ЫККРЖны ишке ашыруу.

Келип чыккан жана багытталган өлкө лектор тарабынан аныкталат.

Оюндун максаты: курстун жүрүшүндө алынган мамлекеттик угуучу катары угуучулардын көндүмдөрүн жана тажрыйбаларын колдонуп, Ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграция программасын ишке ашыруу процессин тууроо.

Лектор, зордук-зомбулукка жана психологиялык, социалдык жана каржылык жактан алсыз болуп, оор жашоо кырдаалына туш болгон жаш баласы бар мигрант аялдын ролуна кирип, ЭМУдан жардам сурайт. ЭМУ ыктыярдуу кайтып келүүнү сунуштайт. Угуучулар 4 топко бөлүнүшөт (даярдоо убактысы – 10 мүнөт):

- Мамлекеттик түзүлүштөр
- ӨЭУ, ЭУ
- Бизнес
- Диаспора

Ар бир топ ырааттуу сүйлөп (5-7 мүнөт) ЫККРЖ процессинин бир бөлүгүн өзүнүн "ролуна" ылайык "ишке ашырууну" – мигрант аялдын кайтып келүү процессинен баштап, анын реинтеграциясына, анын ичинде толук ишке орношуусуна жана баласынын коомдошуусуна чейин сунуштайт.

Окуучулар аяктагандан кийин, лектор менен биргеликте, процессти бүт бойдон талдап чыгышат (10 мүнөт).

Милдеттүү адабияттар:

1. Борбордук Азиядагы кайтма миграция жана чакырыктар: тобокелдиктерди талдоо, Казакстан, 2017. 68 б.
2. ЭМУ, Кыргызстан 2015-2018. Расширенный миграционный профиль <https://iom.kg/wp-content/uploads/2011/07/Migration-Profile-2018-in-Russian.pdf>.
3. Мукомель В.И. Интеграциялык саясат // Калктын миграциясы: теория, саясат: окуу китеби / О.Д. Воробеванын жана А.В. Топилиндин ред. алдында. Москва: Экономикалык билим берүү, 2012. 204-235-б.
4. Умаров Х., Ульмасов Р. Тажикстандагы тышкы эмгек миграциясы (себептери, көйгөйлөрү, кесепеттери, жөнгө салуу). Душанбе: Ирфон, 2006. 104 б.
5. ЭМУ, Мигранттардын аялуулугу жана Борбордук Азиядагы интеграциялоо муктаждыктары. Основные причины и социально-экономические последствия возвратной миграции. Региональная полевая оценка в Центральной Азии. Кыскача обзор. – 2016.44 б. [Кируу шарттамы: <https://kazakhstan.iom.int/publications>].

Кошумча адабият:

1. Абашин С. Борбордук Азиядан миграция: практика, жергиликтүү жамааттар, трансулутчулдук. Россиянын саясаты жана мыйзамы. 51-том. № 3. Май-июнь 2013. 6-20-б.
2. Аджвад М.И., Хат С., Абдуллоев И. и др. 2013-жылы Өзбекстанда жүргүзүлгөн ДБнын жана GIZдин изилдөөсү. Өзбекстанда жумушка орношуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү үчүн кесиптик көндүмдөрдү өнүктүрүү. Дүйнөлүк банктын документи [Кируу шарттамы: <http://documents.vsemirnyjbank.org/curated/en/873101468224387956/pdf/910100RUSSIAN00n0MaIn0Text0Jan02015.pdf>]
3. Тажикстан Республикасына кайтып келген эмгек мигранттарынын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн талдоо. “Инновациялык өнүгүү борбору” коомдук уюмунун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары Душанбе: 2018. 69 с. [Кируу шарттамы: <http://mehnat.tj/nii/ru/2018/12/23/2018г-анализ-социально-экономических-проблем>].
4. Бритвина И.Б. Мигранттар социалдык иштин объектиси катары: Окуу китеби. Курган: Курган мамл. ун-нин басмак. 2012. 248 б.
5. Евразиялык экономикалык биримдик жөнүндө келишим (Астана шаарында 2014-жылдын 29-майында кол коюлган; 2018-жылдын 15-мартында киргизилген) [Кируу шарттамы: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855].
6. Мониторинг доступа мигрантов к достойному и эффективному трудоустройству. Доклад. – Астана, 2018. [Кируу шарттамы: <https://redcrescent.kz/wp-content/uploads/2018/10/Doklad-po-dostupu-migrantov-k-dostojnomu-effektivnomu-trudoustrojstvu-Krasnyj-Polumesyats-RK.pdf> или <https://kkassiyet.files.wordpress.com/2019/02/reportaccesstolabour2018redcrescent.pdf>].
7. Мукомель В.И. Россиядагы мигранттарды ыңгайлаштыруу, интеграциялоо жана реинтеграциялоо // Россиядагы миграция: XXI-кылымдын биринчи он жылдыгы. 3 томдогу хрестоматия / И.С. Ивановдун ред. алдында. М.: Рос. эл аралык иштери боюнча кеңеши, «Спецкнига», 2013. I- том 2-б. 692–702-б.

8. Мукомель В.И. Россиядагы мигранттарды интеграциялоо саясаты: чакырыктар, потенциал, коркунучтар: эмгек дептери.; Башкы ред. И.С. Иванов; Россиянын Эл аралык иштер боюнча кеңеши (РЭИК). М.: Спецкнига, 2013. 34 б.
9. Тажикстан Республикасында социалдык-эмгек мамилелеринин түзүмүндөгү эмгек миграциясы. Душанбе, 2016. 163 с. [Кируу шарттамы: www.rtsu.tj/upload/files/data3/Монография_ТРУДОВАЯ%20МИГРАЦИЯ.pdf].
10. Тиеме С. Куда возвращаться? Ички жана тышкы эмгек миграциясы шартындагы айыл менен шаардын мамилелери. Аналитикалык жазуу. Центр социальных исследований АУЦА. [Кируу шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Susan_rus.pdf].
11. Казакстандагы эмгек мигранттары: статусу жана укуктары жок. Сентябрь, 2016 [Кируу шарттамы: www.fidh.org/IMG/pdf/note_kazakhstan_681r_6_sept_2016_ru_web.pdf].
12. Трудная дорога домой: возвращение памирских кыргызов. Информационное агентство «Мир-24». 8 апреля 2018года [Кируу шарттамы: <https://mir24.tv/articles/16299948/trudnaya-doroga-domoi>].
13. Integration: The Role of Communities, Institutions, and the State // Migration Policy Institute. [Кируу шарттамы: www.migrationpolicy.org/article/integration-role-communities-institutions-and-state].

Видеосюжеттер:

1. Биз мекенибизге кетебиз – памирлик кыргыздар эмнеге нааразы? Sputnik Кыргызстан. 13 июля 2018года [Кируу шарттамы: <https://ru.sputnik.kg/video/20180710/1040104513/kyrgyzstan-pamirskie-kyrgyzy-video-zhizn.html>].
2. Мигранттарды интеграциялоо маселесин маданиятташтыруу – В. Малахов [Кируу шарттамы: www.youtube.com/watch?v=P7dPH-Ut_Os].

3.5. Диаспоралар Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү кайтма миграциянын булагы жана дарамети катары

Мазмуну. Диаспоралардын түшүнүгү жана түрлөрү. Орто Азия өлкөлөрүнүн чет өлкөлөрдөгү диаспораларынын көчүп келиши жана социалдык-демографиялык түзүлүшү: негизги өлкөлөр, сандар, социалдык-демографиялык түзүлүшү. Диаспоралардын мекени менен өз ара аракеттенүү формалары. Диаспоралардын мекени менен өз ара аракеттенүүсүнүн экономикалык аспектилери. Борбордук Азия өлкөлөрүнө диаспоралардын акча которуулары. Диаспоранын мекен менен социалдык-маданий өз ара аракеттенүүсү. Диаспора өкүлдөрүнүн мекенине кайтып келишине карата миграциялык багыттар. Дараметтүү кайтма мигранттардын мүмкүн болгон санын жана социалдык-демографиялык топторун болжолдоо баалоо.

Грек тилиндеги "диаспора" деген сөз "чачырап кетүү", ал эми термин өзү – өз мекенинде жашабаган элдин бир бөлүгү дегенди түшүндүрөт. Башында, "диаспора" деген термин "биздин доорго чейин VI кылымдагы Вавилон туткунунан тартып жөөттөрдү Палестина аймактарынан тышкары жерге көчүрүп келүү" деп каралган. Британ энциклопедиясында бул түшүнүк жөөт тарыхынын призмасы аркылуу чечмеленет. Бул учурда, еврейлердин диаспорасы, чачырап кеткен бардык башка элдердин "диаспора" деген терминге шайкештигин текшерүү боюнча баштапкы чекит болуп саналат.¹

Еврейлерди жана башка элдерди Вавилондун туткунунан бошотуп, Кир империясында отурукташтыргандан кийин Манифест кабыл алынган (муну дүйнө жүзү боюнча Адам укуктарынын биринчи декларациясы деп эсептесе болот), анын иш-аракеттери Ахемениддердин бүткүл империясын камтыган. Документтин VI пунктунда Улуу Кирдин атынан төмөнкүдөй айтылат: «Мен, бардык элдер эркин, алар моюн сунган ар кайсы динди жана каада-салтты тандаганга эркин, алар каалаган жашаган жерин тандаганга эркин, алар берилген ар кандай сыйынууну тандап алууга эркин, алар каалаган кесипти, бирок алар башка адамдардын укугун бузбаган жана кемсинтпеген шартта гана каалаган жумушун тандап алууга эркин экендигин жарыялайм».²

Азыркы учурда, диаспоралар деп келип чыккан өлкөдөн тышкары жерде жашаган бардык этникалык топторду аташат. Бул жаңы интерпретацияга жана терминди кеңири чечмелөөгө алып келди жана адабиятта "жаңы же заманбап диаспора" деген сөз айкашы колдонула баштады. *Диаспора* – бул тарыхый мекенинен тышкары жерде (же өз элинин отурукташкан аймагынын чегинен тышкары) чет элдик этникалык чөйрөдө жашаган жана ушул коомдун өнүгүшү жана иштеши үчүн социалдык институттарга ээ болгон бирдиктүү этникалык тегиндеги адамдардын туруктуу жамааты.³

Айрыкча белгилеп кетүүчү нерсе, кайтма миграция көйгөйлөрү менен бирге диаспора маселелерин изилдөө жана чечмелөө төмөнкү концептуалдык корутундуларга таянат:

¹ Кондратьева Т.С. Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия // Перспективы. Центр исследований и аналитики Фонда исторической перспективы. 2010. [Кируу шарттамы: www.perspektivy.info/srez/etnos/diaspory_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm].

² Саъдизода Дж., Файзизода, Н. Декларация Кира Великого и Великая хартия вольностей: сходства и различия // Правовая жизнь. 2015. №2 (10). 74-88-б.

³ Тощенко Ж.Т., Чаптыкова Т.И. Диаспора социологиялык изилдөө объектиси катары // Социс. 1996. № 12. С. 37.

Биринчиден, диаспора жана диаспоризация процесси миграциянын терең тарыхый тамырлары бар экендигин жана кылымдар бою адамзат коомунда табигый көрүнүш болуп келгендигин көрсөтөт.

Экинчиден, белгилүү бир миграциялык процесстердин натыйжасында диаспора абдан позитивдүү болуп чыкты жана бул процесстин күчтөнүүсүнө байланыштуу, ушул социалдык көрүнүштү миграция менен катар рационалдуу башкаруу үчүн илимий талдоо жана илимий чечмелөөнүн актуалдуулугун шарттайт.

Үчүнчүдөн, белгилүү бир миграциялык процесстердин натыйжасында диаспоралар мигранттар менен алардын мекенинин ортосунда, ошондой эле мигранттардын донору болгон өлкө менен кабыл алуучу өлкөнүн ортосунда көпүрө катары иш алып барып, кайтма миграция механизмдерин ийгиликтүү ишке ашырууга көмөктөшөт.

Төртүнчүдөн, диаспоризация процесси чоң миграциялык агымдардын натыйжасында өнүгүшү мүмкүн, ошондуктан бул процесстерди жөнгө салуу жана алардын криминалдашуусуна жол бербөө үчүн атайын жана мыкты механизми иштеп чыгуусу керек. Демек, кайтма миграция маселелерин диаспоралардын ишмердүүлүгү менен биргеликте чечүү керек, анткени алар мигранттардын ыктыярдуу кайтып келишине жана ушул концепцияны турмушка ашырууда каржылык жардам көрсөтө алышат.

Бешинчиден, акыркы он жылдыктарда диаспоризация процесси өзгөчө колоритке ээ болду жана азыркы дүйнөнүн дээрлик бардык өлкөлөрүндө байкалат, бирок жөнгө салуучу механизми жок болгондо, бул процесс белгилүү бир терс натыйжаларга алып келиши мүмкүн.

Ушуга байланыштуу биз адамзат тарыхында диаспоралардын пайда болушу жана ушул процесстин азыркы дүйнөдө өнүгүшү жөнүндө бир аз маалымат берүү зарыл деп чечтик.

Диаспора үчүн анын социалдык милдети өзгөчө мааниге ээ – диаспора мүчөлөрүн социалдык жактан коргоо, алардын укуктарын коргоо, Адам укуктары декларациясына ылайык адамдардын кепилдигин алуу жана камсыздоо боюнча иштер. Акыркы мезгилдерде диаспоранын кызыкчылыктарын колдоодо, ошондой эле диаспоранын кошумча укуктарды жана кепилдиктерди алуу максатында көрүп жаткан ар кандай чараларында байкалган саясий функциясы барган сайын маанилүү болуп баратат.

Британдык социолог Р. Коэн диаспоралардын төрт түрүн аныктайт: жабыр тарткан диаспоралар (еврей, африкалык, армян, палестина), эмгек диаспоралары (индия), соода (кытай) жана империялык (британдык, француз, испан, португал).⁴

Изилдөөчү Г. Шеффер диаспоралардын төмөнкү түрлөрүн бөлүп көрсөтөт: терең тарыхый тамырлары менен диаспоралар (бул армян, еврей жана кытай); "уктап жаткандар" диаспоралар (Европадагы жана Азиядагы америкалыктар жана АКШдагы скандинавиялыктар); "жаш" диаспоралар (аларды гректер, поляктар жана түрктөр түзүшкөн); "кайрадан пайда болуп келе жаткан", башкача айтканда, алардын түптөлүшүнүн баштапкы баскычында гана тургандар (аларды корейлер, филиппиндер, ошондой эле мурунку советтик республикалардагы орустар түзө башташты); "үйсүз", башкача айтканда, алардын мамлекети жок (күрттөр менен сыгандардын диаспоралары ушул категорияга кирет); "этноулуттук" – эң кеңири тараган диаспоралардын түрү; «чачыранды» диаспоралар жана тыгыз жашаган диаспоралар.⁵

⁴ Кондратьева Т.С. Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия // Перспективы. Центр исследований и аналитики Фонда исторической перспективы. 2010. [Кируу шарттамы: www.perspektivy.info/srez/etnos/diaspory_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm].

⁵ Шеффер Г. Дүйнөлүк саясаттагы диаспоралар // Диаспоралар. 2003. №1. С. 165.

Диаспоранын мекен менен экономикалык жана социалдык-маданий өз ара аракети, биринчи кезекте, бүгүнкү күндө диаспоралар мигранттардын, анын ичинде эмгек мигранттарынын ыктыярдуу кайтып келүү жана реинтеграциялоо жол-жоболорун жана программаларын жүзөгө ашырууда маанилүү ролду ойнойт, жана бул процесс төмөнкүлөрдү камтыйт: кабыл алуучу өлкөдө мигранттарга жардам берүү жана колдоо; кабыл алуучу өлкөдө мигранттар үчүн адаптациялоо шарттарын түзүү; чыккан өлкө менен байланышуу; мигранттарды өз өлкөсүнө кайтарууга көмөктөшүү.

Эл аралык деңгээлде диаспоралардын, алардын келип чыккан жана жашаган жерлерин өнүктүрүүгө кошкон салымын изилдөөгө болгон аракеттер күч алууда. 2013-жылы ЭМУнун диаспоралар боюнча жогорку деңгээлдеги биринчи диалогу болуп өттү. Дүйнөнүн булуң-бурчунан келген 55 министр жана министрлердин деңгээлиндеги кызмат адамдары чогулуп, эки күндүн ичинде диаспоралардын ааламдашып бараткан маселелери жана алардын өнүгүүгө кошкон салымы жөнүндө талкуулашты. Катышуучулар өз өлкөлөрүнүн шарттарына жана талаптарына ылайык келген диаспоралар менен өз ара аракеттенүү боюнча саясатты жана программаларды иштеп чыгуунун жана жүзөгө ашыруунун негизи катары саясий жана институционалдык милдеттенмени күчөтүү боюнча пикир алмашышты.

Диаспора жамааттарын алардын келип чыккан өлкөлөрүндөгү жашоого тартуу, ЭМУнун ишинин маанилүү аспектиси болуп саналат. Чет элдик диаспора коомчулугунун көпчүлүк мүчөлөрү келип чыккан өлкө менен байланышта. Алар өзүлөрүнүн жаңы өлкөсүнө салым кошушат, бирок ошондой эле алар келип чыккан өлкөнү өнүктүрүүнүн таасирдүү катышуучулары боло алышат. Миграция жана өнүгүү жаатындагы ЭМУнун долбоорлору келип чыккан өлкөлөрдү калыбына келтирүү жана өнүктүрүү үчүн билим жана тажрыйба алмашууга багытталган. Эл аралык миграция уюму 30 жылдан ашык тажрыйбага ээ, ал келип чыккан өлкөлөрдө билим алмашуу аркылуу чет өлкөлөрдөгү диаспораларга жамааттарга дайындоо убактылуу программалары менен иштейт. Атап айтканда Нидерландыда, ЭМУ 2004-жылдан бери миграциялык жана өнүгүү долбоорлорунда, Гана саламаттыкты сактоо долбоору (MIDA Ghana health), Кабе-Верде диаспорасынын катышуусу (Dias de Cabo Verde), Батыш Балкандагы өнүгүү максатындагы миграция (MIDWEB) жана 2006-жылдан бери квалификациялуу жарандардын убактылуу кайтып келүүсүнүн үч фазасы (TRQN) сыяктуу жакшы натыйжаларга жетишүүдө.

ЭМУнун жана Миграциялык саясат институтунун (MPI) "Өнүгүү процессине диаспораларды тартуунун жол картасы" долбоору саясатчыларга жана практиктерге мамлекеттик демилгелердин учурдагы абалы боюнча практикалык көрсөтмөлөрдү сунуш кылат. Маалымдамада дүйнө жүзүндө болуп жаткан окуяларга негизделген күчтүү саясаттын жана программалык опциялардын тизмеси кылдаттык менен тандалган.⁶

Көптөгөн өкмөттөр диаспоралардын келип чыккан өлкөлөр менен байланышынын маанилүүлүгүн барган сайын көбүрөөк түшүнүп, алар менен иштөөнүн жолдорун издеп жатышат. Алардын өкүлдөрү үйүнө жөнөтүп жаткан акча которуулардан тышкары (2010-жылы 400 миллиард доллардан ашык), диаспоралар өтө маанилүү жана өнүгүп жаткан тармактардын, жаңыдан пайда болгон туризм демилгелеринин белгилүү колдоочулары жана берешен адамдары менен негизги түз инвесторлору болуп саналат. Саясатчылардын алдында турган маселе, диаспоралар алардын келип чыккан өлкөлөрүнө кандай пайда алып келери жөнүндө эмес, бирок алар муну кантип жасашаары жана мамлекеттик саясаттын жана программалардын кандай түрлөрү ушундай мамилелерди өнүктүрүүгө көмөктөшүшү мүмкүн дегенде турат.

⁶ Учет вопросов миграции в процессе планирования развития: руководство для директивных органов и практиков, MOM (Mainstreaming Migration into Development Planning: A Handbook for Policy-makers and Practitioners. IOM. Global Migration Group.) 2010. P. 152. [Кирүү шарттамы: <https://publications.iom.int/es/books/mainstreaming-migration-development-planning-handbook-policy-makers-and-practitioners>].

3.5.1-мисал Азербайжандын азербайжан диаспорасы менен иштөө тажрыйбасы

Азербайжанда Диаспоралар менен иштөө боюнча мамлекеттик комитет түзүлгөн. Комитеттин башка иш-аракеттеринин катарына чет мамлекеттерде жашаган азербайжандарды, ошондой эле алар тарабынан түзүлгөн диаспора уюмдарын, Азербайжанга боордош элдердин диаспораларын тартуу, Азербайжан Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгын жана эгемендигин коргоо жана бекемдөө, өлкөнүн экономикалык, социалдык жана маданий өнүгүүсүнө, коомдун жана мамлекеттин саясий турмушуна катышуу, ошондой эле Азербайжан Республикасынын башка мамлекеттер менен өз ара пайдалуу мамилелерин өнүктүрүүгө жана курууга катышуу кирет. Мамлекеттик комитеттин милдеттеринин катарына төмөнкүлөр кирет: Азербайжан Республикасындагы экономикалык өзгөрүүлөр жараянына чет өлкөдө жашаган мекендештерди жигердүү тартуу, алардын азербайжан экономикасына инвестициялары үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү жана өлкөдө эркин бизнес жүргүзүү мүмкүнчүлүгү, чет өлкөдө жашаган азербайжандарга өз ара мамилелерди, уюмдарды түзүүдө, түзүлгөн коомдук, маданий жана башка бирикмелерге Азербайжан Республикасы менен мамилелерди түзүүдө жана өнүктүрүүдө жардам берүү.⁷

Казакстан диаспорасы. Мамлекеттик эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин, Казакстан өзүнүн чет өлкөлөрдө диаспоралык саясатын жүргүзө баштады, анда Дүйнөлүк казактар ассоциациясынын (ДКА) маалыматы боюнча, 5 миллиондон ашык казак жашайт. Учурда казактар 44 мамлекетте жашашат, алардын негизги бөлүгү – Кытайда (1,5 миллион), Өзбекстанда (1,5 миллион) жана Россия Федерациясында (800 миң). Ошондой эле КМШнын башка өлкөлөрүндө – 187 миң, Монголияда – 83 миң, Ооганстанда – 30 миң, Түркияда жана Иранда – 10 миң, Канадада – 7 миң, Пакистанда – 5 миң, Германияда жана Францияда – 2 миңден., АКШда жана Сауд Арабиясында – ар бири 1 миң, Австралияда – 900, Австрияда – 700, Аргентинада – 500, Улуу Британияда – 300, Швецияда жана Иорданияда – 200, Израилде жана Сирияда – 100, Швейцарияда, Голландияда, Норвегияда, Мароккодо, Египетте, Бельгияда, Тайванда – 100 кишиге жетпейт.⁸

Бүткүл россиялык калкты каттоонун маалыматтары боюнча (2010), Россия Федерациясынын 21 түзүүчү субъекттериндеги казактардын саны 648 миң адамды түзгөн. Каттоодо калктын саны жетишсиз болуп калгандыгын эске алганда, Россия Федерациясындагы казактардын чыныгы саны 800 миңден 1,5 миллион кишиге чейин жетиши мүмкүн. Казактар Россия Федерациясындагы түрк этносторунун саны боюнча татарлар, башкырлар жана чуваштардан кийин төртүнчү, жана өлкөнүн бардык этникалык топтордун арасында онунчу. Казак диаспорасынын тыгыз жашаган жери – Казакстан Республикасы менен чектешкен аймактар: Астрахань – 149 миң, Оренбург – 120 миң, Омск – 78 миң, Саратов – 76 миң, Волгоград – 76 миң, Челябинск – 35 миң, Тюмень – 19 миң, Москва жана Москва облусу – 13 миң адам.

Чет жакта жашаган казактар Казакстан Республикасынын улуттук саясатынын объектилеринин бири болуп саналат. Казак диаспорасынын тарыхый жана учурдагы көйгөйлөрүн изилдөө Казакстандын улуттук кызыкчылыктары жагынан маанилүү деп эсептелинет. Элдин социалдык-психологиялык, физиологиялык жана идеялык жөндөмдөрүнө таасир эткен, көчмөн жашоо мүнөзүнө генетикалык жактан ылайыкташтырылган мыкты жөндөмдүүлүгүнүн аркасынан көп улуттуу, көп маданияттуу жана көп диний түзүлүшкө ээ мамлекеттерде ийгиликтүү иштеши казак диаспорасынын мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп саналат.

⁷ Положение о Государственном комитете Азербайджанской Республики по работе с диаспорой [Кируу шарттамы: <http://diaspor.gov.az/ru/esasname>].

⁸ Казахская диаспора [Кируу шарттамы: <https://e-history.kz/ru/scorm/course/434>].

Азыркы казак диаспорасы эки процесс менен мүнөздөлөт: этникалык өзгөчөлүктү сактоо жана Казакстанга кайтып келүү. Казак диаспорасынын өкүлдөрүнүн этникалык өзгөчөлүктөрүн бир нече критерийлер менен сактоосун белгилесе болот: никесинин жана үй-бүлөсүнүн, этникалык коомдордун жана улуттук мектептердин болгондугу, казак тилин сактоосу жана колдонуусу. Казак диаспорасынын мүнөздүү белгилеринин бири болуп, урбанизацияланган чөйрөдө жашагандыгы эсептелинет.

1991-жылга чейин чет өлкөлөрдөгү казактардын уюмдары болгон эмес, бул алардын аз болгондугуна жана казактардын түрк ассоциацияларына жана башка этникалык уюмдарга киргизилишине байланыштуу болгон. Кырдаал Казакстан Республикасынын көзкарандысыздыгын жарыялагандан кийин өзгөрдү. Бул дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө казак коомчулугун түзүүнүн башталышы болуп калды, анын катышуучулары учурда жолугушуп, биргелешкен маданий жана спорттук иш-чараларды уюштуруп жатышат. Казак диаспорасынын өнүгүү стратегиясы этникалык өзгөчөлүктү сактоо идеясына негизделген. Казак диаспорасы келип чыккан үч өлкөдөн түзүлгөн: Казакстандан, Түркиядан жана Кытайдан, андан кийин дүйнө жүзүнө жайылган. Дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө жашаган казактар үч тилдүүлүк көбүрөөк мүнөздүү: казак, келип чыккан өлкөнүн тили жана кабыл алуучу өлкөнүн тили.

Учурда казак диаспорасы Казакстан үчүн демографиялык ресурстардын көрөңгөсү, ошондой эле казак элинин маданий мурастарынын сакчысы болуп саналат. Оңдогон жылдар бою, Казакстандан тышкары жашаган казак үй-бүлөлөрү өз каада-салттарын, үрп-адаттарын жана тилин сактап келишкен. Сөз менталитетти сактоо маселеси жөнүндө болуп жатат, анткени тарыхый мекенден алыс болсо дагы, көптөгөн казак диаспоралары жашаган өлкөдө жөн эле сиңип кетиши мүмкүн. Мындай кырдаалдан чыгуунун жолу – мектепте балдарды эне тилинде окутуу же Казакстанга кайтып келүү. Казак улутунун өкүлдөрүнүн тил маселеси алфавит менен, тагыраагы үч башка алфавитти колдонуу менен байланыштуу: кириллица, латын жана араб жазуулары. Кытайда жана Иранда жашаган казактар араб графикасын, түрк казактары латын тамгаларын, ал эми КМШда жашаган казактар кириллица тамгаларын колдонушат. Узак убакыттан бери болуп келген бул көрүнүш казак диаспораларынын ортосунда, ошондой эле Казакстандагы туугандары менен жакындашуу процессин татаалдаштырууда.

Чет жакта жашаган казактардын көпчүлүгү ушул күнгө чейин бирдиктүү казак элинин курамында калышкан. Алар өз эне тилинде сүйлөшөт, улуттук каада-салттарды жана үрп-адаттарды сактайт, Казакстанды тарыхый мекен деп эсептешет. Айрым өлкөлөрдө, казактардын чакан жашаган жерлеринде, алар эне тилинде билим алууга, улуттук маданиятты жана каада-салттарды өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүктөрү бар. Натыйжада, диаспора өкүлдөрү чет өлкөлөрдө казак маданиятынын, адабиятынын жана искусствосунун бай катмарын түзө алышты.⁹

Казакстан Республикасынын Тышкы иштер министрлиги чет өлкөлөрдөгү дипломатиялык өкүлчүлүктөрдүн жана Казактардын бүткүл дүйнөлүк ассоциациясынын жардамы менен чет өлкөдөгү мекендештерге маданий, гуманитардык жана практикалык жардам көрсөтөт. Казакстан менен Россия Федерациясынын чек ара аймактарынын ортосундагы маданий байланыштар активдүү өнүгүп жатат. Россиялык казактардын ири жана чакан курултайлары Казактардын бүткүл дүйнөлүк ассоциациясы тарабынан да, региондук улуттук-маданий автономиялары тарабынан да уюштурулуп турат. Мындай жолугушуулар Россия Федерациясындагы мекендештердин актуалдуу көйгөйлөрүн талкуулоо үчүн өзүнчө талкуу аянтчасы болуп

⁹ Возвращение соотечественников в 1960-е годы. Казахи в странах СНГ. № 454 [Кируу шарттамы: <https://e-history.kz/ru/scorm/course/417>].

кызмат кылат. Россиянын аймактарында жана шаарларында 50дөн ашык ар кандай казак улуттук-маданий жана коомдук бирикмелери иштешет, алардын негизги милдети эне тилин, маданиятын жана салттарын сактоо жана өнүктүрүү болуп саналат.

Элчиликтин, Башкы консулдуктун жана Россия Федерациясындагы Казакстан Республикасынын Консулдуктарынын ортосунда мекендештердин коомдук уюмдары менен диалог орнотулуп, маданий-гуманитардык чөйрөдө биргелешкен иш-чаралар өткөрүлүп жатат. Дипломатиялык өкүлчүлүктөрдүн мекендештер менен өз ара мамилелерин өркүндөтүү максатында, жыл сайын жолугушуулар уюштурулуп, көйгөйлөрдү тез арада чечүү жана биргелешкен долбоорлорду талкуулоо максатында, бир айда бир жолу биргелешкен интернет-конференциялар өткөрүлөт. Россия Федерациясындагы Казакстан Республикасынын Элчилиги эки томдуу “Россиядагы казактар” басылмасын басып чыгарды, анда Россия Федерациясынын, анын тарыхы жана маданияты менен байланышкан казак элинин көрүнүктүү өкүлдөрү жөнүндө толукталган маалыматтар камтылган.¹⁰

Тажикстанда ар кайсы мезгилде казак диаспорасынын саны 70 миң кишиге жеткен. Советтер Союзунун кулоо алдында Тажикстандагы казактар тогузунчу ири улут болгон. Массалык чыгууга 1990-жылдардагы жарандык согуш, өлкөнүн саясий жана экономикалык туруксуздукту себеп болгон. Тажикстан менен жалпы чек арасы жок Казакстан 2752 казак үй-бүлөсүн курамында 12 миңге жакын адамды тарыхый мекенинде уюштуруучулук менен жайгаштырууга жана жабдууга мүмкүнчүлүк алды. Кайрылып келгендердин болжолу менен 95%ы Казакстандын түштүгүндө отурукташкан. Азыр Тажикстанда казактардан 936 адам гана калды, алардын ичинен 350 адам Согди облусунда (37%), Хатлон облусунда – 311 (34%), республикага баш ийген тогуз аймакта – 87 адам (9%), Душанбеде – 185 адам (20%), ББАОдо – үч гана казак калды. Казактар тажик элинин маданиятын сыйлашат, тажик тилин билишет же үйрөнүп жатышат жана Казакстан менен байланышты сактоого умтулушат. 2002-жылкы эл каттоонун маалыматы боюнча, Тажикстандагы казактардын 22%ы тажик тилин өз эне тили деп эсептешет же анда эркин сүйлөйт. Социалдык ыңгайлашуунун бир калыпта деңгээли жөнүндө, казактардын бардык улуттук жамааттар менен болгон тегиз мамилелери күбөлөндүрөт.

Диаспораны "Байтерек" казак маданий борбору консолидациялайт, анда Казакстанда болуп жаткан процесстерге кошулууга аракет кылган патриоттор, энтузиасттар, мурунку окутуучулар, спортчулар, машыктыруучулар, психологдор, дарыгерлер, изилдөөчүлөр бириктирилген. «Байтеректин» 3 жетекчиси. Саминова – Казакстан Республикасынын Президентине караштуу коомдук кеңештин мүчөсү. "Байтеректин" активисти, белгилүү тренер М.Идирисов 2011-жылы Астана шаарында өткөн IV Дүйнөлүк Казактардын курултайына делегат болгон. А. Нуралиевдин "Тажикстандын казактары" китеби даярдалган жана басылып чыгарылган, анда казакстандыктардын Тажикстанга миграциясы, алардын жумушка орношуусу жана экономикалык иши, ошондой эле республиканын өнүгүшүнө кошкон салымы изилденген.¹¹

2018-жылдын башына карата Кыргызстанда 35 миңден ашуун этникалык казактар жашаган. 2018-жылдын 19-августунда Бишкек шаарында Кыргызстан казактарынын ассоциациясынын кезексиз курултайы болуп өттү. Курултайда Жогорку Кеңештин депутаты Г. Асылбаева казак диаспорасынын төрагасы болуп шайланды. Кыргызстан казактарынын ассоциациясы Кыргызстан эдеринин ассамблеясынын колдоосу астында иш алып барат. Эгемендүү

¹⁰ Казахи в России: исторический очерк. Посольство РК в РФ [Кирүү шарттамы: https://kazembassy.ru/rus/diaspora/kazahi_v_rossii].

¹¹ В Душанбе вышла книга «Казахи Таджикистана» [Кирүү шарттамы: <http://theopenasia.net/articles/detail/v-dushanbe-vyshla-kniga-kazakhi-tadzhikistana>].

Кыргызстандагы казак диаспорасынын биринчи коому 1992-жылы 22-майда «Отан» маданий борбору болуп түзүлгөн. 2010-жылдын декабрь айында «Отан» маданий борбору жана «Алаш» казак коомдук бирикмеси Кыргызстан казактарынын ассоциациясына бириккен.¹²

Казактардын IV Дүйнөлүк курултайында мамлекет башчысы, Дүйнөлүк казактар ассоциациясынын президиумунун төрагасы Н. Назарбаев чет өлкөлөрдөгү казак диаспорасынын тарыхын изилдөө үчүн илимпоздорго илимий экспедицияларды өткөрүү милдетин койгон. 2013-жылы Маданият жана маалымат министрлигинин колдоосу астында Дүйнөлүк казактар ассоциациясы Билим берүү жана илим министрлигинин бир катар илимий институттары менен биргеликте "Казак диаспорасынын чыгармачылык потенциалы: тарыхы жана учуру" аттуу республикалык илимий-практикалык конференция өткөргөн.

Казакстандын жогорку окуу жайларында диаспоранын маселелерине көңүл бурулат. Мисалы, А.Байтурсынов атындагы Костанай мамлекеттик университетинде "Диаспора" атайын курсу окутулат.¹³ Казакстанда диаспорадан келген жаштардын билим алышы үчүн шарттар түзүлгөн. 2018-жылы Өзбекстандан 12 миң бала Казакстанга окууга келген, алардын ичинен 5 миңге жакыны этникалык казактар¹⁴. 2019-жылы башка өлкөлөрдөн келген 4 миң казак баласы эл аралык стандарттарга жооп берген алдыңкы билим берүү системасы бар 20 Интеллектуалдык мектептерде окушат.

Казакстан Республикасынын Өкмөтү чет өлкөлөрдөгү этникалык казактарды колдоо боюнча 2018-2022-жылдарга карата иш-чаралардын планын бекитти, анда чет өлкөдөгү казак диаспораларына билим алуу, эне тилин үйрөнүү, тарыхый мекенинде маданий жана гуманитардык байланышты өркүндөтүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзүү каралган.¹⁵ Казакстан Республикасынын Президентинин 2017-жылы Дүйнөлүк казактар ассоциациясынын V курултайында берген тапшырмасына ылайык, «Отандастар» Фонду түзүлгөн. Уюмдун ишмердүүлүгү чет жакта жашаган мекендештерди, ошондой эле Казакстанга келген этникалык казактарды колдоого багытталган. Ошол эле учурда Фонддун негизги максаты – тарыхый мекенине кайтып келген мекендештердин адаптациясы, ошондой эле алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын колдоо боюнча маалыматтык, уюштуруучулук жана консультациялык жардам көрсөтүү.

1992-жылдын 29-сентябрында Алма-Ата шаарында түзүлгөн Дүйнөлүк казактар ассоциациясы Казактардын биринчи дүйнөлүк курултайынын чечими менен "Алыстагы агайын" тасмаларын жараткан. "Казакстан" мамлекеттик телерадиокорпорациясы ошондой эле чет элдик казактар жөнүндө бир катар даректүү фильмдерди (11 эпизод) тарткан. Жыл сайын, Казакстандын Социалдык өнүгүү министрлигинин колдоосу астында, түпкү маданиятын, үрп-адаттарын жана каада-салттарын калыбына келтирүү жана өркүндөтүү максатында, чет өлкөлөрдө казактардын чакан курултайлары өткөрүлөт.

"Отандастар" Фонду Дүйнөлүк казактар ассоциациясы менен биргеликте "Туған жерге тағзым" долбоорун ишке ашырды – бул Казакстандын ыйык жерлерине чет өлкөлөрдө жашаган мекендештер үчүн тарыхый-билим берүү экскурсиялары. Долбоордун биринчи экскурсиясы

¹² Депутат Жогорку Кенеша возглавила казахскую диаспору в Кыргызстане [Кирүү шарттамы: <https://informburo.kz/novosti/deputat-zhogorku-kenesha-vozglavila-kazahskuyu-diasporu-v-kyrgyzstane.html>].

¹³ Казахи: от Пекина до Берлина [Кирүү шарттамы: <http://kstnews.kz/newspaper/612?node=43932>].

¹⁴ Меморандум о сотрудничестве заключили Фонд «Отандастар» и ЦМП [Кирүү шарттамы: <http://ru.qazaq-alemi.kz/2019/02/26/memorandum-o-sotrudnichestve-zaklyuchili-fond-otandastar-i-tsmpt/>].

¹⁵ Постановление Правительства РК от 18 мая 2018 года № 280 «Об утверждении Плана мероприятий по поддержке этнических казахов за рубежом на 2018-2022 годы» [Кирүү шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000280>].

үчүн 2018-жылдын 20-21-ноябрында Түрк дүйнөсүнүн руханий борбору – Түркстан тандалды. Долбоордун максаты – чөлкөмдүн Ходжа Ахмед Яссауинин мавзолейлери, Арыстан-Баб, Түркстан тарыхый музейи ж.б. сыяктуу кооз жерлери менен тааныштыруу аркылуу казак элинин маданий жана руханий баалуулуктарын жайылтуу.¹⁶

Көптөгөн казак диаспорасынын өкүлдөрү тарыхый мекенине пайдалуу болууну каалап, анын өнүгүшүнө өз салымын кошууну эңсешет. Мекендештердин каалоосу Казакстан Республикасынын Маданият жана спорт министрлиги тарабынан колдоого алынды. 11 мамлекеттен келген казак диаспораларынын өкүлдөрү маалымат тобун түзүштү. Мындай демилгенин түзүүчүсү болуп, эл аралык “Жанашыр” коомдук фонду саналат, анын милдети – диаспора жашаган өлкөлөрдө Казакстандын жана казак маданиятынын артыкчылыктарын жайылтуу.

3.5.2-мисал Финляндияда казак товарларын жайылтуудагы диаспоранын ролу

Финляндиянын ар кайсы аймактарында жашаган 20 казак үй-бүлөсүнүн аракеттери жергиликтүү фермерлерге акыркы жылдары казактардын улуттук ашканаларына кызыгууга мүмкүнчүлүк берди. Чындыгында казак ашканасынын бермети болгон кымыз жана эт деликатестери даамдуулугуна байланыштуу бул өлкөдө таанымал болуп калды. Казы-картаны жана жал-жаяны Финляндиянын дыйкандары муздак табит катары тартуулашат.

Финляндиянын Турку шаарынан келген Айкен Соломен “Литер” гезитине: “Акыркы жолу мен үйгө жалгыз келген жокмун. – Мени менен фермерлердин чакан тобу келди, – деп айтты. Алар үчүн кымыз өндүрүшүн көрүү, казак фермерлери менен сүйлөшүү, тажрыйба алмашуу, кызматташуу жөнүндө макулдашуу кызыктуу болду. Финляндиядагы казактарды бириктирген “Жулдыз” коому Казакстанды жайылтууга багытталган көптөгөн иш-чараларды өткөрөт. Биздин мекендештерибиздин гана эмес, фин калкынын да майрамы – Нооруз. Финляндиянын жогорку окуу жайларында окуган казак студенттери Ноорузду казактардын улуттук кийимдерин кийип белгилөө салтын орнотушкан.”¹⁷

Кыргыз диаспорасы. Акыркы жылдары, Кыргызстандан эмиграцияланган негизги өлкөлөр болуп Россия Федерациясы, Казакстан жана Түркия саналат. Бул өлкөлөр мигранттарды географиялык, маданий жакындыгы менен гана эмес, ошондой эле кыргыз диаспораларынын да катышуусу менен тартышат.¹⁸ Эксперттик эсептөөлөргө ылайык, 2017-жылы Россия Федерациясындагы Кыргызстандан келген адамдардын саны 1 миллиондон ашык адамды түзгөн, алардын жарымы Кыргызстандын жарандыгын Россиянын жарандыгына алмаштырышкан. Жаңы боордоштор Казакстанда – 50 миң, Түркияда жана Корея Республикасында – 15 миң адамдан, бир катар европа өлкөлөрүндө жана АКШда түзүлгөн. 2002-жылкы эл каттоонун маалыматы боюнча Россия Федерациясында 29 миң кыргыз жараны жана 32 миң этникалык кыргыздар жашаган. 2010-жылы алардын саны, тиешелүүлүгүнө жараша 45 миңден 103 миңге чейин көбөйгөн. Россия Федерациясынын Ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча, 2017-жылы Россияда Кыргыз Республикасынын 880 миң жараны ар кандай максатта катталган. Көбүнчө кыргызстандыктар Москва шаарында, Москва районунда, Санкт-Петербургда, Ленинград облусунда жана өлкөнүн чыгыш бөлүгүндө жайгашкан.

¹⁶ Фонд «Отандастар» совместно с ВАК запускает масштабный проект «Туған жерге тағзым» [Кирүү шарттамы: <http://ru.qazaq-alemi.kz/2018/11/18/fond-otandastar-sovmestno-so-vak-zapuskayet-masshtabnyj-proekt-tu-an-zherge-ta-zym/>].

¹⁷ Встречи казахских диаспор, проживающих за рубежом, станут в Казахстане ежегодными [Кирүү шарттамы: https://old.liter.kz/ru/articles/show/12903-vstrechi_kazahskih_diaspor_prozhivayushih_za_rubezhom_stanut_v_kazahstane_ezhegodnymi].

¹⁸ МОМ, Кыргызстан – расширенный миграционный профиль. Бишкек. 2018. С. 15.

Кыргызстандык эмгек мигранттарынын көпчүлүгү эмгек рыногунда артыкчылыктарга ээ экендигин, Россия экономикасында жогорку социалдык-экономикалык боштуктарды ээлегендигин эске алганда, алар Россия коомуна жакшы интеграцияланышкан. Кыргызстандан келген эмгек мигранттары бир кездерде аларга бар болгон артыкчылыктарды пайдаланып, негизинен Россияда туруктуу жашоого басым жасап, Россия Федерациясынын жарандыгын алышкан. 2001-2011-жылдары Кыргызстандын 374 миң жараны Россиянын жарандыгын алган. Тилекке каршы, Кыргызстандан келген иммигранттарга жарандыгын берүү жагынан Россия Федерациясынын миграциялык саясаты туруктуу болгон жок жана 2002 жана 2010-жылдарда жол-жоболорду жана эрежелерди татаалдаштыруу мезгилдери болгон. 2014-2016-жылдары Кыргыз Республикасынын 23 миңге жакын жараны Россия Федерациясынын жараны болушкан. Россия Федерациясынын Ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча, 2017-жылы Кыргызстандан 8,8 миң адам Россия Федерациясынын жараны болушкан, дагы 5 миң адам Россияда жашап турууга уруксат алган жана 7,6 миң адам убактылуу жашап турууга уруксат алган.

Сурамжылоолорго ылайык, чет өлкөлөрдөгү кыргыз мигранттарынын төрттөн бир бөлүгү Кыргыз Республикасына кайтып келүүнү каалашпайт. Мекендештерди Кыргыз Республикасына кайтып келүүгө түрткү берген эң орчундуу себептер инфраструктуранын / жашоо шартынын жакшырышы; коррупцияны азайтуу; бизнес баштоо үчүн мыкты мүмкүнчүлүктөр; балдар үчүн мыкты билим берүү; кесиптик чөйрөдө жумуш табуу мүмкүнчүлүгү; Кыргызстандан жакшы маяна төлөгөн жумуш табуу мүмкүнчүлүгү. Көпчүлүк кыргыздар жылына бир жолу Кыргыз Республикасына келишет. Келүүнүн эң көп тараган себеби – үй-бүлөсүнө жана досторуна баруу (79%).

Респонденттердин 88%ы Кыргыз Республикасындагы өнүгүү демилгелерине катышууну каалашат, бул ушул багытта иштөөгө олуттуу мүмкүнчүлүктөр бар экендигин тастыктайт. Мекендештер маалымат алмашуу (25%), консультациялык кызмат (19%), лекциялар жана мастер-класстар (17%), тренингдер (16%), бирикмелерге катышуу (10%), каржылык салымдар (7%) түрүндө өнүгүүгө жеке салымдарын кошууга даяр. Алар Кыргызстандагы билим берүүнү жана илимди (12%), туризм жана кызмат көрсөтүүлөрдү (11%), жаштардын демилгелерин (9%), кайрымдуулук долбоорлорун (8%), ишкердикти жана инвестицияларды (7%), айыл чарбаны (7%), саламаттыкты сактоону (6%) ж.б. колдоого даяр.

Белгилей кетүүчү нерсе, кыргызстандык мекендештерибиз өз аймактарын жана калктуу конуштарын өнүктүрүүгө инвестициялоону каалашат, бирок сурамжылангандардын үчтөн бири, туулган жерине карабастан, ар кандай региондун өнүгүшүнө салым кошууга даяр. Жердештердин мекенде өнүгүү демилгелерине катышуусуна түрткү берүүчү факторлор: саясий абалды жакшыртуу (23%), конкреттүү долбоорлор, идеялар, жергиликтүү ишкерлердин бизнес-пландары жөнүндө өз убагында маалымат берүү (21%), мамлекеттин жана өкмөттүн милдеттенмелери (16%), өнөктөштөр менен кызматташуу үчүн виртуалдык коммуникация аянтчасынын болушу (12%), долбоордук демилгелер үчүн каражаттарды которуу үчүн ишенимдүү каналдын (түйүндөрдүн) болушу (10%).

Азырынча, Кыргызстандын мигранттары отурукташкан негизги өлкөлөрдүн биринде дагы өнүккөн жана бардык мигранттарды камтыган уюмдар (жамааттар, коомчулуктар) калыптанган жок. Эреже катары, коомдук уюмдар активисттердин аракетинин аркасында түзүлүп, туруктуу жашоо үчүн чет жакка көчүп кеткен жана жарандыгын өзгөрткөн же Кыргыз Республикасынын жарандыгынан чыкпай жаңы жарандык алган адамдарды бириктиришет. Адатта, уюмдардын жигердүү мүчөлөрү миграция процессинде пайда болгон көйгөйлүү маселелерди актуалдаштырышат, айрым учурларда эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын коргойт, аларга кеңеш берет жана

айрыкча мекендештер биргелешип иштеген жерлерде, ири уюмдарда, соода уюмдарында, же социалдык тармактар аркылуу жамааттык жардамдын демилгечиси катары чыгышат.

Кыргыз жамааттары жана коомчулуктары менен иштөө мамлекеттик түзүлүштөр жана өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан жүргүзүлөт. "Мекендештер" Дүйнөлүк мекендештердин форуму эки жылда бир жолу өткөрүлүп, чет өлкөлөрдөгү жамааттар топторун жана кыргыз коомчулугун бириктирет.¹⁹ Форумду Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана "Роза Отунбаеванын демилгелери" эл аралык коомдук фонду колдойт. Мамлекеттик деңгээлде Кыргыз Республикасынын президентине караштуу Чет өлкөдөгү мекендештер менен байланышуу боюнча кеңеш иштейт.

Чет өлкөлөрдөгү эң белгилүү жана жигердүү иш алып барган кыргыз диаспораларынын бирикмелери: Kyrgyz Club Germany, Kyrgyz Club New York, Кыргызстан Достук жана Маданият Коому. Стамбул», Kyrgyz USA Community, «Ала-Тоо Москва». Ошондой эле, БАЭде, Италияда, Украинада, Кытайда, Корея Республикасында, Польшада, Австрияда, Малайзияда, Канадада, Швейцарияда, Катарда, Улуу Британияда жана Бельгияда кыргыз диаспораларынын уюмдары түзүлүп, иштешет. Көпчүлүк кыргыз диаспоралык бирикмелери Россия Федерациясында жайгашкан.²⁰

Мындай бирикмелер негизги артыкчылыктуу максат катары кыргыздардын өздүгүн, кыргыз тилин, маданиятын, каада-салтын сактап калууну коюшат, ошондуктан диаспоралар, биринчиден этникалык кыргыздарды бириктиришет. Башка улуттардын өкүлдөрү диаспоранын иштерине аз катышышат. Мисалы, Кыргызстандан чыгып, Россия Федерациясында жашаган орустар Россиянын жарандыгын тезирээк алып, Россия коомуна кошулууга шашышат, ошондуктан алар мындай уюмдардын иш-аракеттерине катышышпайт. Активдүү миграция шартында коомдук уюмдардын ролу олуттуу бойдон калууда. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик түзүлүштөрү жок жерлерде жана мекендештер менен ар дайым жана түз байланышуу мүмкүн болбогон региондордо, мигранттардын коомдук бирикмелери өз ара жардам көрсөтүү борбору болуп, жердештик топторду түзүшөт, биргелешкен жолугушууларды, сейилдөөлөрдү жана майрамдарды, спорттук мелдештерди өткөрүшөт.

3.5.4-мисал Казакстандагы кыргыз диаспорасынын дарамети.

Кыйынчылыктарды башынан өткөргөндөрдүн башкаларга керек болгон тажрыйбасы, баалуу билимдери бар. Бирок, тилекке каршы, элчиликтердин жана консулдуктардын кызматкерлери, ошондой эле диаспоралык ассоциациялар бул тажрыйбаны колдонушпайт. Казакстандын мамлекеттик органдары менен байланышты чыңдоо керек, ошондой эле кыргызстандыктар үчүн миграция ийгиликтүү болуусу үчүн мигранттардын көйгөйлөрүн чечүүгө киргизүү керек.²¹

Кыргызстан, диаспора өлкөнүн экономикасына инвестиция тартууга, соода мамилелерин жөнгө салууга, укуктук жана консультациялык жардам көрсөтүүгө, ошондой эле чет өлкөдөгү мекендештердин ыңгайлашуусуна көмөктөшүүгө мигранттарды бириктирет деп үмүттөнөт.²²

¹⁹ [Кируу шарттамы: <https://roza.kg/initiative/sustainable-development/6>].

²⁰ Картирование диаспор кыргызстанцев и экспертного роста соотечественников за рубежом. Изилдөө жөнүндө аналитикалык отчету. Бишкек. 2016.

²¹ Картирование диаспор кыргызстанцев и экспертного роста соотечественников за рубежом. Аналитический отчет об исследовании. Бишкек. 2016. С. 52.

²² МОМ, Кыргызстан – расширенный миграционный профиль. Бишкек. 2018. С. 172.

Тажик диаспорасы. Тажик диаспорасынын тарыхы кылымдардан кылымга созулат. Алардын келип чыгышы биздин доорго чейинки II миң жылдыктын башында, согдиялыктар Индияда жана Кытайда өз колонияларын түзгөндөн башталат. VII кылымдын экинчи жарымында, араб баскынчыларынын куугунтуктарынан качып, зороастриялыктардын динин туткан иран тилдүү элдер бул өлкөлөрдө баш калкалашкан. Тажиктердин ар кандай себептерден улам массалык эмиграциясы алардын тарыхынын кийинки мезгилдеринде да байкалган. Тажик элинин тарыхы диаспоралардын тарыхы, ошондой эле тажиктердин Кытайда, Ооганстанда, Иранда, Өзбекстанда, Казакстанда жана Түркмөнстанда отурукташкандыгы менен тыгыз байланышкан. Негизинен, тажик диаспоралары Irredenta Terra принциби боюнча түзүлгөн (италияча – "бошотулбаган жер", же ата-бабаларынын жеринде жашаган улуттук азчылыктар), башкача айтканда, диаспоранын түзүлүшү чек аралардын жылышына байланыштуу болгон.

Азыркы учурда дүйнөдө 24-30 миллион этникалык тажиктер, анын ичинде Ооганстанда – 9,8 миллиондон 11,5 миллионго чейин, Тажикстанда – 7 миллион, Өзбекстанда – 1,5тен (расмий маалыматтар боюнча) 8 миллионго чейин (расмий эмес эсептөөлөр боюнча), Пакистан – 1,2 миллион, Иран – 388 миң, Россия – 300 миңден 980 миңге чейин, Германия – 100 миң, АКШ – 76 миң, Кытай – 53 миң, Кыргызстан – 52 миң, Улуу Британия – 40 миң, Казакстан – 32 миң, Швеция – 26 миң, Украина – 7,4 миң, Түркмөнстан – 5,3 миң, Бельгия – 5 миң, Италия – 4,8 миң, Финляндия – 3,5 миң, Нидерланды – 3,4 миң, Канада – 2,4 миң, Польша – 2 миң адам жашайт.

Тажикстандын расмий статистикасына ылайык, убактылуу жумушка орношуу үчүн 420 миң адам, анын ичинде Россия Федерациясында 413 миңден ашык, Казакстанда 4 миң, Кыргызстанда, Беларуссияда жана Өзбекстанда 2 миңден адам, Украинада – 1 миңге жакын адам болгон. Бул маалыматтар статистикалык жана социологиялык изилдөөлөрдүн натыйжаларына дал келбейт. С.В. Рязанцевдин маалыматтары Боюнча эмгек миграциясына 600 миңдей тажик жараны катышкан, алардын 85%ы Россия Федерациясына гана иштөөгө кетишкен.²³ Дүйнөлүк банктын маалыматы боюнча, 2010-жылы 791 миң тажик жараны же өлкө калкынын 11%дан ашыгы чет өлкөдө болгон.²⁴ Бул эсептөөлөрдүн убактылуу алыстыгына карабастан, алар көп деле өзгөргөн жок.

Тажик эмгек мигранттары Россия Федерациясынын дээрлик бардык аймактарында иштешет. Алардын көпчүлүгү чакан жана орто бизнесте иштешет. Россия Федерациясында тажик эмгек мигранттарынын эки тобун айырмалоого болот. Биринчиси – көп сандаган адамдар – бул мезгилдүү жумушчулар. Алардын агымы жазында жана жайында Россия Федерациясына айыл чарба жана курулуш иштери менен алектенүү үчүн көбөйөт. Эгерде мезгилдүү жумушка орношуу жөнүндө сөз болуп жатса, анда, адатта, кыш мезгилинде, Россия Федерациясынын экономикасынын айыл чарба жана курулуш сыяктуу тармактарында активдүүлүк төмөндөйт. Күзүндө алар үйүнө кайтышат. Болжолдуу маалыматтар боюнча, Россия Федерациясынын кээ бир аймактарында тажиктер сезондук мигранттардын 75-80%ын түзөт.²⁵

Тажик мигранттарынын экинчи тобу – бул узак убакыт бою Россия Федерациясында жүргөн жана иштеп жүргөн, бирок көбүнчө толук юридикалык статуска ээ болбогон адамдар. Көпчүлүк мигранттар мыйзамдуу түрдө да, патентти расмий тариздөөсүз же жашаган жеринде каттоосуз,

²³ Рязанцев С.В., Хорие Н. Моделирование потоков трудовой миграции из стран Центральной Азии в Россию: Экономико-социологическое исследование. М.: Научный мир. 2011. С. 35.

²⁴ Миграция и денежные переводы, Всемирный банк (Migration and Remittances Factbook. Washington. World Bank.) 2011. P. 235.

²⁵ Рязанцев С.В., Красинец Е.С. Современные тенденции и экономические эффекты трудовой миграции из Центральной Азии в Россию. Илимий сереп. Серия 1. Экономика жана укук. 2016. № 5. 5-14-б.

курулушта, кызмат көрсөтүүдө, турак жай-коммуналдык чарбада иштешет. Тажикстандан келген эмгек мигранттарынын арасында жүргүзүлгөн сурамжылоого ылайык, мигранттардын көпчүлүгү (болжол менен 69%) Россия Федерациясында оозеки келишим боюнча иштешкен. Эмгек мигранттарынын төрттөн бир бөлүгү гана эмгек келишимин түзүшкөн. Ошондой эле респонденттердин 23%ы гана Россия Федерациясында иштөөгө уруксат алган.²⁶

Россия Федерациясындагы Тажикстандан келген эмгек мигранттарынын арасында эркектер басымдуулук кылат. Акыркы мезгилде феминизациялоо процесси жүрүп жатса да: Тажикстандан Россия Федерациясына миграция агымында, өз алдынча же күйөөсү, атасы, иниси жана башка үй-бүлө мүчөлөрү менен иштегени келген аялдардын үлүшү көбөйүүдө. Мигранттардын арасында балдары менен келген үй-бүлөлөрдү же аялдарды көп кезиктирүүгө болот. Россия Федерациясы кабыл алуучу өлкө катары үй-бүлөлүк миграцияга кызыктар болушу керек. Үй-бүлө менен, айрыкча, балдар менен миграция болгондо, көпчүлүк учурда мигранттарды кабыл алуучу чөйрөгө кирүүгө мажбурлайт; ыңгайлуу психологиялык атмосфераны түзөт; маданий мамилени жоготууга жол бербейт, мигранттардын маргиналдашуусуна каршы келет. Бирок, аялдар, айрыкча, балдары менен келгендер миграцияга жана кабыл алуучу коомдун социалдык институттарына (билим берүү тутумуна, саламаттыкты сактоо, социалдык кепилдиктер) жетүү үчүн бир катар конкреттүү талаптарды коюшат жана кабыл алуучу коомдоштукка жана анын социалдык жоопкерчилигине кыйынчылык жаратышат.

Россия илимдер академиясынын Социология институтунун жүргүзгөн изилдөөсүнүн жыйынтыгына караганда (сурамжылоолор 2004-жылы Москвада, ошондой эле 2005-жылы Москва, Самара жана Астрахан шаарында жүргүзүлгөн), Тажикстандан келген көптөгөн эмгек мигранттары Россия Федерациясына келип иштеп жүргөндө чоң кыйынчылыктарга туш болушат. Тактап айтканда, сурамжыланган адамдардын 53%ы Россияга бара жаткан жолдогу эң орчундуу көйгөйлөр чек ара өткөрүү пункттарындагы документтерди текшерүү деп жооп беришкен, сурамжылангандардын 44%ы бажы кызматкерлерине, чек арачыларга жана полицияга пара беришкен.²⁷

Тажикстан мигранттарынын балдары бар үй-бүлөлөрү россиянын жарандыгынын жоктугуна байланыштуу чоң кыйынчылыктарга туш болушкан учурлар көп. Мисалы, эгер күйөөсү Россия Федерациясынын жараны болсо, анда Россиянын аймагында аялына жана балдарына автоматтык түрдө эч кандай укуктук статус берибейт. Натыйжада, аялы өзүнүн позициясын мыйзамдаштыруу үчүн, патент алууга же Россия Федерациясынан үч айда бир чыгып кетүүгө тийиш. Россия Федерациясынын ири шаарларында тажик жарандыгы бар мигранттардын балдарына мектептерге жана бала бакчаларына кирүү көйгөйлүү маселе бойдон калууда. Тажикстандын жарандары Россия Федерациясында убактылуу жашап турууга жана жашап турууга уруксат сурап кайрылышканда, көптөгөн бюрократиялык тоскоолдуктар сакталган. Анын үстүнө, жубайы – Россия Федерациясынын жараны болсо дагы. Россияда учурдагы демографиялык кырдаалда Тажикстандан келип чыккан – Россия Федерациясынын жарандарынын жубайлары жана балдары Россиянын айрым аймактарынын калкынын санын көбөйтүү үчүн жакшы ресурс болушмак.

²⁶ Рязанцев С.В. Приоритеты миграционной политики России. Илимий сереп. Серия 1. Экономика и право. № 6. 2015. С. 34-39.

²⁷ Акрамов Ф.Ш. Демографиялык кырдаал жана Тажикстандан Россияга эмгек миграциясы // Россиядагы чет элдик жумушчуларды тартуу жана колдонуу практикасы: тенденциялар, механизмдер, технологиялар: Илимий-практикалык конференциянын материалдары (16-17-октябрь, 2006-жыл) / Жооптуу ред. С.В. Рязанцев. М. 2006. С. 5-10.

Россиянын миграциялык мыйзамдары мигранттардын үй-бүлө мүчөлөрүнө, анын ичинде балдарга анча көңүл бурбайт. Биринчи кезекте, бул алардын Россия Федерациясында жүргөндүгүн, жумушка орношуусун, билим алуу жана саламаттыкты сактоо кызматтарын мыйзамдуу түрдө каттоо мүмкүнчүлүктөрүнө тийишүү. Көбүнчө, бул маселелер орус коомчулугу үчүн социалдык чыгымдардын призмасы аркылуу гана каралат. Орто мөөнөттүү келечекте мигранттардын балдарын билим берүү тутумунан жана мигранттардын өзүлөрүн саламаттыкты сактоо системасынан четтетүү орус коомчулугуна кымбат туруп калат.

Россия Федерациясында расмий тажик жамааттары катталган: "Ажам", "Тажик эмгек мигранттары", "Тажик" элдер лигасы, "Тажик диаспорасы", "Мыйзам жана өнүгүү", "Сомониён", "Сомон".

Экономикалык кризис жана миграциялык саясаттын катуулашы тажик эмгек мигранттарынын өз мекенине кетишине алып келет.

Түркмөн диаспорасы. Мурунку Советтер Союзунун дээрлик бардык өлкөлөрүндө, ошондой эле Иракта (3 миллионго жакын адам), Сирияда (болжол менен 3 миллион адам), Ооганстанда (болжол менен 2 миллион), Иранда (1,5 миллиондон 3 миллионго чейин), ошондой эле кээ бир Европа өлкөлөрүндө (Германия, Швеция ж.б.) калыптанган. Жалпысынан, 10 миллионго жакын этникалык түркмөндөр СССРдин курамына кирбеген өлкөлөрдө жашашат.

2000-жылкы эл каттоонун маалыматы боюнча, Өзбекстанда 152 миңге жакын түркмөн жашаган. Өзбекстандагы түркмөндөр негизинен байыркы Хорезмге жана Амудария дарыясынын боюндагы чек арага жакын аймактарда жашашат.

2010-жылдагы Бүткүл россиялык калктын каттоосуна ылайык, Россия Федерациясынын ар кайсы аймактарында 36 миңден ашуун түркмөн жашаган. Эң көп сандагы түркмөн диаспоралары Ставрополь аймагында, Москва жана Астрахань облусунда бар. Түркмөндөрдүн моноэтникалык калктуу конуштары бар, аларда түркмөндөр өз маданиятын, тилин, улуттук өзгөчөлүгүн сактап, Түркмөнстан менен тыгыз байланышта (мисалы, Ставрополь аймагынын Благодарнен районундагы Эделбай айылы).

Расмий маалыматтар боюнча Тажикстанда 20 миңге жакын түркмөн жашайт. Башка постсоветтик өлкөлөрдө түркмөндөрдүн саны анча эмес жана алар башка улуттардын категориясында же башка түрк этникалык топтору менен бирге эсептелет.

Ар кайсы социалдык топторду бириктирген чет өлкөлөрдө түркмөн этникалык бирикмелери түзүлгөн. Мисалы, Россиянын ири университеттеринде түркмөн студенттеринин жердештиктери бар. Түркмөн диаспораларынын ишмердүүлүгүнүн негизги багыттары Түркмөнстандан келген мигранттарга өлкөдөгү ыңгайлашууга жана коомдошууга көмөктөшүү, аларды кабыл алуучу өлкөдө маалыматтык колдоо, өлкөнүн окуу жайларында окуган түркмөн студенттерине колдоо көрсөтүү, тийиштүү өлкө менен Түркмөнстандын ортосундагы социалдык-маданий жана гуманитардык байланыштарды өнүктүрүү. Булар мигранттар менен Түркмөнстандын чет өлкөлөрдөгү дипломатиялык өкүлчүлүктөрүнүн / консулдук мекемелеринин ортосундагы тыгыз байланыштыруучу чынжыр, алар мигранттардын – Түркмөнстандын жарандарынын укуктарын коргоого байланыштуу ар кандай маселелерди чечүүгө көмөктөшөт.

Чет өлкөлөрдөгү түркмөн диаспораларынын ишин колдоо максатында, Түркмөнстанда 1991-жылы 24-октябрда түзүлгөн Дүйнөлүк түркмөндөрдүн гуманитардык ассоциациясы (GATM) иштейт. Дүйнөлүк түркмөндөрдүн гуманитардык ассоциациясы (ДТГА) – бул алардын өкүлчүлүктөрү жайгашкан өлкөлөрдүн мыйзамдарына баш ийген эл аралык гуманитардык

коомдук уюм. Түркмөнстандын өзүндө веляяттык (аймактык) филиалдардан тышкары, ДТГА дүйнө жүзү боюнча иштеп жаткан 27 филиалды камтыйт. Түркмөн диаспоралары Россия Федерациясында, Германияда, Казакстанда, Өзбекстанда, Иракта, Иранда, Францияда, жада калса Норвегияда да бар. Албетте, бардык эле өлкөлөрдө ДТГА бөлүмдөрү жок. Жалпысынан, алар катталган 14 өлкө бар, мисалы, Россия Федерациясында, Украина, Өзбекстан, Ооганстан, Пакистан, Казакстан, Тажикстан ж.б.

ДТГАнын түркмөн филиалдары чет өлкөлүк өнөктөштөрү менен ар дайым гуманитардык, маданий жана экономикалык байланыштарды жүргүзүп турушат. ДТГА мүчөлөрүнө жүздөгөн жеке мүчөлөр, анын ичинде чет мамлекеттерден 400гө жакын, ошондой эле дүйнө жүзү боюнча 340 ишканалар жана уюмдар тарабынан жамааттык мүчөлөрү киришет.

ДТГА жыл сайын чет өлкөлөрдөгү мекендештердин актуалдуу көйгөйлөрүн талкуулоо үчүн өзүнчө талкуу аянтчалары болуп эсептелген жолугушууларды өткөрөт. Акыркы жылдары чет өлкөлүк мекендештер менен иштөө ДТГАнын мазмуну жана багыттары кыйла ар түрдүү болуп өзгөрдү. Илим жана билим берүү, маданият жана искусство, ишкердик жаатында байланыштар активдеди. Ассоциация Түркмөнстан менен башка мамлекеттердин ортосундагы кызматташтыкты өнүктүрүүдө, Түркмөнстандын саясатын, анын ичинде мекендештер жана мигранттар арасында алдыга жылдырууда өзгөчө ролду ойнойт. ДТГАнын жана Диаспоранын филиалдары аркылуу мигранттар миграциялык мамилелер чөйрөсүндө, анын ичинде мекенине кайтма миграция боюнча бардык маалыматты ала алышат.

ДТГА Ассоциациянын филиалдары бар өлкөлөрдө түркмөн маданиятын, үрп-адаттарын жана тилин жайылтууга багытталган иш-чараларды үзгүлтүксүз өткөрүп турат. Ошентип, анын демилгеси менен "Улуу кайра жаралуу доору жана дүйнөдөгү түркмөндөр" чыгармачыл сынагы болуп өттү. Сынактын катышуучулары жана калыстар тобунун мүчөлөрү ар кайсы өлкөлөрдөгү түркмөн улутунун өкүлдөрү болушту.

Түркмөнстанда жайгашкан ДТГАнын филиалдары эмгек жамааттарынын чет өлкөлүк кесиптештери менен жолугушууларын өткөрүшөт, жолугушуу үчүн чет өлкөгө чыгышат, мисалы, Россия Федерациясынын Ставрополь аймагына, Германияга ж.б.

ДТГАнын дагы бир негизги иши гуманитардык болуп саналат. Түркмөнстанда суук кыш мезгилдеринде, ДТГАнын демилгеси боюнча Тажикстанга жана Ооганстанга жүздөгөн тонна дизелдик отун, ун жана кийим түрүндө гуманитардык жардам жөнөтүлөрү белгилүү. Мындан тышкары, Ооганстанга 4 миллион доллардан ашуун карызы алынып салынды. Электр энергиясы бул өлкөгө жеңилдетилген тарифтер менен экспорттолот жана темир жол курулуп жатат.

Түркмөнстандын Президенти Г. Бердымухамедов Дүйнөлүк түркмөндөрдүн гуманитардык ассоциациясынын президенти катары чет өлкөлөрдөгү мекендештерди бириктирүү ишине өзгөчө көңүл бурат. Президенттин демилгеси боюнча түркмөн диаспораларына тилди жана каада-салттарды сактоого, социалдык жана маданий объектилерди курууга көмөк көрсөтүлөт. Ошентип, 2018-жылы Россия Федерациясынын Астрахань облусунун Волга аймагындагы Фунтово айылында, түркмөн диаспорасы ушул чөлкөмдөгү эң ири, Махтумкули Фраги атындагы орто мектеп Түркмөнстан Президентинин демилгеси менен түркмөн куруучулары тарабынан тургузулган.

Ассоциациянын чет өлкөлүк филиалдар менен кызматташтыгынын олуттуу экендигин ДТГА музейинин Ашхабаддагы Мекан сарайында штаб-квартирасы болгону тастыктап турат, анда Түркмөнстандын тарыхы, маданияты, этнографиясы боюнча алты: түркмөн, орус, араб, англис,

француз, түрк тилдериндеги адабияттары менен таанышса болот. Музейдин фонддору уникалдуу экспонаттар менен ар дайым толукталып турат.

Өзбек диаспорасы. Учурда Өзбекстандын чегинен тышкары дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө бир нече миллион этникалык өзбектер жашайт. Эң көп сандагы өзбек диаспоралары Ооганстанда (1,7 ден 2,7 миллионго чейин), Кыргызстанда жана Тажикстанда (900 миң), Казакстанда (550 миң), Түркмөнстанда (500 миң), Россияда (300 миң), Түркияда (70 миң), АКШда (70 миң), Пакистанда (70 миң адам). Учурда Өзбекстандын 126 миңге жакын жараны чет өлкөлөрдөгү эчиликтерде жана консулдуктарда, алардын ичинен 49 миңи – Казакстанда, 47,5 миңи – Россия Федерациясында, 8 миңи – Украинада, 6,5 миңи – АКШда, Германияда – 5,5 миң, Израилде жана Түркмөнстанда – 1,3 миңден, Тажикстанда – 780, Корея Республикасында – 660, Кыргызстанда – 470, Түркияда – 400, БАЭ – 240 адам катталган.

Өзбек диаспорасынын курамында төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот:

- биринчиден, *чет өлкөгө туруктуу жашоого кеткен же эмгек ишмердүүлүгүн жүргүзүү максатында убактылуу жүргөн Өзбекстан жарандары;*
- экинчиден, *чет өлкөдө жашаган Өзбекстан Республикасынын мурунку жарандары, ошондой эле чет мамлекеттин жарандыгын алган өзбек улутундагы адамдар жана республиканын аймагында туулуп-өскөн адамдар жана ар кайсы жылдарда чет жакка чыгып кетишкен алардын урпактары.* Ошол эле учурда, алар Өзбекстанды өз мекени деп эсептешет, алар менен жалпы рухий жана маданий байланыштардын бар экендигин сезишет, күнүмдүк турмушта эне тилин, каада-салттарын жана үрп-адаттарын билүүгө, туугандары же өз мекениндеги тааныштары менен байланышты сактоого умтулушат.

Чет өлкөдө туруктуу жашоого кеткен Өзбекстандын бардык жарандары туруктуу жашаган жери боюнча Өзбекстан Республикасынын дипломатиялык өкүлчүлүктөрүндө жана консулдуктарында каттоодо эместигин эске алып, бул көрсөткүчтөр чет өлкөдө туруктуу жашаган өзбек жарандарынын чыныгы санынан айырмаланышы мүмкүн. Туруктуу консулдук каттоодо, анын паспортунда тиешелүү белги коюлган жол-жобосу ыктыярдуу, бирок "Өзбекстан Республикасынын жарандыгы жөнүндө" Өзбекстандын мыйзамына ылайык (21-берене, 2-пункт), консулдук каттоого үч жылдан ашык турбаган Өзбекстандын жараны (2017-жылга чейин – беш жыл), жарандыгын жоготушу мүмкүн.²⁸ Ушуга байланыштуу, чет өлкөдө жашаган Өзбекстандын жарандыгын сактап калууну каалаган жарандар туруктуу жашаган жериндеги Өзбекстандын эчилигинде же консулдугунда же эгерде ал жок болсо, жакын жерде жайгашкан дипломатиялык өкүлчүлүккө кайрылууга кызыктар.

Туруктуу жашаган жеринде каттоодо турган жана чет жакта иштөө максатында гана жашаган Өзбекстан жарандарынын саны, ал жакта туруктуу жашаган жарандарга караганда кыйла көп. Мисалы, 1 миллиондон ашык Өзбекстан Республикасынын жарандары Россияда убактылуу жайгашкан жана иштеп жатышат, 47,5 миңге жакын адам – консулдук мекемелерде туруктуу каттоодо турат; Казакстанда 500 миңден ашык адам иштейт, 49 миңге жакын адам консулдук мекемелерде катталган; Корея Республикасында – 20 миңден ашык адам, консулдук эсептер боюнча – 660 адам; Түркияда, болжол менен – 400 адам консулдук мекемесинде каттоодо турат, ал эми убактылуу келип кетип иштегендердин саны андан көп.

Иштөө же окуу максаты менен убактылуу чет өлкөдө жүргөн Өзбекстан Республикасынын жарандары эчиликтерге же консулдуктарга убактылуу консулдук каттоодон өтүү үчүн

²⁸ Закон РУз «О гражданстве Республики Узбекистан» 2 от 2 июля 1992 года. Ведомости Верховного Совета РУз. 1992. № 9. Ст. 338; Собрание законодательства РУз. 2004. № 51. Ст. 514.; 2015. № 32. Ст. 425; 2016. № 39. Ст. 457.

кайрыла алышат, бирок алардын көпчүлүгү, албетте, каалабагандыктан же зарылчылыгы жок болгондуктан аны жасашпайт. Чет өлкөдө убактылуу жүргөн жана иштеп жаткан адамдардын саны – 2 миллионго жакын Өзбекстан Республикасынын жарандары, 7,5 миңге жакын гана адам Өзбекстандын дипломатиялык өкүлчүлүктөрүндө убактылуу консулдук каттоодо турат.

2017-жылдын май айында Өзбекстан Республикасынын Президентинин жарлыгы менен Министрлер Кабинетинин алдында Республикалык эл аралык маданий борборунун жана достук коомдорунун базасында Улуттар аралык мамилелер жана чет мамлекеттер менен достук мамилелер боюнча комитет түзүлгөн.²⁹ Комитеттин милдеттерине достук эл аралык мамилелерди орнотуу, жемиштүү кызматташууну өнүктүрүү жана чет мамлекеттердин жарандык коому, анын ичинде чет өлкөдө жашаган мекендештер менен достук мамилелерди чыңдоо боюнча аракеттерди координациялоо кирет. Өзбекстан Республикасынын Тышкы иштер министрлигине, чет мамлекеттерде иш алып барган уюмдардын, өзбек маданий борборлорунун жана коомдорунун маалымат базасын түзүүдө жана сактоодо, ошондой эле чет өлкөдө иштеп жаткан тиешелүү уюмдар менен өз ара кызматташууну түзүүдө жана өнүктүрүүдө Комитетке практикалык жардам көрсөтүү тапшырмасы берилди.

2017-жылдын декабрь айынын аягында Өзбекстан Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен Комитеттин Коомдук кеңеши жөнүндө жобо бекитилген, анын курамына Президенттик башкаруу академиясынын, Маданият, тышкы иштер министрликтеринин, Адам укуктары боюнча улуттук борбордун, Аялдар комитетинин, «Махалля», «Нуроний» фонддорунун, жаштар союздарынын, жазуучулардын, Профсоюздар федерациясынын, Илимдер академиясынын өкүлдөрү кирет.³⁰ Коомдук кеңеш Комитеттин ишин өркүндөтүүгө жана анын иши боюнча ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууга көмөктөшөт.

Чет өлкөдөгү мекендештер менен өз ара мамилелерди түзүү, негизинен маданият жаатындагы эл аралык кызматташуунун алкагында өзбек диаспораларынын коомдору менен мамиле түзүү жолу аркылуу, ошондой эле мекендештердин ар кандай маселелери боюнча дипломатиялык өкүлчүлүктөргө кайрылганда жүрөт.

Учурда 19 мамлекеттеги өзбек диаспорасынын 30 уюму менен байланыштар түзүлгөн: алардын арасында Казакстандагы Өзбек маданият борбору; Кыргыз-стандагы "Ош" өзбек коому; Тажикстандагы Өзбекстандын Руханият жана агартуу борбору; Россия Федерациясындагы "Умид" өзбек жердештеринин борбору; Түркиядагы Түркстандыктарга маданий жана социалдык жардам борбору; Германиядагы Түркстандагы мекендештердин маданий коому; Израилдеги Өзбек маданият борбору; Түркстан-Америка ассоциациясы, АКШ жана Канададагы Бухара еврейлеринин конгресси, АКШ жана Канададагы Канада өзбектеринин маданий бирлиги; Кытайдагы Өзбек тилин жана маданиятын изилдөө борбору ж.б.

Чет өлкөдөгү мекендештер менен мамилелерди түзүүгө жооптуу болгон Өзбекстандагы негизги бөлүмдөр болуп, чет өлкөдө тиешелүү түзүмдөр менен байланыш түзүү аркылуу ишти аткара алган Этникалык мамилелер жана чет мамлекеттер менен достук мамилелер боюнча комитет, ошондой эле дипломатиялык өкүлчүлүктөрү жана консулдук мекемелери аркылуу өз мекендештерине жана алар түзгөн жамааттарга түздөн-түз жете алган Тышкы иштер министрлиги эсептелет.

²⁹ Указ Президента РУз № УП -5046 «О мерах по дальнейшему совершенствованию межнациональных отношений и дружественных связей с зарубежными странами» от 19 мая 2017 года. Народное слово. 23 мая 2017 года. № 101 (6765).

³⁰ Постановление Кабинета Министров РУз № 1018 «Об организации деятельности Общественного совета при Комитете по межнациональным отношениям и дружественным связям с зарубежными странами при Кабинете Министров Республики Узбекистан» от 25 декабря 2017 года. СПП. № 12. Ст. 301.

Чет өлкөдөгү өзбек диаспорасынын өкүлдөрү жашаган мамлекеттин мыйзамдарынын чегинде, өзүлөрүнүн коомдорун түзө алышат, мисалы, биргелешкен, анын ичинде улуттук майрамдарга (Навруз, Хаит ж.б.) байланыштуу иш-чараларды уюштуруу, каада-салттарын сактап калуу, балдарга өзбек тилин үйрөтүү, ошондой эле алардын ишмердүүлүгү үчүн жергиликтүү бийликтин колдоосун алуу үчүн ӨЭУлар түрүндө өзүлөрүнүн коомдорду түзө алышат. Мындан тышкары, бир мамлекетте бир нече мындай коомдор болушу мүмкүн, алар көбүнчө өзбек улутундагы адамдардын жашаган жеринде бири-бирине көз карандысыз уюштурулат.

Өзбекстан Республикасынын Президенти тарабынан сунуш кылынган, Чет өлкөдө жашаган жана иштеп жаткан мекендештер менен кызматташуу боюнча мамлекеттик саясаттын концепциясы мындай ишти жаңы деңгээлге көтөрүүгө багытталган. Чогулган чет өлкөлүк тажрыйбаны эске алуу менен, анда чет өлкөдө жашаган жана иштеген Өзбекстан Республикасынын жарандарынын ичинен мекендештердин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоого, аларга зарыл консулдук кызматтарды көрсөтүүгө, зарыл болгон учурда алардын мекенине кайтып келүүгө көмөктөшүүгө багытталган уюштуруу-укуктук иш-чаралар, ошондой эле Маданият жана туризм жаатындагы эл аралык кызматташуунун алкагында Өзбекстандын ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарынын чет өлкөлүк жарандыгы бар мекендештер менен өз ара мамилелерин оңдоо караштырылган. Концепциянын алкагында, чет өлкөлөрдөгү мекендештер менен кызматташууга байланышкан маселелер боюнча мамлекеттик министрликтердин жана ведомстволордун, коомдук уюмдардын ишин жөнгө салуучу программалар жана мыйзамдар кабыл алынат.

Мекендештер менен иштөөнүн маанилүү багыттарынын бири – аларга Өзбекстанда болуп жаткан экономикалык реформалар, адамдардын жашоосунун бардык чөйрөлөрүндөгү оң өзгөрүүлөр жана жаңы мүмкүнчүлүктөр жөнүндө маалымат берүү.

2018-жылдын 25-октябрында Өзбекстан Республикасынын Президентинин "Чет өлкөдө жашаган мекендештер менен кызматташуу жаатындагы Өзбекстан Республикасынын мамлекеттик саясатын андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө" №Р-3982 жарлыгы кабыл алынып, анда өткөн мезгилдин ичинде чет өлкөдө жашаган мекендештер менен туруктуу мамиле курууну жана кызматташууну өнүктүрүү, алардын өлкөдө болуп жаткан реформаларга катышуусун шыктандыруу, ошондой эле алардын укуктары менен кызыкчылыктарын толук жана ар тараптуу жүзөгө ашырууга көмөктөшүү боюнча орчундуу иштер аткарылгандыгы белгиленди.³¹

Учурда көптөгөн мекендештер экономиканын, социалдык чөйрөнүн, илимдин, маданияттын, спорттун жана башка тармактардын өнүгүүсүнө татыктуу салымын кошуп, тарыхый Ата Мекени – Өзбекстандын беделин көтөрүп, тышкы дүйнө менен мамилесин бекемдеп жатышат. Ошол эле учурда, мекендештер менен байланышты өнүктүрүүнүн сөзсүз мааниси жана актуалдуулугуна карабастан, жемиштүү кызматташууга жана алардын дараметин жүргүзүлүп жаткан реформаларды сапаттуу жакшыртууга толугу менен тартууга тоскоолдук кылган бир катар көйгөйлөр сакталып калууда:

- өнүмдүүлүктүн төмөн деңгээли жана мекендештер менен мамлекеттик органдардын жана уюмдардын ортосундагы байланыштарды уюштурууда бытырандылыктын болушу;

³¹ Постановление Президента РУз № ПП-3982 «О мерах по дальнейшему совершенствованию государственной политики Республики Узбекистан в сфере сотрудничества с соотечественниками, проживающими за рубежом» от 25 октября 2018 года.

- артыкчылыктуу экономикалык, социалдык, инвестициялык, илимий, билим берүү, маданий жана башка долбоорлорду жана программаларды жүзөгө ашырууда мекендештердин дараметин натыйжасыз пайдалануу;
- өзбек тилин, маданиятын жана каада-салтын сактоого жана жайылтууга багытталган мекендештердин уюмдарынын ишин колдоо боюнча ар тараптуу жана узак мөөнөттүү стратегиянын жоктугу;
- чет өлкөдө окуган Өзбекстандын жаштары менен иштөөгө жетиштүү көңүл бурулбайт, өлкөгө кайтып келгенден кийин алардын жумушка орношуу тутуму жакшы жолго коюлган эмес.

2017-2021-жылдарда Өзбекстандын өнүгүүсүнүн беш артыкчылыктуу багыттарындагы иш-аракеттер стратегиясынын максаттарына таянып, узак мөөнөткө эсептелген мекендештер менен кызматташуунун натыйжалуу системасын түзүү үчүн, ошондой эле аны ишке ашыруу үчүн мекендештер менен кызматташуу жаатындагы Өзбекстан Республикасынын мамлекеттик саясатынын негизги максаттары аныкталды:

- жашаган өлкөсүнүн мыйзамдарынын жана Өзбекстан Республикасы түзгөн эл аралык келишимдердин негизинде чет өлкөлөрдө мекендештердин укуктарын жана эркиндиктерин жүзөгө ашырууга эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптерине жана ченемдерине ылайык көмөк көрсөтүү алдын ала каралат;
- Өзбекстандын маданий, илимий жана рухий мурасын кеңири жайылтууга, аны изилдөөгө жана дүйнөгө жайылтууга, мекендештер жашаган өлкөлөрдө өзбек тилин, маданиятын жана каада-салттарын сактоого жана өнүктүрүүгө, Өзбекстанда билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө багытталган мекендештердин иш-аракеттерин колдоо;
- Өзбекстан Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө өз салымын кошууну каалаган жана чет мамлекеттер менен өз ара пайдалуу жана достук мамилелерин түзүүгө көмөктөшүүнү каалаган мекендештер жана алар түзгөн уюмдар менен байланыштарды өнүктүрүү жана чыңдоо;
- Өзбекстанда мекендештер үчүн кесиптик, анын ичинде ишкердик, инвестициялык, илимий, билим берүү жана маданий иш-аракеттерди жүргүзүү үчүн жагымдуу укуктук, социалдык жана экономикалык шарттарды түзүү;
- Өзбекстанда кеңири масштабдуу социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий реформаларды жүргүзүүгө мекендештердин потенциалын тартуу, Өзбекстан Республикасынын эл аралык аброюн көтөрүү.

Ушул Токтомдун кабыл алынышы менен Өзбекстан Республикасынын чет өлкөлөрдө жашаган мекендештер менен кызматташуу жаатындагы мамлекеттик саясаттын концепциясы бекитилген. Ушул Концепцияга ылайык, өлкөнүн ушул чөйрөдөгү саясатынын принциптери, максаттары, негизги багыттары жана механизмдери аныкталган. Чет өлкөдө жашаган мекендештердин аныктамасы төмөнкүчө берилген:

- окуу, жумуш, үй-бүлөлүк жана башка жагдайларга байланыштуу Өзбекстандын аймагынан тышкары туруктуу жашаган же убактылуу чет өлкөдө жүргөн Өзбекстан Республикасынын жарандары;
- Мекенине руханий жана маданий катышуу сезимин сактаган жана Өзбекстан Республикасы менен достук маданий, гуманитардык, социалдык-экономикалык жана башка байланыштарды

өнүктүрүүгө умтулган чет өлкөгө кеткен жана чет мамлекеттин жараны болуп калган Өзбекстандан чыккан адамдар, ошондой эле алардын урпактары;

- чет өлкөдө жашаган чет өлкөлүк жарандар же этникалык жана тил таандыгы боюнча, ошондой эле маданий жана тарыхый жактан алганда өзбек же каракалпак деп таанылган, жана Өзбекстан менен ар тараптуу байланышты каалаган жарандыгы жок адамдар.

Мекендештердин уюмунун аныктамасы берилди – булар коомдук маданий жана улуттук борборлор, ассоциациялар, студенттик коомдор, мектептер, фонддор жана ишкердик түзүмдөрү, алар өз демилгеси боюнча мекендештердин кызыкчылыктарын билдиришет жана эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптеринин жана ченемдеринин негизинде, жашаган өлкөнүн жана Өзбекстан Республикасынын мыйзамдары, ошондой эле өзүлөрүнүн анын уставдары (жоболору) менен иштешет.

Концепцияга ылайык, Өзбекстан жана мекендештер ортосундагы кызматташтыктын принциптери аныкталган:

- Өзбекстан менен руханий, маданий жана укуктук байланышты сактап калууга, ошондой эле өлкөнүн экономикалык жана коомдук турмушуна катышууга умтулган мекендештер менен кызматташууну колдоо жана өнүктүрүү Өзбекстан Республикасынын мамлекеттик саясатынын артыкчылыктуу багыттарынын бири;
- Өзбекстандын жана чет өлкөдөгү мекендештердин ортосундагы кызматташуунун бардык формалары жана багыттары ачыктык, өнөктөштүк, ыктыярдуулук, мыйзамдуулук, өз өлкөсүнүн мыйзамдарын урматтоо, мамлекеттик суверенитет жана көзкарандысыздык, теңчилик жана бири-биринин ички иштерине кийлигишпөө, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерин жана ченемдерин жана Өзбекстан Республикасынын эл аралык келишимдерин сактоо менен негизделген;
- бул чөйрөдөгү мамлекеттик саясат буга кызыккан бардык мекендештер менен ар тараптуу достук кызматташууну чыңдоого, ошондой эле этникалык, улуттук, диний жана социалдык таандыктыгына карабастан алардын укуктары менен эркиндиктерин жүзөгө ашырууга, атап айтканда маданият, тил, билим берүү, маалымат жана Өзбекстан Республикасы менен экономикалык жана гуманитардык байланыштарды өнүктүрүү жаатында колдоо көрсөтүү;
- өлкөлөрдүн ортосундагы достук мамилелерди бекемдөө, мекендештердин социалдык-маданий муктаждыктарын канааттандырууга колдоо көрсөтүү, жашаган жеринде алардын маданий өзгөчөлүгүн сактоо жана өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды сактоого көмөктөшүү максатында мекендештердин уюмдары менен өз ара аракеттенүүгө ар дайым көңүл бурулат.

Жогоруда келтирилген принциптердин негизинде Өзбекстан жана мекендештер ортосундагы кызматташуунун негизги максаттары аныкталды:

- эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерине жана ченемдерине, жашаган өлкөнүн мыйзамдарына жана Өзбекстан Республикасынын эл аралык келишимдеринин негизинде чет өлкөлөрдөгү мекендештердин укуктарын жана эркиндиктерин жүзөгө ашырууга көмөктөшүү;
- Өзбекстандын маданий, илимий жана рухий мурасын кеңири жайылтууга, аны изилдөөгө жана дүйнөгө жайылтууга, мекендештер жашаган өлкөлөрдө өзбек тилин, маданиятын жана каада-салттарын сактоого жана өнүктүрүүгө, Өзбекстанда билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө багытталган мекендештердин иш-аракеттерин колдоо;

- Өзбекстан Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө өз салымын кошууну каалаган жана чет мамлекеттер менен өз ара пайдалуу жана достук мамилелерин түзүүгө көмөктөшүүнү каалаган мекендештер жана алар түзгөн уюмдар менен байланыштарды өнүктүрүү жана чыңдоо;
- Өзбекстанда мекендештер үчүн кесиптик, анын ичинде ишкердик, инвестициялык, илимий, билим берүү жана маданий иш-аракеттерди жүргүзүү үчүн жагымдуу укуктук, социалдык жана экономикалык шарттарды түзүү;
- Өзбекстанда кеңири масштабдуу социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий реформаларды жүргүзүүгө мекендештердин потенциалын тартуу, Өзбекстан Республикасынын эл аралык аброюн көтөрүү.

Ошол эле учурда, Өзбекстан Республикасы Өзбекстандын өнүгүшүнө өз салымын кошууну көздөгөн мекендештердин иш-аракеттерине, анын маданий, илимий, рухий мурасын жана жашаган өлкөлөрүндө заманбап жетишкендиктерин сактоого жана жайылтууга көмөктөшөт. Экономика, илим жана технология, медицина, билим берүү, маданият жана спорт жаатында жогорку квалификациясы жана жетишкендиктери бар жана башка тармактарда таанылган таланттар жана эмгек сиңирген мекендештер менен өзара аракеттенүүгө өзгөчө көңүл бурулат.

Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 25-октябрындагы "Чет өлкөлөрдө жашаган мекендештер менен кызматташуу жаатындагы Өзбекстан Республикасынын мамлекеттик саясатын андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө" Өзбекстан Республикасынын Президентинин №Р-3982 токтому менен бекитилген Чет өлкөдө жашаган мекендештер менен кызматташуу жаатындагы Өзбекстан Республикасынын Мамлекеттик саясатынын концепциясынын жоболорунан чыгып, Өзбекстан Республикасынын мекендештер менен ушул чөйрөдөгү кызматташтыгынын негизги максаттары болуп өлкөнүн экономикалык жана коомдук турмушуна катышууну көздөгөн мекендештер менен кызматташууну колдоо жана өнүктүрүү эсептелинет.

Өзбекстан бизнес чөйрөсүнүн өкүлдөрүнүн, чет өлкөлүк компаниялардын кызматкерлеринин, инвесторлордун, эларалык финансы институттарынын кызматкерлеринин жана мекендештердин ичинен башка адистердин финансылык, экономикалык жана интеллектуалдык-технологиялык потенциалын тартууга төмөнкүлөр үчүн кызыктар:

- Өзбекстан Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн колдоо жана анын тышкы экономикалык байланыштарын кеңейтүү;
- экономиканын артыкчылыктуу тармактарына тикелей чет өлкөлүк инвестицияларды, алдыңкы технологияларды жигердүү тартуу, биргелешкен ишканаларды түзүү, Өзбекстанда экспортко багытталган продукцияны өндүрүү;
- ата мекендик продукциянын экспортунун көлөмүн көбөйтүүгө жана анын географиясын кеңейтүүгө көмөк көрсөтүү;
- чет өлкөлүк туристтерди тартуу, өлкөнүн туристтик потенциалын, туристтик инфраструктураны жана Өзбекстанда туризмдин жаңы түрлөрүн өнүктүрүү;
- банк жана финансы иш аракеттерин жөнгө салуунун заманбап принциптерин жана механизмдерин киргизүү;
- инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу, ишкердүүлүктү өнүктүрүү жана Өзбекстанда чет өлкөлүк инвесторлордун иш-аракеттеринин алдыңкы эл аралык тажрыйбаларын изилдөө жана жайылтуу;

- эларалыкалдыкытажрыйбаныннегизиндеэкономиканынбардыктармактарынылдамдатылган инновациялык өнүктүрүүнү камсыз кылууга көмөктөшүү, экономиканын заманбап дүйнөлүк илимин, инновациялык идеяларды, иштеп чыгууларды жана технологияларын жайылтуу, ошондой эле экономикалык, илимий, техникалык жана Өзбекстандагы башка адистиктер боюнча жогорку квалификациялуу адистерди даярдоого көмөктөшүү үчүн чет элдик кесипкөй кызматкерлерди, консультанттарды жана эксперттерди тартуу.

Бул чөйрөдөгү практикалык кадамдар, мисалы, Өзбекстан Республикасынын Инвестициялар боюнча мамлекеттик комитетинин өкүлдөрү, диаспоралардын экономикалык аспектилери жагынан өз мекендери менен канчалык натыйжалуу иш алып бара аларын тастыкташат. 2018-жылдын 2-майында Россия Федерациясындагы өзбек диаспорасынын өкүлдөрүнүн бизнес чөйрөсүнүн өкүлдөрү менен расмий эмес жолугушуу болуп өттү. Делегациянын курамына россиянын 7 аймагында ийгиликтүү иштеген 8 адам кирди: Свердловск аймагы, Приморье крайы, Краснодар жана Астрахан облустары, Чувашия Республикасы жана Татарстан Республикасы, Удмурт Республикасы. Сүйлөшүүнүн жүрүшүндө Өзбекстан Республикасында биргелешкен долбоорлорду ишке ашырууга россиялык инвесторлордун түз инвестицияларын тартуу менен мүмкүн болгон кызматташуу маселелери көтөрүлдү.

Медицина тармагындагы долбоорлорго кызыгуу көрсөтүлдү. Өлкөнүн региондорунда онкоборборлорду куруу жана Россия Федерациясында кеңири таанышкан отоларингологиялык кызмат көрсөтүүчү клиникалар тармагынын биринин франшизасын Хорезм шаарында ачуу темасы талкууланды. Ошондой эле мунай-газ жана өнөр жай тармактарындагы кызматташтыктын да келечеги бар деп айтылды. Калкан жапкычтарын өндүрүү жана жеткирүү, өнөр жайдагы ар кандай технологиялык процесстерде колдонулган вакуумдук агрегаттарды чыгаруу маселеси көтөрүлдү. Жолугушуунун аягында Россия Федерациясындагы өзбек диаспорасынын өкүлдөрү Россия Федерациясынын бардык аймактарындагы өзбек бизнес-диаспорасынын өкүлдөрү жана Өзбекстан Республикасынын Инвестиция боюнча мамлекеттик комитетинин, Соода палатасынын жана Тышкы соода министрлигинин катышуусу менен бизнес форум уюштурууга көмөктөшүү ниетин билдиришти.

Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 25-октябрындагы "Чет жакта жашаган мекендештер менен кызматташуу жаатындагы Өзбекстан Республикасынын мамлекеттик саясатын андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө" Өзбекстан Республикасынын Президентинин №Р-3982 токтому менен бекитилген Чет өлкөдө жашаган мекендештер менен кызматташуу жаатындагы Өзбекстан Республикасынын Мамлекеттик саясатынын концепциясынын жоболорунан чыгып, Өзбекстандын маданий, илимий жана рухий мурасын кеңири жайылтууга, мекендештердин жашаган өлкөлөрүндө өзбек тилин, маданиятын жана каада-салттарын сактап калууга жана өнүктүрүүгө багытталган Өзбекстандын маданий, илимий жана рухий мурасын кеңири жайылтууга, Өзбекстанда билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө багытталган мекендештердин иш-аракеттерин колдоо максатында бул жаатта Өзбекстан менен мекендештердин ортосундагы кызматташуунун негизги максаттары аныкталды.

Өзбекстан Республикасы мекендештер жана алардын уюмдары менен маданият, илим, билим берүү жана маалымат жаатында жигердүү кызматташууга, алар менен Өзбекстан жана башка өлкөлөрдүн ортосундагы достук байланыштарды чыңдоого багытталган биргелешкен иш-чараларды төмөнкүлөр үчүн уюштурууга ниеттенүүдө:

- биргелешкен илимий, билим берүү, медициналык, маданий, билим берүү, спорт жана башка долбоорлорду ишке ашырууга, ошондой эле Өзбекстан Республикасынын жарандарынын арасынан жаш кадрларды жана адистерди даярдоого алардын дараметин тартуу;

- мекендештердин билим алууга жана квалификациясын жогорулатууга, ошондой эле тарыхый мекенинин илимий, маданий жана коомдук турмушуна катышуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү;
- мекендештерге жана алардын уюмдарына туруктуу жашаган өлкөдө өзбек тилин, маданиятын жана каада-салттарын изилдөө, сактоо жана жаш муундарга жайылтууга ар тараптуу көмөк көрсөтүү;
- чет өлкөдөгү мекендештердин жашоосун жана иш-аракеттерин кеңири чагылдыруу, ошондой эле аларга Өзбекстан жөнүндө тиешелүү маалымат берүү максатында жалпыга маалымдоо каражаттары чөйрөсүндө маалымат алмашуу жана кызматташууну кеңейтүү;
- Өзбекстандын чет өлкөлөрдө окуп жаткан жарандарынын арасынан жаш мекендештер менен туруктуу байланышты түзүү жана колдоо, аларга Өзбекстанда жумушка орношууда зарыл болгон колдоо көрсөтүү.

Ошондой эле, Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 25-октябрындагы "Чет өлкөдө жашаган мекендештер менен кызматташуу жаатындагы Өзбекстан Республикасынын мамлекеттик саясатын андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө" ПР-3982 токтомунун жоболору менен мекендештерге мамлекеттик колдоо чараларын төмөнкүдөй тартипте бекиткен:

- кирүү визаларын, анын ичинде бир нече жана узак мөөнөттүү, жашап турууга уруксатты, ошондой эле иштөөгө уруксатты жөнөкөйлөтүп тариздөө;
- Өзбекстанда талап кылынган адистиктер боюнча жогорку квалификациялуу кадрларды ишке орноштуруу;
- социалдык жана турмуш-тиричилик маселелерин чечүүгө көмөктөшүү;
- мекендештерге ишкердик, илимий, билим берүү, инновациялык жана башка долбоорлорду жана программаларды ишке ашыруу үчүн мамлекеттик мүлктүн бош объекттерин жана жер участкаларын берүү;
- мекендештердин окуусун, эмгегин жана башка социалдык маселелерин толук (жарым-жартылай) каржылоо;
- мамлекеттик жана бизнес башкаруу органдарында, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында, Өзбекстан Республикасынын башка мамлекеттик уюмдарында жогорку кызматтарда иштөөгө, ошондой эле жетекчилерге консультанттар (кеңешчилер) катары иштөөгө жогорку квалификациялуу адистердин ичинен мекендештерди тартуу;
- жөнөкөйлөтүлгөн жол-жоболор боюнча Өзбекстандын жарандыгын берүү;
- Өзбекстандын жогорку окуу жайларында мекендештерге – чет өлкөлүк жарандарга өзбек тили жана адабияты, тарых, кино, маданият, театр, телекөрсөтүү жана радио тармагында билим алууга гранттарды бөлүп берүү;
- Өзбекстанда мекендештерди – ЖМК өкүлдөрүн аккредитациялоонун жөнөкөйлөтүлгөн тартиби;
- Өзбекстандын өнүгүшүнө олуттуу салым кошкон мекендештерди мамлекеттик сыйлыктар менен сыйлоо жана аларга ардак наамдарды берүү.

Контролдук суроолор:

1. Диаспора деген эмне? Аныктоонун кандай ыкмалары бар?
2. Диаспоралардын келип чыккан жана жашаган жерлерин өнүктүрүүдөгү ролу кандай?
3. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү диаспоралар менен кандай мамлекеттик түзүлүштөр иштешет?
4. Казак, кыргыз, тажик, түркмөн жана өзбек диаспораларынын окшоштуктары жана айырмачылыктары кандай?
5. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өзүлөрүнүн диаспораларына карата саясаты кандайча айырмаланат?

Практикум:

1. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү сунуш кылган "Мекен карт" тутумун диаспоралар менен өз ара аракеттенүү жаатында талдагыла. Чет мамлекеттер менен аналогияларды тарткыла. Бул демилгенин Кыргызстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө кандайча таасир этерин болжолдогула.
2. Казак, кыргыз, тажик, түркмөн жана өзбек диаспораларынын өзгөчөлүктөрүн салыштырып көргүлө.

Салыштыруунун болжолдуу планы:

- а) саны;
- б) географиялык жайгашуусу;
- в) диаспоранын мекендин өнүгүүсүнө салымы;
- г) мекен менен өз ара иштешүү өзгөчөлүктөрү;
- д) диаспорага карата мекендин мамлекеттик саясаты.

Презентация жасагыла.

3. Өлкөнүздөгү диаспора иштери боюнча министрликти түзүү муктаждыгын (муктаж эместигин) негиздегиле.

Негизги адабият:

1. Кондратьева Т.С. Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия // Перспективы. Тарыхый келечектү фонддун Изилдөө жана талдоо борбору. 2010. [Кируу шарттамы:www.perspektivy.info/srez/etnos/diaspory_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm].
2. Рязанцев С.В, Хорие Н. Моделирование потоков трудовой миграции из стран Центральной Азии в Россию: Экономико-социологическое исследование. М.: Илимий дүйнө. 2011.250 б.
3. Тоценко Ж.Т., Чаптыкова Т.И. Диаспора социологиялык изилдөө объектиси катары // Социс. 1996. № 12. 33-42-б.
4. Шеффер Г. Дүйнөлүк саясаттагы диаспоралар // Диаспоралар. 2003. №1. 162-184-б.

5. Diasporas: New Partners in Global Development Policy. Ed. by K. Newland. Migration Policy Institute. USAID. 2010. 288 p. [Кируу шарттамы: www.migrationpolicy.org/research/diasporas-new-partners-global-development-policy]

Кошумча адабият:

1. Акрамов Ф.Ш. Демографиялык кырдаал жана Тажикстандан Россияга эмгек миграциясы // Россиядагы чет элдик жумушчуларды тартуу жана колдонуу практикасы: тенденциялар, механизмдер, технологиялар: Илимий-практикалык конференциянын материалдары (16-17-октябрь, 2006-жыл) / Жооптуу ред. С.В. Рязанцев. М., 2006. С. 5-10.
2. Балтабаева К.Н., Мамашев Т.А., Ермакбай Ж.А. и др. Казак диаспорасы жана репатриация (1991-2012). Алматы: Елтаным. 2015. 187 б.
3. Возвратная миграция и вызовы в Центральной Азии: анализ рисков 2017. Астана: MOM-Казахстан. 2017. 68 б.
4. Картирование диаспор кыргызстанцев и экспертного роста соотечественников за рубежом. Изилдөө жөнүндө аналитикалык отчету. Бишкек. 2016.
5. Мендикулова Г.М. Казак диаспорасы жана ирредента: тарых жана азыркы учур. Казак диаспорасы жана ирредента: аныктамасы, типологиясы жана мүнөздөмөсү // Казак диаспорасы: азыркы жана келечек. Астана: Елорда. 2005. 38-47-б.
6. Рязанцев С.В., Красинец Е.С. Современные тенденции и экономические эффекты трудовой миграции из Центральной Азии в Россию. Илимий сереп. Серия 1. Экономика жана укук. 2016. № 5. 5-14-б.
7. Саъдизода Дж., Файзизода Н. Улуу Кирдин декларациясы жана Эркиндиктердин улуу хартиясы : окшоштуктар жана айырмачылыктар // Укуктук жашоо. 2015. № 2 (10). 74-88-б.
8. Учет вопросов миграции в процессе планирования развития: руководство для директивных органов и практиков, MOM (Mainstreaming Migration into Development Planning: A Handbook for Policy-makers and Practitioners. IOM. Global Migration Group). 2010. 152 p. [Кируу шарттамы: <https://publications.iom.int/es/books/mainstreaming-migration-development-planning-handbook-policy-makers-and-practitioners>].

Видеосюжеттер:

ЭМунун Башкы директорунун куттуктоо сөзү (Welcome Message of Director General IOM. Diaspora Ministerial Conference (18-19 June 2013)) [Кируу шарттамы: <https://diaspora.iom.int>].

IV БӨЛҮМ.

**БОРБОРДУК АЗИЯДАГЫ
КАЙТМА МИГРАЦИЯ,
ЧАКЫРЫКТАР ЖАНА
СТРАТЕГИЯЛАР**

4.1. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиялары жана миграциялык саясаты: кайтма миграциянын ролу

Мазмуну. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн улуттук стратегиясы жана өнүгүү ресурсу катарында алардагы миграциянын орду. Миграцияны жөнгө салууда Борбордук Азия мамлекеттеринин мамилелери. Миграциялык саясаттын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн улуттук стратегиясы менен байланышы. Миграциянын Борбордук Азия өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиясында чагылдырылышы. Улуттук стратегиядагы кайтма миграция. Улуттук өнүгүү стратегиясына кайтма миграцияны киргизүү келечеги. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү социалдык-экономикалык өнүгүүнүн региондук жана жергиликтүү программаларындагы кайтма миграция. Кайтма миграцияны программаларга киргизүү келечеги.

Миграция чөйрөсүндөгү саясат улуттук өкмөттөрдүн компетенцияларына кирет. Бирок, келечектеги глобалдык өнүгүү концепциясы жөнүндө талаш-тартыштарда миграция барган сайын маанилүү болуп баратат. Анын ролу глобалдык жана улуттук деңгээлде 2030-жылга чейин туруктуу өнүгүү процессинин мониторингинин алкагында БУУнун Саммитинде 2015-жылы сентябрь айында кабыл алынган Туруктуу өнүгүү максаттарына (ТӨМ) жетишүүдө айдан ачык. Атап айтканда:

ТӨМдүн 8.8-максаты "эмгекчилердин укуктарын коргоону камсыз кылуу жана бардык жумушчулар үчүн, анын ичинде эмгек мигранттары, айрыкча эмгекчи аялдар жана туруктуу жумушу жоктор үчүн ишеничтүү жана коопсуз эмгек шарттарды камсыз кылууга" үндөйт;

ТӨМдүн 10.7-максаты "уюшкан, коопсуз, үзгүлтүксүз жана жооптуу миграцияга жана адамдардын мобилдүүлүгүнө, анын ичинде пландалган жана башкарылган миграциялык саясатты ишке ашыруунун негизинде көмөк көрсөтүүгө" үндөйт;

ТӨМдүн 17.18-максаты "кирешелери, жынысы, жашы, расасы, этникалык таандыгы, миграциялык статусу, ден-соолугунун абалы, географиялык жайгашуусу жана башка улуттук шарттарда актуалдуу болгон параметрлери боюнча бөлүштүрүлгөн сапаттуу, заманбап жана ишеничтүү маалыматтардын көлөмүн бир кыйла жогорулатуу максатында өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн дараметин арттырууда колдоо көрсөтүүнү күчөтүүгө" үндөйт;

ТӨМдүн 10-максаты "мигранттардын акча которуулары менен байланыштуу транзакциялардын чыгымдарын 3%га чейин төмөндөтүүгө жана 5%дан жогору чыгымдары бар акча которуу каналдарын жок кылууга" үндөйт.¹

БУУнун Миграция жана өнүгүү боюнча биргелешкен демилгеси "Миграцияны жергиликтүү өнүгүүнү пландаштырууга интеграциялоо боюнча колдонмо" жарыялаган, анда жергиликтүү жана аймактык бийлик органдарына миграциянын жана өнүгүү саясатынын ырааттуулугун жогорулатуу максатында өкмөттүн бардык чөйрөлөрүндө өз аракеттерин күчөтүүгө көмөктөшүүгө багытталган. Миграция жана өнүгүү жаатындагы саясат ар кандай секторлордо кандайча жүргүзүлүп жаткандыгын көрсөткөн индикаторлор топтому иштелип чыккан. Бул

¹ ЦУР [Кирүү шарттамы: <https://sustainabledevelopment.un.org/focussdgs.html>].

көрсөткүчтөргө жетишүү үчүн, мигранттардын интеграциясынын институционалдык, саясий жана интервенциялык кемчиликтерин же алсыз жактарын аныктоого жана аларды жергиликтүү деңгээлде жоюуда адистер – тажрыйбачылар иштеп жатышат. Колдонмонун көрсөткүчтөрү эки негизги категорияга бөлүнөт: (1) институционалдык механизмдери жана (2) саясат жана тажрыйба.²

ЭМУ-ПРООНдун Биргелешкен глобалдык программасынын жалпы максаты – өкмөттөргө жана алардын өнөктөштөрүнө миграциянын мамлекеттин өнүгүшүнө тийгизген таасирин так өлчөө жана жарыялоо мүмкүнчүлүгүн берүү; адам өнүгүүсүнүн натыйжаларын жакшыртуу жана мигранттар, алардын үй-бүлөлөрү жана келип чыккан жерлердеги жамааттар үчүн тобокелдиктерди азайтуу максатында миграция феноменин башкаруу.³ Жалпысынан, ар бир өлкөнүн улуттук миграциялык саясатынын комплекстүүлүгүн баалоо үчүн, аны Миграцияны башкаруу көрсөткүчтөрү (МБК) жагынан талдоо керек.

2015-жылы ЭМУ улуттук деңгээлде "жакшы башкарылуучу миграциялык саясат" деген эмне экендигин аныктоо үчүн Миграцияны башкаруу түзүлүшүн (MiGOF) иштеп чыккан. Ошол эле жылы ЭМУга мүчө-мамлекеттер MiGOFту да колдошту. Миграцияны башкаруу көрсөткүчтөрү (MGIs) улуттук түзүлүштөрдү баалоо жана MiGOFту иш жүзүндө ишке ашырууга көмөк көрсөтүү максатында иштелип чыккан.

MGI – бул миграциялык башкарууну өркүндөтүү үчүн өлкөлөр колдоно турган саясий рычагды түшүнүү куралы. MGI мамлекеттерди миграциялык саясатты иштеп чыгуу же жүзөгө ашыруу боюнча бөлүү үчүн арналган эмес, тескерисинче, мамлекеттерге миграциялык саясаттын комплекстүүлүгүн баалоодо, ошондой эле иш аракеттин кемчиликтерин жана негизги багыттарын аныктоодо жардам берет. MGInи колдонуунун максаты, ТӨМдүн 10.7-максатынын контекстинде "жакшы башкарылган миграция" кандайча көрүнүшү мүмкүн экендигин түшүндүрүп, миграцияны башкаруу боюнча талкууларды алга жылдыруу.

MiGOF жана MGI миграцияны башкаруунун алты аспектисин камтыйт:

1. **Мигранттардын укуктары.** Бул чөйрөдөгү көрсөткүчтөр, мигранттардын ден-соолугу, билим берүү жана социалдык камсыздоо сыяктуу негизги социалдык кызматтарга жетүү мүмкүнчүлүгүндө өлкөнүн жарандарындай эле деңгээлде экендигин аныкташат. Ошондой эле, анда мигранттардын үй-бүлө куруу, иштөө, жашаган жери жана жарандыгын алуу укугу сүрөттөлөт. Негизги эл аралык конвенцияларды ратификациялоо да ушул жерде камтылган.
2. **Жалпы мамлекеттик мамиле.** Бул чөйрөдөгү көрсөткүчтөр миграциялык саясат боюнча мамлекеттердин институттук, укуктук жана ченемдик базасын баалашат. Ошондой эле, бул жерде өнүгүүгө дал келген улуттук миграциялык стратегиялардын бар экендиги, миграцияны башкарууга карата институттук ачыктык жана макулдашылгандык каралат. Бул чөйрө, ошондой эле өкмөттөр миграциялык маалыматтарды чогултууга жана пайдаланууга канчалык деңгээлде көңүл бургандыгын изилдөөгө арналган.
3. **Өнөктөштүк.** Бул чөйрө башка мамлекеттер менен, ошондой эле жарандык коом уюмдары жана жеке сектор менен кошо тиешелүү өкмөттүк эмес субъекттер менен

² Руководящие принципы учета миграции при планировании местного развития (Success Stories Guidelines on Mainstreaming Migration into Local Development Planning) [Кирүү шарттамы: http://migration4development.org/sites/default/files/guidelines_on_mainstreaming_migration.pdf].

³ Учет вопросов миграции в национальных стратегиях развития (Mainstreaming Migration into National Development Strategies) [Кирүү шарттамы: www.iom.int/mainstreaming-migration-national-development-strategies].

миграция маселелери боюнча кызматташкан өлкөлөрдүн аракеттерине багытталган. Кызматташуу стандарттарды шайкеш келтирүү жана көтөрүү, диалогду өркүндөтүү жана кыйынчылыктарды жеңүү үчүн түзүмдөрдү түзүү аркылуу башкарууну жакшыртууга мүмкүндүк берет.

4. *Мигранттардын жыргалчылыгы.* Бул чөйрөдө мигранттардын социалдык-экономикалык жыргалчылыгын башкаруу жаатындагы мамлекеттердин саясатынын көрсөткүчтөрү, анын ичинде мигранттардын билими жана кесиптик квалификациясын таануу, студенттик миграцияны жөнгө салуучу жоболор жана мамлекеттер ортосундагы эки тараптуу эмгек келишимдери бар. Көрсөткүчтөр диаспораны тартуу жана мигранттардын акча которуулары менен байланышкан жалпы саясатка жана стратегияларга бирдей багытталган.
5. *Кыймылга байланыштуу кризистин аспектилери.* Бул чөйрөдө өлкөлөрдүн кырсыктарга, айлана-чөйрөгө жана / же жаңжалдарга байланыштуу кыймыл кризистерине даярдыгынын түрү жана деңгээли иликтенет. Бул көрсөткүчтөр табигый кырсык учурунда жана андан кийин жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын абалын, ошондой эле мигранттарга жана өлкөнүн жарандарына гуманитардык жардам бирдей берилеби деген суроону чечүү үчүн колдонулат.
6. *Коопсуз, тартимтүү жана татыктуу миграция.* Бул чөйрөдө миграцияны башкарууга мамлекеттердин мамилеси чек араны көзөмөлдөө жана укук колдонуу, мигранттарды кабыл алуу критерийлери, олуттуу жана күтүлбөгөн миграция агымдарындагы даярдык жана туруктуулук, ошондой эле адамдарды сатууга жана мигранттарды мыйзамсыз алып кирүүгө каршы күрөшүү жаатында талданат. Бул көрсөткүчтөр кайтып келген жарандарды интеграциялоого жардам берүүчү күч-аракеттерди жана стимулдарды баалайт.⁴

Ошентип, миграция жана өнүгүү саясатынын шайкештиги маанилүү, анткени миграция башкаруунун бардык тармактарына: саламаттыкты сактоодон билим берүү жана турак жайдан социалдык камсыздоого чейинтаасир этет. Эгерде миграцияга байланыштуу саясат билим берүү, жумушка орношуу жана башка чаралар чөйрөсүндө мигранттардын жана жер которгон адамдардын конкреттүү муктаждыктарын жана укуктарын натыйжалуу канааттандырбаса, натыйжасыз болушу мүмкүн.

ЭМУ Борбордук Азиядагы миграция чөйрөсүндөгү бир катар көйгөйлөрдү белгилейт:

- миграция маселелери боюнча мамлекеттердин ортосунда диалогдун жоктугу;
- адекваттуу эмес региондук жана улуттук миграциялык саясат, ошондой эле ченемдик укуктук базанын өнүкпөгөндүгү;
- начар координациялоо жана миграциялык маалыматтарды чогултуу механизмдеринин жоктугу;
- мамлекеттик органдардын миграция маселелерин түшүнбөгөндүгү, ошондой эле миграция жана чек арадан өтүү маселелерин башкаруунун өнүкпөгөндүгү;
- мигранттарды эмгектик жана сексуалдык эксплуатациялоонун кеңири жайылышы;
- мигранттардын акча которууларын өз өлкөлөрүнүн экономикалык өнүгүүсү үчүн пайдалануу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу.

⁴ Индикаторы управления миграцией (Migration governance indicators) [Кирүү шарттамы: <https://gmdac.iom.int/migration-governance-indicators>].

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн көйгөйлөрүнүн окшоштугуна жана региондогу миграциялык кырдаалга карабастан, ар бир мамлекет өзүнө мүнөздүү кыйынчылыктарга туш болууда.

Борбордук Азия регионунун өлкөлөрүндө ири миграциялык агымдар байкалууда, ички – айрыкча айылдан шаарга жана тышкы – өлкөлөр ортосунда. Бул негизинен Россия Федерациясына, Казакстанга, региондун чегинен тышкары өлкөлөргө сезондук эмгек миграциясы. Борбордук Азияга миграция агымынын булактары болуп Кыргызстан, Тажикстан жана Өзбекстан саналат, алар калктын тез өсүшү жана айыл жериндеги жумушсуздук сыяктуу өнүгүү көйгөйлөрүнө туш болушат. Айыл чарбасы жетиштүү жумуш орундарын камсыз кыла албай, айылдык аялдарды жана эркектерди, айрыкча жаштарды миграциялоого мажбур кылат. Жумуш издөө, акча табуу үчүн миграциялоо менен жаштар өзгөчө көйгөйлөргө жана тобокелдик факторлоруна туш болушат. Алардын кетиши демографиялык боштукту жаратат, бул өлкөнүн экономикалык өнүгүшүнө терс таасирин тийгизет.

Миграция, жаштар жана гендердик теңчилик көйгөйлөрүн чечүү, социалдык-экономикалык өнүгүүнүн бардык аспектилери үчүн өтө маанилүү, ошондуктан аларды региондо чечүү керек – бул туруктуу өнүгүү максаттарына жетишүү үчүн зарыл шарттардын бири. Тактап айтканда, "Жыйырмананын тобу" трансформациялоо боюнча демилгесинде белгиленгендей, айылдык жаштардын катышуусу айылдарды туруктуу өнүктүрүүнүн алдыңкы факторуна айланышы мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, өлкөлөрдүн социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиясы жана алардын миграциялык саясатын түзүү мааниге ээ болууда.

"*Стратегия*" термини (байыркы грек тилинен Στρατηγία – "командачынын чеберчилиги") – бул согуш жөнүндөгү илим, айрыкча, узак мөөнөттү камтыган, аскердик иш-аракеттердин деталдуу планы, ошондой эле комплекстүү максатка жетүү жолу, кийинчерээк адамдын кандайдыр бир иш аракеттеринин планы.⁵ Стратегиянын максаты – негизги максатка жетүү үчүн колдо болгон ресурстарды натыйжалуу пайдалануу (негизги максатка түздөн-түз жетүү үчүн ресурстар жетишсиз болгон шартта иш-аракет жолу менен стратегия өзгөчө зарыл болуп калат).

Өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиясын иштеп чыгууда, мындай өнүгүүнүн максаттарын, стратегиясын жана каражаттарын мүнөздөгөн көрсөткүчтөр иштелип чыгат. Стратегияны иштеп чыгууда негизги милдет – жалпы экономикалык тең салмактуулук шартында өлкөнүн калкынын жыргалчылыгын жогорулатуу – жашоо жана жумуш үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү, ошондой эле андан аркы экономикалык өнүгүүнү камсыз кылуу.

Өнүгүү чөйрөсүндө мамлекеттик стратегиялык документтерди түзүүдө мигранттар дуушар болгон маселелерди жана көйгөйлөрдү эске алуу менен миграция боюнча бөлүмдөрдү киргизүү керек. Ички жана тышкы эмгек рынокторундагы кырдаалды мезгил-мезгили менен талдап, керектүү адистиктер шартында эмгек ресурстарына суроо-талапты изилдөө жана болжолдоо керек.

Эмгек мигранттарын реинтеграциялоо маселесинен тышкары, стратегия билим берүүнү, медицинаны, банк ишин, социалдык камсыздандырууну жана коргоону, ички эмгек рыногундагы жумуштуулукту жана өлкөнүн региондорун өнүктүрүүнү эске алышы керек.

⁵ Что такое стратегия, тактика и стратегическое мышление? [Кируу шарттамы: <https://ivanpalii.com/strategy-and-tactics/>].

4.4.1-таблица Борбордук Азия өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиясы

Мамлекет	Стратегиялар жана программалар, негизги жоболор
Казакстан	<ul style="list-style-type: none"> - «Казакстан-2050» стратегиясы; - 2012-жылдын декабрь айында, мамлекет башчысынын кайрылуусунда, Казакстан Республикасынын 2050-жылга чейинки өнүгүү стратегиясы өлкө элине сунушталган. Анын негизги максаты – күчтүү мамлекетке, өнүккөн экономикага жана жалпыга ачык эмгек мүмкүнчүлүгүнө негизделген гүлдөгөн коомду түзүү, Казакстандын дүйнөнүн алдыңкы өнүккөн 30 өлкөсүнө кирүү; - 2015-2019-жылдарга "Нурлыжол" инфратүзүлүшүн өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасы; - "Нурлыжол" программасы Казакстан Республикасынын Президентинин 2015-жылдын 6-апрелиндеги № 1030 жарлыгы менен бекитилген; - Казакстан Республикасынын 2025-жылга чейинки стратегиялык өнүгүү планы: <ul style="list-style-type: none"> a) Казакстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 15-февралындагы № 636 Жарлыгы менен 2025-жылга чейинки Казакстан Республикасынын Стратегиялык өнүгүү планы бекитилген; b) 2025-жылга чейинки Казакстан Республикасын өнүктүрүүнүн стратегиялык планы, орто мөөнөттүү мезгилге мамлекеттик пландаштыруу тутумунун документи болуп саналат жана Казакстандын 2050-жылга чейинки узак мөөнөттүү өнүгүү стратегиясын ишке ашыруу үчүн иштелип чыккан; - Индустриялык-инновациялык өнүгүүнүн мамлекеттик программасы. Бул программа Казакстан Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 1-августундагы № 874 Жарлыгы менен бекитилген. Программанын максаты, диверсификацияны стимулдаштыруу жана кайра иштетүү өнөр жайынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу; - Казакстан Республикасынын 2011-2020-жылдарга карата мамлекеттик билим берүүсүн өнүктүрүүнүн программасы Казакстан Республикасынын Президентинин 2010-жылдын 7-декабрындагы № 1118 Жарлыгы менен кабыл алынган; - 2016-2019-жылдары Казакстан Республикасынын саламаттык сактоону өнүктүрүүнүн "Денсаулык" мамлекеттик программасы.
Кыргызстан	<ul style="list-style-type: none"> - 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы; - Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн “Биримдик. Ишеним. Жаратуу” программасы; - Кыргыз Республикасынын региондук саясатынын концепциясы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 31-мартындагы № 194 токтому менен бекитилген.

Тажикстан	<ul style="list-style-type: none"> - Тажикстан Республикасынын 2030-жылга чейинки Улуттук өнүгүү стратегиясы; - Тажикстан Республикасын 2016-2020-жылдары өнүктүрүүнүн орто мөөнөттүү программасы (Тажикстан Республикасы Олий Межлисинин 2016-жылдын 28-декабрындагы № 678 токтому менен бекитилген); - Тажикстан Республикасынын жарандарын – 2015-жылдын эмгек мигранттарын ишке орноштуруу программасы; - Тажикстан Республикасынын 2018-2019-жылдары калкты иш менен камсыз болушуна көмөктөшүү боюнча мамлекеттик программасы; - 2018-2021-жылдарга Тажикстан Республикасына кайтып келген эмгек мигранттарын социалдык-экономикалык реинтеграциялоо боюнча Жол картасы (2018-жылы бекитилген).
Өзбекстан	<ul style="list-style-type: none"> - 2017-2021-жылдары Өзбекстанды өнүктүрүүнүн беш артыкчылыктуу багыттары боюнча иш-аракеттер стратегиясы; - 2017-2021-жылдары Өзбекстан Республикасын өнүктүрүүнүн беш артыкчылыктуу багыттары боюнча иш-аракет стратегиясын Активдүү инвестициялар жана социалдык өнүгүү жылында ишке ашыруу боюнча мамлекеттик программа.
Түркмөнстан	<ul style="list-style-type: none"> - "2020-жылга чейинки мезгилге Түркмөнстандын экономикалык, саясий жана маданий өнүгүү стратегиясы" улуттук программасы.

Казакстан. Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 29-ноябрындагы № 790 "Казакстан Республикасында мамлекеттик пландоо тутумун бекитүү жөнүндө" токтомуна ылайык, Мамлекеттик пландоо тутумунун документтерине төмөнкүлөр кирет:

- Казакстандын 2050-жылга чейинки өнүгүү стратегиясы;
- Казакстандын 10 жылга чейинки өнүгүүсүнүн стратегиялык планы, анын ичинде Өлкөнүн аймактык-мейкиндиктик өнүгүүсүнүн болжолдуу схемасы;
- Казакстан Республикасынын 5 жылдык же 5 жылдан ашык мезгилдеги Улуттук коопсуздук стратегиясы;
- 5 жылга социалдык-экономикалык өнүгүүнүн болжолу;
- мамлекеттик программалар (5 жылдан кем эмес);
- мамлекеттик органдардын 5 жылга стратегиялык пландары;
- 5 жылга аймактарды өнүктүрүүнүн программалары;
- улуттук башкаруу холдингдеринин, улуттук холдингдердин жана уставдык капиталга мамлекеттин катышуусу менен улуттук компаниялардын 10 жылдык өнүгүү стратегиялары.⁶

2012-жылдын 14-декабрындагы "Казакстан-2050" стратегиясында өсүп жаткан демографиялык дисбаланс жаңы миграциялык толкундарды жаратып, дүйнө жүзү боюнча социалдык чыңалууну күчөтүп жаткандыгын, Казакстан коңшу мамлекеттерден миграциялык агымдарды көзөмөлдөөнү күчөтүү керектиги жана келечектүү милдет катары квалификациялуу кадрлардын тышкы эмгек рынокторуна ашыкча чыгып кетишине жол бербөө үчүн жагымдуу шарттарды түзүү керектиги айтылды.

Казакстан Республикасынын 2025-жылга чейинки стратегиялык өнүгүү планында компетенттүү жана талап кылынган адам ресурстарын тартуу үчүн виза жана миграциялык шарттамды андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар көрүлөт.⁷

Негизги коркунучтардын бири катары Казакстан Республикасынын улуттук коопсуздугу жөнүндө мыйзамдар көзөмөлсүз миграциялык процесстерди көрсөтөт.⁸

2019-2023-жылдарга социалдык-экономикалык өнүгүү божомолунда, мигранттардын агылып келүү коркунучу жана өнүккөн рынокторго квалификациялуу кадрлардын агылып кетүү коркунучу терс тенденцияларга алып келиши мүмкүн. Документте ошондой эле мамлекеттик миграциялык саясат төмөнкүлөргө багытталат: ички миграциянын өнүгүшүнө көмөктөшүү – жарандарды артыкчылыктуу региондорго ыктыярдуу көчүрүү; чет элдик жумушчуларды тартуу, тандоо жана пайдалануу механизмдерин өркүндөтүү; мигранттардын ыңгайлашуусуна, мигранттар менен кабыл алуучу коомдоштуктун ортосунда конструктивдүү өз ара мамилелерди түзүүгө көмөктөшүү; мыйзамсыз миграцияга каршы аракеттенүү.⁹

Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 29-ноябрындагы № 790 "Казакстан Республикасында мамлекеттик пландоо тутумун бекитүү жөнүндө" токтомунун 9-пунктуна ылайык, концепциялар жана доктриналар Казакстан Республикасын өнүктүрүүнүн стратегиялык планы, өлкөнүн мейкиндикте өнүгүүсүнүн болжолдуу схемасы, мамлекеттик программалар, мамлекеттик органдардын жана стратегиялык пландар жана мыйзамдар аркылуу жүзөгө ашырылат. Демек, жогоруда көрсөтүлгөн документтерде миграциялык саясатты жүзөгө ашыруунун параметрлери жана механизмдери чагылдырылышы керек.

Өлкөнүн мейкиндикте өнүгүүсүн божомолдоо схемасында, айылдан шаарларга миграциялаган жарандарга колдоо көрсөтүүнү камсыз кылган программалар жана институттар жөнүндө айтылат. Казакстандагы урбанизациянын негизги артыкчылыктуу багыттарынын бири айыл калкын интеграциялоо болуп саналат.¹⁰ Ошол эле учурда, кайтма миграция жана этникалык репатриациялоо маселелерине көңүл бурулбайт.

Калктын миграциясы боюнча өзүнчө мамлекеттик программа жок. Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 29-сентябрындагы № 602 токтому менен 2017-2021-жылдарга карата Казакстан Республикасынын миграциялык саясатынын концепциясы бекитилген.

Борбордук жана жергиликтүү мамлекеттик органдардын стратегиялык пландарында кайтма миграциянын, мигранттардын ыңгайлаштыруу жана интеграциялоо боюнча, ошондой эле кайтып келген мигранттардын жана диаспоранын коомдун өнүгүшүнө катышуусунун максаттуу көрсөткүчтөрү так баяндалышы керек. Бул учурда, Казакстан эл аралык тажрыйбага кайрылышы керек, ал жерде миграция өнүгүү ресурсу катары кабыл алынып, тиешелүү долбоорлор ишке ашырылууда.

⁷ Указ Президента РК от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года» [<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636#1255>].

⁸ Закон РК от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» [<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527>].

⁹ Прогноз социально-экономического развития на 2019-2023 годы [Кируу шарттамы: www.gov.kz/memleket/entities/economy/documents/details/26696?lang=ru].

¹⁰ Указ Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года № 118 «Об утверждении Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2020 года» [Кируу шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000118>].

Кыргызстан. Кыргызстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн негизги көйгөйү – жумушчу курактагы калктын, жумушчу орундарынын санына салыштырмалуу озуп кетиши. Бул көрсөткүчтөрдүн ортосундагы ажырым эки эседен көп болгон. Өлкөдө жумушсуздуктун деңгээли дагы эле жогору бойдон калууда, бул эмгек акынын төмөндүгү жана жаңы жумушчу орундардын жетишсиздиги менен бирге, Кыргызстандын калкынын арасында эмгек мигранттарынын жогорку деңгээлине алып келет.

Кыргызстанда эмгек рыногун жөнгө салуу жана миграцияны башкаруунун мамлекеттик саясаты, биринчиден, бири-бири менен тыгыз байланышта жана координацияланган болушу керек; экинчиден, алар экономикалык жигердүү калктын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга, ички миграцияны тартипке келтирүүгө жана тышкы эмгек миграциясынын цивилизациялуу өнүгүшү үчүн шарттарды түзүүгө багытталышы керек. Тилекке каршы, Кыргызстанда акыркы жылдары миграцияны башкаруу маселелери бир ведомстводон экинчисине бир нече жолу өткөн, жана бир нече ведомстволор алар менен жетиштүү түрдө иштешкен эмес.

Учурда миграцияны башкаруу чөйрөсүндө Кыргызстандын артыкчылыктуу багыттары концептуалдык жактан төмөнкүлөргө багытталган:

- биринчиден, социалдык-экономикалык шарттарда чет өлкөгө чыгып жаткан кыргызстандыктардын санын кыскартуу жана жаңы жумушчу орундарын түзүүгө;
- экинчиден, ички эмгек рыногун коргоого. Кыргызстанда эл аралык эмгек рыногунда атаандаштыкка жарамдуу жумушчу күчүн калыптандыруу. Үзгүлтүксүз кесиптик билим берүү тутумун өнүктүрүү аркылуу эмгек рыногунун талаптарына шайкеш келген жумушчу күчүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу;
- үчүнчүдөн, этникалык кайтма миграцияны колдоо (кайрымандарды) жана диаспоралар менен иштөө. Мамлекет Кыргыз Республикасында этникалык кыргыздарды отурукташтырууга ыңгайлуу шарттарды түзөт жана кайрымандар үчүн зарыл социалдык-экономикалык шарттарды камсыз кылат.

Кыргызстан Бангладеш, Эквадор, Ямайка, Молдова Республикасы, Марокко, Сербия, Тунис менен биргеликте Улуттук өнүгүү стратегияларына миграцияны интеграциялоо боюнча Ааламдык биргелешкен программасына (2014-2018-жылдарга) катышты. Бирок, өлкөдө миграцияны башкаруунун натыйжалуу мамлекеттик механизмдери толук бойдон калыптана элек, адам ресурстарын башкаруунун улуттук стратегиясын иштелип чыга элек, аны иштеп чыгуу жакынкы келечекте пландаштырылууда.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылга иш-чаралар планына ылайык “Биримдик. Ишеним. Жаратуу” чет өлкөдөгү Кыргызстандан келген эмгек мигранттарынын укуктарын коргоо ченемдерин жакшыртуу максатында, “Чет өлкөдөгү мекендештерди колдоо боюнча мамлекеттик саясаттын негиздери жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамынын жаңы редакциясын иштеп чыгуу, ошондой эле ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин аймагында Кыргызстандан барган эмгек мигранттарынын укуктарын коргоону жакшыртуу караштырылган. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2018-жылга карата иш планында региондорду өнүктүрүү боюнча системалуу иш-чараларды жүзөгө ашыруу жагынан шаарды өнүктүрүүнүн негизги багыттарын – “өсүү чекиттерин” аныктоону караштырган. Дагы бир милдет – жумушсуздукту

кыскартуу жана натыйжада жигердүү жана эмгекке жарамдуу калктын миграция масштабын кыскартуу максатында, кайра иштетүүчү ишканаларды ишке киргизүү.¹¹

Акыркы жылдары региондорду өнүктүрүү мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыты болуп калды. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 10-январындагы "2018-жылды региондорду өнүктүрүү жылы деп жарыялоо жөнүндө" жарлыгы кабыл алынып, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 31-мартындагы № 194 токтому менен Кыргыз Республикасынын аймактык саясат концепциясы бекитилген. Бул программалык документтерде орто жана узак мөөнөткө каралган аймактарды өнүктүрүүнүн вектору аныкталган. Аймакты өнүктүрүүнүн жалпы максаттарына жетүү үчүн, мамлекет, бизнес жана жарандык коомдун өнөктөштүгү камсыз кылынат. Региондордун жашоочуларынын жашоо деңгээли алардын муктаждыктарына, тейлөө стандарттарынын талаптарына жооп берет жана географиялык жайгашуусуна, климаттык шарттарга жана өлкөнүн борборунан алыстыгына көз каранды болбойт.

Аймактык саясатты ишке ашыруунун негизги максаты өндүрүүчү күчтөрдүн оптималдуу бөлүштүрүлүшүнө негизделген экономиканы өнүктүрүү болот. Көрүлүп жаткан чаралар айыл чарба өндүрүмдөрүн сактоо жана кайра иштетүү тармактарын өнүктүрүүнү, мал союу цехтерин түзүүнү жана өнөр-жайды жандандырууну камсыз кылат. Жер-жерлерде айыл чарба кооперативдерин, жеңил өнөр жай кооперативин өнүктүрүүнүн кластерлери түзүлөт жана туризмди, анын ичинде экологиялык жана этникалык багыттагы туризмди өнүктүрүү үчүн шарттар түзүлөт. Региондук экономика аймактардын адистешүүсүнө, ресурстардын өзгөчөлүктөрүн, климатты, географиялык жайгашуусун жана инфратүзүлүштүн мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен негизделет.

Тиешелүү долбоор иштелип чыккандыгына карабастан, Кыргыз Республикасынын миграциялык саясатынын концепциясы бекитиле элек. Мамлекет өз мекенине кайтып келүүнү каалаган мигранттарга өзгөчө көңүл бурушу керек: аларга жер бөлүп берүү, финансылык жана экономикалык колдоо көрсөтүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү – мисалы, төмөн пайыздык ссудалар, насыялар, ипотека ж.б. берилиши керек.

2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын Региондук саясатынын концепциясында, региондордун базалык өсүү чекиттери катары 20 калктуу конушту бөлүп чыгаруу сунушталат.¹² Региондун өсүү чекиттери индустриалдык парктарды жана өнөр жай кластерлерин интенсивдүү өнүктүрүү үчүн региондук борбордун ролун өзүнө алат. Мамлекеттик бийликтин аймактык органдарынын колдоочу шаарларына калкка кызмат көрсөтүү жана ишкердик борборлорун, логистикалык борборлорду, социалдык багыттагы объектилерди жайгаштыруу милдеттүү шарт болуп саналат. Шаарлардын максаттуу өнүгүшү, алардын экономикалык өнүгүү чөйрөсүнө автоматтык түрдө кошуна региондордогу ишканалардын жана фермалардын тармагын киргизип, жергиликтүү бизнести кеңейтүү жана бекемдөө үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Ошентип жаңы жумушчу орундары түзүлөт, айрыкча региондук шаарларда. Калк социалдык-экономикалык өнүгүүгө тартылат жана мунун баары жашоонун бардык чөйрөлөрүндө

¹¹ 2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын региондук саясатынын концепциясы. Утверждена постановлением Правительства КР от 31 марта 2017 года № 194 [Кируу шарттамы: <http://mineconom.gov.kg/ru/direct/9/npb>].

¹² 2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын региондук саясатынын концепциясы. Утверждена постановлением Правительства КР от 31 марта 2017 года № 194 [Кируу шарттамы: <http://mineconom.gov.kg/ru/direct/9/npb>].

мультипликативдик натыйжа берет. Башкача айтканда, эмгек мигранттардын жашаган жерине ыктыярдуу кайтып келүүсү үчүн өбөлгөлөр түзүлөт.

Тажикстан. Заманбап шарттарда миграция маселелерин жөнгө салуу актуалдуу көйгөй болгондуктан, Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн мамлекеттик саясатынын артыкчылыктуу багыттарынын бири болуп саналат. Учурда миграция маселелери өлкөнүн жашоо-тиричилик чөйрөсүнүн өнүгүшүнүн контекстинде каралып жатат, ошондуктан көптөгөн мамлекеттик жана ченемдик документтерде миграция маселелерин, айрыкча, эмгек маселелерин чечмелөөнү көбүрөөк байкаса болот.

Эмгек миграциясынын маселелери Тажикстан Республикасынын Өкмөтү тарабынан кабыл алынган 2030-жылга чейин Тажик-стандын Улуттук өнүгүү стратегиясында өз ордун тапты.¹³ Бул документте эмгек миграциясынын жөнгө салынышы "натыйжалуу иш менен камсыз кылууну кеңейтүү" деп аталган стратегиялык максаттын алкагында жүргүзүлөт. Ушул максатка жетүү үчүн маанилүү иш-аракеттердин бири болуп "тышкы эмгек миграциясынын, анын ичинде гендердик факторду эске алуу менен диверсификациялоо жана кайтып келген мигранттардын жараянын мамлекеттик жөнгө салууну күчөтүү" саналат.¹⁴ Азыркы учурда, мамлекеттик башкаруу тутуму, жарандык коом жана бизнес түзүмдөрү тең салмактуу кызматташууну жүргүзө баштаганда, кеңири диверсификациялоону жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү эске алуу менен, экономиканын бардык тармактарынын инновациялык өнүгүүсүн камсыз кылуу боюнча мамлекеттик бийлик органдарынын координациясы жана жоопкерчилиги өзгөчө мааниге ээ. Координациялоо жана жоопкерчилик тутумун өнүктүрүү, мамлекеттик сектордун жана бизнестин ишмердүүлүгүнө мониторинг жүргүзүүдө жарандык коомдун ролун күчөтүүнү камсыз кылат.

Тажикстан Республикасынын Улуттук өнүктүрүү стратегиясы мамлекеттик башкаруу тутумунун бардык деңгээлдерине багытталган иш-аракеттердин планы болуп саналат, жеке сектор жана жарандык коом үчүн бул документ иш-аракеттердин индикативдик планы болуп саналат. Тажик коомунун тийиштүү тармактары үчүн директивалык жана индикативдик иш-аракеттердин планынын өз ара байланышы коомдук турмуштун, анын ичинде миграциялык процесстердин актуалдуу проблемаларын чечүүгө жардам берет.

Демографиялык божомолдор жакынкы келечекте Тажикстан ички жана тышкы эмгек рынокторунда адам ресурстарынын толук кандуу донору болуп чыга тургандыгын көрсөтүп турат.

Тажикстан эмгек мигранттарынын кызыкчылыктарын укуктук жана социалдык жактан коргогон жана камсыз кылган, толук кандуу эмгек базарларында тышкы эмгек миграциясын диверсификациялоого багытын алды, мында алар фильмдин терс каармандары, тигил же бул элдин кадыр-баркын жана кадимки заманбап акыл-эси бар адамдын намысына шек келтирип шылдыңдаган ар кандай маалымат тексттеринин каармандарынын прототиптери катары кызмат кылышпайт.¹⁵ Тактап айтканда, тажик эмгек мигранттарын Перс булуңундагы өлкөлөргө жөнөтүү боюнча сүйлөшүүлөр жүрүп жатат. Документте ошондой эле, жумуш

¹³ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Принята Постановлением Правительства РТ от 1 сентября 2016 года № 392.

¹⁴ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Принята Постановлением Правительства РТ от 1 сентября 2016 года № 392. С. 14.

¹⁵ Скандальная статья «Страна гастарбайтеров» «пропала» из «АиФ» [Кируу шарттамы: <https://rus.ozodi.org/a/27096438.html>]; Таджикистан – страна гастарбайтеров [Кируу шарттамы: www.dw.com/ru/a-609347].

менен камсыз кылган өлкөдө эмгек миграциясын жана мигранттарды социалдык жактан коргоо процесстерин мыйзамдаштыруу аракеттери маанилүү экендиги белгиленет.

Калкты жумушка орноштуруу маселелери Тажикстандын Улуттук стратегиясынын тийиштүү пункттарында да: “Айдоо жана жаңы жерлерди өздөштүрүү аркылуу айыл элин жумуш менен камсыз кылуу; аялдардын, жаштардын, аялуу топтордун, анын ичинде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын муктаждыктарын эске алуу менен кесиптик көндүмдөрдү алуу, кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу үчүн билим берүү тармагын өнүктүрүү; билим берүү саясаты менен макулдашылган жумушка орноштуруунун мамлекеттик саясатын жүргүзүү” чагылдырылган.¹⁶

Тышкы эмгек миграциясына байланыштуу дагы бир маанилүү жагдай, керектөөчү жана инвестициялык суроо-талапты стимулдаштыруу аркылуу өлкөнүн экономикасына акча которууларды эркин тартуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүү. Бул учурда, эмгек мигранттарынын акча которуулары өлкөнүн экономикалык өсүшүнө өбөлгө түзгөн каржылоонун тышкы булагы болуп саналат. Бул документ жаңы өндүрүштүк жумушчу орундарын түзүүнү жана “жаңы экспорттук рынокторго жетүүнү жана өлкөнүн мигранттарынын которууларына көз карандылыгын кыскартууну” эске алуу менен өнөр жайдын, айыл чарбанын жана финансы секторунун тез өсүшүн камсыз кылуу зарылдыгын көрсөтөт.¹⁷

Тышкы эмгек миграциясы коомдук турмуштун көптөгөн көйгөйлөрүн жана маселелерин чечүүгө гана өбөлгө түзбөстөн, белгилүү бир социалдык көйгөйлөрдүн булагы болуп калды. Эгерде акыркы 20 жылдын ичинде өлкөнүн эмгек дараметин жүзөгө ашыруу үчүн тиешелүү шарттар түзүлсө, бүгүн Тажикстан өнүгүүнүн башка деңгээлинде болмок.

Тышкы эмгек миграциясынын терс кесепеттери байкалууда. Мисалы, эркек мигранттардын жумушунан айрылышы. Татыктуу эмгек жана жашоо каражаты болбосо, кайтып келген эмгек мигранттары үй-бүлөнүн калган бөлүгү үчүн кошумча жүк болуп калат, алар эми үй-бүлөнү жана мигрантты багуу үчүн көбүрөөк иштеши керек болот. Эркектердин массалык эмиграциясы гендердик теңсиздикке алып келди: аялдарга караганда эркектер 0,5%га көп; бирок, эмгек миграциясынын натыйжасында, расмий маалыматтар боюнча, өлкөдө эркектер аз.¹⁸ Бул кээде үй-бүлөлөрдү бузуп, төрөттү төмөндөтөт. Үйдө калган мигранттардын үй-бүлөлөрүндө социалдык көйгөйлөрдү тереңдетүү көйгөйү болуп саналат, бул “мигранттардын аялдары” жана “көчө балдары” аялуу социалдык топторунун түзүлүшүнө алып келет.¹⁹

Тышкы эмгек миграциясынын дагы бир маанилүү аспектиси, эмгек мигранттарынын акча которууларына көз карандылык, бул ички рынокто эмгекке жарамдуу адамдардын жигердүү эмес катмарын түзүүгө өбөлгө түзөт, алардын бир бөлүгү эмгек мигранттарынын аялдары жана балдары. Бул жараян ушундай топтордун стереотиптик “керектөө мамилесин” дагы да күчөтөт.

¹⁶ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Принята Постановлением Правительства РТ от 1 сентября 2016 года № 392. С. 14.

¹⁷ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Принята Постановлением Правительства РТ от 1 сентября 2016 года № 392. С. 19.

¹⁸ Тажикстан Республикасына кайтып келген эмгек мигранттарынын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн талдоо. “Инновациялык өнүгүү борбору” коомдук уюмунун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары Душанбе. 2018. С. 21.

¹⁹ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Принята Постановлением Правительства РТ от 1 сентября 2016 года № 392. С. 32. Ошондой эле Тажикстанга үй-бүлөлүк жана демографиялык теңдемделген саясат керек.

Айрым кабыл алуучу өлкөлөрдө жана, айрыкча, Россия Федерациясында мындай коргоого мүмкүнчүлүгү жок тышкы эмгек мигранттарын социалдык жактан коргоо үчүн, ушул маселенин, анын ичинен "пенсиянын калыптандыруунун топтоочу принцибин, анын ичинде эмгек мигранттары үчүн дагы түзүүнү камсыздоого өтүү" чечүүнүн жолдору жана чечимдери сунушталат.²⁰

Ошентип, Тажикстан Республикасынын 2030-жылга чейинки Улуттук өнүгүү стратегиясында ушул документте көрсөтүлгөн талаптардын натыйжалуу жана өз убагында аткарылышын эске алуу менен күтүлгөн натыйжалар көрсөтүлгөн. «Жумушка орноштуруу боюнча иш-чараларды натыйжалуу ишке орноштурууну жана адам капиталын өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүүнү пландаштырылган иш-чараларды жүзөгө ашыруу төмөнкүдөй натыйжаларга алып келет: жумушчу калктын санын жана сапатын баланстоо, жумушсуз адамдардын санын кыскартуу; тез өнүгүү келечеги бар тармактарда эркектер менен аялдардын иш менен камсыз болуу деңгээлин жогорулатуу; гендердик топтордун демографиялык түзүмүн эске алуу менен эмгек рыногун талдоо жана болжолдоо механизмдин күчөтүү, эмгек рыногу жөнүндө маалымат жылына кеминде эки жолу жаңыртылат; эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн туруктуу өсүшүнө көмөктөшүүчү улуттук система түзүлгөн; жумуштуулуктагы аймактык диспропорциянын кыскарышы, ички миграциянын кыскарышы; жумушка орношуудагы өзгөчө көйгөйлөрү бар адамдарды жумушка орноштуруу жакшырды».²¹

Тажикстан Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы миграциялык процесстердин көйгөйлөрүн, айрыкча тышкы эмгек миграциясынын бардык аспектилерин камтыйт, анда "үч компоненттүү" эмгек рыногу өнүгүүдө, анда расмий иш менен камсыз кылуу, расмий эмес жумуштуулук жана эмгек миграциясы бирдей жигердүү иштейт. Ушул үч компоненттүү эмгек рыногунда тышкы эмгек миграциясы мурдагыдай эле формалдуу эмес жана көзөмөлсүз бойдон калууда, ошондуктан бул процессти жөнгө салуу үчүн конкреттүү кадамдар керек.

Тышкы эмгек миграциясын стратегиялык жөнгө салуунун дагы бир маанилүү маселеси – эмгек мигранттарынын келип чыккан өлкөгө реинтеграциялоо кыйынчылыгы. Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 4-июнундагы № 390 токтомуна ылайык, Тажикстан Республикасынын Эмгек, миграция жана жумушка орноштуруу министрлиги эмгек мигранттары үчүн, Душанбе, Хорог, Худжанд жана Бохтар шаарларында консультативдик жана окутуу борборлорун түздү. 2015-жылы Тажикстан Республикасынын Эмгек, миграция жана ишке орноштуруу министрлиги Россия Федерациясына жана башка өлкөлөргө кирүүгө тыюу салынгандардын тизмесине киргизилген Тажикстан Республикасынын жарандарын – эмгек мигранттарын жумушка орноштуруу боюнча программа кабыл алган. Ушуга байланыштуу Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 26-октябрындагы № 499 токтому менен Тажикстан Республикасында 2018-2019-жылдарга жумушка орношууга көмөктөшүү боюнча мамлекеттик программа бекитилген.

Бул Программа иш менен камсыз кылуу боюнча мамлекеттик саясаттын негизги милдеттерин аныктайт, ошондой эле кайтып келген эмгек мигранттарынын ишин ыңгайлаштыруу боюнча чараларды ишке ашырууну жана Тажикстан Республикасынын Эмгек рыногун 2020-жылга чейин өнүктүрүүнүн мамлекеттик стратегиясын жана Тажикстан Республикасынын 2030-жылга чейинки Улуттук өнүгүү стратегиясын ишке ашыруу менен жумушка орноштуруунун мамлекеттик саясатынын чараларын координациялоону камсыз кылууну караштырат.

²⁰ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Принята Постановлением Правительства РТ от 1 сентября 2016 года № 392. С. 85.

²¹ Государственная программа содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2018-2019 годы от 26 октября 2017 года, 499 www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=130357&login=yes.

Айрыкча белгилей кетүүчү нерсе, Тажикстан Республикасынын 2018-2019-жылдары Жумушка орношууга көмөктөшүү боюнча мамлекеттик программасы "Тажикстан Республикасынын мамлекеттик божомолдору, түшүнүктөрү, стратегиялары жана социалдык-экономикалык өнүгүү программалары жөнүндө" Тажикстан Республикасынын мыйзамынын 7-беренесине жана Тажикстан Республикасынын "Жумушка орношууга көмөктөшүү жөнүндө" мыйзамынын 13-беренесине ылайык иштелип чыккан. Программа жаңы жумушчу орундарын түзүү, эмгек рыногунда ортомчулук кылуу, эмгек ресурстарын кесиптик өркүндөтүү, кайтып келген эмгек мигранттарына социалдык колдоо көрсөтүү, аялдар менен жаштарды жумуш менен камсыз кылууга көмөктөшүү, жеке ишкердикти өнүктүрүү жана жумушсуздукка мамлекеттик социалдык кепилдиктерди берүү боюнча иш-чараларды камтыйт.

Тажикстан Республикасынын Эмгек, миграция жана иш менен камсыз кылуу министрлиги 2018-жылы Тажикстан Республикасына кайтып келген эмгек мигранттарын 2018-2021-жылдарга социалдык-экономикалык реинтеграциялоонун Жол картасын иштеп чыгып, бекитти. Жол картасы өз мекенине кайтып келген эмгек мигранттарынын реинтеграциялоо процессине жетүү жолдорун чагылдырган 8 максаттан турат.

Тажикстан Республикасынын өнүгүшү боюнча ар кандай стратегиялык документтердин, миграция жаатындагы программалардын мазмунун эске алуу менен, Тажикстан Республикасынын келечектеги мамлекеттик миграциялык саясатынын негизги максаттарын жана милдеттерин аныктаса болот:

- Тажикстан Республикасынын миграция жаатындагы эл аралык келишимдерге кошулушу жана Тажикстан Республикасынын миграция маселелери боюнча эл аралык милдеттенмелеринин аткарылышы;
- эл аралык таанылган укуктук ченемдерге, Тажикстан Республикасынын Конституциясы жана мыйзамдарына ылайык мигранттардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылуу;
- миграциялык процесстерди жөнгө салуучу мыйзамдык базаны өркүндөтүү жана өнүктүрүү;
- миграцияны башкаруунун мамлекеттик тутумун өркүндөтүү жана тиешелүү кадрларды даярдоо;
- миграциялык процесстерди болжолдоо, ушул чөйрөдөгү тиешелүү мамлекеттик жана башка программаларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу;
- мыйзамсыз миграциянын алдын алуу; миграциялык процесстерди башкарууда аткаруу органдарынын иш-аракеттерин координациялоо;
- эл аралык талаптарга жооп берген миграциялык көзөмөл тутумун жана бирдиктүү маалымат базасын түзүү;
- убактылуу мигранттардын кайтып келиши үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү, алардын иш менен камсыз болушун камсыз кылуу үчүн атайын программаларды ишке ашыруу;
- өлкөнүн ичинде жер которгон адамдарды туруктуу жашаган жерине ыктыярдуу жана коопсуз кайтаруу үчүн саясий, укуктук жана социалдык-экономикалык шарттарды камсыз кылуу.

Түркмөнстан. Түркмөнстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн программаларында жана пландарында миграциялык агымдардын, алардын өлкөнүн экономикасына тийгизген таасиринин белгилүү көрсөткүчтөрү камтылбайт, бул мамлекеттин миграцияга кандай мамилеси бар экендигин аныктоону кыйындатат. Өлкөнүн пландаштырылган документтеринде жана улуттук стратегияларда чет өлкөдөн кайтып келген адамдардын ыңгайлашуусу жана реинтеграциялоо боюнча атайын чаралар каралган эмес. ЫККРЖ жалпы программалардын жана өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн пландарынын алкагында камсыздалат.

Түркмөнстандын бийлиги эмгек эмиграциясынын жана жогорку квалификациялуу адистердин келечекте эмгек рыногуна жана өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүшүнө терс таасирин тийгизген терс көрүнүш катары эсептейт. Чет өлкөдө иш тажрыйбасы, жаңы көндүмдөр жана билим менен кайтып келген мигранттардын агымы, тескерисинче, Түркмөнстандын экономикасынын өнүгүшү үчүн оң көрүнүш катары каралууда.

Эгемендикке ээ болгондон кийин, кыска убакыттын ичинде Түркмөнстан чоң саясий, укуктук жана экономикалык өзгөрүүлөрдү башынан өткөрдү. Түркмөнстандын XIV мамлекеттик Аксакалдар кеңешинин катышуучулары, Халк Маслахаты жана "Галкыныш" улуттук кыймылы бир катар маанилүү чечимдерди кабыл алышты, алардын бири болуп, "Түркмөнстандын 2020-жылга чейинки экономикалык, саясий жана маданий өнүгүү стратегиясы" улуттук программасы эсептелет. Улуттук программа Түркмөнстандын Мамлекеттик Аксакалдар кеңешинин, Халк Маслахаты жана "Галкыныш" Улуттук кыймылынын XII биргелешкен жыйынынын чечимине ылайык иштелип чыккан. Аны Түркмөнстандын Президенти С. Ниязовдун жетекчилиги астында Мамлекеттик комиссия даярдаган.

Улуттук программанын стратегиялык максаты – Түркмөнстанды социалдык-экономикалык өнүгүү жана татыктуу жашоо деңгээли жагынан жогорку дүйнөлүк деңгээлге ээ болгон динамикалуу өнүгүп келе жаткан күчкө айлантуу. Улуттук программада үч артыкчылыктуу милдеттер аныкталган:

Биринчиден, Түркмөнстандын дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүнүн деңгээлине жетишүүсү, экономикалык өсүштүн жогорку темптеринин, жаңы технологиялардын, тармактардын киргизилишинин жана эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн жогорулашынын натыйжасында, анын экономикалык көзкарандысыздыгын жана коопсуздугун сактоо.

Экинчиден, бир адамга дүң өндүрүмүнүн туруктуу өсүшү.

Үчүнчүдөн, жогорку инвестициялык жигердүүлүк жана өнөр жай объектилеринин курулушунун көбөйүшү.

Коюлган артыкчылыктуу маселелерди чечүү, Түркмөнстан жарандарынын жашоо деңгээлин өнүккөн дүйнөлүк державалардын деңгээлине көтөрүүгө жана түркмөн эли үчүн жогорку жашоо деңгээлин камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн Түркмөнстан экономикалык, табигый, руханий, моралдык жана интеллектуалдык дараметке таянат.²²

Өзбекстан. Учурда жүргүзүлүп жаткан мамлекеттик башкаруу тармагындагы масштабдуу реформалардын жана эл аралык кызматташууну өнүктүрүүнүн чегинде, Өзбекстанда миграция маселелерине мамиле түп тамырынан өзгөрдү. 2018-жылы Өзбекстан ЭМУнун толук кандуу мүчөсү болуп, ЭМУнун Конституциясын ратификациялаган.

²² "2020-жылга чейинки мезгилге Түркмөнстандын экономикалык, саясий жана маданий өнүгүү стратегиясы" улуттук программасы.[Жетүү шарттамы: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=6787].

2017-2021-жылдарда Өзбекстан Республикасын өнүктүрүүнүн беш артыкчылыктуу багыттары боюнча иш-аракеттер стратегиясы, калктын иш менен камсыз болушун жогорулатуу, социалдык коргоо жана коомдук саламаттыкты сактоо тутумун өркүндөтүү, ошондой эле миграциялык мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча чараларды жүзөгө ашырууну караштырат (төртүнчү багыт – “Социалдык чөйрөнү өнүктүрүү”).

Иш-аракеттер стратегиясында аныкталган милдеттерди ишке ашыруу максатында, Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2017-жылдын 24-майындагы №ПЖ-5052 "Ишке орношуу чөйрөсүндө мамлекеттик саясатты андан ары өркүндөтүү жана эмгек органдарынын ишинин натыйжалуулугун кескин жогорулатуу жөнүндө" жарлыгы менен Эмгек министрлиги Иш менен камсыз кылуу жана эмгек мамилелери министрлиги болуп кайра түзүлгөн. Бул реформа калкты иш менен камсыз кылуу жаатындагы мамлекеттик саясатты ишке ашырууга, эмгек рыногунун инфратүзүлүшүн, анын ичинде мамлекеттик-жеке өнөктөштүк аркылуу өнүктүрүүгө багытталган.

Өзбекстан Республикасы жакырчылыкты, теңсиздикти жана жумушсуздукту жоюуга жана жеңүүгө, калктын жашоо деңгээлин турукташтырууга жана экономикалык кыйынчылыктардын оорчулугун калктын ар кандай топтору арасында бир кыйла бөлүштүрүүгө багытталган мамлекеттин социалдык функцияларын өнүктүрүүгө жана өркүндөтүүгө олуттуу көңүл бурат. Өлкөдө социалдык адилеттүүлүктүн принциптерин андан ары бекемдөө, калктын кирешелери жана жашоо шарттары боюнча кескин катмарларга бөлүнүүсүн алдын алуу маселелерине өзгөчө маани берилет.

Өзбекстан Республикасынын Ички иштер министрлиги, Тышкы иштер министрлиги жана Ишке орноштуруу жана эмгек мамилелери министрлигинин, жогорку жана орто билим берүү, элге билим берүү, Саламаттыкты сактоо министрлигинин биргелешкен аракеттери менен өлкөнүн жарандарынын эмгек миграциясы максатында келгендерди жана кетүүчүлөрдү каттоо чөйрөсүндө каттоо маалыматтарды интеграциялоо үчүн, эмгек мигранттарын каттоо боюнча бирдиктүү маалымат базасынын ишин жөнгө салуучу ченемдик документ иштелип чыгууда.

Жумушка орношуу жаатындагы мамлекеттик саясат жана жумушка орношууга даяр жана жумуш издегендердин бардыгын жумуш менен камсыз кылуу үчүн көрүлгөн чаралар төмөнкүдөй принциптерге негизделет:

- бардык жарандарга, жынысына, жашына, расасына, улутуна, тилине, социалдык тегине, мүлкүнө жана кызмат абалына, динге болгон көз карашына, ишенимдерине, ошондой эле кызматкерлердин ишкердик сапаттары жана алардын эмгегинин натыйжалары менен байланышпаган башка жагдайларга карабастан, бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу. ("Жумуш жөнүндө" мыйзамдын 5-беренеси);
- адамдардын эмгектик жана ишкердик демилгелерин колдоо жана дем берүү, татыктуу эмгек жана жашоо шарттарын камсыз кылуучу өндүрүмдүү жана чыгармачыл иштин жөндөмүн өнүктүрүүгө көмөктөшүү;
- ыктыярдуу эмгек;
- жумуш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө социалдык кепилдиктерди берүү жана жумушсуздуктан коргоону камсыз кылуу;
- экономикалык жана социалдык саясаттын башка багыттары менен иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө иш-чараларды координациялоо жана өз ара байланыштыруу ж.б.

Мамлекет иш менен камсыз кылуу жаатында кошумча төмөнкүдөй кепилдиктерди берет:

- социалдык жактан коргоого муктаж, жумуш табуу кыйынчылыгы бар жана эмгек рыногунда бирдей шарттарда атаандашууга жөндөмсүз, анын ичинде 14 жашка чейинки балдары бар жалгыз бой жана көп балалуу ата-энелер жана ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдары бар адамдарга;
- атайын орто, кесиптик окуу жайларын бүтүргөн жаштарга, ошондой эле мамлекеттик гранттардын жардамы менен окуган жогорку окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүнө;
- Өзбекстан Республикасынын куралдуу күчтөрүнөн мөөнөттүү аскер кызматынан бошотулгандарга;
- майыптарга жана пенсияга чейин аз калган курактагы адамдарга;
- түзөтүү мекемелеринен бошотулгандарга же соттун чечими боюнча медициналык мүнөздөгү мажбурлоо чараларына тартылган адамдарга;
- адам сатуунун курмандыктарына.

Иш берүүчү жергиликтүү эмгек органдары жана башка органдар тарабынан жиберилген жогоруда көрсөтүлгөн адамдарды белгиленген минималдуу жумуш орундарынын эсебинен жумушка орноштуруу үчүн, мыйзамда белгиленген тартипте жалдоого милдеттүү. Ушул адамдарды жумушка кабыл алуудан негизсиз баш тарткан иш берүүчү жана ал ыйгарым укук берген адамдар белгиленген тартипте жоопкерчилик тартышат.

Кызматкерлерге көрсөтүлгөн кепилдиктерди берүү мүмкүн болбогон учурда, жергиликтүү эмгек органы жумуш менен, зарыл болсо, алардын акысыз кесиптик даярдыгын камсыз кылат.

Эмгек кодексинде жана "Калкты жумушка орноштуруу жөнүндө" мыйзамда төмөнкүдөй негизги жоболор камтылган:

1. Иш менен камсыз болуу – адамдардын жеке жана социалдык муктаждыктарын канааттандыруу, аларга эмгек акы (эмгек кирешеси) алып келүү менен байланышкан, Өзбекстан Республикасынын Конституциясына жана мыйзамдарына карама-каршы келбеген иш аракет. Өзбекстан Республикасынын жарандары өндүрүмдүү жана чыгармачыл иш боюнча өз мүмкүнчүлүктөрүн тескөөгө жана мыйзамда тыюу салынбаган, анын ичинде акы төлөнүүчү ишти жүзөгө ашырууга байланышпаган ар кандай иш-аракеттерди жүргүзүүгө укуктары бар. Өзбекстан Республикасынын мыйзамдары менен белгиленген учурларды кошпогондо, кандай гана болбосун формада иштөөгө административдик мажбурлоого жол берилбейт. Адамдардын ыктыярдуу жумушсуздугу аларды жоопко тартууга негиз боло албайт.
2. Жумуш менен камсыз болгон калктын катарына Өзбекстан Республикасынын төмөнкү жарандары кирет:
 - жалданып жумушка орношкон адамдар, анын ичинде толук же жарым-жартылай жумушчу күндүн (жуманын) ичинде эмгек акы төлөө боюнча жумуштарды аткарган, ошондой эле келишимде (контрактта, макулдашууда) бекитилген, бирок ооруга, өргүүгө, өндүрүштү убактылуу токтото турууга байланыштуу убактылуу жок болгон адамдар;
 - өзүлөрүн өз алдынча иш менен камсыз кылгандар, анын ичинде ишкерлер, өндүрүштүк кооперативдердин мүчөлөрү, фермерлер жана өндүрүштө катышкан алардын үй-бүлө мүчөлөрү;
 - акы төлөнүүчү кызмат ордуна шайлангандар, дайындалгандар же бекитилгендер;

- куралдуу күчтөрдө, ички жана темир жол күчтөрүндө, мамлекеттик коопсуздук жана ички иштер органдарында, ошондой эле аскердик эмес (альтернативдик) кызматта кызмат өтөгөндөр;
- эл аралык жана чет өлкөлүк уюмдарда иштегендер;
- жеке көмөкчү чарбаларда жана фермерлик чарбаларда иштегендер жана келишим боюнча продукцияларды колхоздорго, совхоздорго жана керектөө кооперативдерине жана базарда саткандар;
- өндүрүштөн ажыратылып, жалпы билим берүү мектептеринде, кесиптик-техникалык окуу жайларында, орто атайын аскердик жана жогорку окуу жайларында, аспирантурада, ординатурада жана докторантурада окугандар;
- өз ишин Өзбекстан Республикасынын мыйзамдарына ылайык жүзөгө ашыруучу коомдук уюмдарда жана диний мекемелерде иштегендер.

Жумушчу калктын катарына республиканын аймагында убактылуу жүргөн, дипломатиялык өкүлчүлүктөрдүн ишин камсыз кылуу менен байланышпаган функцияларды аткарган башка мамлекеттердин жарандары да кирет.

Биринчи жолу жумуш издеп жүргөн жана кесиби (адистиги) жок адамдар үчүн алдын-ала даярдыктан өтүүнү талап кылбаган жумуш ылайыктуу деп эсептелет, эгерде аны камсыз кылуу мүмкүн болбосо, акы төлөнүүчү, анын ичинде алардын курагын жана башка мүнөздөмөлөрүн эске алуу менен убактылуу мүнөздөгү ишти камтыган башка жумуштар.

Жумушун жана эмгек акысын (эмгек кирешесин) жоготкон адамдар үчүн кесиптик даярдыгына, курагына, ден соолугунун абалына, эмгек стажына жана мурунку адистиги боюнча тажрыйбасына ылайык келген, жаңы жумушуна транспорт жүргөн жумуш ылайыктуу деп эсептелет, эгерде кесиби (адистиги) боюнча ишти камсыз кылуу мүмкүн болбосо, жумушсуздардын мүмкүнчүлүктөрүн, ден-соолугун, мурунку иш тажрыйбасын жана окутуу каражаттарын эске алуу менен кесибин (адистигин) өзгөртүүнү талап кылган жумуш ылайыктуу деп эсептелет.

Жумушун жоготкон, биринчи жолу жумуш издеген адамдар, ошондой эле узак тыныгуудан кийин (1 жылдан ашык) ишин улантууну каалаган жана жумушсуз деп табылгандар төмөнкүлөр менен камсыздалат:

- жумушсуздук боюнча жөлөкпулдар;
- багылуучулардын бар экендигин эске алуу менен материалдык жардам көрсөтүү;
- кесиптик билим алуу, квалификациясын жогорулатуу же кайра даярдоо мезгилинде стипендия төлөө жана ушул мезгилди эмгек стажына киргизүү;
- акы төлөнүүчү жамааттык кызматка катышуу мүмкүнчүлүгү.

Эмгек келишими айрым негиздер боюнча токтогондо, кызматкерлерге материалдык жардамдын кошумча кепилдиктери берилет.

Кошумча кепилдиктер кошумча жумушчу орундарын, адистештирилген ишканаларды, анын ичинде майыптардын иши боюнча ишканаларды түзүү, атайын окуу программаларын уюштуруу, жарандарды жумушка орноштуруу үчүн минималдуу жумушчу орундары бар ишканаларды түзүү, ошондой эле мыйзамда каралган башка чаралар аркылуу камсыз кылынат.

Жумушка орношуу жөнүндө мыйзамдардын сакталышын көзөмөлдөө мамлекеттик бийлик органдары жана администрациялар, Өзбекстан Республикасынын Иш менен камсыз кылуу жана эмгек мамилелери министрлиги жана анын түзүмдүк бөлүмдөрү жана кесиптик бирликтер тарабынан жүргүзүлөт.

Жумушсуз адамдарды акы төлөнүүчү коомдук жумуштарга кеңири тартуунун негизинде калкты иш менен камсыз кылуу боюнча кошумча чараларды ишке ашыруу максатында, Министрлер кабинетинин 2017-жылдын 5-октябрындагы токтому менен Өзбекстан Республикасынын Иш менен камсыз кылуу жана эмгек мамилелери министрлигинин алдында Коомдук иштер фонду түзүлгөн.

2017-жылдын 4-октябрында Олий Мажлистин Сенатынын жарандардын кепилденген эмгек укуктарын камсыз кылуу маселелери боюнча Парламенттик комиссия түзүү жөнүндө токтому кабыл алынды жана Жарандардын кепилденген эмгек укуктарын камсыз кылуу маселелери боюнча комплекстүү иш-чаралар планы кабыл алынды. 2018-жылдын 1-январынан 22-июнуна чейин Олий Мажлистин Сенатына 4530 кайрылуу келип түшкөн, алардын 115и (2,5%) эмгек укуктарын бузуу жана жумушка орношуу маселелерине байланыштуу болгон.

Өзбекстанда тышкы жана ички миграция маселелерин мыйзамдуу жол менен чечүү жетишсиз иштелип чыккан, бул туруктуу эмес миграцияга жана чет өлкөдө Өзбекстандын жарандары үчүн зарыл укуктук коргоонун жоктугуна алып келет. Миграциялык процесстерди укуктук жактан камсыз кылуу миграция маселелери, Өзбекстан Республикасына кирүү жана чыгуу тартиби, чет өлкөлүктөрдүн жана жарандыгы жок адамдардын укуктук абалы ж.б. боюнча бир катар мыйзам актыларын кабыл алууну талап кылат.

Өзбекстанда сакталган орто кесиптик билим берүү тутумуна карабастан, коллеждик билимдин деңгээли Россиянын, Казакстандын жана Өзбекстандын өзүндө эмгек рыногунун талаптарын канааттандыра турган адистерди массалык даярдоо жөнүндө сөз кылууга мүмкүнчүлүк бербейт. Массалык, бардыгын камтыган окутууга болгон багыт, жакшы материалдык-техникалык базаны жана окутуучу кадрлардын керектүү деңгээлин камсыз кылууга мүмкүнчүлүк бербейт. Мындан тышкары, кечээги мектеп окуучулары колледждерге киришти, алар жетиштүү иш тажрыйбасы жок баштапкы кесиптик жөндөмдөргө ээ болушат, ошондуктан окуу жайын аяктагандан кийин алардын кесипкөйлүгүнүн жогорку деңгээли жөнүндө сөз кылуунун кажети жок.

Өзбекстандагы мигранттар тарабынан өз алдынча алынган эмгек көндүмдөрүн тастыктоо көйгөйү курч маселе эмес, анткени жумуштан кайтып келген адистерди жалдоо, адатта, ар кандай формада болгон көндүмдөрүн алдын-ала текшерүүдөн өткөргөн жеке адамдар тарабынан жүргүзүлөт, ал эми кызматкердин кесиптик деңгээлин тастыктаган расмий документтер талап кылынбайт.

"Жумушка орноштуруунун жеке агентстволору жөнүндө" мыйзамда, жеке иш менен камсыз кылуу агенттиктеринин Өзбекстан Республикасынын чегинен тышкары жумуш издегендерди, эгерде аларда тийиштүү лицензиясы болсо кызмат көрсөтүүлөр каралган.

Бул кызматтар жумушка орноштуруунун жеке агенттиги менен жумуш издеген адамдын ортосунда түзүлгөн кызмат келишиминин негизинде көрсөтүлөт жана төмөнкүлөрдү камтыйт:

- өз компетенциясынын чегинде Өзбекстан Республикасынын чегинен тышкары жумуш издеген адамдарды жумушка орноштуруу маселеси боюнча чет өлкөлүк өнөктөштөр менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, келишимдердин, макулдашуулардын жана протоколдордун долбоорлорун даярдоо;

- дараметтүү иш берүүчүлөрдү издөө, чет мамлекеттердин эмгек рыногун иликтөөнүн негизинде Өзбекстан Республикасынын чегинен тышкары жумуш издеген адамдар үчүн бош жумуш орундарынын бар экендиги жөнүндө маалымат берүү;
- чет өлкөлүк иш берүүчүлөрдүн ортосунда Өзбекстан Республикасынын чегинен тышкары жерлерде эмгек ишмердигин жүргүзүүнү каалаган адамдар жөнүндө алардын макулдугу менен гана маалымат таратуу;
- Өзбекстан Республикасынын чегинен тышкары жерлерде эмгек ишмердигин жүзөгө ашырууга алдын ала даярдоо иш-чараларын жүргүзүү менен жумуш издегендерге жардам берүү;
- Өзбекстан Республикасынын чегинен тышкары жумуш издегендерди жумушка орношкон өлкөсүндө болуунун эрежелери, эмгек шарттары, социалдык жана турак жай менен камсыз кылуу, чет өлкөлүк иш берүүчүлөр менен эмгек келишимдерин түзүүнүн укуктук аспектилери жөнүндө маалымат берүү;
- Өзбекстан Республикасынын чегинен тышкары жумуш издегендер жана иш берүүчүлөр ортосунда эмгек келишимдерин түзүүгө көмөктөшүү.

Өзбекстан Республикасынын чегинен тышкары жумуш издеген адамдарды жумушка орноштуруу боюнча кызматтарды көрсөтүү үчүн, жеке иш менен камсыз кылуу агенттиктери Өзбекстандын Жумушка орноштуруу жана эмгек мамилелери министрлигинин алдындагы Чет өлкөдө иштеген жарандардын укуктарын жана таламдарын коргоо фондунда камдык сумманы сарптаган учурда каражаттарды толуктоо, ошондой эле лицензияны токтоткондо же жокко чыгарганда каражаттарды кайтарып берүү шарттарында 50 миң АКШ доллар өлчөмүндө каражат сактап коюшат. Учурда Өзбекстанда 65 жумушка орноштуруу боюнча жеке агенттиктер катталган, алардын ичинен 51инин Өзбекстан Республикасынын чегинен тышкары жумуш издегендерди жумушка орноштурууга көмөктөшүү боюнча лицензиялары бар.

Чет өлкөдө эмгек ишмердигин жүзөгө ашырган жарандардын укуктарын жана кызыкчылыктарын колдоо жана коргоо фонду төмөнкү чыгымдарды каржылоого чакырылат:

- зомбулукка, мажбурлап эмгектенүүгө жана басмырлоого, эмгек жана башка укуктарды бузууга дуушар болгон, оор финансылык кырдаалга туш болгон жана инсандыгын аныктаган документтери, чет өлкөдө иштеген мезгилинде жашоо каражаттары жок калган адамдарга укуктук жана социалдык коргоо, ошондой эле материалдык жардам көрсөтүү;
- эмгек миграциясы мезгилинде травмага, кырсыкка байланыштуу медициналык жардамды талап кылган жарандарга медициналык жардам, эгерде эмгек мигрантынын эсебинен көрсөтүлгөн медициналык кызматтардын баасын төлөө мүмкүн болбосо, анда көрсөтүлгөн жарандар төлөгөн каражаттардын ордун толтуруу;
- эмгек миграциясы мезгилинде каза болгон жарандардын денесин, ошондой эле чет өлкөдө иштеп жүргөндө жаракат алган же оор жаракат алган, денесинин майыптыгына алып келген жарандарды, эгерде иш менен камсыз кылуу мамлекеттик тиешелүү органдар тастыктаган учурда алып келүү;
- уюшулган жалдоонун чегинде чет өлкөгө иштөөгө жөнөтүлгөн жана кабыл алынган өлкөнүн мыйзамдарын бузуунун натыйжасында, өлкөдөн чыгарылган (депортацияланган) жарандардын кайтарып берүү, кийинчерээк ушул жарандардын эсебинен төлөнгөн каражаттардын ордун толтуруп берүүсү менен, ошондой эле чет өлкөлүк иш берүүчүлөр жумушка орноштуруунун макулдашылган шарттарын камсыз кылбаган жарандарды кайтарып берүү;

- республиканын региондорунда чет өлкөгө жөнөп кетүүгө чейинки адаптациялоо борборлорун түзүү жана жабдуу, кесиптик билим берүү, чет тилдерин окутуу жана тестирилөө борборлорун түзүү жана чет мамлекеттерге иштөө үчүн кетип жаткан жарандардын кесиптик компетенциясын тастыктоо;
- жөнгө салынбаган эмгек миграциясынын алдын алууга багытталган чет өлкөлөрдө жарандарды уюштурулган жумуш менен камсыз кылуу тутумун өркүндөтүү боюнча маалыматтык-агартуу иштерин жүргүзүү.

ЭМУ Садорат Алимуродовага, 42, өзүнүн чакан бизнесин баштоо үчүн тигүүчү жабдыктарды берди. Бүгүн ал тигүүчүлүк бизнесин кеңейтип, коңшулаш кыздарды жалдап, өз өнөрүн кыздарына өткөрүп берүүдө. Шаартуз, Тажикстан.

Фото: ЭМУ Тажикстан, 2019.

Контролдук суроолор:

1. Азыркы учурда Борбордук Азия мамлекеттеринде стратегиялык документтердин кандай түрлөрү миграцияны жөнгө салуу маселелерин камтыйт?
2. Эмне үчүн мамлекет миграцияны жөнгө салуу үчүн стратегияга же концепцияга муктаж? Аны кандай документтер менен байланыштырыш керек?
3. Борбордук Азиядагы өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө эмгек миграциясынын жаңы багыттары кандай? Эмнеге Борбордук Азия өлкөлөрү стратегиялык жактан эмгек миграциясынын географиясын диверсификациялоого аракет кылып жатышат?
4. Борбордук Азиянын кайсыл мамлекеттеринде стратегиялык документтерде кайтма миграция каралат?

Практикум:

Өлкөүздүн, региондун же шаардын социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиясын изилдеп көрүңүз. Миграциялык маселелер боюнча позициясы бар-жогун аныктаңыз. Бул документте миграциялык саясаттын кайсы багыттарын интеграцияласа болот экендигин көрсөтүңүз. Көз карашыңызды негиздеңиз.

Милдеттүү адабияттар:

1. Тажикстан Республикасында социалдык жана эмгек мамилелеринин түзүлүшүндөгү эмгек миграциясы / Жоопт. ред. С.Д. Мутиева, Ю.Р. Юсуфбеков. Душанбе: Изд-во НИИ труда, миграции и занятости населения. 2016. 163 с. [Кирүү шарттамы: www.rtsu.tj/upload/files/data3/Монография_ТРУДОВАЯ%20МИГРАЦИЯ.pdf].
2. Воробьева О.Д., Топилин А.В., Мукомель В.И. ж.б. Калктын миграциясы: теория, саясат: окуу куралы. М.: Экономикалык билим. 2012. 364 б.
3. Руководящие принципы учета миграции при планировании местного развития (Guidelines on Mainstreaming Migration into Local Development Planning) [Кирүү шарттамы: http://migration4development.org/sites/default/files/guidelines_on_mainstreaming_migration.pdf].
4. Mainstreaming Migration into National Development Strategies [Кирүү шарттамы: www.iom.int/mainstreaming-migration-national-development-strategies].

Кошумча адабият:

5. Азимова М., Махмадбеков М., Раимдодов У. ж.б. Тажикстан Республикасында социалдык-эмгек мамилелеринин түзүмүндөгү эмгек миграциясы. Душанбе. 2016. 163 б.
6. Тажикстан Республикасынын 2017-жылдын 26-октябрындагы № 499 2018-2019-жылдарга калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү боюнча мамлекеттик программасы [Кирүү шарттамы: www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=130357&login=yes].

7. Кыргыз Республикасындагы Миграция боюнча бирдиктүү баяндама. Кыргыз Республикасынын Эмгек, миграция жана жаштар министрлиги. Бишкек: Кыргыз Республикасынын Эмгек, миграция жана жаштар министрлигинин басмаканасы. 2014. 40 б.
8. 2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын региондук саясатынын концепциясы. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 31-мартындагы № 194 токтому менен бекитилген [Кируу шарттамы: <http://mineconom.gov.kg/ru/direct/9/npb>] Кыргыз Республикасынын Миграциялык саясат концепциясын иштеп чыгуу. Кыргыз Республикасынын Улуттук стратегиялык изилдөөлөр институтунун отчету. Бишкек. 2013. 94 с. [Кируу шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Publications/18_migrac_report.pdf].
9. "2020-жылга чейинки мезгилге Түркмөнстандын экономикалык, саясий жана маданий өнүгүү стратегиясы" Улуттук программасы [Кируу шарттамы: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=6787].
10. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Принята Постановлением Правительства РТ от 1 сентября 2016 года № 392.
11. Постановление Правительства РК от 29 ноября 2017 года № 790 «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан» [Кируу шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000790>].
12. Рязанцев В.В., Богданов И.Я., Доброхлеб В.Г., Лукянец А.С. ЕАЭБдеги интеграциялык процесстердин шартында Борбордук Азия өлкөлөрүнүн Россия жана Казакстан менен миграциялык өз ара аракетин // Орто Азия жана Кавказ. 2017. 20-том. 1-чыг. 44-56-б.
13. Кыргызстандагы жана Тажикстандагы эмгек миграциясы жана эмгекти көп талап кылган тармактар: Борбордук Азияда адамзатты өнүктүү мүмкүнчүлүктөрү. Санкт-Петербург: Центр интеграционных исследований Евразийского банка развития. 2015. 127 с. [Кируу шарттамы: https://eabr.org/upload/iblock/0b9/report_ca_labour_migration_and_labour_intensive_sectors_full_rus.pdf].
14. Указ Президента РК от 21 июля 2011 года № 118 «Об утверждении Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2020 года» [Кируу шарттамы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000118>].
15. Указ Президента РК от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года» [<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636#1255>].
16. Руководящие принципы учета миграции при планировании местного развития (Success Stories Guidelines on Mainstreaming Migration into Local Development Planning) http://migration4development.org/sites/default/files/guidelines_on_mainstreaming_migration.pdf].

4.2. Миграциялык саясат жана Борбордук Азия өлкөлөрүндө ЫККРЖны кошуп эсептегенде, кайтма миграцияны ишке ашыруунун улуттук механизмдери

Мазмуну. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн миграциялык саясатына концептуалдык мамилелер. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн миграциялык саясатынын улуттук стратегия жана өнүгүү программалары менен өз ара байланышы. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн кайтма миграцияга болгон мамилелери. Кайтма миграциянын программалары жана механизмдери. Кайтма миграция идеяларын ишке ашырууда кайтып келген мигранттар менен жергиликтүү калктын кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун табуу зарылдыгы. Кайтма миграциянын мамлекеттик маалымат каражаттары. Мигранттар Борбордук Азия өлкөлөрүнө кайтып келген мамлекеттердин ролу жана жоопкерчилиги.

Өз өлкөлөрүнүн ичинде жана андан тышкары жерлерде жөнгө салынбаган миграциянын тенденциялары жана кесепеттери Борбордук Азия мамлекеттерин мигранттардын укуктарын коргоого, ошондой эле миграция үчүн коопсуз чөйрөнү түзүүгө, келип чыккан коркунучтарга каршы турууга, мисалы, мигранттарды радикалдык агымдарга тартууга багытталган чараларды көрүү жөнүндө ойлонууга мажбур кылат.

Туруксуз миграциянын алдын алуу менен байланышкан миграциялык процесстерди жөнгө салуунун келечектүү багыттарынын бири, реадмиссия жөнүндө макулдашууларды түзүү болуп калды. Көптөгөн өлкөлөр тарабынан реадмиссия кайтма миграциянын контекстинде каралат.¹ Рeadмиссиянын предметтик жааты болуп, калктын бир мамлекеттен экинчисине көчүп кетүү процессинде пайда болгон укуктук мамилелер эсептелет.²

Россия Федерациясынын аймагына экинчи ирет кирүүгө тыюу салуу бумеранг болуп Казакстанга тийди: бул жерде кайтып келген транзиттик мигранттар пайда болду. Чек арада "калып калган" мигранттар негизинен Тажикстандын, Өзбекстандын жана Кыргызстандын жарандары, бирок бул мамлекеттер Россия Федерациясы менен жалпы чек арасы да жок. Тыюу салуунун киргизилиши жана бул жөнүндө билимдин жоктугу мигранттардын көпчүлүгүнүн Казакстанда калышына алып келген. Кырдаалды түшүнүп жана объективдүү карап, мигранттар Казакстан аркылуу мекенине кайтып келүүнү же Казакстанды андан ары жашай турган өлкө катары эсептөөнү туура көрүшкөн. Натыйжада, мигранттардын көпчүлүгү транзит мезгилинде же жумушка орношуу мезгилинде Казакстан Республикасынын аймагына кирүүгө аргасыз болушкан. Мигранттардын бул категориясы өзгөчө коркунучтуу жагдайларга дуушар болушат (4.2.1-сүрөт).

¹ Кажаяева О.С. Институт реадмиссии в международном праве: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Адистиги 12.00.10 – эл аралык укук; европалык укук. М. 2014. 32 б.

² Правовые основы реадмиссии: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». Под ред. И.Н. Глебова, А.С. Прудникова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право. 2010. С. 8.

4.2.1-сүрөт Россия Федерациясына кайра кирүүгө тыюу салуу менен, Казакстандагы мигранттардын тобокелдик жагдайы, сурамжыланган адамдардын %ы³

Ушуга байланыштуу, ар тараптуу вазийпа жүктөлгөн мамлекеттик органдардын адекваттуу, салмактуу жана текшерилген позициясы – жарандык калктын ички коопсуздугун жана стабилдүүлүгүн камсыз кылуу, бир жагынан анын кызыкчылыктарын камсыз кылуу, экинчи жагынан – мигранттын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо маанилүү. Жер шарындагы ар бир адамдай эле, ар бир мигрант Адам укуктарынын жалпы декларациясында жарыяланган негизги укуктарга жана эркиндиктерге ээ: "жашоого, эркиндикке жана жеке адамдын коопсуздугуна болгон укугуна, ар кандай басмырлоодон бирдей коргоого, анын укук субъекттүүлүгүн таанууга, мыйзам менен бирдей корголууга, эч ким кулчулукта болууга же эркинен ажыратылууга тийиш эмес; эч ким кыйноого же катаал, адамгерчиликсиз же арнамысты басмырлаган мамилеге же жазага тартылбаш керек, бардык адамдар мыйзам алдында бирдей жана эч кандай айырмалоосуз, мыйзам менен бирдей корголууга укуктуу, эч ким өзүм билемдик менен камакка алынууга, кармалууга же куугунтукка алынууга тийиш эмес".⁴

Казакстандагы миграциялык мыйзамдар чөйрөсүндөгү ченемдик укуктук базаны талдоо көрсөткөндөй, өлкөдөгү колдонуудагы мыйзамдар, негизинен, жөнгө салынбаган статуска ээ адамдарга карата кайтма миграциянын жол-жоболорун сүрөттөйт. Бирок, мамлекеттик саясаттын жалпы стратегиясында келечекте ыктыярдуу кайтып келүү программасын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу жагынан дүйнөлүк аренада өлкөнүн позитивдүү беделин бекемдөөгө көмөктөшүүчү көптөгөн натыйжалуу аспаптар бар.

³ 2016-жылдын январь-июнь айларындагы Казакстандагы интервьюлардын жана топтук интервьюлардын негизинде

⁴ Всеобщая декларация прав человека, принята резолюцией 217 (A) (III) Генеральной Ассамблеи ООН (10 декабря 1948 года).

Аргасыз мигранттар үчүн ушундай оор кырдаалда мамлекеттик көзөмөлдүн маанилүүлүгүн түшүнүп, ЭМУ Борбордук Азиядагы Субрегиондук координациялык офиси кайтма миграциянын тобокелдигине региондук талаалык талдоо жүргүздү.⁵ Бул изилдөөдө Казакстандын мамлекеттик түзүлүштөрү да: Казакстан Республикасынын Президентинин канцеляриясы, Коопсуздук кеңеши, Улуттук коопсуздук комитети, Дин жана жарандык коом иштери боюнча министрлиги, Тышкы иштер министрлиги, Эмгек жана калкты социалдык коргоо министрлиги, Ички иштер министрлиги (Миграциялык кызмат комитети), Актау, Алматы жана Астана шаарларынын акимчиликтери катышты.

Кайтма миграциянын өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн негизги улуттук механизмдер катары, биринчи кезекте, кайтып келген мигранттарды экономикалык жана социалдык жактан реинтеграциялоого көмөктөшүү керек экендигин белгилөө зарыл.

Экономикалык реинтеграциялоо жумушчу орундарын түзүү, эмгек рыногунда талап кылынган жаңы кесипке ээ болууга, иштөөгө жана байланыш үчүн зарыл тилдерди билүүгө, микрокредит алууга жана ишкердиктин негиздерин, финансылык сабаттуулуктун негиздерин үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берүү менен байланышкан, ошондой эле кайтып келген мигранттарды адаптациялоо үчүн мамлекеттик кызматтарды массалык түрдө санариптештирүү, бизнес чөйрөсүн, кесиптик жамааттарды, ишкерлер палатасын тартуу керек.

Социалдык интеграциялоо мамлекеттик саламаттыкты сактоо, билим берүү кызмат көрсөтүүлөрүн, көп балалуу жана аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө социалдык жеңилдиктер менен камсыз кылууда, ыңгайлашуу жана интеграциялоо үчүн улуттук диаспораларды, кызыкчылыктар боюнча кесипкөй жамааттарды тартууда ж.б. көрүнөт.

4.2.1-мисал **Казакстанда кайтып келген мигранттарды экономикалык реинтеграциялоо институттары**

Казакстан Республикасынын Өкмөтү “Казакстан калкын жумуш менен камсыз кылуу программасын” ишке ашырууда. Бул программа өлкөдөгү жакырчылыктын деңгээлин 8,2% дан 6% га чейин кыскартат, ал эми жумушсуздуктун деңгээли 5,5% дан ашпайт. Бул Программанын максаттары өз алдынча иштегендерди, жумушсуздарды жана аз камсыз болгон калкты өндүрүмдүү экономикалык иш менен камсыз кылууга тартуу, индустриализациялоо программасын ишке ашыруу үчүн адам ресурстарын өнүктүрүү, даректүү социалдык жардам көрсөтүү тутумун өркүндөтүү. Программаны ишке ашыруу үч этапты камтыйт: пилоттук – 2011-жыл, экинчи этап – 2012-2015-жылдары, үчүнчү этап – 2016-2020-жылдары.⁶

Азыркы учурда Кыргызстанда эмгек мигранттарынын, айрыкча квалификациялуу адистердин кайтып келүүсүнө түрткү берүүчү аракеттер күч алууда. 2010-жылы ЭМУнун колдоосу менен түзүлгөн Кыргыз Республикасынын жарандарын чет өлкөдө ишке орноштуруу борбору бул маселеде жигердүү роль ойнойт.⁷ Долбоордун алкагында Россия Федерациясынын региондорунун администрациясы менен байланыш бекемделип жатат: алардын катарында Москва, Ярославль, Свердловск, Оренбург, Пермь, Пенза, Самара ж.б. Акыркы маалыматтарга

⁵ Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии: Основные причины и социально-экономические последствия возвратной миграции. Региональная полевая оценка МОМ в Центральной Азии. Астана. 2017. 68 с. [Кирүү шарттамы: <https://kazakhstan.iom.int/publications>].

⁶ Программа занятости 2020 Республики Казахстан [Кирүү шарттамы: <http://shu.zhambyl.kz/dorozhnaya-karta-zanyatosti-2020/>].

⁷ Кыргыз Республикасындагы Миграция боюнча бирдиктүү баяндама. Министерство труда, молодежи и миграции КР. Бишкек. 2014. С. 18.

караганда, Пенза облусунун жетекчилиги айыл чарба тармагын “жандандырып”, Кыргызстандан 2 миңге жакын эмгек мигранттарын тартуу аркылуу айылдарда квалификациялуу медициналык кызматкерлердин жетишсиздик көйгөйүн чечүүгө үмүттөнөт. Борбор ошондой эле жалдоо маселелери боюнча Корея Республикасы, Түркия жана Жакынкы Чыгыш менен иштешкен нукка салынган тутумга ээ.

Ошондой эле, Кыргызстанда эмгек мигранттарынын улуттук маалымат базасын түзүү боюнча иш-чаралар көрүлүп жатат, анда чек арадан өтүү жана каттоо жөнүндө маалыматтар, кайтып келген мигранттар үчүн кызыктыра турган бош вакансиялар жөнүндө маалыматтар камтылган. Миграцияны Кыргызстандын улуттук артыкчылыктарына ылайык жөнгө салуу төмөнкү чараларды талап кылат:

1. Мигранттарга чет өлкөдө мыйзамдуу жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө маалымат берүү:
 - жумушчу жарнактарын жарыялаган маалымат булактарын каржылоо жана түзүү; улуттук жалпыга маалымдоо каражаттарында жарыялоо үчүн орун бөлүү (коңшу мамлекеттердин түздөн-түз катышуусу менен);
 - мүмкүн болгон мигранттарды кабыл алуучу мамлекеттин эмгек шарттары жана укуктук шарттамы жөнүндө маалымдоо үчүн маалымат каражаттарын активдүү пайдалануу.
2. Кыргыз Республикасынын жарандарынын жана алардын үй-бүлөлөрүнүн чет өлкөлөрдөгү укуктарын коргоонун натыйжалуулугун күчөтүү:
 - региондун башка өлкөлөрү менен түздөн-түз координациялоодо, эмгек мигранттарынын кызыкчылыктарын коргоо жаатындагы мыйзамдарды шайкеш келтирүүнү тездетүү, анын ичинде чет өлкөлүк жарандар үчүн пенсия жана социалдык жөлөкпүлдөр жөнүндө жоболорду кабыл алууну шайкештештирүү.
3. Кыргыз Республикасынын жарандарына колдоо көрсөтүү максатында чет өлкөлөрдөгү дипломатиялык вазийпалардын жана консулдук өкүлчүлүктөрдүн дараметин чыңдоо:
 - жумушка орношуу жөнүндө эки тараптуу келишимдерди түзүү аркылуу региондун башка өлкөлөрү менен эмгек ресурстарына суроо-талапты координациялоону күчөтүү жана эмгек мигранттары – Казакстан Республикасынын жарандары үчүн квоталарды көбөйтүү.
4. Кыргыз Республикасынан келген мигранттар бара турган өлкөлөр менен кызматташууну күчөтүү:
 - келип чыккан өлкөлөр жана көздөгөн өлкөлөр эмгек миграциясы жаатында жалпы жана өзгөчө көйгөйлөргө туш болушат. Келип чыккан өлкөлөрдүн биринчи артыкчылыгы, алардын эмгек мигранттарынын, айрыкча, укуктарын бузууга өтө алсыз адамдардын (мисалы, үй чарбасында иштеген аялдардын) коопсуздугун жана жыргалчылыгын камсыз кылуу болуп саналат.
5. Чет өлкөдөгү кыргыз жарандарынын социалдык укуктарын камсыз кылуу боюнча эл аралык келишимдерди түзүү:
 - эмгек мигранттарынын эмгек жана социалдык укуктарынын негизги бузуулары жумуш берүүчү мигрант менен эмгек контракттын (келишимин) түзүүдөн жана (же) мигранттын укуктук статусун мыйзамдаштыруудан баш тарткан учурларда байкалат; эмгек акыны өз убагында төлөбөгөндүгү же эмгек акы төлөөдөн баш тартуу, акы төлөнбөгөн жумушчу күчкө мажбурлоо; иш берүүчү тарабынан паспортту тартып алуу, иш берүүчү тарабынан

жумуш ордунан кетүүгө тыюу салуу; ортомчу тарабынан алдамчылык; квалификациялуу медициналык жардамдан баш тартуу.

6. Чет өлкөдө каттоону жана Кыргыз Республикасынын чет элдик мекемелеринде керектүү документтерди алуунун жол-жоболорун өркүндөтүү:

- жашаган жеринде (иштеген жеринде) каттоодо туруу мигранттардын өлкөдөгү эң так саны жөнүндө маалыматтарды берет. Мындан тышкары, ааламдашуу шартында, чет жакка эмиграцияланган жана отурукташкан кыргызстандыктар менен байланышты колдоо үчүн, атайын программа иштелип чыгышы керек, анда Кыргызстан менен чет өлкөлөрдөгү кыргыз диаспораларынын ортосундагы социалдык-маданий ченемдерди байланыштыруу жана берүү тутумун да камтуу алдын ала каралышы керек.

7. Чет өлкөдө иштегенге байланыштуу ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды коргоо боюнча чараларды көрүү:

- бүгүнкү күндө кыргыз мигранттары таштап кеткен балдардын чыныгы санын эсептөө мүмкүн эмес. Мигранттардан төрөлгөн балдардын саны боюнча расмий статистика жок;

- балдардын – эмгек мигранттарынын укуктары да келип чыккан өлкөнүн бийликтери тарабынан корголбойт, Россия Федерациясында алар одоно түрдө бузулган, бирок өлкөдө балдар катары менен 90 күндөн ашык боло алышпайт (эгерде аларда Россия Федерациясынын жарандыгы же убактылуу жашоого каттоосу жок болсо), демек, балдар мыйзамдуу түрдө ата-энелери менен жашай алышпайт жана мектепке бара алышпайт.

Кайтма миграция маселеси каралган Кыргызстандын мурунку программалык документтери, – Кыргыз Республикасынын 2010-жылга чейинки Мамлекеттик миграция саясатынын концепциясы.⁸ Анда улуттук эмгек рыногунун теңдемелишин камсыз кылуу, анын ичинде Кыргыз Республикасынын аймагында иштеп жаткан чет өлкөлүк компанияларда жергиликтүү эмгек ресурстарын артыкчылыктуу пайдаланууну эске алуу, калкты сарамжалдуу жайгаштыруу үчүн натыйжалуу экономикалык өбөлгөлөрдү түзүү жана жүзөгө ашыруу, калкты өзүнөн-өзү кайра бөлүштүрүүдө тең салмаксыздыкты жана айрым региондордо жана калктуу конуштарда социалдык-экономикалык, демографиялык, экологиялык жана эмгектик чыңалуусунун күчөшүн алдын алуу каралган.

Кыргызстанда миграция маселелерин, негизинен, өкмөт чечет. Ошондой эле мамлекеттин миграциялык саясатын жүзөгө ашырууга Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик миграция кызматы, Мамлекеттик чек ара кызматы, Тышкы иштер министрлиги, Социалдык өнүгүү министрлиги жана башкалар түздөн-түз катышат. Мындан көрүнүп тургандай, ар кандай мамлекеттик органдар миграция маселелерин алардын ыйгарым укуктарынын чегинде жөнгө салат. Ошол эле Мамлекеттик миграция кызматынын статусун министрликтин деңгээлине көтөрүү үчүн буга чейин эле муктаждык бар болчу. Министрлик – бул миграция саясатын мамлекеттик масштабда жүзөгө ашыруучу тармактык орган.

Өлкөдө жумуш орундарын түзүү жана ашыкча эмгек ресурстарын тартуу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн чечимдеринин бири – бул ички миграция маселелерин чечүүдө мамлекеттик органдар менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ортосундагы тыгыз өз ара иштешүүнү камсыз кылуу, алардын шаар түзүүчү базасын кайрадан түзүү жана чыңдоо аркылуу орто, чакан шаарларды жана шаар тибиндеги калктуу конуштарды калыбына келтирүү.

⁸ Кыргыз Республикасынын Миграциялык саясат концепциясын иштеп чыгуу. Бишкек. 2013. С. 57. [Кируу шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Publications/18_migrac_report.pdf].

Эмгек миграциясы жана миграциялык саясат боюнча Евразия экономикалык биримдигинин комиссиясы менен жигердүү кызматташуу Евразия экономикалык биримдигинин түзүлүшүн эске алуу менен, Кыргыз Республикасынын Беларусь Республикасынын, Казакстан Республикасынын жана Россия Федерациясынын Бирдиктүү экономикалык мейкиндикке кошулуу боюнча Жол картасын иштеп чыгуу баскычында башталгандыгын белгилей кетүү маанилүү.

Эмгек мигранттарынын кайтып келиши Тажикстан Республикасынын социалдык-экономикалык маселелерин чечүүдө негизги таяныч болуп калды. Тажик мигранттарынын көпчүлүгү үчүн үйгө кайтып келүү маанилүү социалдык норма болуп саналат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, тажиктер иштеп жүргөндө мекенине, үйүнө, үй-бүлөсүнө жана туугандарына кайтып келүүнү ар дайым кыялданган.

Акыркы жылдары, эмгек мигранттарын Тажикстан Республикасына жапырт кайтаруу процесси ченемдик укуктук актыларды жана атайын мамлекеттик программаларды жана стратегияларды кабыл алуу жана аткаруу деңгээлинде өзгөчө көңүл бурууну жана өзгөчө жөнгө салууну талап кылат. Ушул максатта Тажикстан Республикасынын Өкмөтү жана эмгек, миграция жана иш менен камсыз кылуу жаатындагы тиешелүү ыйгарым укуктуу органдар кайтып келген мигранттардын маселелерин чечүүгө багытталган бир катар документтерди кабыл алышты.

Тажикстан Республикасында Иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү боюнча 2018-2019-жылдарга карата мамлекеттик программага ылайык мамлекеттик деңгээлде төмөнкү негизги милдеттер аныкталган:

- жаштар жана аялдар үчүн мүмкүнчүлүктөрдү жана алардын жеткиликтүүлүгүн эске алуу менен социалдык-экономикалык тармактарда натыйжалуу жумуш менен камсыз кылуу үчүн чакан жана орто ишкердикти колдоо;
- калктын аялуу катмары үчүн натыйжалуу жумушка орношуу үчүн шарттарды түзүү жана түрткү берүү боюнча чаралардын комплексин иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу;
- мамлекеттик-жеке кызматташуунун механизмин жана жумушка орноштуруунун аймактык программаларын максаттуу каржылоонун принциптерин киргизүү;
- эмгек өндүрүмдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү улуттук тутумду түзүү; Тажикстандын экономика тармактарындагы адистердин компетентүүлүгүн баалоонун программаларын жана механизмдерин иштеп чыгуу;
- Тажикстан Республикасынын “Чоңдорго билим берүү жөнүндө” мыйзамын аткаруу боюнча чараларды көрүү;
- эмгек мигранттарын кабыл алган өлкөлөргө кирүүгө тыюу салынган мекенине кайтып келген эмгек мигранттарынын ишин республиканын эмгек рыногунун шарттарына ылайыкташтыруу боюнча чараларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу;
- эмгек рыногун ар дайым баалоо, эмгек рыногун изилдөө жолу менен жумуш берүүчүлөрдүн жумушчу күчүнө болгон муктаждыгын аныктоо;
- ишканалардан жана уюмдардан жумушчуларды массалык кыскартуунун алдын алуу боюнча чараларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу;
- Тажикстан Республикасынын Эмгек рыногун 2020-жылга чейин өнүктүрүүнүн мамлекеттик стратегиясын жана Тажикстан Республикасынын 2030-жылга чейинки Улуттук өнүгүү стратегиясын ишке ашыруу менен жумушка орношуу боюнча мамлекеттик саясаттын чараларын координациялоо.⁹

⁹ Сулаймонов Ш.Ф. Проблемы реализации стратегических целей социально-эколого-экономического развития Республики Таджикистан // Проблемы современной экономики. № 1 (61). 2017. С. 165-168.

Төмөнкү бөлүмдөр Тажикстан Республикасында миграция жаатындагы ченемдик укуктук актыларды ийгиликтүү ишке ашырууга түздөн-түз катышат:

- Тажикстан Республикасынын Эмгек, миграция жана иш менен камсыз кылуу министрлиги;
- Тажикстан Республикасынын Эмгек, миграция жана иш менен камсыз кылуу министрлигинин алдындагы Миграциялык кызмат;
- Чет өлкөлөрдө жумушка орноштуруу агенттиктери;
- Статистика агенттиги (келүү жана кетүү купондорун иштеп чыгуу, сурамжылоолорду жана эл каттоону жүргүзүү).

Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 4-июнундагы "Миграциялык кызмат жөнүндө" № 390 чечиминин 4-беренесинде Миграциялык кызматтын эмгек мигранттарына карата милдеттери келтирилген жана "кайтып келген мигранттар" термини эки жолу эскертилген: контекстте, биринчиден, аларды кайтып келгенден кийин каттоонун зарылдыгы, экинчиден, Миграция кызматынын башка мамлекеттик органдар менен кайра кайтып келген мигранттарды реинтеграциялоо жана калыбына келтирүү боюнча кызматташуусу.

Бул миссияны жүзөгө ашыруу Тажикстандын бардык аймактарында түзүлгөн миграция борборлоруна жүктөлгөн. Бул Борборлор Эмгек мигранттарына кетээрден мурда консультация берүү жана окутуу борборлору деп аталат. Учурда 10 борбордун ичинен 4ү түзүлдү. Алар Душанбе, Хорог, Худжанд жана Бохтар шаарларында жайгашкан. Бул борборлордун негизги максаты – эмгек мигранттарына тренингдер жана консультациялык курстар аркылуу практикалык жардам көрсөтүү, ошондой эле эмгек миграциясынын эки баскычында: кеткенге чейин жана кайтып келгенден кийин уюштуруучулук жана каржылык колдоо көрсөтүү.

Мигранттардын кеткенден кийин жана мекенине кайтып келгенден кийин ыңгайлаштырууга жана реинтеграциялоого өбөлгө түзгөн маанилүү тармак болуп эмгек мигранттарына билим берүү саналат. 2001-жылы Тажикстан Республикасында 2001-2011-жылдарга адам укуктары жаатында окутуу боюнча мамлекеттик программа кабыл алынган, ал андан кийин 2020-жылга чейин узартылган. Ушул мамлекеттик программаны ишке ашыруунун алкагында мигранттарды маалыматтык, билим берүү жана адам укуктары жаатында окутуу тутумун улуттук мыйзамдардын жана эл аралык стандарттардын талаптарына ылайык жакшыртуу, анын ичинде миграциялык билим берүү маселелерине өзгөртүүлөрдү киргизүү, анын ичинде:

- мамлекеттик кызматкерлерди адам укуктарынын негиздерине, анын ичинде мигранттардын укуктарына окутуу;
- билим берүү программаларына мигранттардын жана ЫККРЖнын укуктары боюнча тиешелүү органдардын мамлекеттик кызматкерлерин окутуу жана кайра даярдоо курстарын киргизүү;
- ЫККРЖ жана мигранттардын укуктары боюнча окуу китептерин жана окуу куралдарын түзүү;
- эмгек мигранттарын кетээр алдында окутуу боюнча атайын борборлорду түзүү;
- мигранттардын укуктары боюнча ар кандай илимий жана маалыматтык басылмаларды жарыялоо.

Ошондой эле, "Ачык коом" институтунун, "Тажикстан – жардам фондунун" колдоосу менен, "Тажикстан Республикасына кайтып келген эмгек мигранттарын 2018-2021-жылдарга социалдык-экономикалык реинтеграциялоонун Жол картасы" иштелип чыкты, ал төмөнкү 8 максаттан турат:

- 1-максат. 2018-2021-жылдарга мигранттар кетээрдin алдында жана чет өлкөдөн кайтып келгенден кийин Тажиктандын мамлекеттик органдарына ар тараптуу жана реалдуу иш-аракеттер планын түзүүдө колдоо көрсөтүү.
- 2-максат. Мигранттардын кетээр алдында негиз түзүүчү адам укуктарынын корголушун күчөтүү.
- 3-максат. Интеграциялоону жана андан кийин реинтеграциялоону жакшыртуу үчүн мигранттардын кетээр алдында кесиптик дараметин чыңдоо.
- 4-максат. Кайтаруу жана реинтеграциялоо чаралары үчүн кызматташтык түзүлүшүн кызматташуу механизмин түзүү.
- 5-максат. Мигранттардын кайтып келүүсүн жана реинтеграциялоосун башкаруу боюнча борбордук жана жергиликтүү деңгээлдеги жооптуу бийлик органдарынын жана жарандык коомдун дараметин күчөтүү.
- 6-максат. Мигранттардын социалдык жана экономикалык реинтеграциялоосуна колдоо көрсөтүү.
- 7-максат. Мамлекеттик органдар менен диаспора уюмдарынын ортосундагы кызматташтыкты чыңдоо.
- 8-максат. “2018-2021-жылдарга Тажикстандагы миграцияны башкаруунун Жол картасын” ишке ашырылышына мониторинг жана баалоону уюштуруу.

Ошентип, акыркы жылдары Тажикстан миграциялык процесстерди, анын ичинде эмгек миграциясынын дагы жана кайтып келген эмгек мигранттарды реинтеграциялоону жөнгө салуунун натыйжалуу механизмин иштеп чыкты. Демек, миграция маселелери боюнча кабыл алынган документтерди, стратегияларды, программаларды жана башка ченемдик укуктук актыларды натыйжалуу жүзөгө ашыруу боюнча иштерди аткаруу керек.

Түркмөнстанда кайтып келүү жана реинтеграциялоого көмөктөшүү, белгиленгендей, өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн жалпы программаларынын жана пландарынын (жумуш орундарын түзүү, билим берүүнү өнүктүрүү, саламаттыкты сактоо ж.б.) чегинде жүргүзүлөт.

Көбүрөөк көрсөтүлгөн маселелер Түркмөнстандын Президентинин 2016-жылдын 18-мартындагы жарлыгы менен бекитилген Түркмөнстандын Адамдарды сатууга каршы күрөшүү боюнча улуттук иш-аракеттеринде каралат. Иш-чаралар планында аныкталган чаралар, атап айтканда, социалдык жактан жардам көрсөтүүгө жана адамдарды сатуунун курмандыктарын коргоого, аларды калыбына келтирүүгө жана реинтеграциялоого, ошондой эле адам сатуунун курмандыктарынын укуктарын калыбына келтирүүгө жана аларга компенсация төлөөгө багытталган.

Кайтма мигранттардын көйгөйлөрүнүн бири – калыбына келтирүү жана реинтеграциялоо жөнүндө маалыматтын жоктугу. Бул жаатта маалымдуулукту жогорулатуу керек, анын ичинде нормативдик-укуктук база жана жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө маалымат берүү.

Миграцияны, анын ичинде кайтма миграцияны да жөнгө салуунун институционалдык негизи, биринчи кезекте, өлкөнүн мамлекеттик түзүлүштөрүнө жүктөлгөн. Миграция ошондой Түркмөнстандын мыйзамына ылайык, Түркмөнстандын миграция чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдары Түркмөнстандын Мамлекеттик миграция кызматы, Түркмөнстандын Тышкы иштер министрлиги, Түркмөнстандын Улуттук коопсуздук министрлиги, Түркмөнстандын Ички иштер министрлиги, Түркмөн-стан Мамлекеттик чек ара кызматы жана миграция маселелери менен алектенген башка мамлекеттик органдар болуп саналат (5-берене).

"Адам сатууга каршы күрөшүү жөнүндө" мыйзамга ылайык, жогоруда аталган органдардан тышкары, Түркмөнстандын Башкы прокуратурасы дагы аталган (10-берене, 2-бөлүк).

Бул мамлекеттик органдардын укуктук абалын аныктаган ченемдик укуктук актыларды талдоо, алардын миграциялык процесстерди жеңилдетүүдө маанилүү функциялары жана ыйгарым укуктары берилгендигин көрсөтөт. Ошентип, Түркмөнстандын 2009-жылдын 21-ноябрындагы "Миграциялык кызмат жөнүндө" мыйзамына ылайык, Мамлекеттик миграция кызматынын негизги милдеттерине миграциялык процесстер жөнүндө маалыматтардын базасын (борборун) түзүү жана маалыматтарды иштеп чыгуунун автоматташтырылган системасын киргизүү кирет (6-берене, 4-пункт). Мамлекеттик миграция кызматынын маанилүү функцияларынын бири – миграция маселелери боюнча жарандарды кабыл алуу, арыздарды жана даттанууларды карап чыгуу, бул даттанууларды жалпылоо жана талдоо, Мамлекеттик миграция кызматынын компетенциясына кирген маселелер боюнча калктын жана юридикалык жактардын кызматкерлери арасында түшүндүрүү иштерин жүргүзүү (11-берене, 19-пункт).

Жумуш менен камсыз кылуу көйгөйлөрүн эске алып, Өзбекстандын Өкмөтү татыктуу жумуш орундарын түзүүнү жана жумуш менен камсыз болууну илгерилетет. Ошентип, жаңы туруктуу жумушчу орундарын түзүү, тышкы эмгек миграциясын жана ички эмгек миграциясын жөнгө салуу аркылуу жумуш менен камсыз болуу деңгээлин жогорулатуу, ишкердик жана бизнес үчүн жагымдуу климатты түзүү, Өзбекстан Республикасын 2017-2021-жылдарга өнүктүрүүнүн беш артыкчылыктуу багыттары боюнча иш-аракеттер стратегиясынын бөлүгү катары социалдык чөйрөнү өнүктүрүүнүн маанилүү багыттарынын бири болуп саналат.¹⁰

Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2017-жылдын 24-майындагы "Өзбекстан Республикасынын Жумушка орноштуруу жана эмгек мамилелери министрлигинин ишин уюштуруу боюнча чаралар жөнүндө" жарлыгына ылайык, Эмгек органдарынын ишин андан ары өркүндөтүү жана калктын иш менен камсыз болушун камсыз кылуу боюнча комплекстүү чаралар программасы кабыл алынган. Программа ишкердик ишин баштоого каалоосун билдирген убактылуу жумушсуз жарандарды тартуу менен ишкердикти өнүктүрүүгө, жеке ишкердик иш-аракетин каттоого артыкчылыктуу чыгымдарды төлөө үчүн жумушсуздук боюнча жөлөкпудун ордуна, бир жолку максаттуу субсидия берүүгө көңүл бурат.

Өзбекстан Республикасынын Жумушка орноштуруу жана эмгек мамилелери министрлиги калктын социалдык жактан корголбогон катмарларын ишке орноштуруу үчүн квоталарды жана жумуш орундарын түзүүнүн мамлекеттик буйрутмасын белгилөө үчүн аймактык жана тармактык жумушчу программалардын тутумун иштеп чыгуу боюнча чараларды көрдү. 2018-жылдын 1-январынан баштап, орто кесиптик жана жогорку окуу жайларынын биринчи жолу жумушка орношкон бүтүрүүчүлөрүнө эмгек акы төлөөнүн бирдиктүү социалдык ставкасы, жумушка орношкон биринчи жылы 50%га, экинчи жана үчүнчү жылдары 25%га төмөндөдү. "Электрондук эмгек китепчеси" тутуму киргизилген, Өкмөттүк жана коммерциялык эмес уюмдар лицензиянын негизинде өлкөдө жана чет өлкөлөрдө жарандарды жумушка орноштуруу чөйрөсүндө акы төлөнүүчү кызматтарды көрсөтүүгө укугу бар жана Иш менен камсыз кылуу министрлигинин Коомдук иштер фонду түзүлгөн.

2017-жылы 336 миң жаңы жумушчу орундары түзүлдү, алардын түзүлүшүнө ишкердикти колдоо боюнча мамлекеттик саясат жардам берди. Өзбекстанда ишкердик иштердин тездик менен өнүгүүсүн, жеке менчикти ар тараптуу коргоону жана ишкердик климатты сапаттуу жакшыртууну камсыз кылуу боюнча комплекстүү чаралар программасы бекитилди.

¹⁰ Устойчивая занятость в Узбекистане: состояние, проблемы и пути их решения. Аналитическая записка [Кируу шарттамы: www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Employment/un_doc_uzb_employ_brif_WEB.pdf].

Ўзбекистон Республикасынинг Министрлар кабинетинин 2018-жылдын 8-сентябрындагы № 703 токтомунун 2-пункту, зарылчыликка жараша, Ўзбекистондын шаарларында Ўзбекистондын Иш менен камсыз кылуу жана эмгек мамилелери министрлигине караштуу Тышкы эмгек миграциясы агенттигинин Чет элдик жумушка орноштуруу боюнча аймактык бюросун түзүү жөнүндө эрежени бекиткен.

Токтомдун 4-пунктунда, Ўзбекистон Республикасынын Жумушка орноштуруу жана эмгек мамилелери министрлигинин алдындагы Тышкы эмгек миграция агенттигинин филиалдарында чет өлкөгө чыгып жаткан жарандарды көнүктүрүү жана окутуу борборун түзүү милдети коюлган.

Ўзбекистон Республикасынын Министрлар кабинетинин 2018-жылдын 12-сентябрындагы № 725 "Ўзбекистон Республикасынын жарандарын чет өлкөдө уюшкан жумуш менен камсыз кылуу тутумун андан ары өркүндөтүү жана түп-тамырынан кайра карап чыгуу боюнча чаралар жөнүндө" токтому менен Ўзбекистондын жарандарын чет өлкөлөрдө жумушка орноштуруу боюнча иш-аракеттерди лицензиялоо тартиби жөнүндө жобо бекитилген. Лицензиялоо Иш менен камсыз кылуу жана эмгек мамилелери министрлиги тарабынан жүргүзүлөт. Анын жумушчу органы болуп Тышкы эмгек миграция агенттиги саналат, ал төмөнкү функцияларды аткарат:

- уюштурулган жалдоо, даярдоо, иш-чараларды жүзөгө ашыруу жана чет өлкөдө жумушка орношуу процесстерин натыйжалуу башкаруу жана контролдоо жолу менен Ўзбекистон Республикасынын жарандарынын чет өлкөдө иштөө укугун жүзөгө ашырышына көмөк көрсөтөт;
- тышкы эмгек миграциясына ар тараптуу талдоо жүргүзүү, анын негизинде ченемдик укуктук базаны өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу, эмгек миграциясынан кайтып келген жарандарды жумушка орноштурууга көмөктөшүү;
- эмгек миграциясы жаатында эл аралык кызматташтыктын долбоорлорун иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга катышуу, чет мамлекеттердин компетенттүү органдары менен Ўзбекистондын жарандарын чет өлкөдө жумушка орноштуруу жана алардын эмгек укуктарын камсыз кылуу жаатында өз ара иштешүү;
- Ўзбекистон Республикасынын Иш менен камсыз кылуу жана эмгек мамилелери министрлигинин жумушчу органынын Ўзбекистон Республикасынын жарандарын чет өлкөдө жумушка орноштуруу боюнча иш-аракеттерин лицензиялоо жана алардын ишмердүүлүгүнө мониторинг жүргүзүү, чет өлкөгө иштегени кеткен Ўзбекистон Республикасынын жарандарынын кесиптик компетенттүүлүгүн тастыктоочу иш-аракеттерди жүзөгө ашыруучу юридикалык жактарды аккредитациялоо боюнча функцияларын аткаруу;
- белгиленген тартипте юридикалык жактарга чет өлкөлүк жумушчу күчүн тартууга уруксат берүү жана чет өлкөлүк жарандарга Ўзбекистон Республикасынын аймагында иштөө укугун тастыктоо, ошондой эле Ўзбекистон Республикасында иштеген чет өлкөлүк жарандардын эсебин жүргүзүү.

Эгерде чет өлкөлүк иш берүүчү социалдык жана турмуш-тиричилик шарттарына, эмгек акы төлөөнүн шарттарына байланыштуу макулдашылган талаптарды бербесе же жумуш берүүчү мигрантты жалдоодон баш тартууга алып келген башка маселелерди чечпесе, жөнөтүүчү уюм өтүнмө ээсин башка чет элдик жумуш берүүчүдөн жалдоо үчүн шашылыш чараларды көрөт.

Мурда макулдашылган талаптарга ылайык өтүнмө ээсин жумушка орноштуруу мүмкүн болбосо, жөнөтүүчү уюм өтүнмө ээсинин өз мекенине кайтып келүүсүн камсыз кылууга милдеттүү.

Жөнөтүүчү уюм тарабынан көрсөтүлгөн милдеттенме аткарылбаса, Агенттик чет өлкөдөгү эмгек ишмердигин жүзөгө ашырган жарандардын укуктарын жана кызыкчылыктарын колдоо жана коргоо фондунда жөнөтүүчү уюм тарабынан сакталган каражаттын эсебинен өтүнмө ээсинин өз мекенине кайтып келүүсүн камсыз кылуу боюнча кечиктирилгис чараларды көрөт.

Эмгек мигранттарынын ишине мониторинг жүргүзүү, жумушка орношуу абалында алардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо төмөнкүлөр тарабынан жүргүзүлөт:

- Өзбекстан Республикасынын консулдук мекемелеринин тышкы эмгек миграциясы маселелери боюнча атташе;
- Агенттиктин чет өлкөлүк өкүлчүлүктөрү;
- Агенттиктин мамлекеттик жана мамлекеттик эмес чет өлкөлүк өнөктөштөрү.

Агенттик ошондой эле эмгек мигранттарын реинтеграциялоо боюнча программаларды жана долбоорлорду ишке ашырууга катышат, аймактык жумушчу органдарына чет өлкөдөгү убактылуу эмгек ишмердүүлүгүн аяктагандан кийин мекенине кайтып келген Өзбекстан Республикасынын жарандарынын тизмесин берет, кийинчерээк Өзбекстан Республикасынын аймагында жумушка орноштуруу үчүн көмөк көрсөтөт.

Өзбекстанда ыктыярдуу кайтып келүүгө жана реинтеграциялоого көмөктөшүүнүн мисалы – адам сатуунун курмандыктарын калыбына келтирүүдө мамлекеттин колдоосу. Адамдарды сатууга каршы күрөшүү жаатындагы мамлекеттик органдардын, жарандардын өз алдынча башкаруу органдарынын жана өкмөттүк эмес коммерциялык эмес уюмдардын иш-аракеттерин координациялоо, ошондой эле адамдарды сатууга алып келген себептерди жана шарттарды аныктоо жана жоюу боюнча иштин натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган иш-чараларды уюштуруу максатында, Адамдарды сатууга каршы күрөшүү боюнча республикалык ведомстволор аралык комиссия түзүлдү. Жыл сайын, Адам сатууга каршы күрөштү өркүндөтүү; адам сатууга каршы уюштуруу чараларын өркүндөтүү; адам сатуудан жабыркаган адамдарды коргоо жана аларга жардам көрсөтүү, адамдарды сатуунун терс факторлору жөнүндө калктын маалымдуулугун жогорулатуу, адам сатууга каршы күрөшкөн мамлекеттик органдардын, өкмөттүк эмес жана коомдук уюмдардын өкүлдөрү үчүн кесиптик даярдоо боюнча ченемдик укуктук базаны өркүндөтүү чаралары камтылган иш-чаралар планын кабыл алат.

2008-жылдын 17-апрелиндеги "Адамдарды сатууга каршы күрөшүү жөнүндө" Өзбекстан Республикасынын мыйзамынын негизинде Адамдарды сатуунун курмандыктарына жардам берүү боюнча республикалык реабилитациялоо борбору түзүлгөн. Борбор адам сатуунун курмандыктарына тез медициналык, психологиялык, социалдык, укуктук жана башка жардамдарды көрсөтөт жана аларды социалдык реабилитациялоого көмөктөшөт. Борбор Өзбекстан Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигине караштуу иштейт жана ал тарабынан координацияланат, балдардын билим берүү мекемелерине кирүүсүнө көмөктөшөт жана адам сатуунун курмандыгы кайтып келген үй-бүлөгө жыл бою мониторинг жүргүзөт.

Контролдук суроолор:

1. Кайтма миграция идеяларын ишке ашырууда кайтып келген мигранттар менен жергиликтүү калктын кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун табуу зарылдыгын негиздеңиз.
2. Борбордук Азия өлкөлөрүндө узак мөөнөттө ЫККРЖны ишке ашыра турган мамлекеттик органдардын тизмесин бериңиз.
3. Мигранттар Борбордук Азия өлкөлөрүнө кайткан мамлекеттердин ролу жана жоопкерчилиги кандай?
4. Борбордук Азиянын айрым мамлекеттеринде мигранттарды кайтарып берүү маселелери кандайча жөнгө салынат?
5. Миграциялык саясаттын функцияларын Борбордук Азиядагы Тышкы иштер министрлигинин карамагына өткөрүп берүү мүмкүнбү?

Практикум:

1. ЫККРЖнын өнүгүшүнө жана дараметтүү кайтып келүүчү мигранттардын аны пайдалануунун жагымдуулугуна өбөлгө түзүүчү өлкөнүздүн мыйзамдарына түзөтүүлөрдү иштеп чыгыңыз.
2. 2018-жылдын 31-октябрында Россия Федерациясынын Президенти Россия Федерациясынын 2025-жылга чейинки Мамлекеттик миграциялык саясатынын жаңы Концепциясын бекиткен. Эмгек мигранттарынын мекенине, Борбордук Азия мамлекеттерине кайтып келүү мүмкүнчүлүгүнө байланыштуу Концепцияны талдап чыгыңыз. Жаңы концепциянын Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү миграциялык кырдаалды турукташтыруунун мааниси эмнеде? Көз карашыңызды негиздеңиз.

Милдеттүү адабияттар:

1. Тажикстан Республикасында социалдык жана эмгек мамилелеринин түзүлүшүндөгү эмгек миграциясы / Жоопт. ред. С.Д. Мутиева, Ю.Р. Юсуфбеков. Душанбе: Изд-во НИИ труда, миграции и занятости населения. 2016. 163 с. [Кирүү шарттамы: www.rtsu.tj/upload/files/data3/Монография_ТРУДОВАЯ%20МИГРАЦИЯ.pdf].
2. Бритвина И.Б. Мигранттар социалдык иштин объектиси катары: Окуу китеби. Курган: Курган мамл. ун-нин басмак. 2012. 248 б.
3. Воробьева О.Д., Топилин А.В., Мукомель В.И. ж.б. Калктын миграциясы: теория, саясат: окуу куралы. М.: Экономикалык билим. 2012. 364 б.
4. Возвратная миграция и вызовы в Центральной Азии: анализ рисков 2017. Алматы: MOM. 68 с. [Кирүү шарттамы: www.iom.kz/images/books/2017-risk-analysis-rus.pdf].
5. Герасимов С.А. Радмиссиянын укуктук негиздери: "Юриспруденция" адистигинде окуган студенттер үчүн окуу куралы / И. Н. Н. Глебова, А. С. Прудникова. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право. 2012. 159 с. [Кирүү шарттамы: <http://znanium.com/catalog/product/389453>].

Кошумча адабият:

6. Абашин С. Борбордук Азиядан миграция: практика, жергиликтүү жамааттар, трансулутчулдук. Россиянын саясаты жана мыйзамы. 2013. 51-том. № 3. Май-июнь. 6-20-б.
7. Варшавская Е.Я., Денисенко М.Б. Россиянын эмгек рыногундагы чет элдик жумушчулардын мобилдүүлүгү // Социологиялык изилдөөлөр. – 2014. № 4. 63-73-б.
8. Кыргыз Республикасындагы Миграция боюнча бирдиктүү баяндама. Кыргыз Республикасынын Эмгек, миграция жана жаштар министрлиги. Бишкек: Кыргыз Республикасынын Эмгек, миграция жана жаштар министрлигинин басмаканасы. 2014. 40 б.
9. Икромов Д.З. Россиянын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келген эл аралык эмгек миграциясынын таасири: экон. илим. канд. дараж. алуу үчүн. диссер: 08.00.14. Санкт-Петербург. 2017. 207 б.
10. Исроилов И.Н. Тажикстан Республикасынын учурдагы миграциялык саясаты: калыптануу процесси, институтташтыруу жана ишке ашыруу технологиясы: саясий илимдеринин кандидатынын диссертациясы: 23.00.02. Душанбе, 2012. 153 б.
11. Исследование проблем возвратившихся трудовых мигрантов в городе Душанбе, РРП и Хатлонской области. “Инновациялык өнүгүү борбору” коомдук уюмунун изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары Душанбе: ООО «Нашр». 2018. 69 с. [Кирүү шарттамы: <http://mehnat.tj/nii/ru/2018/12/23/2018г-анализ-социально-экономических-проблем>].
12. Кажаяева О.С. Эл аралык укукта реадмиссия институту. Юридикалык илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу боюнча диссертациянын авторефераты. Адистиги 12.00.10 – эл аралык укук; европалык укук. М. 2014. 32 б.
13. Кожокин Е. Европа Биримдиги, Россия, КМШ: демографиялык өлчөм // Эл аралык жашоо. М. 2011. № 10. 2-19-б.
14. Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии: Основные причины и социально-экономические последствия возвратной миграции. Борбордук Азиядагы талаалык баалоо 2016. Астана: Форма Плюс. 2016. 288 с. [Кирүү шарттамы: <https://kazakhstan.iom.int/publications>].
15. Нурматов Т.А. ЕАЭБ контекстинде Кыргыз Республикасынын миграциялык мыйзамдарын бириктирүү // Казакстан Евразиянын миграциялык хабы катары: туруктуу өнүгүүгө миграциянын салымы: Макалалар жыйнагы. "Демография, Социология. Экономика» сериясы. 4-том, № 3 / РИАнын мүчө-корр. С.В. Рязанцевдин, физ-мат. илим. канд. М.Н. Храмованын, PhD доктору Л.Ф. Деловарованын ред. алдында – М.: «Экон-Информ» басмак., 2018. – 166 б.
16. Кыргыз Республикасынын Миграциялык саясат концепциясын иштеп чыгуу. Кыргыз Республикасынын Улуттук стратегиялык изилдөөлөр институтунун отчету. Бишкек. 2013. 94 с. [Кирүү шарттамы: https://auca.kg/uploads/Migration_Database/Publications/18_migrac_report.pdf].
17. Раимдодов У.С. Тажикстан Республикасынын эмгек мигранттарын кайтарып берүүнүн социалдык-экономикалык көйгөйлөрү // Тажикстандын экономикасы. 2018. № 2. 115-124-б.

18. Рахимова Н.Х. Тажикстан Республикасынын маданий кызматташтыгын өнүктүрүүдө орус коомчулугунун ролу // Тажик мамлекеттик юридикалык, бизнес жана саясат университетинин жарчысы. Гуманитардык илимдер сериясы: Тарыхый илимдер. 2015. №1 (62). 7-14-б.
19. Рязанцев С.В., Богданов И.Я., Доброхлеб В.Г., Лукьянец А.С. Миграционное взаимодействие стран Центральной Азии с Россией и Казахстаном в контексте интеграционных процессов в ЕАЭС // Центральная Азия и Кавказ. 2017. 20-том. 1-чыг. 44-56-б.
20. Кыргызстандагы жана Тажикстандагы эмгек миграциясы жана эмгекти көп талап кылган тармактар: Борбордук Азияда адамзатты өнүктүү мүмкүнчүлүктөрү. Санкт-Петербург: Центр интеграционных исследований Евразийского банка развития. 2015. 127 с. [Кируу шарттамы: https://eabr.org/upload/iblock/0b9/report_ca_labour_migration_and_labour_intensive_sectors_full_rus.pdf].

Саида Сафарова, 41, Тажикстандын түштүгүндөгү Бохтар борбор шаарындагы токтоосуз жүргөн соода базарында кардарларына азык-түлүк, таттуулар жана суусундуктар сатылган дүкөнүндө кызмат кылып, ишенимдүү жана жигердүү көрүнөт. Жабдуулар Тажикстандын ЭМУ колдоосу менен камсыз кылынган.

Фото: ЭМУ Тажикстан, 2019.

ТИРКЕМЕЛЕР

1-тиркеме.

Эл аралык миграция боюнча нормативдик-укуктук базасы

1. Адам укуктарынын жалпы декларациясы (1948-жылдын 10-декабры).
2. Эл аралык экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө пакты (1966-жылдын 16-декабры).
3. Эл аралык жарандык жана саясий укуктар жөнүндө пакты (1966-жылдын 16-декабры).
4. Эл аралык келишимдер укугу жөнүндө Вена конвенциясы (1969-жылдын 23-майы).
5. Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция (1979-жылдын 18-декабры).
6. Баланын укуктары жөнүндө конвенция (1989-жылдын 20-ноябры).
7. Эл аралык расалык басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция (1965-жылдын 21-декабры).
8. Качкындардын статусу жөнүндө конвенция (1950-жылдын 14-декабры).
9. Качкындардын статусу жөнүндө протокол (1967-жылдын 31-январы).
10. Апатриддердин статусу жөнүндө конвенция (1954-жылдын 28-сентябры).
11. Бириккен Улуттар Уюмунун трансулуттук уюшкан кылмыштуулукка каршы конвенциясы (2000-жылдын 15-ноябры).
12. Адамдарды, айрыкча аялдарды жана балдарды сатууну болтурбоо, ага каршы күрөшүү жана жазалоо жөнүндө протокол, Бириккен Улуттар Уюмунун Трансулуттук уюшкан кылмыштуулукка каршы конвенциясын толуктайт. 2-тиркеме (2000-жылдын 15-ноябры).
13. Мигранттарды кургак, деңиз жана аба аркылуу алып кирүүгө каршы протоколу, Бириккен Улуттар Уюмунун Трансулуттук уюшкан кылмыштуулукка каршы конвенциясын толуктайт. 3-тиркеме (2000-жылдын 15-ноябры).
14. Эл аралык бардык эмгек-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө конвенция (1990-жылдын 18-декабры).
15. Эмгек миграциясы жана эмгек мигранттарын социалдык жактан коргоо жаатында кызматташуу жөнүндө макулдашуу (1994-жыл).
16. Мыйзамсыз миграцияга каршы күрөштө КМШга мүчө-мамлекеттердин кызматташуусу жөнүндө макулдашуу (1998-жыл).
17. КМШга мүчө-мамлекеттердин мыйзамсыз миграцияга каршы аракеттенүүдөгү кызматташуу концепциясы (2004).
18. Адамдарды, адамдын органдарын жана ткандарын сатууга каршы күрөшүүдө КМШга мүчө-мамлекеттердин кызматташуусу жөнүндө макулдашуу (2005).
19. КМШга мүчө-мамлекеттердин макулдашылган миграция саясаты жөнүндө декларация (2007-жыл).

20. КМШга мүчө-мамлекеттердин эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктук абалы жөнүндө конвенция (2008-жыл).
21. КМШга мүчө-мамлекеттердин аймагына кирген үчүнчү өлкөлөрдүн жарандарын жана жарандыгы жок адамдарды каттоонун бирдиктүү тутуму жөнүндө макулдашуу (2011-жыл).
22. КМШга мүчө-мамлекеттердин адам сатууга каршы күрөшүү боюнча 2014-2018-жылдарга кызматташуу программасы (2013-жыл).
23. 2015-2019-жылдарга мыйзамсыз миграцияга каршы күрөшүү боюнча КМШга мүчө-мамлекеттердин кызматташуу программасы (2014-жыл).
24. КМШга мүчө-мамлекеттердин адам сатууга каршы аракеттенүүдөгү кызматташуу концепциясы (2014-жыл).
25. Евразия экономикалык биримдиги жөнүндө келишим (2014-жылдын 29-майы).

2-тиркеме.

Миграция боюнча Казакстан Республикасынын укуктук базасы

Конституция жана мыйзамдар:

1. Казакстан Республикасынын Конституциясы. 1995-жылы 30-августта республикалык референдумда кабыл алынган.
2. 2011-жылдын 22-июлундагы № 477-IV "Калктын миграциясы жөнүндө" Казакстан Республикасынын мыйзамы.

Президенттин Жарлыктары жана Өкмөттүн Токтомдору:

1. Казакстан Республикасынын Президентинин – Улуттун Лидери Н.А. Назарбаев Казакстан элине кайрылуусу "Казакстан-2050 стратегиясы": ийгиликтүү мамлекеттин жаңы саясий багыты" (Астана ш., 14 декабрь 2012-жылдын 14-декабры).
2. Казакстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 15-февралындагы № 636 "Казакстан Республикасынын 2025-жылга чейинки Стратегиялык планын бекитүү жана Казакстан Республикасынын Президентинин айрым жарлыктарын күчүн жоготту деп табуу жөнүндө" жарлыгы.
3. "Этникалык казактарды тарыхый мекенине кайтаруу концепциясы жөнүндө" Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 1998-жылдын 16-сентябрындагы № 900 токтому.
4. Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 29-сентябрындагы № 602 "2017-2021-жылдарга Казакстан Республикасынын миграциялык саясатынын концепциясын жана 2017-2021-жылдарга карата Казакстан Республикасынын миграциялык саясатынын концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планын бекитүү жөнүндө" токтому.
5. Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 21-январындагы № 148 "Иммигранттардын Казакстан Республикасына кирүү жана болуунун, ошондой эле алардын Казакстан Республикасынан чыгуу эрежелерин жана Миграциялык контролду жүзөгө ашыруу, ошондой эле Казакстан Республикасынын аймагында мыйзамсыз жүргөн чет өлкөлүктөрдү жана жарандыгы жок адамдарды, ошондой эле Казакстан Республикасынын аймагына кирүүгө тыюу салынган адамдарды каттоо эрежелерин бекитүү жөнүндө" токтому.
6. Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 25-августундагы № 522 "Бизнести колдоо жана өнүктүрүүнүн "Жол картасы 2020" мамлекеттик программасын бекитүү жөнүндө" токтому.
7. Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 13-ноябрындагы № 746 "Өндүрүштүк иш менен камсыз кылууну жана жапырт ишкердикти өнүктүрүүнүн 2017-2021-жылдарга "Еңбек" мамлекеттик программасын бекитүү жөнүндө токтому.

Жоболор жана буйруктар:

8. 2014-жылдын 4-июнундагы № 390 "Миграция кызматы жөнүндө" жобо.

9. Казакстан Республикасынын Саламаттык сактоо министринин 2011-жылдын 30-сентябрындагы №665 "Иммигранттарга медициналык жардам көрсөтүү эрежелерин бекитүү жөнүндө" буйругу.
10. Казакстан Республикасынын Эмгек жана калкты социалдык жактан коргоо министринин 2013-жылдын 22-июлундагы № 329-Ө-М "Оралман статусун ыйгаруу же узартуу эрежелерин бекитүү жөнүндө" буйругу.
11. Казакстан Республикасынын Эмгек жана калкты социалдык жактан коргоо министринин 2013-жылдын 22-июлундагы № 328-Ө-М "Этникалык казактарды жана алардын үй-бүлөлөрүн, эгерде кааласа, убактылуу турак жай борборлоруна оралман статусун алганга чейин биринчи жайгаштыруу эрежелерин бекитүү жөнүндө" буйругу.
12. Казакстан Республикасынын Эмгек жана калкты социалдык жактан коргоо министринин 2013-жылдын 22-июлундагы № 331- "Оралмандардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн Оралмандарды адаптациялоо жана интеграциялоо борборунда оралмандардын жашоо эрежелерин жана мөөнөттөрүн, ошондой эле Оралмандарга жана алардын үй-бүлөлөрүнө адаптациялоо жана интеграциялоо кызматын көрсөтүү эрежелерин бекитүү жөнүндө" буйругу.
13. Казакстан Республикасынын Ички иштер министринин 2014-жылдын 8-февралындагы № 76 "Эмгек иммигрантына уруксат берүүнүн, узартуунун жана кайтарып алуунун, ошондой эле эмгек мигранттарынын дакто-, фото-документтерин каттоо, түзүү жана жүргүзүү эрежелерин бекитүү жөнүндө" буйругу.
14. Казакстан Республикасынын Саламаттыкты сактоо жана социалдык өнүгүү министринин 2016-жылдын 14-июнундагы № 515 "Эмгек күчүнүн мобилдүүлүгүн жогорулатуу үчүн адамдарды ыктыярдуу көчүрүү эрежелерин бекитүү жөнүндө" буйругу.
15. Казакстан Республикасынын Ички иштер министринин 2018-жылдын 25-декабрындагы № 938 "Эмгек иммигранттарына уруксат берүү жана узартуу" мамлекеттик кызматынын стандартын бекитүү жөнүндө" буйругу.
16. Казакстан Республикасынын Ички иштер министринин 2015-жылдын 7-апрелиндеги № 315 "Казакстан Республикасында туруктуу жашоого чет өлкөлүктөргө жана жарандыгы жок адамдарга мамлекеттик каттоо кызматынын стандарттарын бекитүү жөнүндө", "Жарандыгы жок адамдарга күбөлүк берүү жана Казакстан Республикасында туруктуу жашаган чет өлкөлүктөр үчүн жашап турууга уруксат берүү", "Казакстан Республикасынын жарандыгын кабыл алууну жана андан чыгууну каттоо", "Казакстан Республикасында качкын статусун берүү жана узартуу" буйругу.
17. Казакстан Республикасынын Ички иштер министринин 2016-жылдын 27-январындагы № 83 "Иммигранттардын паспортторун каттоонун, аларда турган иммигранттар жөнүндө маалымат берүү, миграциялык карталарды түзүү жана берүү, иммигранттардын кыймылы, чет өлкөлүктөр келиши үчүн жабылган айрым жерлерге (аймактарга) иммигранттардын кирүүсү, ошондой эле чет өлкөлүктөрдүн жана жарандыгы жок адамдардын Казакстан Республикасынын аймагы аркылуу транзиттик каттамы жөнүндө эрежелерин бекитүү жөнүндө" буйругу.
18. Казакстан Республикасынын Финансы министринин 2018-жылдын 12-февралындагы № 158 "Ички иштер органдарына эмгек иммигрантына уруксат берген салык төлөөчүлөр жөнүндө маалыматтарды берүүнүн эрежелерин, мөөнөтүн жана формасын, ошондой эле ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан келген чет өлкөлүктөр жөнүндө маалыматты берүү эрежелерин бекитүү жөнүндө" буйругу.

3-тиркеме.

Кыргыз Республикасынын миграция боюнча ченемдик укуктук базасы

Конституция жана мыйзамдар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. Референдумда (жалпы элдик добуш берүү) 2010-жылдын 27-июнунда кабыл алынган.
2. Кыргыз Республикасынын 2002-жылдын 30-июлундагы № 133 "Ички миграция жөнүндө" мыйзамы.
3. Кыргыз Республикасынын 2000-жылдын 17-июлундагы № 61 "Тышкы миграция жөнүндө" мыйзамы.
4. Кыргыз Республикасынын 2006-жылдын 13-январындагы № 4 "Тышкы эмгек миграциясы жөнүндө" мыйзамы.
5. Кыргыз Республикасынын 2002-жылдын 25-мартындагы № 44 "Качкындар жөнүндө" мыйзамы.
6. Кыргыз Республикасынын 1993-жылдын 14-декабрындагы № 1296-XII "Кыргыз Республикасындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" мыйзамы.
7. Кыргыз Республикасынын 2007-жылдын 26-ноябрындагы № 175 "Кыргыз Республикасына көчүп келүүчү этникалык кыргыздарга берилүүчү мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө" мыйзамы.
8. Кыргыз Республикасынын 2005-жылдын 17-мартындагы № 55 "Адамдарды сатуунун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү жөнүндө" мыйзамы.
9. Кыргыз Республикасынын 2013-жылдын 3-августундагы № 183 "Чет өлкөлөрдөгү мекендештерди колдоо боюнча мамлекеттик саясаттын негиздери жөнүндө" мыйзамы.
10. Кыргыз Республикасынын 2015-жылдын 27-июлундагы № 197 "2015-жылдын 15-апрелинде Москва шаарында кол коюлган Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн ортосундагы Кыргыз Республикасынын Эмгек, миграция жана жаштар министрлигинин Россия Федерациясындагы өкүлчүлүгүнүн укуктук статусу жөнүндө макулдашууну ратификациялоо тууралуу" мыйзамы.
11. Кыргыз Республикасынын 2004-жылдын 11-майындагы № 65 "2003-жылдын 22-сентябрында Москва шаарында кол коюлган Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн ортосундагы эмгек ишмердиги жана эмгек мигранттарын социалдык коргоо жөнүндө 1996-жылдын 28-мартындагы Макулдашууга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө Протоколду ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
12. Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 15-апрелиндеги № 74 "2000-жылдын 15-ноябрында Кыргыз Республикасы тарабынан БУУнун Трансулуттук уюшкан кылмыштуулукка каршы конвенциясын, БУУнун трансулуттук уюшкан кылмыштуулукка каршы конвенциясын толуктоочу 2000-жылдын 15-декабрындагы Адамдарды, айрыкча аялдарды жана балдарды сатуунун алдын алуу, ага бөгөт коюу жана жазалоо жөнүндө Протоколду, жана БУУнун трансулуттук уюшкан кылмыштуулукка каршы конвенциясын

толуктоочу 2000-жылдын 15-декабрындагы Мигранттардын кургак, деңиз жана аба жолу менен мыйзамсыз ташуу келүүгө каршы Протоколду ратификациялоо жөнүндө" мыйзмы.

13. Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 1-августундагы № 186 "2002-жылдын 9-июлунда Бишкек шаарында кол коюлган Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн ортосундагы чек ара аймактарында айыл чарба иши менен алектенген эмгек мигранттарын социалдык коргоо жана коргоо жөнүндө макулдашууну ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
14. Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 1-августундагы № 180 "Көзкарандысыз Мамлекеттердин Шериктештигине мүчө-мамлекеттердин мыйзамсыз миграцияга каршы күрөшүү чөйрөсүндө кызматташуусу жөнүндө келишимди ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
15. Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 15-апрелиндеги № 80 "Кыргыз Республикасынын 1990-жылдын 18-декабрындагы бардык эмгек-мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенцияга кошулуу жөнүндө" мыйзамы.
16. Кыргыз Республикасынын 2013-жылдын 27-ноябрындагы № 207 "2011-жылдын 21-октябрында Душанбе шаарында кол коюлган Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн ортосундагы Федералдык Миграциялык Кызматтын (Россия Федерациясы) Кыргыз Республикасындагы өкүлчүлүгүнүн укуктук статусу жөнүндө макулдашууну ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
17. Кыргыз Республикасынын 2009-жылдын 26-ноябрындагы № 305 "2008-жылдын 14-ноябрында Кишинев шаарында кол коюлган Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештигине мүчө мамлекеттердин эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктук статусу жөнүндө конвенцияны ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
18. Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 28-апрелиндеги № 77 "2005-жылдын 26-августунда Казань шаарында кол коюлган Көзкарандысыз Мамлекеттердин Шериктештигине мүчө мамлекеттердин 2006-2008-жылдарга мыйзамсыз миграцияга каршы күрөшүү боюнча кызматташтык программасы жөнүндө чечимди ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
19. Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 15-апрелиндеги № 81 "1998-жылдын 9-февралында Бишкек шаарында кол коюлган Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Эл аралык миграция уюмунун ортосундагы миграция жаатындагы кызматташуу жөнүндө макулдашууну ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
20. Кыргыз Республикасынын 2007-жылдын 28-апрелиндеги № 50 "2006-жылдын 4-июлунда Астана шаарында кол коюлган Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн ортосундагы эмгек ишмердүүлүгү жана эмгек мигранттарынын, Казакстан Республикасында убактылуу иштеп жаткан Кыргыз Республикасынын жарандарынын укуктарын коргоо жөнүндө, эмгек ишмердүүлүгү жана эмгек мигранттарынын, Кыргыз Республикасында убактылуу иштеп жаткан Казакстан Республикасынын жарандарынын укуктарын коргоо жөнүндө макулдашууну ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.

21. Кыргыз Республикасынын 2006-жылдын 6-декабрындагы № 203 "2005-жылы 25-ноябрда Москва шаарында кол коюлган 1994-жылдын 15-апрелиндеги Эмгек миграциясы жана эмгек мигранттарын социалдык жактан коргоо жаатында кызматташуу жөнүндө макулдашууга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө протоколду ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.
22. Кыргыз Республикасынын 2004-жылдын 19-мартындагы № 30 "1995-жылдын 10-февралында Алматы шаарында кол коюлган 1993-жылдын 24-сентябрындагы Качкындарга жана ички жер которгон адамдарга жардам жөнүндө протоколду ратификациялоо жөнүндө" мыйзамы.

Өкмөттүн Макулдашуулары жана Токтомдору:

23. Россия Федерациясынын Өкмөтү менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн ортосунда иммигранттардын укуктарын коргоо жана көчүрүү процессин жөнгө салуу жөнүндө макулдашуу (Бишкек, 1995-жылдын 18-июлу).
24. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылга карата Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн "Биримдик" программасын ишке ашыруу боюнча иш-планын бекитүү тууралуу" Өкмөтүнүн токтому . Ишеним. Жаратуу" программасын ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылга иш-аракеттер планын бекитүү жөнүндө" токтому.
25. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 31-январындагы № 74 "Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн "Жаңы доорго кырк кадам" программасын ишке ашыруу боюнча Иш-чаралар планын бекитүү жөнүндө" токтому.
26. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 15-ноябрындагы № 743 "Кыргыз Республикасында 2017-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында адам сатууга каршы күрөшүү боюнча программасы жөнүндө" токтому.

4-тиркеме.

Тажикстан Республикасынын миграция боюнча нормативдик-укуктук базасы

Конституция жана мыйзамдар:

1. Тажикстан Республикасынын Конституциясы. 1994-жылдын 6-ноябрында кабыл алынган.
2. Тажикстан Республикасынын 1999-жылдын 11-декабрындагы "Миграция жөнүндө" мыйзамы.
3. Тажикстан Республикасынын 2003-жылдын 1-августундагы "Жумушка орношууга көмөктөшүү жөнүндө" мыйзамы.

Мамлекеттер аралык макулдашуулар:

4. Тажикстан Республикасы менен Россия Федерациясынын ортосундагы Тажикстан Республикасынын жарандарынын Россия Федерациясынын аймагында болуусунун тартиби жөнүндө 2013-жылдын 8-февралындагы Макулдашуу.

Президенттин Жарлыктары жана Өкмөттүн Токтомдору:

5. Тажикстан Республикасынын Президентинин 2001-жылдын 2-апрелиндеги № 544 "Тажикстан Республикасында мыйзамсыз миграцияга каршы күрөштү күчөтүү жөнүндө" жарлыгы.
6. Тажикстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 20-январындагы № 998 "Иммиграциялык квота белгилөө жана Тажикстан Республикасына тышкы жумушчу күчүн тартуу жөнүндө" жарлыгы.

Жоболор жана эрежелер:

7. 2014-жылдын 4-июнундагы № 390 "Миграция кызматы жөнүндө" жобо.
8. 2008-жылдын 4-июнундагы № 318 Тажикстан Республикасынын Ички иштер министрлигинин Миграциялык кызматынын лицензиялык комиссиясынын жобосу.
9. 2008-жылдын 1-октябрындагы № 467 Тажикстан Республикасында ички миграциянын тартиби жөнүндө жобо.
10. 2008-жылдын 2-декабрындагы № 599 Иммиграциялык контролду жүзөгө ашыруу жөнүндө жобо.
11. 2014-жылдын 3-майындагы № 299 Эмгек, миграция жана калкты иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө мамлекеттик көзөмөл кызматы жөнүндө жобо.
12. 2015-жылдын 2-июлундагы № 447 Тажикстан Республикасынын жарандарынын чет өлкөгө кетишин жана чет өлкөдөн кайтып келүүлөрүн эсепке алуу эрежелери.

Мамлекеттик концепциялар жана программалар:

13. 1998-жылдын 8-октябрындагы № 411 Тажикстан Республикасынын мамлекеттик миграциялык саясатынын концепциясы.
14. 2001-жылдын 9-июнундагы № 242 Тажикстан Республикасынын жарандарынын чет өлкөлөрдөгү эмгек миграциясынын концепциясы.

5-тиркеме.

Түркменистан Республикасынын миграция боюнча ченемдик-укуктук базасы

Конституция жана мыйзамдар:

1. Түркмөнстандын Конституциясы. 1992-жылдын 18-майындагы № 691-XII Түркмөнстандын Конституциялык Мыйзамы менен кабыл алынган. (жаңы редакциясы 2016-жылдын 14-сентябрында № 448-V).
2. Түркмөнстандын 2009-жылдын 21-ноябрындагы "Миграциялык кызмат жөнүндө" мыйзамы.
3. Түркмөнстандын 2012-жылдын 31-мартындагы "Миграция жөнүндө" мыйзамы.
4. Түркмөнстандын 2016-жылдын 15-октябрындагы "Адамдарды сатууга каршы күрөшүү жөнүндө" мыйзамы.
5. Түркмөнстандын 2017-жылдын 3-июнундагы "Качкындар жөнүндө" мыйзамы.
6. Түркмөнстандын 2013-жылдын 22-июнундагы "Түркмөнстандын жарандыгы жөнүндө" мыйзамы.
7. Түркмөнстандын 2011-жылдын 26-мартындагы "Түркмөнстандагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" мыйзамы.
8. 2016-жылдын 18-июнундагы "Калктын жумуш менен камсыз кылуу жөнүндө" Түркмөнстандын мыйзамы.
9. Түркмөнстандын 2013-жылдын 29-августундагы Административдик укук бузуулар жөнүндө кодекси.
10. Түркмөнстандын 2010-жылдын 10-майындагы Кылмыш-жаза кодекси.

Улуттук пландар жана Президенттин токтомдору:

11. Түркмөнстандын Президентинин 2016-жылдын 18-мартындагы № 14672 жарлыгы менен бекитилген 2016-2018-жылдарга адамдарды сатууга каршы күрөшүү боюнча улуттук иш-чаралар планы.
12. Түркмөнстандын Президентинин 2005-жылдын 7-мартындагы N 7130 "Түркмөнстанда качкын макамын берүү тартиби жөнүндө жобону бекитүү тууралуу" токтому.
13. Түркмөнстандын Президентинин 2005-жылдын 13-июнундагы "Түркмөнстандын Мамлекеттик миграция кызматынын ишин өркүндөтүү жөнүндө" токтому.

Жоболор:

14. Түркмөнстандын Президентинин 2009-жылдын 25-июнундагы токтому менен бекитилген Жарандарды чет өлкөдө жумушка орноштуруу менен байланышкан иш-аракеттерди лицензиялоо жөнүндө жобо.
15. Түркмөнстан Президентинин 2014-жылдын 1-майындагы № 13631 токтому менен бекитилген Түркмөнстандын жарандыгынын маселелерин кароонун тартиби жөнүндө жобо.

Өзбекстан Республикасынын миграция боюнча ченемдик-укуктук базасы

Конституция, кодекстер жана мыйзамдар:

1. Өзбекстан Республикасынын Конституциясы. 1992-жылдын 8-декабрында кабыл алынган.
2. Өзбекстан Республикасынын 1994-жылдын 22-сентябрындагы Кылмыш-жаза кодекси.
3. Өзбекстан Республикасынын 1995-жылдын 21-декабрындагы Эмгек кодекси. 1996-жылдын 1-апрелинен тартып күчүнө кирген.
4. Өзбекстан Республикасынын 1992-жылдын 13-январындагы "Жумушка орноштуруу жөнүндө" мыйзамы.
5. Өзбекстан Республикасынын 1992-жылдын 2-июлундагы "Өзбекстан Республикасынын жарандыгы жөнүндө" мыйзамы.
6. Өзбекстан Республикасынын 1993-жылдын 3-сентябрындагы № 938-XII "Жарандарды мамлекеттик пенсия менен камсыз кылуу жөнүндө" мыйзамы.
7. Өзбекстан Республикасынын 2008-жылдын 17-апрелиндеги "Адам сатууга каршы күрөшүү жөнүндө" мыйзамы.
8. Өзбекстан Республикасынын 2013-жылдын 10-апрелиндеги "Мыйзамсыз миграцияга каршы күрөштө КМШга мүчө мамлекеттердин ортосундагы кызматташтык жөнүндө келишимге Өзбекстан Республикасынын кошулушу жөнүндө" мыйзамы (Москва ш., 1998-жылдын 6-марты).
9. Өзбекстан Республикасынын 2018-жылдын 16-октябрындагы № ЗРУ-501 "Жеке ишке орноштуруу агенттиктери жөнүндө" мыйзамы.

Президенттин токтомдору жана жарлыктары:

10. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2008-жылдын 8-июлундагы № 911 "Адамдарды сатууга каршы күрөштүн натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча чаралар жөнүндө" токтому.
11. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 1-июлундагы № PP-1993 "Корей Республикасы менен эмгек миграциясы жаатында кызматташууну андан ары кеңейтүү боюнча чаралар жөнүндө" токтому.
12. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 5-мартындагы №PP-3584 "Өзбекстан Республикасынын жарандарынын өлкөдөн тышкары транспорттор менен убактылуу кетишинин коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралар жөнүндө" токтому.
13. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 5-июлундагы №PP-3839 "Өзбекстан Республикасынын тышкы эмгек миграциясы тутумун андан ары өркүндөтүү боюнча кошумча чаралар жөнүндө" токтому.
14. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 25-октябрындагы №PP-3982 "Чет өлкөдө жашаган мекендештер менен кызматташуу жаатындагы Өзбекстан Республикасынын мамлекеттик саясатын андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө" токтому.

15. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 26-декабрындагы № PP-408625 "Өзбекстан Республикасынын 2019-жылга негизги макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнүн болжолу жана мамлекеттик бюджеттин параметрлери жана 2020-2021-жылдарга бюджеттин багыттары жөнүндө" токтому.
16. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2017-жылдын 7-февралындагы №PP-4947 "Өзбекстан Республикасын андан ары өнүктүрүү стратегиясы жөнүндө" жарлыгы.
17. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2017-жылдын 19-майындагы №PP-5046 "Чет мамлекеттер менен улуттар аралык мамилелерди жана достук мамилелерди андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө" жарлыгы.
18. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2017-жылдын 24-майындагы №PP-5052 "Иш менен камсыз кылуу жаатындагы мамлекеттик саясатты андан ары өркүндөтүү жана эмгек органдарынын ишинин натыйжалуулугун кескин жогорулатуу боюнча чаралар жөнүндө" жарлыгы.

Сенаттын токтомдору:

19. Өзбекстан Республикасынын Олий Мажлисинин Сенатынын 2012-жылдын 5-декабрындагы № PS-344-II "2013-жылга жумуш орундарын түзүү жана жумуш менен камсыз кылуу программасы жөнүндө" токтому.
20. Өзбекстан Республикасынын Олий Мажлисинин Сенатынын 2013-жылдын 12-декабрындагы № PS-401-II "2014-жылга жумуш орундарын түзүү жана жумуш менен камсыз кылуу программасы жөнүндө" токтому.
21. Өзбекстан Республикасынын Олий Мажлисинин Сенатынын 2014-жылдын 13-ноябрындагы № PS-454-II "2015-жылга жумуш орундарын түзүү жана жумуш менен камсыз кылуу программасы жөнүндө" токтому.

Министрлер Кабинетинин жана Жогорку Соттун Пленумунун токтомдору:

22. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 1996-жылдын 21-ноябрындагы N 408 "Чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын Өзбекстанга кирүүсүнүн, кетишинин, болуусунун жана транзитинин тартиби жөнүндө" токтому. №1 тиркеме "Чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын Өзбекстан Республикасына келүү жана Өзбекстан Республикасынан чыгып кетүү тартиби". №2 тиркеме "Чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын Өзбекстан Республикасында болуу эрежелери". №3 тиркеме "Чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын Өзбекстан Республикасынын аймагы аркылуу транзиттик жүрүү эрежелери".
23. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2003-жылдын 12-ноябрындагы № 505 "Өзбекстан Республикасынын жарандарынын чет өлкөлөрдө эмгек ишин уюштурууну өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө" токтому.
24. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2003-жылдын 23-декабрындагы № 560 "Өзбекстан Республикасында тышкы жумушчу күчүн тартуу жана пайдалануу тартиби жөнүндө жобону" колдонуу тартиби жөнүндө" токтому.
25. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2003-жылдын 23-декабрындагы № 561 "Бухара шаарында жарандарды чет өлкөгө жумушка орноштуруу боюнча аймактык бюрону түзүү жөнүндө" токтому.
26. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2007-жылдын 15-майындагы № 97 "Чет өлкөгө жумушчу сапар менен кеткен Өзбекстан Республикасынын жарандарын каттоону өркүндөтүү жөнүндө" токтому.

27. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2008-жылдын 5-ноябрындагы № 240 токтому менен бекитилген "Адамдарды сатуу курмандыктарын жардам көрсөтүү жана коргоо боюнча республикалык реабилитациялык борбор жөнүндө" жобо.
28. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2012-жылдын 28-ноябрындагы № 331 "Корея Республикасы менен инвестициялык кызматташууну андан ары кеңейтүү боюнча чаралар жөнүндө" токтому.
29. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2014-жылдын 24-декабрындагы № 360 "Министрлер Кабинетинин 2008-жылдын 5-ноябрындагы № 240 "Адамдарды сатуудан жабыркагандарга жардам берүү жана коргоо боюнча республикалык реабилитациялык борборун түзүү жөнүндө" токтомуна өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу" токтому.
30. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2017-жылдын 22-декабрындагы № 1011 "Жумушка муктаж адамдардын санын аныктоонун методологиясын өркүндөтүү жөнүндө, анын ичинде үй чарбаларын иликтөөнүн методикасын, ошондой эле эмгек ресурстарынын балансын түзүү, калкты иш менен камсыз кылуу жана жумуш менен камсыз кылуу жөнүндө" токтому.
31. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2017-жылдын 25-декабрындагы № 1018 "Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Эл аралык мамилелер жана чет мамлекеттер менен достук мамилелер боюнча комитетинин алдындагы Коомдук кеңешти уюштуруу жөнүндө" токтому.
32. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2018-жылдын 12-сентябрындагы № 725 "Өзбекстан Республикасынын жарандарын чет өлкөлөрдө уюшкан жумуш менен камсыз кылуу тутумун андан ары өркүндөтүү жана радикалдык кайра карап чыгуу боюнча чаралар жөнүндө" токтому.
33. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2019-жылдын 25-мартындагы № 244 "Өзбекстан Республикасында чет элдик жумушчу күчүн тартуу жана пайдалануунун тартиби жөнүндө жобону бекитүү тууралуу" токтому.
34. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2019-жылдын 21-апрелиндеги № 116 "Өзбекстан Республикасынын Өкмөтүнүн порталында маалыматты интернетке тартуулоонун жана жайгаштыруунун тартиби жөнүндө" токтому.
35. Өзбекстан Республикасынын Жумушка орноштуруу жана эмгек мамилелери министрлигинин, Өзбекстан Республикасынын Жогорку жана атайын орто билим берүү министрлигинин, Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин алдындагы Мамлекеттик тест борборунун 2018-жылдын 5-майындагы каттоо № МЮ 3006 "Россия Федерациясынын аймагында убактылуу эмгек ишмердигин жүргүзүүнү пландаштырган жарандар үчүн Өзбекстан Республикасында комплекстүү сынак уюштуруу жөнүндө жобону бекитүү тууралуу" токтому.
36. Өзбекстан Республикасынын Жогорку Сотунун Пленумунун 2009-жылдын 24-ноябрындагы № 13 "Адамдарды сатуу жөнүндө иштери боюнча сот практикасы тууралуу" токтому.

Буйруктар:

37. Өзбекстан Республикасынын Эмгек жана калкты социалдык жактан коргоо министринин 2004-жылдын 16-августундагы каттоо № МУ 1398 "Өзбекстан Республикасынын жарандарына чет өлкөдө эмгек ишмердүүлүгүн жүргүзүүгө уруксат берүү (узартуу) тарифтерин бекитүү, чет өлкөлүк жумушчу күчүн тартуу үчүн юридикалык жактарга уруксат берүү (узартуу) жана Өзбекстан Республикасынын аймагында эмгек ишмердигине укук алууга чет өлкөлүк жарандарга күбөлүк берүү (узартуу) тарифтерин бекитүү жөнүндө" буйругу.

38. Өзбекстан Республикасынын Эмгек жана калкты социалдык жактан коргоо министринин 2011-жылдын 20-сентябрындагы № МУ 285-1 “Өзбекстан Республикасында чет элдик жумушчу күчүн тартуу жана пайдалануу тартиби жөнүндө жобону” колдонуу тартиби жөнүндө нускамага өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө” буйругу.
39. Өзбекстан Республикасынын Эмгек жана калкты социалдык жактан коргоо министринин 2012-жылдын 13-ноябрындагы № 285-2 “Өзбекстан Республикасына чет элдик жумушчу күчүн тартуу жана пайдалануу тартиби жөнүндө жобону” колдонуунун тартиби жөнүндө Нускамага толуктоолорду киргизүү жөнүндө” буйругу.
40. Өзбекстан Республикасынын Юстиция министринин 2012-жылдын 2-мартындагы № МУ 2333 “Өзбекстан Республикасынын мыйзамдарынын тармактарынын жалпы юридикалык классификаторун бекитүү жөнүндө” буйругу.
41. Өзбекстан Республикасынын Эмгек министрлигинин 1996-жылдын 20-ноябрындагы № МУ 285 нускамасы.

Азизулло Исматов жана анын апасы Рахима Алимova жашоосун өзгөрткөн чакан киреше алып келүүчү грантка ээ болуу үчүн ЭМУнун тизмесине кирүүдөн мурун оор күндөрдү баштан кечиришти. Кушониён, Тажикстан.

Фото: ЭМУ Тажикстан, 2019.

Конституция, кодекстер жана мыйзамдар:

1. Россия Федерациясынын Конституциясы. 1993-жылдын 12-декабрында кабыл алынган. 1993-жылдын 25-декабрында күчүнө кирген.
2. 2001-жылдын 30-декабрындагы № 197-ФЗ Россия Федерациясынын Эмгек кодекси.
3. "Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандарды жана жарандыгы жок адамдардын миграциялык каттоосу жөнүндө" № 109 Федералдык мыйзамы.
4. № 110 "Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" Федералдык мыйзамга өзгөртүүлөрдү киргизүү жана "Россия Федерациясынын айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Федералдык мыйзамдын айрым жоболорун күчүн жоготту деп табуу жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
5. 2017-жылдын 7-июнундагы № 111-ФЗ "Россия Федерациясынан чыгып кетүү жана Россия Федерациясына кирүү тартиби жөнүндө" Федералдык мыйзамга жана "Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук статусу жөнүндө" Федералдык мыйзамынын 6-беренесине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
6. № 114 "Россия Федерациясынан кетүүнүн жана Россия Федерациясына кирүү тартиби жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
7. № 115 "Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
8. 2002-жылдын 31-майындагы № 62-ФЗ "Россия Федерациясынын жарандыгы жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
9. 2018-жылдын 27-декабрындагы № 544-ФЗ "Россия Федерациясынын жарандыгы жөнүндө" Федералдык мыйзамга өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
10. 2018-жылдын 19-июлундагы № 216-ФЗ "Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук статусу жөнүндө" Федералдык мыйзамдын 16-беренесине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
11. 2018-жылдын 11-октябрындагы № 366 "Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандарды жана жарандыгы жок адамдардын миграциялык каттоосу жөнүндө" Федералдык мыйзамынын 2 жана 23-беренелерине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
12. 2018-жылдын 29-июлундагы № 257 "Чет өлкөлүк жаранды же жарандыгы жок адамды Россия Федерациясында турган жеринен каттоодон чыгаруу жөнүндө "Миграциялык каттоо жөнүндө" Федералдык мыйзамынын 8 жана 23-беренелерине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Федералдык мыйзамы.

13. 2018-жылдын 27-июнундагы №163 "Россия Федерациясында чет өлкөлүк жарандарды жана жарандыгы жок адамдарды миграциялык каттоо жөнүндө" Федералдык мыйзамга өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
14. 2014-жылдын 5-майындагы № 116-ФЗ "Россия Федерациясынын айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
15. 2006-жылдын 29-декабрындагы № 255 "Убактылуу эмгекке жарамсыздыгы жана энелик менен байланыштуу милдеттүү социалдык камсыздандыруу жөнүндө" Федералдык мыйзамы.
16. 2014-жылдын 24-ноябрындагы № 357 "Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук статусу жөнүндө" Федералдык мыйзамга жана Россия Федерациясынын айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Федералдык мыйзамы.

Эл аралык келишимдер:

17. Россия Федерациясынын Өкмөтү менен Армения Республикасынын Өкмөтүнүн ортосундагы Россия Федерациясынын жарандарынын Армения Республикасынын аймагында болуу жана Армения Республикасынын жарандарынын Россия Федерациясынын аймагында болуу тартиби жөнүндө макулдашуу.
18. Беларусь Республикасынын Өкмөтүнүн, Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн жана Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн ортосундагы эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктук абалы жөнүндө макулдашуу.
19. Россия Федерациясы менен Беларусь Республикасынын ортосунда Россия Федерациясы менен Беларусь Республикасынын жарандарынын Союздук мамлекеттердин аймактарында жүрүү эркиндигине, жашаган жерин жана жашаган жерин тандоого бирдей укуктарын камсыз кылуу жөнүндө макулдашуу.
20. 2000-жылдын 30-ноябрындагы Беларусь Республикасынын Өкмөтүнүн, Казакстан Республикасынын Өкмөтүнүн, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн, Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн жана Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнүн ортосундагы жарандардын өз ара визасыз жүрүүсү жөнүндө макулдашуусу.
21. 1997-жылдын 16-январындагы Россия Федерациясынын Өкмөтү менен Украина Өкмөтүнүн ортосундагы Россия Федерациясынын жана Украинанын жарандарынын визасыз жүрүүсү жөнүндө макулдашуусу.

Президенттин жарлыктары:

22. Россия Федерациясынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы "2019-2025-жылдарга Россия Федерациясынын Мамлекеттик миграциялык саясат концепциясы жөнүндө" жарлыгы.
23. Россия Федерациясынын Президентинин 2016-жылдын 5-апрелиндеги "Баңги каражаттарынын, психотроптук заттарды жана алардын прекурсорлорунун жүгүртүлүшүн контролдоо жана миграция чөйрөсүндө мамлекеттик башкарууну өркүндөтүү жөнүндө" жарлыгы.
24. Россия Федерациясынын Президентинин 2006-жылдын 22-июнундагы № 637 "Чет өлкөдө жашаган мекендештерди Россия Федерациясына ыктыярдуу көчүрүүгө көмөктөшүү чаралары жөнүндө" жарлыгы.

25. Россия Федерациясынын Президентинин 2010-жылдын 24-апрелиндеги "Жөнөкөйлөтүлгөн тартипте Россиянын жарандыгын алууга арыз берген адамдардын категорияларын гуманитардык максатта аныктоо жөнүндө" жарлыгы.

Өкмөттүн токтомдору жана буйруктары:

26. Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 7-мартындагы № 246 "Россия Федерациясында чет өлкөлүк жарандарды жана жарандыгы жок адамдарды миграциялык каттоо эрежелерине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" токтому.
27. Россия Федерациясынын Башкы мамлекеттик санитардык дарыгеринин 2019-жылдын 6-мартындагы № 2 "Россия Федерациясында кызамыкка каршы тазалоочу иммундоо жүргүзүү жөнүндө" токтому.
28. Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 29-декабрындагы № 1744 "Украинанын Донецк жана Луганск облустарынын айрым аймактарында туруктуу жашаган украин жарандарынын Россия Федерациясынын аймагында убактылуу болуусунун мөөнөтүн көбөйтүү жөнүндө" токтому.
29. Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 6-декабрындагы № 1494 "Визанын негизинде Россия Федерациясына келген чет элдик жумушчуларды тартуунун зарылдыгы жана 2019-жылга квоталарды бекитүү жөнүндө" токтому.
30. Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 15-январындагы № 9 "Россия Федерациясында чет өлкөлүк жарандарды жана жарандыгы жок адамдарды миграциялык каттоонун тартиби жөнүндө" токтому.
31. Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн 2015-жылдын 29-октябрындагы № 1165 "Жумушчу персоналды жумуш менен камсыз кылуу боюнча иш-аракеттерди жүргүзүү укугуна жеке иш менен камсыз кылуу агенттиктерин аккредитациялоонун эрежелерин бекитүү жөнүндө" токтому.
32. Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн 2016-жылдын 1-ноябрындагы № 2326-г "Айрым федералдык аткаруу бийлик органдары тарабынан сакталуучу жана мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды көрсөтүү үчүн зарыл документтердин жана маалыматтардын тизмесин бекитүү жөнүндө" буйругу.
33. Россия Федерациясынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 15-ноябрындагы № 2496-р "2019-жылга Россия Федерациясында чет өлкөлүк жарандарга жана жарандыгы жок адамдарга убактылуу жашап турууга уруксат берүү үчүн квоталарды белгилөө жөнүндө" токтому.

Буйруктар:

34. Россиянын Ички иштер министрлигинин 2019-жылдын 29-январындагы № 42 "Юридикалык жактар жана жеке ишкерлер тарабынан Россия Федерациясынын миграциялык мыйзамдарынын сакталышын текшерүү үчүн колдонулган текшерүү барактарынын (текшерүү суроолор тизмеси) формаларын бекитүү жөнүндө" буйругу.
35. Россия Ички иштер министрлигинин 2018-жылдын 10-январындагы № 11 "Россия Федерациясынын Ички иштер министрлигине же анын аймактык органына чет өлкөлүк жарандардын (жарандыгы жок адамдардын) Россия Федерациясында эмгек ишмердигин жүзөгө ашыргандыгы жөнүндө кабарлоонун формалары жана тартиби жөнүндө" буйругу.

36. Россиянын Ички иштер министрлигинин 2018-жылдын 10-январындагы № 9 "Жумуш берүүчүлөрдүн Россия Федерациясына жогорку квалификациялуу адистер катары иштөөгө чет өлкөлүк жарандарды тартуусуна тыюу салуу жөнүндө чечим кабыл алуу тартибин бекитүү жөнүндө" буйругу.
37. Россиянын Ички иштер министрлигинин 2017-жылдын 19-июнундагы № 392 "Жумуш берүүчүгө же кардарга чет өлкөлүк жумушчуларды тартууга жана пайдаланууга уруксат берүү жөнүндө арыздын формасын жана чет элдик жумушчуларды тартууга жана пайдаланууга уруксат бланкынын формасын бекитүү жөнүндө" буйругу.
38. Россия Федерациясынын ФМКсынын 2015-жылдын 29-июнундагы № 321 "Россия Федерациясында чет өлкөлүк жарандын же жарандыгы жок адамдын убактылуу болуу мөөнөтүн узартуу же кыскартуу жөнүндө чечим кабыл алуу тартиби жөнүндө" буйругу.
39. 2011-жылдын 28-февралындагы № 158п Милдеттүү медициналык камсыздандыруу эрежелерин бекитүү жөнүндө буйругу.

Миграция боюнча эл аралык уюм Борбордук Азиядагы
Субрегионалдык Координациялык кеңсе
Казакстан Республикасы, Нур-Султан, Мамбетов көч.14
Тел.: +7 7172 696553

Электрондук почтасы: iomastana@iom.int
Веб-сайт: kazakhstan.iom.int